

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra pedagogiky a psychologie

Mgr. et Bc. Jakub Marek

**Identita mladého bezdomovce,
jeho životní styl
a motivace ke změně životního stylu**

Disertační práce

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Pavlína Janošová, Ph.D.

Studijní obor: Pedagogická psychologie

ČESKÉ BUDĚJOVICE 2015

Rád bych zde poděkoval své školitelce Doc. Pavlíně Janošové, která mě skvěle vedla a podporovala mě. Rovněž bych chtěl poděkovat svým kolegům prof. Marii Vágnerové a dr. Ladislavovi Csémovi, kteří se mnou po tři roky spolupracovali na výzkumu, bez kterého by nemohla vzniknout tato disertační práce. Dále bych rád poděkoval své matce Marii Markové a své manželce Jindřišce Markové, které mi pomohly se stylistikou a gramatikou.

V neposlední řadě patří můj dík organizaci Naděje, tedy mému zaměstnavateli, která mi poskytla zázemí a díky jejíž bohu libé práci jsme mohli provést sběr dat. Děkuji také za vstřícnost při poskytnutí pracovního volna ke studiu.

Prohlašuji, že disertační práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum 30. 6. 2015

Podpis studenta

*„MŮJ ŽIVOTNÍ PŘÍBĚH JE TO JEDINÉ, CO MI ZBYLO...
MĚJTE Z NĚJ PROSÍM RESPEKT.“*

IVAN – 24 LET, 2 ROKY NA ULICI

Obsah

Úvod.....	8
Teoretická část.....	13
1. Definice a charakteristiky bezdomovectví	13
2. Moderní historie bezdomovectví v České republice	16
3. Definice a problematika procesu reintegrace	18
3.1. Roviny reintegrace.....	18
3.2. Typy sociálních služeb dostupných pro bezdomovce.....	20
3.2.1. Terénní služby.....	21
3.2.2. Nízkoprahové služby	22
3.2.3. Ubytovací služby	23
3.3. Základní principy práce s bezdomovci	24
4. Teoretická východiska výzkumu	27
4.1. Primární faktory bezdomovectví mladých lidí	29
4.1.1. Teoretické psychologické poznatky vysvětlující primární faktory bezdomovectví mladých lidí.....	30
4.1.1.1. Vývojové úkoly mladých.....	30
4.1.1.2. Funkce rodiny a výchovy	33
4.1.1.3. Vliv sociálního okolí na vznik bezdomovectví	35
4.1.1.4. Dispozice k sociálnímu selhání	36
4.1.2. Primární faktory bezdomovectví dle zahraničních výzkumů	38
4.1.2.1. Rodina bezdomovce	38
4.1.2.2. Osobnost bezdomovce	41
4.2. Sekundární faktory bezdomovectví mladých lidí	44
4.2.1. Teoretická východiska pro sekundární faktory bezdomovectví	45
4.2.1.1. Adaptační mechanismy.....	45
4.2.1.2. Změny v osobnosti mladého bezdomovce.....	47
4.2.2. Sekundární faktory bezdomovectví dle zahraničních výzkumů.....	50
4.2.2.1. Ztráta sociálního statusu	50
4.2.2.2. Adaptace na ulici	52
4.2.2.3. Vztahy na ulici	54
4.2.2.4. Strategie přežití.....	56
4.3. Terciární faktory bezdomovectví mladých lidí.....	57
4.3.1. Teoretická východiska pro pochopení terciárních faktorů bezdomovectví	57
4.3.2. Terciární faktory bezdomovectví dle zahraniční literatury.....	60
5. Souhrn k teoretické části	63
Praktická část – výsledky výzkumu	65
6. Úvod do praktické části.....	65
6.1. Formulace problému.....	65
6.2. Cíle výzkumu.....	66
6.3. Zkoumaná skupina.....	68
6.4. Sběr dat.....	69
6.5. Metody výzkumu	71
6.5.1. Kvantitativní metodologie	72
6.5.2. Kvalitativní metodologie	74
7. Výsledky z výzkumu	78
7.1. Primární činitelé bezdomovectví – před pádem na ulici	78
7.1.1. Kvantitativní analýza primárních faktorů bezdomovectví mladých lidí	78
7.1.1.1. Rodinná péče	79
7.1.1.2. Náhradní výchovná péče	85
7.1.1.3. Škola – názory mladých bezdomovců na vlastní školní úspěšnost	87

7.1.1.4. Odchod na ulici.....	88
7.1.1.5. Shrnutí kvantitativní analýzy.....	92
7.1.2. Primární faktory bezdomovectví u exbezdomovců.....	94
7.1.2.1. Vyrovnání se s rodinou a s výchovou.....	97
7.1.2.2. Vyrovnání se s výchovnými traumaty.....	108
7.1.2.3. Vyrovnání se s traumatem.....	114
7.1.2.3. Někdo mi ublížil.....	124
7.1.2.4. Udělal jsem chybu.....	131
7.1.3. Závěr k vyrovnání se s minulostí.....	140
7.2. Sekundární faktory bezdomovectví – vlivy ulice.....	140
7.2.1. Kvantitativní analýza sekundárních faktorů u mladých bezdomovců.....	141
7.2.1.1. Adaptace na způsob života bezdomovce – změna postojů.....	141
7.2.1.2. Strategie přežití – změna chování.....	147
7.2.1.3. Vztahy na ulici – změna kontaktů.....	151
7.2.1.4. Motivace ke změně životního stylu – změna vůle.....	154
7.2.1.5. Osobnost mladých bezdomovců.....	156
7.2.2.6. Shrnutí kvantitativní analýzy sekundárních činitelů bezdomovectví.....	158
7.2.2. Kvalitativní analýza příběhů exbezdomovců – hledání smyslu života versus demotivující prostředí ulice.....	159
7.2.2.1. Ulice jako demotivující prostředí.....	160
7.2.2.2. Impuls ke změně života.....	175
7.2.2.2.1. Negativní impuls ke změně životního stylu.....	177
7.2.2.2. Pozitivní impuls k návratu do společnosti.....	186
7.2.2.3. Závěr kvalitativní analýzy.....	205
7.3. Terciární faktory bezdomovectví mladých bezdomovců.....	206
7.3.1. Kvantitativní analýza terciárních faktorů bezdomovectví mladých lidí.....	207
7.3.1.1. Závěr – kvantitativní analýza terciárních faktorů bezdomovectví.....	213
7.3.2. Terciární faktory bezdomovectví u exbezdomovců – překonání bariér k dokončení reintegrace.....	214
7.3.2.1. Dluhy.....	215
7.3.2.2. Pracovní proces.....	217
7.3.2.3. Bydlení.....	220
7.3.2.4. Začlenění do společnosti.....	223
7.3.2.5. Vymezení sebe sama.....	224
7.3.2.6. Záchranný plán.....	227
7.3.2.6. Shrnutí terciárních činitelů bezdomovectví u exbezdomovectví – získání schopností a možností.....	228
8. Diskuse.....	230
8.1. Diskuse ke kvantitativní analýze: Jací jsou mladí čeští bezdomovci ve srovnání se zahraničními?.....	231
8.2. Zhodnocení kvalitativní části.....	241
8.3. Kvalitativní analýza – model reintegračního procesu.....	244
8.4. Limity výzkumu.....	250
9. Závěr.....	253
Anotace.....	256
Summary.....	257
Literatura.....	258
Přílohy.....	264
Příloha č. 1: Kazuistiky – EX 01 až EX11.....	264
Příloha č. 2: Ukázka Archu „Čára života“.....	271
Příloha č. 3: Záznamový arch pro subtest Desatero.....	272
Příloha č. 4: Záznamový arch subtestu Formulář rozhodování dle Rollnicka a Millera (2003).....	273

Příloha č. 5: Struktura rozhovoru pro exbeždomovce	274
Příloha č. 6: Seznamy grafů, tabulek a příloh	279
Grafy:	279
Diagramy:	279
Tabulky:	280
Přílohy:	280

Úvod

Před 25 lety došlo ke změnám, které vedly společnost k vyšší individuální odpovědnosti, ale které měly za následek i velký sociální dopad na určitou skupinu obyvatel. Zatímco většina obyvatel svůj životní standard zlepšila, na ulicích se objevili bezdomovci. I 25 let po demokratických změnách se zdá, že se společnost nedokáže s tímto problémem vyrovnat. To se neprojevuje pouze rozpačitostí, s jakou je poskytována péče bezdomovcům, ale i v nedostatečném vědeckém zájmu, který se málokdy na problematiku bezdomovectví zaměřuje. O této problematice existuje v České republice celkově nedostatek odborných informací. Dostupné informace pochází většinou od odborníků vycházejících z praxe, nikoli z výsledků výzkumných systematictějších analýz. Za základní zdroj informací při práci s bezdomovci můžeme považovat pouze práce Hradeckého (1997, 2004) a Pěnkavy (2002, 2010), kteří dlouhodobě pracují s bezdomovci, Bartáka (2004) a Prudkého (2010), kteří analyzují bezdomovectví ze sociologického hlediska, a některé zdařilé práce studentů, které zpracovávají také zahraniční literaturu (Bruntálová, 2001; Šilhavá, 2008; Velehradská, 1997).

Před několika lety jsme se s kolegy rozhodli rozšířit dosavadní poznatky a publikovali jsme monografii s názvem „Bezdomovectví v kontextu ambulantních služeb“ (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). Jejím cílem bylo laické i odborné veřejnosti představit bezdomovce v České republice jako různorodou skupinu obyvatel a naznačit, jak lze s touto skupinou pracovat. Během práce na této monografii jsem si uvědomil, že tematika bezdomovectví je značně rozsáhlá. Dospěl jsem také k tomu, že samotné bezdomovectví lze chápat také jako experimentální situaci, která může pomoci porozumět lidskému chování během dlouhodobé krizové situace. Poznatky z výzkumu reintegračního procesu bezdomovců tak lze ve velké míře převést i do obecné roviny pedagogického a psychoterapeutického procesu u osob v dlouhodobé krizi. Nejmladší generace bezdomovců měla mimo jiné blízko i k věkové skupině respondentů, kterou jsem se zabýval v magisterské práci nazvané „Hledání identity u adolescentů za pomoci revolty a vzdoru“ (Marek, 2005). Jednou

z rovin, jimiž se výzkumy bezdomovecké populace v zahraničí zabývají, je sledování jejich specifík z hlediska věku. V tomto smyslu bývá sledována také nejmladší bezdomovecká věková skupina, která bývá zahraničními výzkumy považována za nejzranitelnější (například Boydell et al., 2000; Miller et al., 2004; Cauce et al., 2000; Hyde, 2005; Robert et al., 2005 apod.).

Společně s prof. Marií Vágnerovou a dr. Csémym jsme realizovali výzkumný projekt podpořený Grantovou agenturou České republiky, který umožnil rozsah původně zamýšleného doktorandského projektu rozšířit. Monografie, která shrnuje data z našeho výzkumu, byla publikována v roce 2013 v nakladatelství Karolinum pod názvem „Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí“ (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013). Rozsah monografie přesahuje rozsah této disertační práce a doporučuji ji čtenářům k dalšímu studiu, pokud je text disertační práce zaujme. Výzkumný projekt „Psychosociální determinanty u reintegrace mladých bezdomovců“ se týká věkově specifické bezdomovecké populace ve věku 18 až 26 let. Byl zamýšlen jako pilotní explorační výzkum, který má zmapovat základní faktory intrapsychických jevů u mladých bezdomovců a využití jejich specifík pro jejich reintegraci.

Cílem výzkumu nebylo stanovit a ověřovat určité hypotézy, ani srovnávat skupinu našich respondentů s další kontrolní skupinou nebo ověřit úspěšnost určitých metod sociální práce s touto populací. Při studiu této zvolené skupiny pražské populace bezdomovců jsem se nemohl opírat o výsledky z dalších podobně zaměřených českých výzkumů. Vycházel jsem především ze zkušeností z praxe a ze zahraničních studií (viz kapitoly níže). Hlavním cílem výzkumu bylo popsat bezdomovectví mladých lidí a jejich proces reintegrace. Proces reintegrace popsany na základě výsledků kvalitativní analýzy provedené u mladých lidí bez domova je hlavním předmětem této disertační práce. Kvantitativní část představuje spíše určitou sondu, jejíž cílem je popis života současné skupiny mladých bezdomovců. Má spíše doplňující charakter.

Disertační práce prezentuje některé poznatky, které by potenciálně mohly být užitečné i mimo problematiku bezdomovectví. První z nich je, že bezdomovectví jako

proces lze rozdělit do tří fází (v rámci fází pre, in a post bezdomovectví). Geneze bezdomovectví začíná již hluboko před samotným „pádem“ na ulici. Běžným přístupem ke studiu bezdomovectví je hledání situačních faktorů a osobnostních charakteristik vedoucích ke vzniku bezdomovectví, avšak v rámci sledování této problematiky v celé její šíři tento přístup není dostatečný. Během situace bezdomovectví lze najít mnoho udržovacích faktorů, které na dotyčného působí destruktivně a udržují jej v roli bezdomovce. Poslední fází bezdomovectví je samotný reintegrační proces. Zde je důležité prozkoumat bariéry zabraňující integraci do společnosti a teprve úplnou reintegrací se popis tohoto procesu uzavírá.

Podobně rozděluji také úkoly reintegračního procesu, které lze rozdělit do tří základních okruhů. Jde o to vyrovnat se s minulostí, odpoutat se od současné situace a najít smysl směřovaný do budoucnosti. Proto je struktura teoretické i praktické části disertační práce také rozdělena do tří částí. První část zkoumá příčiny bezdomovectví a sociálního pádu jedince, druhá psychologické determinanty bezdomovectví mladých lidí a demotivující faktory v prostředí ulice, a poslední část se zaměřuje na reintegraci jedince, vnitřní motivační impulsy a změnu myšlení během procesu reintegrace.

V teoretické části nejdříve definuji problematiku bezdomovectví a popisuji fáze reintegračního procesu. Po obecném úvodu představuji teoretická východiska výzkumu. V další části rozděluji relevantní psychologické teorie opět do tří částí, které nabízejí vysvětlení chování jednotlivých osob bez domova v průběhu procesu bezdomovectví (v rámci fází pre, in a post bezdomovectví). V podobné struktuře uvádím také výsledky zahraničních výzkumů zabývajících se příčinami bezdomovectví mladých lidí, vlivem bezdomovectví na osobnost jedince a faktory ovlivňujícími úspěšnost reintegrace. Zatímco obecné psychologické teorie se vztahují k výsledkům kvalitativní analýzy života exbezdomovců, výsledky z vybraných zahraničních výzkumů slouží i jako podklad pro porovnání s výsledky kvantitativní sondy provedené u mladých bezdomovců v Praze, které proběhne v diskusní části (viz kapitola 7.2).

Základní výzkumnou metodou je rozhovor, který byl doplněn krátkou testovou baterií. Sběr dat byl provedený s 11 bývalými bezdomovci, kteří žili delší čas mezi 18 a 26 lety jako bezdomovci a poté úspěšně prošli reintegračním procesem. Kvalitativní data z něj byla doplněna i kvantitativními nálezy získanými pomocí testové baterie u 88 bezdomovců z věkové skupiny 18–26 let. Výsledky kvantitativní analýzy odrážejí současnou situaci našich mladých bezdomovců. V kvalitativním materiálu získaném od 11 exbezdomovců byl sledován především jejich reintegrační proces. Presentace výsledků je také rozdělena do tří částí, z nichž každá prezentuje výsledky kvalitativní analýzy i kvantitativní sondy. První z částí se zaměřuje na příčiny bezdomovectví mladých lidí. Speciální pozornost v této části je věnována výchově, rodinnému zázemí a školní úspěšnosti respondentů. Druhá část zkoumá jejich strategie přežití na ulici, intrapsychické obranné mechanismy a důsledky jejich životního stylu. Třetí část souvisí s devalvací hodnot, které se pojí s pouličním stylem života, a sleduje přeorientování na hodnoty „bydlící“ společnosti. Pro lepší orientaci uvádíme krátký přehled struktury disertační práce.

	Název části práce	Obsah kapitoly	Kapitola
Teoretická část		Definice bezdomovectví	1.
	Obecný úvod	Historie bezdomovectví	2.
		Definice reintegračního procesu	3.
	Primární činitelé bezdomovectví	Obecné psychologické teorie	4.1.1.
		Přehled výsledků zahraničního výzkumu	4.1.2.
	Sekundární činitelé bezdomovectví	Obecné psychologické teorie	4.2.1.
		Přehled výsledků zahraničního výzkumu	4.2.2.
Terciární činitelé bezdomovectví	Obecné psychologické teorie	4.3.1.	
	Přehled výsledků zahraničního výzkumu	4.3.2.	
	Závěr	Shrnutí teoretické části	5.
Výzkumná část	Úvod	Formulace problému a metodika	6.
	Primární činitelé bezdomovectví	Výsledky – kvantitativní sonda	7.1.1.
		Výsledky – kvalitativní analýza	7.1.2.
	Sekundární činitelé bezdomovectví	Výsledky – kvantitativní sonda	7.2.1.
		Výsledky – kvalitativní analýza	7.2.2.
	Terciární činitelé bezdomovectví	Výsledky – kvantitativní sonda	7.3.1.
		Výsledky – kvalitativní analýza	7.3.2.
Diskuse	Kvantitativní výzkum	Srovnání výsledků zahraničního výzkumu s výsledky kvantitativní sondy	8.1.
	Kvalitativní výzkum	Diskuse nad výsledky kvantitativní analýzy	8.2.
		Obecný model reintegrace	8.3.
	Limity výzkumu	Limity kvalitativního a kvantitativního výzkumu	8.4.
Závěr	Doporučení pro praxi a pro další výzkum	9.	

Tabulka č. 1: Struktura disertační práce

Ambicí disertační práce není pouze popsat situaci mladých bezdomovců, ale vytvořit obecný model adaptace na bezdomovectví a model reintegračního procesu. Pomocí především kvalitativní analýzy reintegračního procesu byly sledovány paralely v jejich výpovědích, které byly v rozhovorech zachyceny. Zejména na základě analýzy kvalitativních dat z rozhovorů, v nichž byly sledovány paralely a podobnosti, byl formulován předběžný model reintegrace (viz kapitola 7.3). Lze předpokládat že tento model by mohl mít po dalším přezkoumání určitý přesah své platnosti i v případě dalších sociálně-patologických jevů. Mohl by tak být do jisté míry využit i v pedagogické práci s problémovou mládeží.

Teoretická část

1. Definice a charakteristiky bezdomovectví

Problematika bezdomovectví je globálním problémem dotýkajícím se v jisté míře každé země (Haycock, 1993). V tzv. vyspělých zemích je chronické bezdomovectví nejčastěji chápáno jako syndrom komplexního sociálního selhání, které se projevuje neschopností akceptovat a zvládat běžné společenské požadavky. Obvykle je spojeno s mnoha dílčími problémy, které jsou podmíněny interakcí znevýhodňujících dispozic a nepříznivé životní zkušenosti, resp. kumulací subjektivně těžko zvládnutelných potíží (Vágnerová, 2004). Bezdomovectví v rozvojových zemích, kde je bezdomovecký způsob života rozšířen do širší populace, je vnímáno jako standard a jde především o selhání státu. Bezdomovectví některých skupin obyvatel také bývá výsledkem kulturního a národního příslušenství k té či oné skupině, nikoliv důsledkem sociálního selhání ať už jedince, nebo státu. Tito lidé volí nomádký způsob života dobrovolně a hlásí se tak k tradicím svého národa (Romové, Indiáni, Aborigénci) (Marek, 2012).

Logickým začátkem každé odborné práce je definice předmětu, o němž bude pojednáno. Budeme-li postupovat etymologicky, termín bezdomovec se může rozdělit na slova „doma“ a „bez“. V anglickém jazyce je ekvivalentem homeless (domov/vlast, bez), německy Obdachlose (přístřeší, ztráta), francouzsky sans-patrie (bez, vlast), v italštině apolite (bez státní příslušnosti) či portugalsky desabrigado (bez přístřeší). Jednotlivá slova označují stejnou skupinu lidí, ale ukazuje se, že výklad slova bezdomovectví nemusí nutně znamenat pouze ztrátu bydlení. Slovo bezdomovec je v našem právním řádu zastoupeno označením osoby bez státní příslušnosti (Marek, 2012). Pojem bezdomovec je v českém regionu relativně nový. Tento termín původně pochází z právní terminologie jako označení pro osobu bez státní příslušnosti a bez domovského práva (Průdková, 2008). Ještě před pár desítkami let označovalo slovo bezdomovec ty, kdož obývali laciné ubytovny a žili

sami, bez kontaktu s příbuznými. Šlo tedy o samotáře, kteří nemuseli být ve finanční nouzi (Giddens, 1999).

Definice bezdomovectví je v zahraničí propojena s pokusy populaci bezdomovců sečíst. Definice určuje, koho při sčítání lze za bezdomovce považovat a koho již nikoliv (Levinson, 2004). Setkáváme se se dvěma pohledy na definici bezdomovectví. Minimalistická definice považuje za bezdomovce pouze lidi, kteří nemají kde spát a spí ve veřejném prostoru (Hartl, 2000). Maximalistická definice si všímá především kvality bydlení, které posuzuje na základě fyzické, sociální a právní roviny (Hradecký, 2007). Fitzpatricková (2000) upozorňuje na to, že obě definice, jak minimalistická, kterou preferují vlády států, tak i maximalistická, již dávají přednost neziskové organizace, mohou zastínit reálné utrpení lidí žijících na ulici. Při opomíjení minimalistické definice bezdomovectví je pomoc přerozdělena i mezi ty, kteří pomoc nepotřebují, čímž poškozuje jedince skutečně trpící nouzí. Opomíjení maximalistické definice vylučuje preventivní opatření, jež by zabránilo nárůstu lidí spících přímo na ulici.

Maximalistická definice ukazuje bezdomovectví jako proces, který prochází několika fázemi. Bezdomovectví dělí do několika kategorií, kterými bezdomovec během své bezdomovecké kariéry prochází. V definici FEANTSA se odráží typologie podle způsobu bydlení, vypracovaná pracovní skupinou ETHOS. Jde o osoby bez přístřeší, bez bytu, v nevyhovujících a v nejistých podmínkách (Hradecký, 2007). V českém prostředí se mluví o zjevném, skrytém a potencionálním bezdomovectví. Tato typologie je výsledkem vztahu bezdomovců k veřejnému prostoru, v němž se prezentují viditelné znaky bezdomovectví. Zjevní bezdomovci jsou jedinci, kteří z pohledu veřejnosti nemají možnosti uchýlit se mimo veřejný prostor. Veřejnost je považuje za bezdomovce a oni sami nechtějí nebo nejsou schopni zastírat své bezdomovectví. Skrytí bezdomovci mají kde přespávat (noclehárny, u známých apod.), ale po právní stránce jsou bezdomovci a jejich životní styl se příliš neliší od stylu života zjevných bezdomovců. Potenciální bezdomovci jsou lidé, kteří prozatím bydlí, ale jsou ohroženi bezdomovectvím. Nenalezneme u nich znaky typické pro bezdomovce, mají ale problém se stálostí bydlení a pomoc jim bývá nabídnuta až ve

zjevné fázi bezdomovectví (Hradecký, 1996).

Bezdomovectví je fenoménem, u něhož nejde jen o chybějící přístřeší. Např. Hradecký (2007) rozlišuje 3 základní aspekty bezdomovectví: (1) zda má dotyčný jedinec místo k bydlení, které by bylo vhodné k obývání – fyzická rovina, (2) zda má jistotu dožádání se svých práv ve společnosti – rovina právní a (3) zda ho jeho sociální okolí akceptuje – rovina sociální. Také Průdková a Novotný (2008) ztrátu bydlení spojují se sociálním vyloučením a s odsunutím na okraj majoritní společnosti. V souvislosti s tím leckdy dochází i k odtržení od hodnotového a normativního systému majoritní společnosti. Vyloučení ze společnosti se projevuje dále ve ztrátě profesní pozice, ve ztrátě legálních finančních prostředků, vyloučení z rodinného společenství, narušení vztahů s blízkými lidmi, redukci potřeb, ale i nárůstem závislosti na podpoře charitativních organizací či kriminální aktivitou.

Podle Mallettové a jejích spolupracovníků (2010) je bezdomovectví ztráta místa, kde jedinec chtěl být a kde byl chtěný. Domov je spojen i s jistotou soukromí, kam nikdo cizí nesmí, a který tak představuje ochranu před nebezpečím. Bezdomovectví bývá spojeno s obecnější nezakotveností a s neustálými přesuny z místa na místo. Jedinci na ulici většinou chybí pocit sounáležitosti a příslušnosti k někomu či něčemu a jako by hledal nové pevné místo a postupně si zvykl takové místo nemít. Ztráta pevného místa souvisí se ztrátou schopnosti, resp. neochotou jednat v souladu s obecně platnými pravidly a s ohledem na někoho jiného (Robinson, 2002).

Bezdomovectví přináší větší míru stresu. Bezdomovectví člověka na jedné straně zbavuje tlaku na plnění různých požadavků, ale zároveň ho připravuje o ochranu, kterou sociální začlenění poskytuje. Odchod na ulici vytváří devastující životní proces postupné desocializace, která bývá nevratná. Bezdomovectví přináší i značnou společenskou stigmatizaci, protože majoritní společnost považuje život na ulici za jednoznačně zápornou odchylku od normy (Farrington, Robinson, 1999; Milburn et al., 2007; Marek, 2010, 2012).

Tato desocializace má různé dopady na různé věkové skupiny. Tato práce se zabývá osobami ve věku 18–26 let. V legislativě většiny vyspělých zemí se

rozlišuje bezdomovectví rodin a jednotlivců. Rodiny, které se ocitly na ulici, mívají většinou lepší postavení a dosáhnou lépe na sociální pomoc státu než jednotlivci bez domova (Fitzpatrick, 2000). Legislativa ČR nezná zjevné bezdomovectví rodin. Pokud se rodina dostane do existenčních problémů, dochází většinou k jejímu rozdělení. Dítě putuje do ústavní péče, případně do adopce. To, že mezi nejmladší bezdomovce patří osoby starší 18 let, je následek zákonné úpravy, která stanoví, že dítě do 18 let musí být vychováváno v rodinné, náhradní nebo ústavní péči. V zahraničí, kde takováto pravidla nastavena nejsou, je běžné bezdomovectví rodin i bezdomovectví dvanáctiletých dětí, jak zjišťujeme ze zahraničních publikací (Zerger, 2010; Levinson, 2004). Značnou část bezdomovecké komunity tvoří mladí lidé ve věku do 26 let. Jak uvádí např. Darbyshire se svými spolupracovníky (2006), do této věkové kategorie patří přibližně polovina bezdomovců. U nás je podíl bezdomovců v této věkové kategorii menší, okolo 15 % (odhad dle pracovních zkušeností autora).

2. Moderní historie bezdomovectví v České republice

Po roce 1948 se veřejná chudoba stala tabu. Totalitní režim všechny charitativní organizace zrušil, neboť jejich existence by připustila chudobu, kterou komunistický režim popíral. Režim nařizoval, že každý občan se musí zdržovat v místě svého trvalého bydliště, zaručoval právo na práci a zároveň se práce stala povinností. Jedinci neschopní žít tímto způsobem života se museli skrývat, neboť jinak jim ze strany státu hrozila represe. Byla vytvářena umělá zaměstnanost, zřizovány podnikové ubytovny, kde bydleli lidé bez rodinného zázemí, a chudoba byla potírána na úkor svobod člověka a lidských práv (Pěnkava, 2002; Kozáková, 1998).

Bezdomovci se počali objevovat počátkem devadesátých let 20. století. Neměl se o ně kdo starat, protože síť sociálních služeb prakticky neexistovala. Mezi prvními bezdomovci byli především muži ve středních letech, ale začali se objevovat i mladí bezdomovci, kteří nezvládli experimentování s drogami, nebo odešli z výchovného

ústavu. Bezdomovci, přestože jich bylo prozatím málo, tvořili relativně velmi viditelnou skupinu obyvatel postiženou extrémní chudobou. Prvními, kdo se v té době začíná o bezdomovce starat, jsou většinou křesťansky zaměřeni dobrovolníci a v Praze vznikají organizace, které mají blízko k církvím, a to občanská sdružení Naděje a Armáda spásy (Marek, 2012). Během 90. let počet bezdomovců postupně narůstá a od roku 2000 se také zvyšuje počet mladých bezdomovců mezi 19. a 29. rokem věku, až se v bezdomovecké populaci postupně stávají nejvýznamnější věkovou skupinou (Prudký, 2011). Objevuje se éra squatů (typu Milada, Landronka), kde se mladí bezdomovci mísí s lidmi, kteří hledají alternativní způsob života. Tato éra končí vyklizením Milady v roce 2009 (Jiříčka, 2007).

Po roce 2000 se bezdomovectví stalo poprvé předmětem zájmu politiků a počala spolupráce mezi neziskovým sektorem a veřejnou správou. Bezdomovectví začalo být vnímáno jako sociální záležitost. Vstup do Evropské unie je podle Bartáka (2004) mezníkem změny těchto trendů. Nelze však říci, že politická garnitura by byla řešení situace bezdomovectví nakloněna. V období mezi lety 2006 a 2010 u politiků na pražském magistrátu převládal názor, že současné nastavení sociálních služeb počet bezdomovců v hlavním městě zvyšuje a naopak jejich omezením by se počet bezdomovců snížil. V době, kdy došlo ke změně na pražské radnici, přišla ekonomická krize. Nedostatek financí a přeplněnost sociálních služeb znemožňuje vytvoření individuálního přístupu ke klientovi, kterého je při práci s bezdomovci třeba. Mezitím počet bezdomovců rostl a jejich věkový průměr se snížil. Při sčítání obyvatel v roce 2001 nebylo 120 000 osob zastíženo ve svých příbýtcích. Toto číslo odpovídá odhadům, že tolik lidí je ohroženo bezdomovectvím. V roce 2004 proběhlo v Praze jednorázové sčítání zjevných bezdomovců pohybujících se v dopravních prostředcích a ve veřejných prostorech. Tímto způsobem se došlo k počtu přes 3 000 osob bez domova. Stejně sčítání proběhlo v Brně v roce 2006 s výsledkem 1 200 osob, v roce 2010 jejich počet stoupl o 200 osob. V roce 2010 byl odhad počtu bezdomovců v Praze asi 4 000 lidí, z čehož asi 20 % osob jsou bezdomovci mladší 26 let (Marek, 2012).

3. Definice a problematika procesu reintegrace

Proces reintegrace je v této práci chápán jako komplexní resocializace osoby bez přístřeší. Jedinec přestává být sociálně vyloučeným a znovu se stává právoplatným členem společnosti. Jde o dlouhodobý proces, který začíná na ulici a končí až několik let po opuštění ulice.

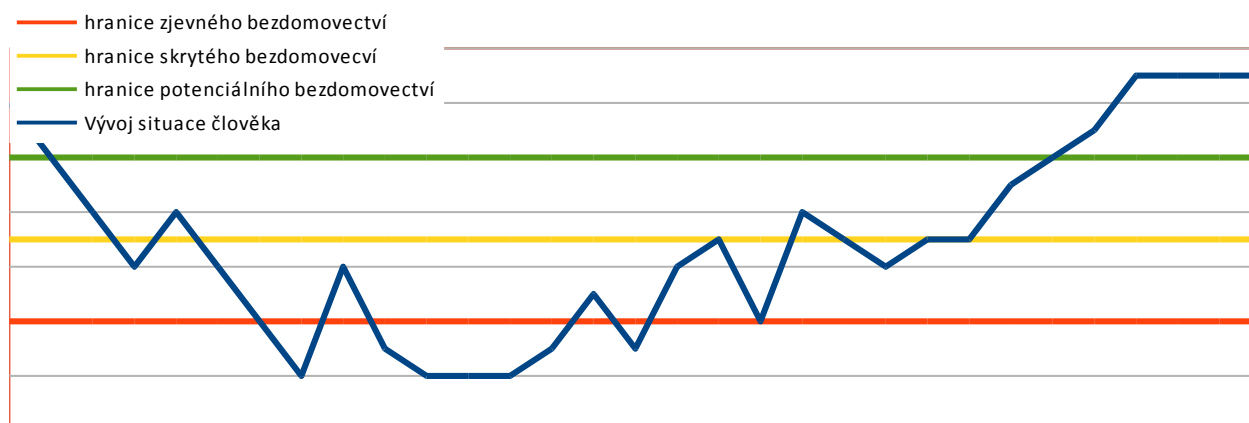
3.1. Roviny reintegrace

Podobně jako bezdomovectví není pouze ztráta přístřeší, v reintegračním procesu jde o více než o ubytování bezdomovce pod střechu a probíhá v několika rovinách, které lze srovnat s rovinami léčby pacienta závislého na návykových látkách. Reintegrační proces by měl obsahovat rovinu psychologickou, sociální, medicínskou a spirituální (Kalina, 2008). V rámci psychologické roviny reintegračního procesu bezdomovec obnovuje schopnosti, které během pobytu na ulici ztratil, a učí se nové dovednosti, obnovuje přetřhané sociální vztahy, nalézá sám sebe, získává sebedůvěru a pokouší se srovnat s minulostí. V rámci sociální roviny jde v první řadě o opatření dokladů, zajištění bydlení a obživy, nejlépe prací či čerpáním invalidního důchodu. Je třeba však řešit i dluhy vzniklé během pobytu bezdomovce na ulici a zamezit možnosti návratu na ulici. V rámci medicínské roviny reintegrace jde o léčbu závislostí a jiných psychiatrických poruch a dále o léčbu nemocí, které bezdomovec během rizikového života získal, u mladých lidí zejména hepatitidy C, ale i dalších nemocí. Nakonec je velmi důležitá rovina spirituální, která udává bezdomovci směr a určuje hodnoty, které ho formují, a která udržuje snahu o změnu, i když nepůsobí vnější kontrola.

Termín „návrat do společnosti“ naznačuje, že laická i odborná veřejnost uměle rozlišuje společenství lidí, kteří jsou schopní a ochotní respektovat normy společnosti, a lidí, kteří tyto normy nedodržují. Společnost usiluje o to, aby populace „nepřizpůsobivých občanů“ byla co nejmenší, nebo aby co nejméně obtěžovala „běžnou společnost“. Součástí pomoci by tedy měl být „návrat“ do společnosti, odkud pocházejí. V praxi můžeme říct, že jde pouze o jednu společnost, rozdíl se

navzájem překrývají a nelze jednoznačně určit, kdy je reintegrační proces ukončen a kdy se bezdomovec stal součástí „běžné společnosti“.

V rámci snahy o změnu životního stylu bezdomovců se mluví v zahraniční literatuře o třech základních „Re“. Každé „Re“ poukazuje na určitý stupeň. Rehousing znamená prosté poskytnutí přístřeší bezdomovci, který přístřeší ztratil. Fakticky jde o uklizení bezdomovce z ulice do noclehárny nebo do azylového domu. Opětovné zabydlení bezdomovce je důležitou součástí reintegračního procesu, nelze však zůstat pouze u něj, celkový reintegrační proces je složitější. Klient je v ubytovacím zařízení, není na ulici, ale stále nese všechny zbývající atributy bezdomovectví. Re-socializace je začlenění do společnosti. Díky této fázi reintegrace se bezdomovec dostává mezi skupinu potenciálních bezdomovců. Osoba v této fázi reintegrace bydlí, přijala většinu atributů společnosti a dodržuje normy společnosti, ale stále nemá jistotu bydlení ani jistotu stálé obživy a často se neobejde bez sociálních podpor, nebo podpory svých blízkých. Populace tzv. potenciálních bezdomovců může být relativně vysoká (není prakticky možné tuto populaci sečíst) a mnozí klienti již toto stadium považují za ukončení procesu reintegrace. Celý proces bezdomovectví můžeme vidět na příkladu v grafu č. 1. Dle nás proces reintegrace je možné zakončit až při plném zapojení do společnosti. Jedinec pracuje na plný úvazek na smlouvu, má splacené dluhy a jeho bydlení má znaky standardního bydlení většinové populace a je jisté a vyhovující (Levinson, 2004).

Graf č. 1: Reintegrace jako proces, který často trvá déle než samotný pobyt na ulici. Jedinec během toho procesu prochází všemi fázemi bezdomovce (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

V souvislosti s nejmladší skupinou bezdomovců je otázkou, zda se dá o procesu začleňování mladého bezdomovce do společnosti mluvit jako o reintegraci. Mnohdy mladí bezdomovci patří mezi skupinu obyvatel, která v určitém smyslu slova nikdy mezi pracující a bydlící společnost nepatřila. O to je reintegrační proces těžší, protože mladí bezdomovci často neznají a nevědí, co od tohoto procesu očekávat, a jejich jednání je spíše útekem před zodpovědností. U mladého bezdomovce nebudeme mluvit o „návratu do společnosti“, ale spíše o „vstupu do dospělého života“.

3.2. Typy sociálních služeb dostupných pro bezdomovce

System sociálních služeb se u nás rozděluje do tří rovin. Nejnižší stupeň je terénní práce, následují nízkoprahová střediska a systém pobytových služeb. Každý z těchto stupňů počínaje nejnižším vyžaduje postupně intenzivnější formu spolupráce ze strany klienta. Postupně se přistupuje na formu „cukru a biče“, kdy splnění určitých požadavků má za následek poskytnutí služby a nesplnění její odmítnutí. System má být nastaven tak, aby se díky plnění těchto požadavků klient naučil fungovat ve společnosti v rámci společenských hranic. Zdá se však, že málokdo nastavené podmínky dodrží a mnoho lidí opouští reintegrační program dříve, než jej ukončí. Taková selekce plní jednu praktickou funkci. Některých služeb je nedostatek, a pokud někdo nesplňuje dané požadavky, není problém klientovi službu přerušit, protože na jeho místo čeká další zájemce. Takto nastavený system je vhodný pouze pro určitý typ klientů.

Pobytové služby jsou nastaveny tak, že klient těchto služeb je po určité době nucen ze služby odejít, ideálně na vyšší stupeň bydlení. Klient, který stráví několik měsíců na noclehárně, přechází na azylové bydlení a přibližně po roce by měl odejít do domu na půl cesty, na komerční ubytovny, do sociálního bytu apod. (viz diagram č. 1). Takto nastavený system není funkční, obzvláště pokud chybí dostatek některých zařízení vyššího stupně reintegračního systému (zde je myšlen propracovaný system sociálního bydlení, který má být vyřešen připravovaným zákonem). Většina našich

respondentů využila neoficiální zdroje pomoci od svých známých, opětovně zkontaktované rodiny nebo důležité kontakty mimo bezdomoveckou komunitu.

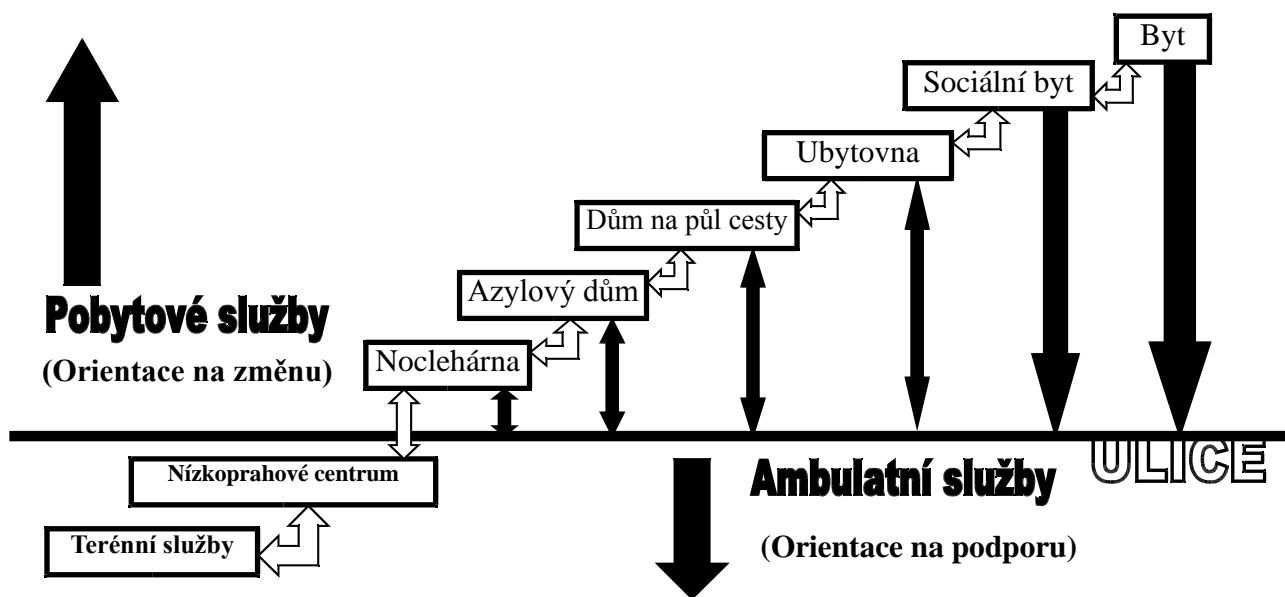

Diagram č. 1: Odstupňovaný reintegrační systém pro bezdomovce používaný v České republice (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012).

3.2.1. Terénní služby

Terénní sociální práce je definována jako práce na ulici (streetwork) a je kombinována s dalšími sociálními službami. Jde o jednotlivé úkony sociální práce prováděné v přirozeném prostředí klienta a orientované na jeho potřeby. Důraz je kladen na specifický vztah pracovníka a klienta. Klient nepřichází za pracovníkem, ale pracovník přichází s nabídkou služeb za ním. Terénní sociální práce je nezbytnou rovinou práce se sociálně patologickou skupinou, která z nějakých důvodů není ochotna nebo schopna navštěvovat tradiční kamenná střediska určena pro práci s nimi (Janoušková, 2008).

Pro bezdomovce je často tato služba první, se kterou se setkali. Hlavní funkcí této služby je informovat klienty o rizicích jejich životního stylu a možnostech pomoci. Nabídka pomoci, se kterou se mohli naši respondenti setkat během pobytu na ulici, je u různých organizací jiná, zejména podle toho, na kterou skupinu se ta která organizace zaměřuje. Nabídka byla většinou vázána na další služby, zvláště

v nízkoprahových centrech. Naši respondenti se většinou nacházeli na rozhraní několika patologických skupin – bezdomovectví, drogová závislost, homosexuální prostituce, psychiatrická porucha. Pro každou z těchto skupin existují specifické terénní programy.

3.2.2. Nízkoprahové služby

Termín nízkoprahovost je užíván v souvislosti se sociální službou zaměřující se na klienty nevyhledávající oficiální cesty pomoci a nabízející prostředí služby co nejvíce podobné prostředí klienta. Pro realizaci služby je potřebné minimum informací a jsou odstraňovány sociální, psychologické i technické bariéry využití služby. Nízkoprahová služba má být pro klienty co nejdostupnější. Bariéry vstupu jsou spíše dány kapacitou střediska, nikoli celkovým nastavením. Nízkoprahové služby jsou dostupné jak fyzicky (nachází se v místě, kde se cílová skupina pohybuje), tak i psychicky (jsou anonymní a jednoduše k dostání) (Herzog, 2007). Jedná-li se o nízkoprahové služby pro bezdomovce, jde především o tzv. denní centra. Klienti sem většinou docházejí kvůli materiálním službám, tj. najíst se, vysprchovat, odpočinout si, mohou se i obrátit na sociálního pracovníka, psychologa, lékaře apod. Naši respondenti však často využívají i jiné nízkoprahové služby, než jsou denní centra. Je to dáno onou nízkoprahovostí a tím, že často splňují kritéria i jiné cílové skupiny.

Nízkoprahové denní centrum pro mladé bezdomovce Naděje v Bolzanově ulici v Praze je jediné středisko, které se orientuje právě na nejmladší generaci bezdomovců. Toto středisko bylo klíčové pro náš výzkum, neboť zde probíhal sběr dat u mladých bezdomovců. Je místem, které odpovídá službami nízkoprahovému dennímu centru. Kromě materiální a hygienické pomoci zde působí sociální pracovník. Probíhají zde volnočasové aktivity, je také neformálním místem setkávání mladých bezdomovců a svým způsobem zde klienti vytváří komunitu. Cílová skupina na nízkoprahovém centru v Bolzanově ulici je ohraničena věkem 18 až 26 let, podobně věkově je ohraničen i věk pro náš výzkum.

3.2.3. Ubytovací služby

Ubytovací služby v rámci reintegračního programu mají za úkol poskytnout bezdomovci dostatek zázemí, aby se mohl pod vedením sociálního pracovníka naučit, jak žít ve společnosti, a mohl toto zařízení později opustit. Jedná se již o vyšší stupeň reintegrace, kde se po klientovi vyžaduje aktivní spolupráce, která je koncipována v rámci individuálního plánu. Pobyt v takovémto zařízení je časově omezen a klient by měl odtud přejít do zařízení vyššího stupně. Ve skutečnosti mnoho klientů zůstává na určitém stupni reintegračního procesu a dál se neposouvá. Komfort ubytování se postupně zlepšuje, ale požadavky jsou náročnější. Cílem reintegračního programu má být vlastní podnájem či byt, kde klient bude žít (Informační a poradenské centrum Kontakt, 2014).

Lod' Hermes – pražské specifikum. Lod' je velkou noclehárnou (270 lidí), s jedním z nejnižších prahů. Ke vstupu stačí platný doklad a dvacet korun. Umístění noclehárny na Vltavě je dáno tím, že žádná pražská městská část nechtěla umístění tak velké noclehárny na svém území. Klienti na lodi zůstávají pouze přes noc, den musí trávit jinde.

Noclehárny – Platí zde podobná pravidla jako na lodi Hermes, o ubytování zde ale většinou rozhoduje sociální pracovník.

Azylové domy – Azylové domy pro bezdomovce jsou celodenním ubytováním většinou po dobu do jednoho roku. Klient musí mít doklady a stálý příjem, než je na azylový dům umístěn. V tomto typu ubytování je třeba dodržovat více pravidel. Klienti bydlí s více lidmi na pokoji. Sociální pracovník začíná pracovat s klientem na individuálním plánu. Azylové domy mohou být různě zaměřeny (např. pro důchodce, pro matky s dětmi, pro duševně nemocné apod.).

Dům na půl cesty – Touto službou je většinou rozuměno následné bydlení po ústavní péči. Klienty jsou většinou děti z dětských domovů, drogově závislí vracející se z komunity nebo dlouhodobě hospitalizovaní duševně nemocní. Jde o vyšší stupeň reintegrace a klienti mívají samostatný pokoj.

Komerční ubytovna – Je komerční záležitostí mimo reintegrační program, poskytující levné ubytování od 100 Kč za noc. Využívají je většinou dělníci a cizinci,

pracující v cizím městě. Pokud má klient peníze, může zde bydlet.

Komunity a léčebny – Mnoho bezdomovců prošlo různými léčebnami a komunitami, které mají za úkol vyléčit syndrom závislosti a zapojit závislé do společnosti. Čím déle byli naši respondenti v komunitě či léčebně, tím se riziko návratu návykového chování zmenšilo.

3.3. Základní principy práce s bezdomovci

Ze zkušeností vlastní praxe se přikláním k názoru, že mladí bezdomovci potřebují spíše péči psychoterapeutickou a pedagogickou než jen odborné sociální poradenství. Pouhé předávání informací nestačí. Ukazuje se, že i mladí bezdomovci mohou zažívat jistý druh fascinace bezdomoveckým způsobem života. Je tedy třeba práci s touto skupinou přizpůsobit jejich potřebám. U mladých bezdomovců nelze automaticky předpokládat vůli ke změně životního stylu a tomu je třeba přizpůsobit i práci s nimi.

Na základě rozdělení služeb můžeme reintegrační proces lze rozdělit do tří fází (toto rozdělení vychází z praxe autora a již publikováno in Vágnerová, Csémy, Marek, 2013):

(1) Fáze podpurná je pro klienta velmi důležitá. Odehrává se v terénních a v nízkoprahových službách. Cílem této fáze je navázání kontaktu a získání důvěry klienta. Často se stává, že klient nechce do další fáze reintegračního procesu postoupit, protože mu podpurná fáze poskytování služeb vyhovuje. Jde hlavně o čerpání materiální a potravinové pomoci, případně hygienického servisu, což se stává důležitým komunikačním prostředkem pro tuto fázi. Většina reintegračních programů volí potravinovou pomoc jako prostředek takové komunikace. Během této fáze je velmi důležitá diagnostika. Jako první je třeba zjistit, zda dotyčná osoba skutečně patří do cílové skupiny, nebo jestli nepotřebuje jinou pomoc. Diagnostika má za úkol zjistit možné komplikace během procesu reintegrace (například drogová závislost či duševní onemocnění). Během podpurné fáze je také třeba sledovat náznaky vůle změnit životní styl. Často se tato fáze uspíší ultimátem, pokud nezačne

klient spolupracovat, právo využívat služby mu zanikne. Předpokládá se, že klient si vytvoří návyk na službu a bude nucen tyto podmínky splnit. Tento předpoklad je často chybný (Zatloukal, 2006).

(2) Ve fázi motivační jde o snahu klienta a způsob, jak se dostat z ulice. Způsob, jak se dostat z ulice, musí klientovi vyhovovat a nesmí být proti společenským normám. Najít správný okamžik pro přechod do další fáze reintegrace je relativně těžký úkol. V této fázi klient chce změnit svůj životní styl, ale neví jak. Dostává se do diskuse se sociálním pracovníkem a hledá se příslušná cesta. Hlavním úkolem této fáze je zajistit doklady a oficiální trvalý příjem. Pokud klient nemá dostatek schopností najít si práci a tento nedostatek se zdá trvalý, je dobré obrátit se na správu sociálního zabezpečení, která zjistí, zda má klient nárok na invalidní důchod. Pokud se jedná o znevýhodnění dočasného charakteru pod vlivem nějaké nemoci (například psychického charakteru) a klient musí projít léčebnou, je třeba takové léčení domluvit. Dočasně lze využít také služeb úřadu práce a požádat o sociální dávky.

(3) Fáze výcviková se odehrává v ubytovacích zařízeních, kde se klient učí pracovat a získávat odpovědnost. Pro práci s klientem je důležité stabilizovat příjem, začít řešit dluhy a stálé bydlení. V rámci výcvikové fáze chce klient změnit svůj životní styl, ví jak, ale nemá k tomu příslušné schopnosti. K získání takových schopností mají sloužit ubytovací služby, které mají klienta izolovat od demotivujícího prostředí ulice a poskytnout takové prostředí, kde je možné žádoucí dovednosti rozvinout. Největší riziko návratu na ulici během adaptace na nový režim nastává při opuštění programu. Nevýhodou této fáze je její délka. Klienti chtějí výsledky svého snažení co nejrychleji vidět, avšak tuto fázi nelze uspíšit. Klienti pak předčasně opouští programy a pokouší se o vlastní reintegraci prostřednictvím svých známých a příbuzných. V rámci této fáze je třeba nalézt správnou rovinu mezi kontrolou klienta, který jen díky kontrole může získat žádoucí dovednosti, a získáváním zodpovědnosti učit se samostatnosti. Předpokladem je, že vnější kontrola se stane jemu vlastní. Zjišťujeme však, že klienti postupně ztrácí motivaci a mají pocit, že jejich cíle jsou v nedohlednu.

Reálné začlenění do společnosti je úspěšné pouze tehdy, když klient získá nové přátele a tím i pocit uplatnění ve společnosti. Sociální kontakty v podobě přátelství nemůže žádný reintegrační program nabídnout, možná proto jsou náboženské komunity při oslovování bezdomovecké populace tolik úspěšné.

4. Teoretická východiska výzkumu

V 50. letech minulého století se začala rozvíjet atribuční teorie v rámci kognitivní psychologie. Atribuční teorie poukazuje na souvislost mezi celospolečenským postojem vůči příčinám bezdomovectví a postojem vůči této skupině obyvatel. Pohled na příčiny bezdomovectví do jisté míry ovlivňuje způsoby pomoci této skupině obyvatel. Situace se měnila podle toho, zda převažoval názor, že bezdomovec si za svou situaci může sám, nebo zda za hlavního viníka byla považována struktura sociálního státu (Pěnkava, 2010). Dle atribuční teorie se základní atributy, které člověk přisuzuje jiným, dělí na atributy situační, tedy měnící se podle situace, a na atributy dispoziční, tedy neměnné, podmíněné vlastnostmi jedince (Hewstone, 2001). Situační a dispoziční atributy můžeme přirovnat k rozdělení příčin bezdomovectví na objektivní nebo subjektivní. Zatímco objektivní příčiny bezdomovectví bývají přisuzovány systémové chybě a bezdomovec je její obětí, subjektivní příčina bezdomovectví uvádí, že to jsou nepříznivé vlastnosti jedince, které mohou za jeho situaci. Systémové příčiny může odstranit stát, subjektivní příčiny musí změnit sám klient. Toto atribuční rozdělení vede ke dvěma různým přístupům při pomoci bezdomovcům. Z hlediska jednoho extrému, pokud je bezdomovec považován za viníka své situace, se předpokládá, že pouze on sám může svou situaci změnit. Důsledkem takového extrémního pohledu je názor, že jakákoliv pomoc je zbytečná, protože změnit individuální dispozice klienta vnějším zásahem nelze. Práce s bezdomovci je pak orientována pouze na bezpečnostní hlediska a na snahu ochránit společnost před negativními vlivy tohoto fenoménu (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). Reintegrační program je v tomto případě systém složený z odměn a represivních opatření, kdy snaha bývá odměňována a nepodřízení se normám trestáno. Z druhého extrémního pohledu na situační faktory se vyvinul přístup „Harm reduction“, zaměřený na výrazné omezení situačních faktorů, které se jeví jako rizikové. Předpokládá se, že změnou situace se změní také chování klienta. Bezdomovec je vnímán jako člen společnosti, ve které neměl šanci plně fungovat. Základem reintegračního procesu dle tohoto přístupu bylo poskytnutí služby (Levinston, 2004). V posledních letech se vychází z tzv. multifaktorových příčin

bezdomovectví, které spojují oba pohledy. Tento přístup vychází z předpokladu, že jak situační, tak dispoziční faktory se navzájem ovlivňují a že je nelze striktně oddělovat. Reintegrační program se v tomto pojetí orientuje na pedagogicko-psychologickou rovinu reintegrace (Daly in Pěnkava, 2010).

Vznik bezdomovectví je mnohem složitější a jde zpravidla o kombinaci obou typů atributů. Nelze se však zaměřit jen na samotný vznik bezdomovectví, průběh bezdomovectví je stejně důležitý pro pochopení celkové problematiky. Bezdomovectví přestává být vnímané jako stav a je popisováno jako proces, který má své specifické faktory během tří fází „pre“, „in“ a „post“ bezdomovectví. Tyto faktory můžeme tedy rozdělit do tří velkých skupin. Primární faktory bezdomovectví jsou původní příčiny dotýkající se především samotného pádu jedince na ulici a jeho minulosti, která předcházela samotné bezdomovecké kariéře. Souhrn těchto faktorů, které ovlivňují vstup do bezdomovecké situace, je odpovědí na otázku „proč se dotyčný jedinec dostal na ulici“. Na sekundární faktory se lze ptát „proč bezdomovec setrvává na ulici“? Tyto činitele jsou jiné než původní příčiny. Sekundární faktory bezdomovectví jsou především demotivující faktory, které drží bezdomovce „na ulici“, i když má možnost se z ní dostat. Budeme-li se zabývat reintegračním procesem, který bývá často neúspěšný i přes zjevnou snahu bezdomovce, mluvíme pak o terciárních faktorech bezdomovectví. Souhrn těchto faktorů můžeme nazvat společenské bariéry, které brání v hladkém průběhu reintegrace a jsou odpovědí na otázku „proč se lidé vrací na ulici“ (viz diagram č. 2).

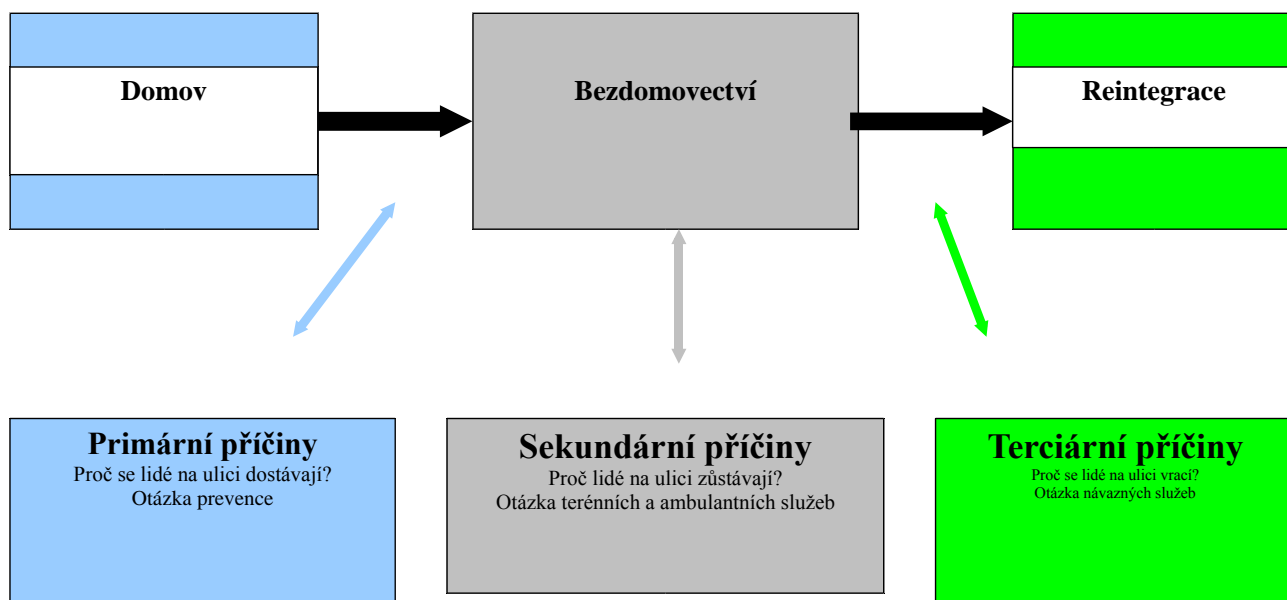

Diagram č. 2: Činitelé bezdomovectví v časových rovinách bezdomovectví „pre“, „in“, „post“ (In Marek, Strnad, Hotovcová, 2012).

Takto pojatý koncept může popsat životní situaci mladých lidí, kteří procházejí nebo prošli bezdomovectvím. Každá z příčin má jiná teoretická východiska, která se nyní pokusím představit. V rámci praxe reflektuji také jednotlivé zájmy výzkumu ze zahraniční literatury, které se týkají jednotlivých kategorií příčin. Dle této literatury můžeme vidět, kde výzkum bezdomovectví má svá „slepá místa“.

4.1. Primární faktory bezdomovectví mladých lidí

Primární faktory bezdomovectví předcházejí bezdomovectví. Většinu primárních činitelů u mladých bezdomovců je třeba hledat v rodině, ve výchově a v předčasném vstupu do dospělého života. Původní příčinou může být jak událost, tak i dlouhodobá trajektorie rizikového chování, nebo nedůslednost výchovy, jejíž důsledky se projevíly bezdomovectvím.

4.1.1. Teoretické psychologické poznatky vysvětlující primární faktory bezdomovectví mladých lidí

V rámci zkoumání primárních faktorů bezdomovectví lze najít čtyři základní teoretické roviny psychologie. Jde o teorie zkoumající vývoj osobnosti, rodinné prostředí, vliv prostředí na osobnost a osobnostní dispozice.

4.1.1.1. Vývojové úkoly mladých

Bezdomovectví je sociálně nejviditelnější osobnostní propad v rámci společenské hierarchie. Bezdomovectví u mladých lidí lze považovat za psychosociální selhání během vstupu do dospělého života. Jde především o jejich osobní nepřipravenost nebo naopak o předčasné přijetí role dospělého (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). K tomuto nedochází náhle, ale po dlouhodobém neřešení krize, která má často původ hluboko v dětství. Známa Eriksonova teorie „osmi věků člověka“ rozděluje život člověka dle jeho různých vývojových úkolů. Tato teorie zkoumá jednotlivé fáze lidského života, kdy každý člověk musí vyřešit jednotlivé konflikty mezi dvěma hodnotami, přičemž nesprávné řešení má vliv na řešení konfliktů v dalších letech. Důvěra versus nedůvěra, autonomie versus stud, iniciativa versus vina, snaživost versus méněcennost, identita versus zmatení rolí, intimita versus izolace – to jsou konflikty, které by měli vyřešit lidé do mladé dospělosti (Erikson, 1999). Řešení těchto Eriksonovských krizí, které se týkaly jejich hlubokého dětství, je ovšem závislé především na okolí a druhých lidech než na samotném jedinci. U lidí procházejících vývojovou krizí nalézáme základní Eriksonovy negativní hodnoty (nedůvěru, stud, vinu, méněcennost, zmatení identity a izolaci), které vycházejí z nepříznivého vývoje v dětství.

Již od vzniku psychoanalytických teorií se předpokládá, že skrytá traumata z dětství ovlivňují chování, emoce a myšlenky jedince i v dospělosti. Takový názor zastává i kognitivní psychologie. Beck (2005) mluví o „jádrových přesvědčeních“, která se vytváří během předškolního věku. Toto přesvědčení je většinou jedna věta, která vytváří u jedince obraz o světě, o ostatních lidech i o sobě samém. Pokud okolí neposkytuje dítěti dostatek uspokojení, bezpečí, přijetí či ocenění, vzniká jádrové

přesvědčení, které hodnotí celkově svět, sociální okolí i sebe sama negativně. Svět je zlý, okolí nepřátelské a osoba samotná nemilovaná a bezmocná. Jelikož tvorba takového jádrového přesvědčení probíhá v době, kdy se dítě dle Piageta (1999) neřídí logickým uvažováním, ani takové přesvědčení se nemusí řídit logickými pravidly. Z takového přesvědčení osoba vytváří jednotlivá pravidla, dle kterých si upravuje svět i své strategie chování a myšlení, a takové přesvědčení může být aktivní i během dospělosti. Některá tato pravidla, která se nazývají kognitivní schémata, Young (1994) hodnotí jako maladaptivní. Projevují se v poruše při navazování vztahů a odvržení, v narušené autonomii projevu, v narušení hranic, nadměrným zaměřením na druhé, nadměrnou ostražitostí a inhibicí. Tato schémata se projevují po celý život jedince a jsou zakódována přímo v jeho osobnosti. Dle Praška (2003) zdůrazněním některých negativních jádrových přesvědčení vzniká porucha osobnosti. Jednotlivé zvýraznění osobnostních rysů (paranoia, sklon k riziku, lehká ovlivnitelnost) může vést k sociálnímu selhání v podobě bezdomovectví.

Školní věk je obdobím konkrétních a formálních logických operací. Myšlení se stává logické a je vázané na realitu (Piaget, 1999). Erikson (1999) toto období hodnotí jako konflikt mezi dvěma hodnotami, mezi snaživostí a méněcenností. Děti kladou větší důraz na sebekontrolu, vstupují do školy, kde se poprvé setkávají s přirozenou soutěživostí, a školní úspěšnost je prvním náznakem úspěšnosti v dospělém věku. Objevuje se konvenční morálka. Ta je závislá na sociálním okolí a dítě je vzhledem k ní schopno sebereflexe. Sebereflexe vychází z tlaku okolí, který může vytvářet úzkosti, a ty se mohou zafixovat do podoby úzkostných poruch.

Abstraktní operace, jak popisuje Piaget (1999), přinášejí jednu významnou rovinu, o níž dítě začíná přemýšlet. Tou je budoucnost. Z rozhovorů se ukazuje, že období mezi 11. a 15. rokem je pro klienty významné a pokud v tomto období dojde k významné události, která je hodnocena negativně, přisuzují jí později výrazně negativější vliv než podobným událostem v jiném věku. Respondenti tvrdí, že v tomto věku citlivěji reagovali na rozvody rodičů, úmrtí členů rodiny a další události. V tomto období je traumatická událost považována za citlivější, protože člověk v tomto období již zaznamenává dopad těchto událostí (směrem do

budoucnosti), ale stále se učí tyto události dobře zpracovat. Události z raného dětského věku jsou ve vzpomínkách potlačeny, což však neznamená, že mají menší vliv na jejich život. Dítě si takto může zafixovat negativní myšlení a neustálé očekávání negativních událostí. Příkladem obranných mechanismů vůči těmto myšlenkám je počátek užívání návykových látek. Osoby v pubertálním věku se začínají orientovat na přítomný prožitek, který jim pomohl odpoutat se od tíživých myšlenek a pocitů. U návykových látek se osoba stává závislá na bezprostřední odměně, která následuje po aplikaci návykové látky. Odměna, která má přijít později, se oproti tomu zdá jako nejistá a vzdálená (Kalina, 2008).

Traumatizovaný jedinec často nedokáže adekvátně reagovat v běžných situacích, protože je ovlivněn traumatem, byť třeba dávným a zapomenutým. Traumatické události často doprovází disociace. Jde o poruchu integrační funkce vědomí, ať již na úrovni myšlení (např. paměti), či prožívání. Tento nevědomý mechanismus dotyčného chrání před jejich bolestivými obsahy. Potlačení emocí vztahujících se k traumatu může souviset také s alexithymií, tedy s neschopností uvědomit si vlastní emoce a pojmenovat je. Tyto obranné psychické reakce mohou v některých případech vést k řadě endokrinních, imunitních a epileptiformních patologických procesů. Tyto poznatky vedly ke vzniku nového vědního oboru neuro-psychotherapie, jejímž cílem je ovlivnění psychického a somatického zdraví prostřednictvím psychotherapeutického působení na biologické funkce člověka (Vymětal, 2005).

Syndromem, který se u mladých bezdomovců objevuje, je syndrom naučené bezmocnosti, jak jej popsal Seligman. Na základě několika nepříznivých zkušeností jedinec dochází k názoru, že ať udělá cokoli, výsledek nepovede k žádanému efektu, ale k negativnímu efektu (Seligman, 1975). Naši respondenti mají strach z budoucnosti, protože většina jejich minulosti není pozitivně vnímána. Z minulosti ví, že mohou málo ve svém životě ovlivnit a nesnaží se ovlivnit ani svou budoucnost. Jen málo z toho, co prožili, měli pod kontrolou, a dochází proto k názoru, že jejich osud není řízen jimi samotnými, ale okolnostmi, které podle Rottera představují „locus control“ mimo své já (Weiner, 1992).

S percepcí budoucnosti souvisí i téma identity, která je důležitým pojmem v Eriksonově teorii. Eriksonovu teorii rozvíjí Marcia (1991), který psychosociální krizi hledání identity rozdělil do čtyř fází. Jejich popis je rozdělen dle přítomnosti nebo absence hledání a přijetí závazku. Tzv. rozptýlená identita poukazuje na stav, kdy není přítomen ani závazek, ani hledání. Jedinec neví, co by chtěl dělat, ani po tom nepátrá. Předčasné přijetí identity je přijetí závazku, který byl spíše jedinci určen, než by si ho vybral sám. Termín psychosociální moratorium znamená hledání bez přijetí závazku. Osoba je nestálá a jakéhokoliv závazku se bojí. Dosažení identity popisuje stav přijetí závazku spolu s hledáním. Jednotlivé fáze hledání identity v extrémních případech končí v bezdomovectví a lze je najít u některých našich respondentů. Bezdomovectví mladých lidí je odmítnutí nebo neschopnost zhostit se role, kterou jim nabízí společnost. Bezdomovectví lze posoudit jako extrémní psychosociální moratorium, kde dospívající experimentuje se svou rolí dospělého.

4.1.1.2. Funkce rodiny a výchovy

Vliv rodiny a výchovy na jednání jedince a také na jeho celkovou úspěšnost je široce zkoumán a hraje v bezdomovectví mladých lidí velkou roli. Výrost (1998) poukazuje na to, že rodina či výchovné zázemí plní tři základní funkce. Materiální funkce rodiny má zajistit fyzické zázemí. Mladí bezdomovci často o toto zázemí přicházejí, ale objevují se i celé rodiny, kde takové zázemí chybí. Výchovná funkce selhává během příliš liberální nebo příliš autoritářské výchovy a oba typy výchovy mají stejně špatný vliv na dítě. Emocionální funkce rodiny má vliv na získání základních sociálních kontaktů a schopnost správně fungovat ve společnosti. Tyto funkce rodiny jsou ohroženy, nastanou-li zásadní změny v rodinných poměrech (rozvod, úmrtí rodiče) nebo při vzniku patologického jevu u jednoho nebo více členů rodiny (alkoholismus, psychiatrická nemoc, úraz). Jistými riziky jsou i osamělí rodiče, kteří nemají dostatek kompetencí, motivaci k výchově dítěte nebo je jejich dítě nezaujme (Vágnerová, 2004). Matějček zkoumá, jaký mají jednotlivé nedostatky ve výchově důsledek na chování dítěte v pozdějším věku. Zjistil, že pro správnou

výchovu nestačí pouze plnění základních fyziologických potřeb. Citová deprivace se projevuje již při nedostatku stimulace, stálosti a vztahů. Důsledky se mohou projevit ve výkyvech inteligence, nedostatku v řeči, emoční inteligenci a otázkách sebepojetí a žebříčku hodnot (Matějček, 1986).

Přeceňování vlivu rodinné výchovy se vyčítá některým psychoanalytickým psychologům (viz níže), kteří se zaměřili na skutečně nejhlubší dětství a na nejranější vývoj dětské osobnosti (ega). Mnozí pro zdravý vývoj osobnosti považovali za důležitý dobrý vztah s rodiči obojího pohlaví. Bowlby (2010) zdůrazňuje emoční vazbu s matkou, která se začíná vytvářet již během novorozeneckého období a definoval teorii přimknutí (attachment). Tato teorie spojuje nekvalitní emoční vazbu mezi matkou a dítětem s budoucími problémy dítěte v mezilidských vztazích. Již Freud (in Rycroft, 1993) ve svých teoriích o oidipovském syndromu říká, že rodiče se stávají prvními vzory, které se mohou přeměnit v sexuální objekty i v sexuální konkurenty. Tato sexuální touha se přes období latence mění během dospívání v rebelii, kdy se dítě oprostuje od rodičovského vlivu a mění se v dospělého. Psychoanalytickému směru se vyčítá, že často na rodiče i rodinné prostředí klade vysoké nároky. Například Kohut (1991) mluví o „ideálních chybách“, kdy u dítěte dochází k ideální deziluzi postupně u obou rodičů, což dítěti pomáhá hledat vlastní já. Matka má přinášet porozumění a uspokojit potřebu přijetí, kdežto otec má dítěti udávat směr a cílevědomost. Adler (1999) rozvinul teorii o sourozeneckých konstelacích, kdy u sourozenců vzniká pocit méněcennosti, když prohrávají boj o pozornost rodičů.

Vztahem našich respondentů k jejich rodině se zabývala část našich rozhovorů. Každý z bezdomovců mohl identifikovat jistý problém ve vztahu rodič–dítě, či dítě a další příbuzný. Otázkou je, zda lze přesně identifikovat chyby v raném vývoji ega, které si respondenti nepamatují. Psychoanalytické teorie však přesto mohou inspirovat v interpretaci vztahů v rodině bezdomovců. Například nepřijetí nového otčíma u některých bezdomovců lze interpretovat i notoricky známým oidipovským syndromem. Vztah s rodiči je součástí minulosti každého bezdomovce a právě pobyt na ulici je jedním ze způsobů jak tyto vztahy řešit.

4.1.1.3. Vliv sociálního okolí na vznik bezdomovectví

Velký vliv na chování jedince má obecně jeho sociální okolí. Mnoho teorií i výzkumů zkoumá tyto sociální vlivy. Většina bezdomovců pochází z nevyrovnaného prostředí. Známý vězeňský experiment Zimbarda (2008) musel být předčasně ukončen, protože bylo ohroženo zdraví zúčastněných. Důvodem toho byla změna chování psychicky zdravých lidí v extrémně agresivní jedince. Zimbardo tento výsledek vysvětloval tím, že role a prostředí, do kterého je člověk vsazen, má větší vliv na jeho chování, než jeho osobnostní rysy. Pokud má sociální role na člověka vliv delší dobu, stává se součástí jeho sebepojetí (Hayesová, 2003). Nikdo roli bezdomovce dobrovolně nepřijme, ale pokud je tomu donucen, stává se, že postupně přijme všechny aspekty této role.

Vliv prostředí a druhých osob probíhá v několika rovinách. Asch (in Eysenck, 2007) ukázal na experimentu, že lidé většinou souhlasí se skupinou, i když jsou sami přesvědčeni o opaku. Síla sociálního vlivu dle něj závisí na třech faktorech. Sociální vliv bývá ovlivněn kvalitou vztahu. Člověk, ke kterému má druhý pozitivní vztah, může jedince ovlivnit lépe než ten, k němuž pozitivní vztah nemá. Roli hraje také prostředí, ve kterém k ovlivňování dochází. Důležitá je též blízkost a častost kontaktu. Ti, kteří jsou blízko jedince a často s ním komunikují, mají na něj větší vliv než ti, kteří se s ním nestýkají. Poslední faktor dle Lataného je počet vlivných sil působících na jedince (Hayesová, 2003).

Lewin zdůrazňuje důležitost kontaktu mezi „já a psychologickým okolím“, které je součástí životního prostoru jedince. Okolí působí na osobnost a osobnost mění své chování, myšlení, emoční prožívání a další charakteristiky, aby mohla udržovat v rovnováze já s jeho psychologickým okolím. Pokud osobnost vyrůstá, nebo se dostane do emociálně a stimulačně nevhodného prostředí, odrazí se to v jeho samotné osobnosti (Lewin, 1935). Autor teorie sociálního učení Bandura zdůrazňuje význam prostředí, kde hraje důležitou roli ve vývoji osobnosti učení nápodobou. Chování jedince se bude více podobat tomu, jak se chovají lidé, se kterými se setkává (Weiner, 1992).

Mezi činiteli bezdomovectví naši respondenti často uvádějí: „Chytl jsem se

špatné party“ a zmiňují přijetí role „dítěte ulice“. Prostředí neformuje pouze chování, ale celkovou identitu. Zdá se, že mnoho klientů si uvědomuje vliv společnosti, ve které žijí, ale sami nejsou schopni se od ní izolovat. Možnost výběru jiné společnosti, ve které by mohli trávit svůj čas, je totiž limitující.

4.1.1.4. Dispozice k sociálnímu selhání

Bezdomovectví chápeme v této práci jako syndrom komplexního sociálního selhání. Nelze však s určitostí říct, zda větší vliv na sociální selhání má nevhodné prostředí nebo handicapované osobnostní rysy jednotlivých bezdomovců. Mezi našimi respondenty jsou mladí bezdomovci, jejichž sourozenci normálně fungují, přičemž tito sourozenci pochází z podobného prostředí. Lze tedy předpokládat, že byli obdařeni jinými schopnostmi, než ti, kteří skončili na ulici.

Lombosova teorie „rozeného zločince“ přeceňovala vrozené dovednosti lidí a předem určovala některé lidi ke kriminální dráze. Klasický behaviorismus v USA zase přeceňoval vliv prostředí a viděl chování jako naučené zkušeností. Úroveň obecné inteligence (IQ) bývala považována za hlavní ukazatel potenciální úspěšnosti ve společnosti. Tento předpoklad nebyl potvrzen, protože intelektová úroveň většiny mladých bezdomovců je v pásmu široké normy. To potvrzuje jak náš výzkum, tak i zahraniční kolegové. Rohde a jeho spolupracovníci (1999) zkoumali, zda celková úroveň inteligence ovlivňuje i schopnost přežít na ulici a popřípadě se vrátit zpátky do společnosti. Zjistili, že na ní závisí pouze z 20 %, zatímco zbylých 80 % ovlivňují jiné faktory než intelektové.

V čem respondenti často selhávají, je emocionální inteligence. Jsou relativně sociálně zdatní, dokážou s druhými úspěšně manipulovat a získávat aktuální zisky ve vztazích krátkodobého charakteru. V rámci snahy vyhledat typické charakterové aspekty, které mohou předpovědět sociální selhání (nejenom bezdomovectví), si Cloninger všiml u lidí s rizikovým chováním několika dimenzí. Časté vyhledávání nového, nízká četnost vyhýbání se poškození, velká závislost na odměně a malá vytrvalost (Hrubý, 2007). Walters a White (in Vágnerová, 2004) zase popisuje osoby

s rizikovým chováním jako málo racionální, které jsou orientovány na přítomnost, cítí se privilegovány, jsou orientovány na moc, se sklonem k sentimentalitě a silnému optimismu. Rovněž jako osoby, které jsou líné uvažovat a vykazují diskontinuitu uvažování. V celkové rovině lze souhlasit s tím, že problém spočívá v nedostatečně rozvinutých schopnostech v regulaci emocí, sebereflexe, v neschopnosti přinutit se k systematické práci a v nedostatečném sebeovládání. Takovým jedincům chybí vytrvalost, ale i znalost strategií, které jsou potřebné k dosažení stanoveného cíle (Vágnerová, 2004).

Eysenck rozdělil charakterové složky do tří základních dimenzí, kterými jsou extraverte, neurotismus, psychoticismus a lži skóre, které má potvrzovat validitu výsledků. Osobnostní dimenze extraverte–introverte zahrnuje vlastnosti, které se projevují ve vztahu k lidem, k okolnímu světu a v míře aktivity v okolí. V případě mladých bezdomovců lze předpokládat vyšší společenskost a schopnost snadno navazovat povrchnější kontakty, na druhou stranu nižší schopnost udržet si vztahy pevnějšího charakteru. Zvýšený neurotismus se projevuje jak úzkostmi a depresivitou, tak i větším sklonem k navození vzteku a zlosti. Mladí bezdomovci mívají často zvýšený sklon k negativním emočním prožitkům a cítí se celkově méně spokojeni. Další osobnostní dimenzí je i sociální adaptibilita, resp. její opak, který označuje Eysenck jako psychoticismus. Jde o komplex vlastností, které se projevují kvalitou, intenzitou vztahu k lidem i k okolnímu světu, schopností přijmout povinnosti a omezení i schopností podřídit se obecně platným pravidlům. Předpoklad, že mladí bezdomovci budou mít nižší úroveň sociální adaptibility, se potvrzuje. Jsou více lhostejní ke konvencím, mají sklon sociální normy ignorovat a objevuje se u nich i snížená empatičnost a menší citlivost k ostatním. Poslední sledovaná položka „lie score“ může mimo jiné být brána jako souhrn vlastností, které ukazují míru schopnosti interpretace jedince v určitých žádaných rolích a snahy prezentovat sám sebe v určitém světle. Ukazuje se, že mladí bezdomovci nemají potřebu nebo neumí ukazovat sebe v lepším světle. Racionální zdůvodnění je takové, že neochotu dodržovat společenská pravidla omlouvají svou „upřímností“ (Vágnerová, 2010).

Každý člověk se definuje tím, co dělá, i skupinou, k níž patří, resp. ke které si

myslí, že patří, a tato příslušnost se stává součástí jeho identity. U mladých lidí, kteří žijí na ulici již od adolescentního věku, lze mluvit spíše o narušeném vývoji identity, než o její změně. V jejich případě nedochází ke ztrátě sociálního postavení, protože nikdy žádné nezískali. Boydell a jeho spolupracovníci (2000) mluví v této souvislosti o „znehodnoceném já“. Pocit znehodnocení vlastní osobnosti je posilován kumulací různých negativních zkušeností, které předcházejí pocitu vyloučení a následnému pádu do bezdomovectví.

4.1.2. Primární faktory bezdomovectví dle zahraničních výzkumů

Příčiny bezdomovectví mladých lidí dle zahraničních publikací bývají různé. Nejde o náhlu, většinou jedinou událost a s ní spojenou změnu, ale o kumulaci působení různých negativních faktorů a desociační proces, který začíná ještě dávno před pádem na ulici. Příběhy různých bezdomovců jsou rozdílné, ale často se v nich setkáváme s neuspokojivým rodinným prostředím, rozpadem původní rodiny, nedokončeným vzděláním a s problémy s hledáním práce. Postupně se u nich objevuje silná potřeba svobody a nezávislosti, která v kombinaci s nedostatečným rozvojem potřebných sociálních dovedností a různými psychickými problémy ústí v situaci bezdomovectví (Shelton et al., 2009; Van den Bree et al., 2009).

4.1.2.1. Rodina bezdomovce

Původní rodiny mladých bezdomovců bývají konfliktní. Bezdomovci popisují svou rodinu v kontextu narušených vztahů, zmiňují rozpad partnerství rodičů a rodiče charakterizují jako neschopné zvládnout přijatelným způsobem rodičovskou roli. Jejich rodiče bývají často jedinci, kteří užívají alkohol či drogy. Mladí lidé se cítí doma nešťastní a ohrožení. Rodina pro ně nepředstavuje dostatečně bezpečné prostředí, ale spíše opak. Kumulace nepříjemných zážitků je důvodem k opuštění původního domova a k odchodu kamkoli a co nejdříve, i s rizikem bezdomovectví. Rozpad rodiny slouží jako impulz k dřívějšímu osamostatňování, jak tomu bylo u 80

% adolescentních bezdomovců (Bearsley-Smith et al., 2008). Dosti častou zátěž představují problémy spojené s příchodem nového partnera matky, který není ochoten akceptovat a tolerovat leckdy problematické chování dospívajících dětí své partnerky. Mnohdy jde o náhradní otce, kteří mají sklon dominanci, k násilí či k alkoholismu a svým chováním případný konflikt ještě zhoršují (Cauce et al., 2000; Hyde, 2005; Robert et al., 2005 apod.).

Mladí bezdomovci pocházejí často z rodin, kde byli obětí i svědky domácího násilí. 50 % z nich opakovaně zažívalo nadávky a hádky mezi rodiči, fyzické násilí bylo běžné ve 40 % takových rodin. Obětí násilí byla primárně matka, ale často se jeho terčem stávaly i děti. Minimálně polovina z nich byla v dětství opakovaně nepřiměřeně bita, především svými biologickými či náhradními otci. Ačkoliv se otcové chovají zpravidla násilněji než matky, zhruba 30 % mladých bezdomovců uvádí, že je bily i ony (Robert et al., 2004).

Zahraniční literatura se v nevelké míře zabývá posttraumatickým syndromem mladých bezdomovců. Trauma většiny bezdomovců má kořeny právě v rodině. Zahraniční publikace hovoří o tom, že až třetina mladých bezdomovců byla sexuálně zneužívána. Sexuálním násilníkem byl nejčastěji nevlastní otec. Z celkového počtu lidí, kteří mají nějakou zkušenost s týráním a zneužíváním v rodině, není mezi chlapci a dívkami rozdíl. Dívky méně často trpí fyzickým násilím, ale častěji jsou emočně týrány nebo sexuálně zneužívány, chlapci naopak jsou častěji fyzicky týráni a nadměrně biti. Týrání a sexuální zneužívání je spíše elementem, který zažívá populace mladých bezdomovců v USA, kde je na vině nedostatečná kontrola pěstounské péče (Taylor-Seehafer, 2008; Olivan, 2002; Zerger, 2008 apod.).

Vývoj mladých bezdomovců může být narušen také nadměrnou kritikou i příliš přísnou výchovou. 70 % mladých bezdomovců uvádí, že byli rodiči neustále z nejrůznějších důvodů kritizováni a ponižováni. Autoritativní výchova v podobě příkazů a nadměrné kritiky vede k potvrzení nechtěnosti. Taková výchova popisovaná mladými bezdomovci přináší pouze negativní emocionální zážitky, jejichž důsledkem je snížená sebeúcta a nižší schopnost přijmout sám sebe. Další nezvládnutí výchovy u mladých bezdomovců zapříčiňuje nezájem o ně. Přibližně 50 % mladých

bezdomovců se muselo vyrovnávat s nezájmem rodičů a 40 % z nich podle odborné literatury trpělo zanedbáváním. Dítě liberální výchovy se většinou neumí o sebe postarat a nemá dostatečně vytvořené hranice, což vede k rizikovým aktivitám (Whitbeck et al., 1997; Ryan et al., 2000; Rew et al., 2001; Martijn a Sharpe, 2006 apod.). Je jasné, že negativní zkušenost a nedostatek podpory rodinného prostředí celkově zvyšuje nejistotu a posiluje tendence k riskantnímu chování, ale nemusí vést k odchodu na ulici. Jde většinou o kombinaci několika faktorů.

Problematické chování není vždy důsledkem traumatizujících zkušeností, jde o projev dědičných předpokladů k podobným projevům, které bývají u rodičů a dětí podobné. Jakou roli hraje rodinné zázemí a jakou genetika, je těžké určit. Dysfunkční rodič často předává svým potomkům nejen vzor svého chování, ale také méně příznivé genetické dispozice (Cauce et al., 2000; Robert et al., 2005; Shelton et al., 2009; Van den Bree et al., 2009 apod.).

Mezi mladými bezdomovci je relativně vysoká četnost těch, kteří žili po určitou dobu v náhradní rodinné péči (v průměru jde o třetinu z nich). V zahraničí z náhradních rodin či příslušných zařízení děti utíkají a většinou skončí na ulici, a to ve velmi mladém věku. Takto mladí bezdomovci nemohou žádat o práci ani o finanční či sociální oporu, protože se bojí, že by jejich žádost vyústila v další zařazení do náhradní či ústavní péče, odkud utekli. Ve vzorku mladých bezdomovců z Minnesoty bylo 41 % lidí umístěno v průběhu svého dětství do náhradní rodinné péče. Nelze říct, že k jejich propadu přispívá zařazení do péče, ale spíše jde o problémy, které si přinášejí z dřívějšího a které neumí náhradní rodinná péče řešit. Na druhou stranu se objevuje názor, že mladí bezdomovci, kteří si zvykli žít v instituci, se později nedokážou adaptovat na tak zásadní změnu života, jakou je propuštění z náhradní rodinné péče (Cauce et al., 2000; Nesmith, 2006; Coward-Bucher, 2008; Salomonsen-Sautel et al., 2008). V Čechách končí dočasně na ulici přibližně 30 % jedinců z dětských domovů, výchovných a diagnostických ústavů (Marek, 2010).

4.1.2.2. Osobnost bezdomovce

Důležitým faktorem je i osobnost mladého bezdomovce. Propad do bezdomovectví mohou ovlivnit psychické problémy, užívání alkoholu a drog, ale i samotné osobnostní rysy takových lidí. Častou příčinou odchodu na ulici bývá jejich problematické chování. Jde zejména o požívání alkoholu a drog, parazitování na rodině, neplnění ani základních povinností, agresivita či problémy se zákonem. Toto chování vede k ohrožení rodiny a rodina v rámci sebezáchovy vykáže problematického člena rodiny na ulici. Mnozí mladí bezdomovci si nepřipouštějí, že i oni mohli k narušení domácí atmosféry nějak přispět a že vina není jen na straně rodiny (Van den Bree et al., 2009).

Určitá část mladých bezdomovců trpí psychickými problémy a ty mohou být příčinou jejich odchodu na ulici. Nezvládnutí sociálních požadavků na konci adolescence, resp. na počátku mladé dospělosti může vyplývat z nějaké duševní poruchy. Tito lidé mnohdy mívají psychické problémy již před odchodem na ulici a další traumata a stresy je mohou ještě zhoršit. Nejčastěji jde o emoční rozklady, depresivní a úzkostné poruchy, adaptační potíže a poruchy chování, ale i psychózy. Někaké psychické potíže udává přibližně čtvrtina zahraničních mladých bezdomovců, v průměru u 20 % mladých bezdomovců se jedná o bývalé pacienty nějakého psychiatrického zařízení. K nárůstu jejich celkových problémů často přispívá kombinace mnohdy neléčené duševní poruchy s užíváním psychoaktivních látek. Důsledkem kombinace psychické poruchy mladého bezdomovce, neschopnosti přijmout takového jedince a nedostatku informací o psychiatrické poruše ze strany členů z rodiny je neúnosnost společného soužití (Hyde, 2005; Rokach, 2005; Martijn a Sharpe, 2006 atd.).

Podnětem k odchodu z domova v zahraničních publikacích bývají i konflikty, které se vztahují k odlišné sexuální orientaci a neschopnosti rodičů tento fakt přijmout. Tak tomu je zvláště v severoamerické společnosti. Různé americké studie popisují homofobii v rodinách gayů a lesbiček, která vedla k jejich předčasnému odchodu z rodiny či k jejich vykázaní z domova. Americké studie uvádí, že mezi mladými bezdomovci je větší počet lidí s odlišnou sexuální orientací (10–35 %) než

v běžné populaci. Odlišná sexuální orientace v některých zemích může přispívat k jejich větší marginalizaci ve společnosti (Milburn et al., 2006; O'Sullivan, Oliveira, Burke, 2009 atd.). U nás je množství osob bez domova s menšinovou sexuální orientací či identitou podobné té většinové. Výjimku tvoří Romové bezdomovci. Tito mladí Romové zažívají dvojitou marginalizaci: jsou odmítáni jak komunitou Romů v důsledku své menšinové sexuální identity, tak zbytkem společnosti z důvodu romské národnosti.

Motivem k odchodu na ulici může být také snaha zbavit se nepříjemných povinností a získat větší volnost. Mnozí mladí lidé si život na ulici spojují s představou svobody, nezávislosti a vzrušení. Takové hodnocení bezdomovectví je relativně časté zejména u starších adolescentů. S motivem svobody spojuje bezdomovectví téměř polovina bezdomovců daného věku a 35 % z nich zase jeho hodnotu vidí v dobrodružství (Martinez, 2006; Rosenthal et al., 2006; O'Sullivan, Oliveira, Burke, 2009). V zahraničí se na ulici pohybuje skupina lidí, kteří odmítají hodnoty majoritní společnosti a hlásí se ke krajně levicovému, resp. anarchistickému hnutí. Často jde jen o stylizaci, která má zdůvodnit jejich volbu, přesto přibližně desetina mladých bezdomovců uvádí, že se pro takový život rozhodli ze svého názorového přesvědčení. Jako přednosti života na ulici uvádějí, že nic nepotřebují, že dokážou přežít s málem a díky tomu se vyhnou stresům moderního života. Obvykle tak činí jen po určitou dobu a poté změni své názory i životní styl, nebo dojde k jejich sociálnímu propadu. Radikálním rebelem lze být jen dočasně, v rámci psychosociálního moratoria v mladé dospělosti. Takto orientovaní lidé se mezi českými bezdomovci vyskytují mnohem méně než v západní Evropě či USA (Rosenthal et al., 2006; Garrett et al., 2008).

Mladí bezdomovci mají různé osudy i často různý samotný průběh bezdomovectví, ale přesto můžeme zmínit některé společné osobnostní aspekty, které se ukazují být pro mladé bezdomovce typické. Prvním rysem je určitá míra nepřizpůsobivosti, sociální nezakotvenosti. S tím souvisí selhání ve škole a nedokončené vzdělání (u 70 % z nich) (Rohde et al., 1999). Intelektová úroveň většiny mladých bezdomovců je v pásmu normy, i když se ukazuje nižší průměrná

hodnota verbálních rozumových schopností ve srovnání s vyšší úrovní schopností neverbálních. Mladí bezdomovci dosahují nejnižších výkonů v úlohách, které závisejí na dosažené sociokulturní a vzdělanostní úrovni, a tedy na systematickém školním vzdělávání. Ukazuje se, že jejich myšlení bývá na relativně dobré úrovni a jejich znevýhodnění najdeme spíše v nedostatečném využití předpokladů ke vzdělání. To vyžaduje určitou sociální konformitu, které nebyli schopni, nebo neměli příležitost se jí naučit. Rohde se svými spolupracovníky (1999) zjistili, že vývoj verbální inteligence může být negativně ovlivněn zkušeností s týráním a zneužíváním ($r = -0,40$), a může souviset i s aktuální úrovní depresivity ($r = -0,30$).

Výzkumy potvrzují u mladých bezdomovců sklon k negativnímu emočnímu prožívání. Depresivní ladění se projevuje pesimismem, zvýšenou vulgaritou a nakonec i neochotou a nezájmem o další aktivity. Život na ulici pro takové lidi je v mnoha směrech přijatelný, protože je nikdo k ničemu nenutí a nikdo od nich nic nevyžaduje. Na druhou stranu deprese je spojena s pocity bezvýznamnosti a samoty a může být logickou reakcí na současnou situaci bezdomovce. Různé studie udávají až třetinu takových lidí (North et al., 1998; Ayerst, 1999; Cauce et al., 1999 atd.). Mladý člověk se teprve učí orientovat se ve vlastních pocitech a v prožitcích jiných lidí i schopnosti takové projevy ovládat. Mladý bezdomovec většinou tyto schopnosti nemá, a to je jednou z příčin jeho sociálního selhání. Nižší úroveň emoční inteligence se projevuje sníženou adaptibilitou, snížením přijímání sociálních norem.

Mnozí mladí bezdomovci nemají dostatečně rozvinuté ani sociálně kognitivní schopnosti, hůře chápou různé vztahy a role, mívají sklon k nesprávné interpretaci chování jiných lidí. Často inklinují k selekci informací, které různě zpracovávají. Bývají přesvědčeni, že nadávky a násilí jsou běžnými prostředky komunikace. V tom je utvrzuje jejich zkušenost z dětství i pouliční realita. Lidé takto jednající vyhledávají a snáze akceptují podobně jednající vrstevníky, protože takovému chování rozumí. Opakovaná zkušenost s násilím doma i na ulici zvyšuje pravděpodobnost, že se budou sami chovat agresivně a bezohledně (Cauce et al., 2000; Rokach, 2005; Tyler, 2006 atd.).

Mnozí mladí bezdomovci nedovedou uzavřít a udržet si přátelství. Odmítají se

otevřít lidem, přijmout jejich blízkost a případně akceptovat je jako součást vlastního života. Hlubším vazbám nerozumí a cítí se jimi spíše ohroženi. Takovým vztahům se raději vyhýbají a omezují se na povrchní kontakty. Toto jednání je dáno sníženou sebeúctou, která také negativně ovlivňuje odolnost vůči stresu. Mladí bezdomovci, kteří neměli možnost si vytvořit základní bezpečnou vazbu, mívají dosti často nějakým způsobem deformované sebepojetí. Z výsledků různých studií vyplývá, že až 75 % takových lidí se nehodnotí dobře. Jak je obvyklé, mnozí z těch, kteří byli zanedbáváni, týráni či zneužíváni, jsou přesvědčeni, že je to i jejich vina, že nějak selhali (Cauce et al., 2000; Ryan et al., 2000; Martinez, 2006 atd.).

Mladým bezdomovcům chybí vytrvalost, která je potřebná k dosažení stanovených cílů. Osamostatňování by mělo být spojeno s převzetím odpovědnosti za sebe sama a s rozvojem schopnosti účinně řešit problémy, které člověk má, ale u mladých bezdomovců tomu tak většinou není. Neschopnost řešit problémy negativně ovlivňuje cílevědomost a schopnost vytrvat. Postupně se naučí, že dávat si cíle je spíše cesta ke zklamání než k úspěchu. Zhoršuje se jak pasivní vůle, kdy bezdomovec nevydrží držet se vytyčené cesty, ale i aktivní vůle, kdy se mladý bezdomovec ani nedokáže pro nic rozhodnout (Rew et al., 2001; Kidd, Kral, 2002; Kidd, Shahar, 2008).

4.2. Sekundární faktory bezdomovectví mladých lidí

Sekundární faktory můžeme souhrnně nazvat vlivy ulice, které na bezdomovce působí a znesnadňují jeho návrat k bydlící populaci. Během pobytu na ulici člověk mění své chování, myšlení i emoce. V současné době se soustředí odborná veřejnost na sociální a medicínskou rovinu bezdomovectví. Dle našeho názoru jde také o specifickou psychickou zátěž, kterou doprovází i specifické psychické procesy, které později znemožňují reintegrační proces.

4.2.1. Teoretická východiska pro sekundární faktory bezdomovectví

Hlavními kritérii této kategorie jsou faktory adaptace a změny osobnosti během procesu bezdomovectví. Jedinec mění své prostředí a začíná proces adaptace. Bude-li tento proces trvat, dostává se dotčený mimo běžnou společnost. Procesy desocializace se pokusím vysvětlit pomocí několika více či méně známých psychologických teorií.

4.2.1.1. Adaptační mechanismy

Každý, kdo se dostane na ulici, je v bezprecedentní situaci, jež na něj doléhá různými způsoby. Bezdomovec je pod permanentním stresem, pod jehož vlivem dochází k deformaci jeho osobnosti. Výběr dostupných strategií zvládání stresu většinou souvisí i s nevědomou změnou osobnosti. Jako příklad zvládání stresu můžeme uvést dvě typologie. Behaviorální strategie je zaměřena na zmírnění negativních emocí, kupř. prací, sportem, ale i konzumací alkoholu. Kognitivní strategie zahrnuje myšlenkové procesy, jako je odsunutí z vědomí či zmírnění ohrožení změnou významu situace. Během adaptace tedy jde o změnu chování i myšlení. Strategie zvládání stresu mívá i další podoby: soustředění se na provádění příjemných činností (rozptylující strategie), setrvávání v negativních prožitcích a uzavření se do sebe (ruminační strategie), otupení smyslů rizikovými aktivitami, jako jsou hazard, pití, agresivní chování (vyhýbající strategie). Poslední dvě strategie, které mají na vnímání stresu negativní účinek, jsou často voleny našimi respondenty (Atkinson et al., 1996).

K příčinám neúspěchu lze zařadit obranné mechanismy, které pomáhají zmírnit negativní dopady situace na osobnost. Jde o symptomy jednotlivých neuróz, které se projevují navenek typickým chováním konkrétního jedince (Freud, 2006). Typickým jevem mezi bezdomovci je lhaní a popírání některých informací. Lhaní má zakrýt selhání před ostatními i před sebou samotným (Vágnerová, 2004). Některé vzpomínky mohou být vytěsněny z vědomí. Podobným klasickým mechanismem je potlačení, kdy jedinec vědomě potlačuje určité informace na úkor ostatních (Atkinson

et al., 1996). Racionalizace je běžný obranný mechanismus, spočívá v nalezení fiktivní příčiny stavu a zmírní zklamání, pokud se nepodaří dosáhnout cíle. Jistou variantou racionalizace je externalizace zla, směřování viny za situaci na okolí, např. na rodinu, na politickou situaci, nebo projekce, která ukazuje na špatné charakteristiky v okolí, a tím zakrývá vlastní nelichotivé vlastnosti. Přesunutí je nalezení náhradního cíle, který dovolí uspokojit podobné duševní potřeby (Atkinson et al., 1996). Každý z předcházejících obranných mechanismů lze najít mezi bezdomovci jako součást sebeúcty narušené nízkým statutem.

Zásadní studii o vlivu stresu na lidský organismus vypracoval Hans Selye. Zkoumal adaptaci organismu na dlouhodobý stres, průběh adaptace nazval obecný adaptační syndrom a adaptaci na stres rozdělil na tři fáze – fáze šoku, odporu a rezignace (in Výrost, 2001). Situace bezdomovectví je plná stresových událostí a můžeme tedy aplikovat teorii o adaptaci člověka na stres i na situaci bezdomovectví. Badatelé se inspirovali teorií Selye a typický proces adaptace na stav bezdomovectví rozdělili na tři fáze – alarmující, odpor a rezignace (Kuhlman, 1994; Velehradská, 1997). Alarmující stadium adaptace na bezdomovectví začíná ztrátou bydlení. Jedinec vnímá ztrátu zázemí jako traumatickou událost, vlastními silami neovlivnitelnou a nepředvídatelnou. Pro jedince je bezdomovectví vždy šokem. Je přesvědčen o krátkodobosti situace, v níž se ocitl, myslí si, že delší pobyt na ulici nelze přežít. Po období počátečního šoku přichází stadium seznamování se s novou životní realitou a hledání protiopatření.

Nastává fáze odporu. Osobnost bezdomovce se extrémně nemění ani se nemění jeho postoje vůči návratu do společnosti, který pokládá za samozřejmý. Dochází však ke změně chování v důsledku zklamání, že se jeho život nevyvíjí správným směrem. Zkouší jednotlivé strategie, aby se dostal z ulice. Čím déle se pohybuje na ulici, tím více se cítí ponížen a narůstá v něm vnitřní tenze, kterou zmírňuje obrannými mechanismy. Pokud všechny dosavadní snahy dostat se z ulice ztroskotaly, stávají se další neúspěšné pokusy o únik z bezdomovectví spíše útokem na jeho sebeúctu než reálnou šancí na úspěch. Postupně získává všechny atributy a návyky bezdomovce. Schopnosti, které jsou potřebné v bydlící společnosti, nejsou v situaci bezdomovce

potřeba a jsou spíše na obtíž. Ač si to osoba bez domova neuvědomuje, přijímá postupně roli bezdomovce se všemi aspekty.

Mechanismy zabraňující osobě bez domova, aby se identifikovala s rolí bezdomovce, postupem času slábnou. Jedinec, jehož dosavadní pokusy o změnu byly neúspěšné, rezignuje. Hlavním znakem rezignace u bezdomovců je myšlenka, že ulice přestává být provizoriem a stává se domovem. Většinou naleznou vyhovující styl života na ulici a nechtějí ho měnit. Takto uvažující bezdomovec vykazuje symptomy Seligmanova syndromu naučené bezmocnosti (podle Výrosta, 2001). Ve fázi rezignace může být možnost změny života vnímána jako negativní a stresující faktor. K tomu stačí několik let na ulici. Dlouhodobý bezdomovec nachází jistá pozitiva v tomto způsobu života, protože mu nic jiného nezbyvá (Kuhlman, 1994).

4.2.1.2. Změny v osobnosti mladého bezdomovce

Adaptační proces na situaci bezdomovce mění osobnost člověka. Nejde jen o změnu statusu, ale i sebepojetí, změnu potřeb, myšlení, emocionálního změření apod. Pobyť na ulici je svým způsobem „školou“, která člověka mění. Největší zátěž můžeme vidět v sebepojetí bezdomovce. Festinger rozpracoval teorii „kognitivní disonance“. Ta říká, že pokud se dostane jedinec do konfliktu mezi postojem a skutečností, dochází k tenzi, která končí buď popřením skutečnosti, nebo vede ke změně postojů (1957). Během pobytu na ulici se jedinec setkává s velkým tlakem na změnu postojů. Získání sociálního statusu bezdomovce má velký dopad na všechny složky sebepojetí jedince. Dle Rogerse tenze začíná, když se ideální Já (sebepojetí, jak si sám sebe představuje, aby byl se sebou spokojený) výrazně začne lišit od reálného Já (jak reálně vidí sám sebe). Tento konflikt (inkongruence) je zdrojem negativního prožívání, které jedinci škodí. Rizikové chování je pak důsledkem těchto negativních emocí (in Tolan, 2006). Jedinec, který není schopen změnit svoje chování a zůstává na ulici, postupně mění své postoje a sebepojetí, které se přizpůsobuje prostředí ulice.

Jedinec v situaci bezdomovectví se musí především uskromnit v uspokojení

svých potřeb. Struktura potřeb a tím i žebříček hodnot se radikálně mění. Maslow (1987) ve své teorii hierarchie potřeb uvádí, že potřeby lze rozdělit na základní (materiální a potřeby bezpečí) a růstové (sociální potřeby, potřeby výkonu a uznání, seberealizace) – přičemž pokud nejsou uspokojeny základní potřeby, pak potřeby růstové nejsou dále rozvíjeny. Situace na ulici znesnadňuje uspokojování základních potřeb, nelze však říci, že by tzv. vyšší potřeby zmizely, spíše se transformují do jiné podoby, které jsou pro pouliční prostředí vhodnější. V bezdomovectví se tedy některé potřeby potlačují a další se přizpůsobují svému okolí. Na ulici jsou upřednostňovány ty potřeby, které lze uspokojit v přítomnosti, před těmi, jejichž uspokojení je možné až v budoucnu (Weiner, 1992). Vyšší potřeby, jako jsou sociální potřeby a potřeba výkonu a uznání, jsou uspokojeny specifickým způsobem (společným bydlením nebo snahou sehnat co nejvíce potravin).

Nejvíce ohrožena bývá potřeba otevřené budoucnosti. Frankl je psychoanalytik, který vidí právě v budoucnosti hlavní zdroj životní síly. Potřeby, které se mají uspokojit až daleko v budoucnu, nelze na ulici řádně realizovat. Bývají přesunuty do fantazijního uvažování, které pomáhá bezdomovci vyrovnat se s aktuální situací. Dle Frankla neuspokojení potřeby „smyslu“ je důvodem rizikového chování a labilního prožívání. Zdá se, že právě bezdomovectví je porucha potřeby smyslu života, alespoň takového smyslu, jak ho chápe většinová společnost (Frankl, 2006). Vrátime-li se k Maslowově teorii, na příkladu bezdomovectví můžeme ukázat, že ztráta potřeby seberealizace může postupně ohrozit i uspokojení základních potřeb a pudu sebezáchovy.

Velkou roli v adaptačním procesu hraje také změna myšlení, která je zjevná i v případě bezdomovectví. Osoba bez přístřeší se nejdříve musí vyrovnat se svou minulostí. Hledání příčiny vlastního bezdomovectví se může projevit ve specifickém atribučním uvažování. To se projevuje v hledání příčin špatné situace, nikoliv ve vlastních chybách, ale jen v situačních faktorech. Naopak v případě úspěchu jsou situační faktory podceňovány a vlastní dispozice vyzdvihovány (Eysenck, 2004). Weiner (1992) obohatil atribuční teorii o dimenzi stálosti a umístění bodu kontroly (locus control). Osoba, která má zdravou sebeúctu, stabilně umísťuje reálnou

možnost kontroly do svých schopností a předpokládá, že ve svých rukou má možnost situaci kontrolovat a tato možnost je stálá. Na druhou stranu ten, kdo zastává tzv. depresivní styl, sebe popisuje jako neschopného kontrolovat jednotlivé situace, které jsou pro něj nestabilní a nepředvídatelné.

Představitelé kognitivního směru (Kelly, Ellis, Beck) předpokládají, že hlavní kontrolu nad lidským chováním mají kognitivní procesy. Dle Kellyho se každý člověk chová, jako by byl vědec a své zkušenosti sestavuje do kognitivních konstruktů. Tyto konstrukty mají nejen funkci kognitivní, ale i emocionální a motivační. Ellis rozdělil kognitivní proces skládání do konstruktů na tyto fáze – kognitivní událost (zkušenost), interpretace, hodnocení, přesvědčení. Přesvědčení rozdělil na racionální a iracionální. Lze předpokládat, že bezdomovci budou více podléhat svým iracionálním přesvědčením než přesvědčením zdravým, racionálním. Výrazná změna kognitivních událostí může narušit celý kognitivní proces. Zkušenosti, které pobyt na ulici přináší, narušují zdravý způsob interpretace a zhodnocení těchto zkušeností vede k přesvědčení, které osobu na ulici udržuje. Narušení myšlení a emočního prožívání se stává hlavním udržovacím mechanismem, který brání osobě bez domova získat motivaci pro změnu životního stylu (Praško, 2007). Beck tuto teorii následně rozvinul a došel k závěru, že k takovým iracionálním přesvědčením lidé dochází na základě kognitivní omylů, které probíhají během interpretace a hodnocení. Tyto chyby v myšlení seřadil do 11 typických skupin omylů – nepodložené závěry, zkreslený výběr faktů, nadměrné zevšeobecňování, přehánění či bagatelizace, vztahovačnost, černobílé vidění, čtení myšlenek, negativní věštby, diskvalifikace pozitivního, argumentace emocemi, značkování (Beck, 2005).

Změna osobnosti bezdomovce se projevuje především v oblasti chování. Chování je ovlivněno změnou myšlení, ke kterému je jedinec na ulici donucen. Jde o orientaci na přítomnost, o vědomí, že není co ztratit, či o myšlenku, že za určité situace je pochopitelné i rizikové chování. To je změna, která má vliv na to, proč se osoby bez domova chovají tak, jak se před bezdomovectvím nechovaly. Behaviorální směr psychologie vysvětluje výskyt nějakého chování na základě odměny nebo trestu, který následuje po takovém chování. Dochází buď ke zpevnování, nebo

vyhasínání takového chování, které je odměňováno nebo trestáno. Prostředí ulice neodměňuje chování, které je standardní v normální společnosti, naopak každá nová osoba bez přístřeší si musí vytvořit nový způsob chování, které umožňuje přežít na ulici a zároveň získávat z takového života určitý druh odměny (Atkinson et al., 1996). Ačkoliv osoba na ulici může stav bezdomovce odmítat jako nechtěný, nevědomě se stává na něm navyklou. Naučené chování se generalizuje i do prostředí mimo ulici, kde je takové chování nevýhodné. Bezdomovec, který nemůže změnit svou situaci, začne hledat pozitivní hodnoty své situace a začíná si na ni zvykat. V jistých souvislostech lze pak bezdomovectví považovat za jakýsi druh návykového chování, které se získává pobytem na ulici. Návykovost se projevuje ve změně sebepojetí, ve změně potřeb, změně myšlení, emocí a chování, nehledě na to, že bezdomovectví je doprovázeno ještě závislostí na návykových látkách (Kuhlman, 1994).

4.2.2. Sekundární faktory bezdomovectví dle zahraničních výzkumů

Zahraniční literatura se soustředí na zdravotní a psychický stav bezdomovců. Velmi oblíbená je psychiatrická diagnostika mladých bezdomovců. Jednotlivé výsledky jsou však velmi rozdílné. Psychiatrické poruchy mladých bezdomovců jsme s kolegy již reflektovali v souhrnném článku v Psychiatrii (viz in Csémy, Vágnerová, Marek, 2012). Na následujících stránkách se budeme zabývat spíše obecnějšími charakteristikami mladých bezdomovců.

4.2.2.1. Ztráta sociálního statusu

Po příchodu na ulici na každého člověka doléhá sociální izolace na jedné straně (osamělé a izolované se cítí dvě třetiny mladých bezdomovců) a na straně druhé extrémní ztráta soukromí. Bezdomovec je vždycky součástí veřejného prostoru, do něhož může kdokoliv kdykoliv vstoupit, a s tím souvisí nárůst pocitu ohrožení. Mnozí z mladých bezdomovců jsou skutečně sami a nemají se kam obrátit. Tito jedinci jednak sami nikam nepatří, na druhou stranu nejsou nikde sociálně zakotveni.

Jejich život nebývá stabilní. Často migrují z místa na místo a stýkají se pokaždé s jinými lidmi. Ač se cítí sami, často raději volí samotu, protože nedokážou fungovat ve společenských normách (Robert et al., 2005; Kidd, Shahar, 2008; Coward-Bucher, 2008). Pocity osamělosti dle některých výsledků souvisí s negativními zkušenostmi z dětství, s pocity nedostatečného sociálního začlenění i s nízkým sebehodnocením. Rozpad denního režimu a ztráta náplně času dokončuje komplexní pocity životní nezakotvenosti, nudy i pocit ztráty smyslu vlastní existence (Rew, 2002; Kidd, Shahar, 2008).

Bezdomovectví je událostí v lidském životě, která výrazně změní chápání sama sebe. Každý člověk je definován také skupinou, ke které patří. Příslušnost k určité skupině se stává součástí jeho identity. Málokterý bezdomovec se zpočátku hlásí ke skupině bezdomovců. Už pouze částečným přijetím identity bezdomovce zažívají mladí bezdomovci pocit znehodnocení vlastní osobnosti, který je posilován chováním příslušníků majoritní populace. Musí se vyrovnávat s marginalizací na několika úrovních, s přehlížením, opovržením a leckdy dokonce s násilím, protože bezdomovci jsou relativně lehkou dostupnou a více zranitelnou skupinou potenciálních obětí. Z hlediska majority je to člověk, který se sám vyřadil ze společnosti, a tudíž si žádné ohledy nezaslouží (Chamberlain, MacKenzie, 1994).

Pro mladé bezdomovce je znehodnocená sociální identita, kterou jim majoritní společnost přisuzuje, těžko akceptovatelná, a proto hledají způsob, jak se s tímto vyrovnat. K tomuto účelu používají různé strategie: buďto bezdomoveckou komunitu opustí, což není jednoduché, anebo se snaží v ní najít něco pozitivního a zvýšit tak její hodnotu. Tato hodnota má většinou pouze symbolický význam, ale přesto se stává jedinou pozitivní hodnotou, kterou často mladí bezdomovci vidí. Přitažlivost komunity mladých bezdomovců vidí v altruismu bezdomovců, jejich přátelskosti, ochotě se podělit a nabídnout pomoc, ale i v „morálce“, umění přežít a nezávislosti (Farrington, Robinson, 1999).

Často používanou strategií, která slouží k udržení sebeúcty, je tendence zdůrazňovat svou jedinečnost a odlišnost od ostatních bezdomovců, poukazovat na své pozitivní vlastnosti a ty srovnávat s negativními projevy ostatních bezdomovců.

Bezdomovci často žijí v představě, že „ještě nejsou na tom tak zle jako ti druzí“. Toto přesvědčení jim pomáhá udržet si přijatelné sebepojetí a svůj status, který se snaží vylepšit v rámci bezdomovecké komunity. Identita bezdomovce nebývá mladými lidmi přijímána jako trvalá, a také většina mladých bezdomovců nepočítá s tím, že by jimi zůstali navždy. Takové pojetí budoucnosti bývá pozitivní a lze je chápat jako projev obrany, ale i nedostatečného náhledu. Odchod na ulici je vnímán jako dočasné řešení, ale po určité době může dojít ke vzniku nežádoucích návyků, které nelze tak snadno změnit. Bezdomovectví má také mnoho jiných sociálních i medicínských rizik, které si většina z nich neuvědomuje (Boydell et al., 2000; Martinez, 2006).

4.2.2.2. Adaptace na ulici

Život na ulici je plný stresu pro každého nově přichozího. Míra stresové zátěže souvisí i s tím, zda se k tomuto řešení sami rozhodli, anebo zda byli k odchodu z domova donuceni. Pokud před tím žili v nesnesitelném stresu (například ve špatných rodinných poměrech), bezdomovectví pro ně může být úlevou. Lidé na ulici mívají větší sklon k pasivním či únikovým strategiím než k tendenci řešit problém, kterého se bojí. Únikem se stává užívání alkoholu či drog, skupinové žití s ostatními bezdomovci, nebo jen tendence k popírání a vytěsnění vlastních potíží. Bezdomovectví je situace, v níž je nutné zabývat se běžnými potřebami, které jsou v normální společnosti lehkou uspokojitelné. Hygiena, jídlo a sehnání noclehu může zabrat i celý den. Orientace na tyto materiální potřeby slouží jako záminka k neřešení dalších větších problémů, které neumí řešit. V této souvislosti je bezdomovectví útekem od problémů. Nejradikálnější únikovou strategií před těmito problémy je pak sebevražda. Mladí bezdomovci bohužel často o této možnosti uvažují, a dokonce se o tuto strategii pokouší (Baron, Hartnagel, 1998; Miller et al., 2004; Ball et al., 2005).

Z výsledků různých studií vyplývá, že při porovnání s majoritní společností mladí bezdomovci nejsou tak odolní vůči stresu jako jejich vrstevníci. Nižší odolnost vůči stresu se projevuje pocitem beznaděje a nakonec i rezignací, která vede k postupné sebedevastaci. Asi 30 % mladých bezdomovců si myslí, že nemá pod

kontrolou svůj život (Ryan et al., 2000; Rew et al., 2001; Noom et al., 2008). Na druhou stranu mladí bezdomovci bývají optimističtější a mívají ve vztahu k budoucnosti pozitivnější očekávání než starší příslušníci bezdomovecké komunity. Není snadné je přesvědčit o rizicích jejich chování, protože mnoho mladých bezdomovců tvrdí, že svůj život mají pod kontrolou a že dokážou lehce zvrátit jejich negativně vypadající situaci. Po určité době dochází ke stále větší koncentraci jen na přítomnost a ke ztrátě zájmu o budoucnost (Miller et al., 2004; Martinez, 2006; Kidd, Shaha, 2008).

Někteří zahraniční kolegové se soustředí i na pozitivní stránku bezdomovectví. Tvrdí, že mnozí mladí bezdomovci na ulici dokážou získat užitečné znalosti a dovednosti, které jim umožní, aby se cítili relativně bezpečně a uspokojili své základní potřeby. Dle výzkumníků bezdomovci sami považují bezdomovectví za důležitou životní zkušenost a zdroj významných poznatků, které považují za užitečné. Strategie přežití na ulici vyžaduje schopnost vyrovnat se s omezenými zdroji a opatřit si to, co je nezbytně nutné: jídlo, oblečení, přístřeší a přijatelné bezpečí. Zkušenost, že mladý člověk se dokáže o sebe postarat, může být vnímána pozitivně i dlouho po opuštění ulice (Rew, 2000; Rew, 2003; Rew, Horner, 2003).

Odolnější jedinci si mohou vypěstovat určitou vnitřní tvrdost, která jim slouží jako obranný mechanismus. Resilience se za takových okolností projevuje spoléháním na sebe, pocity „hrdosti“ a schopností obejít se bez větší sociální opory. Tito lidé neočekávají pomoc od druhých. Nedůvěra vůči pomoci, která se jim nabízí, je důsledkem opakovaných zklamání a z toho vyplývajícího názoru, že přijetí pomoci by mohlo být nějak zneužito. Někteří bezdomovci mívají příliš vysoká a nereálná očekávání, která není možné naplnit. Tato očekávání jim pomáhají nabízenou pomoc odmítnout, protože nesplňuje jejich požadavky. Skrytou myšlenkou u těchto mladých bezdomovců je obava, že oni sami zklamou a přijetím pomoci se naruší jejich obranné mechanismy, které si tak těžko budovali během pobytu na ulici. Jediný zdroj odolnosti vidí pouze sami v sobě a ve svých schopnostech. Takové smýšlení by bylo jistě pozitivní, kdyby je nenabyli za těchto okolností. Jde spíše o zklamání z okolí, než o důvěru ve vlastní schopnosti. Mnozí bezdomovci se řídí heslem „nevěřím

nikomu a ničemu“ (Boydell et al., 2000; Ryan et al., 2000; Rew et al., 2001).

Adaptace na bezdomovectví symbolicky končí přijetím morálního kodexu ulice. Během pobytu na ulici dochází také k posunu morálního uvažování, které se v mnoha směrech liší od standardní morálky. Postupnou adaptaci na životní styl bezdomovce nelze chápat jenom jako formu desocializace. Bezdomovec zůstává člověkem, pouze mění společnost. Adaptaci na bezdomovectví musíme tedy chápat jako specifickou formu socializace. Pokud člověk zůstává na ulici déle, je přijetí takového kodexu nezbytnost, ale zároveň ztěžuje návrat do společnosti.

Ke zvládnutí zkušeností s životem na ulici slouží bezdomovecká ideologie, vyjádřená v několika bodech (Ayerst, 1999). 1.) Bezdomovci sdílejí identitu vyloučených, k nimž má majoritní společnost odmítavý a opovržlivý postoj. 2.) Bezdomovci sdílejí nepřízeň osudu, ať už reálnou nebo jen předpokládanou. 3.) Bezdomovci jsou volní a svobodní, nemusejí se vyrovnávat s tlakem různých povinností. Nemusejí dělat nic, co nechtějí. 4.) Chudoba a existence na okraji společnosti je prezentována jako výhoda, jako osvobození od problémů majoritní společnosti. 5.) Bezdomovci mají magickou víru ve štěstí outsiderů, kteří dokážou přežít i navzdory nepříznivému osudu. Tato ideologie slouží k potvrzení hodnoty života na ulici a dává mladým lidem navzdory traumatizaci iluzi, že je v něčem pozitivní a smysluplný.

4.2.2.3. Vztahy na ulici

Ztráta všech dřívějších kontaktů vede ke zvýšené závislosti na vrstevnících, kteří jsou ve stejné sociální situaci. Obecně platí, že čím méně opory poskytnou mladým lidem příbuzní či přátelé, kteří jsou součástí majoritní společnosti, tím větší je riziko, že se neselektivně přimknou k lidem na ulici a nebudou moci odhadnout potenciální riziko, které z takových vztahů vyplývá (Bao et al., 2000; Rew, 2002; Rokach, 2005 atd.). Většině mladých bezdomovců chybí stabilní a spolehlivá sociální síť, která by se skládala z lidí majoritní společnosti. Součástí sociální sítě mladých bezdomovců jsou především vrstevníci, obvykle také bezdomovci. Bývá to věkově

homogenní skupina a zahrnuje osoby mužského i ženského pohlaví. Vrstevníci–bezdomovci mohou poskytnout určité zázemí i komunitu, ale chybí zde hlubší a trvalejší vazby. Když měli mladí bezdomovci uvést, jestli mají alespoň jednoho skutečného přítele, 80 % z nich odpovědělo, že nemají (Bearsley, Cummins, 1999; Bao et al., 2000; O’Sullivan, Oliveira, Burke, 2009 atd.). Snow a Anderson (1993) popisují paradoxy, které mezilidské vztahy mezi mladými bezdomovci přinášejí. Jedním z nich je „snadná družnost“, ale také povrchnost a nestálost. V bezdomovecké komunitě lze získat pocit určité sounáležitosti, ale zároveň i mnohé negativní zkušenosti, jako je zavržení a zrada. Člověk se zde může cítit osamělý a izolovaný, přesto v této skupině zůstává, protože je to stále více než skutečná samota. Společnost okolo mladého bezdomovce je plná lidí, kteří již měli problémy udržet si trvalejší vztahy v majoritní společnosti, ale daří se jim je udržet v této společnosti, protože nároky na vztahy mezi bezdomovci nejsou tak vysoké.

Mladí bezdomovci jsou součástí specifické sociální sítě, která je přijímá bez větších výhrad, bez nároků na změnu chování a bez kritického hodnocení. Poskytuje jim určitou oporu, ale na druhé straně stimuluje a odměňuje rizikové chování. Potřeba rychle vytvořit přátelský vztah je aktuálnější v situaci nouze a snaha jej vytvořit za každou cenu vede často k podřízení se silnějším a zkušenějším. I navzdory negativním zkušenostem značná část mladých bezdomovců (60 %) udává, že čas strávený s přáteli je součástí únikových strategií, pomáhá zapomenout na problémy a zmírňuje pocit osamění. Mladí bezdomovci kladou bez ohledu na své zkušenosti značný důraz na sociální aspekt života na ulici. Mají potřebu držet se pohromadě, někteří z nich popisují svoje současné přátele jako rodinu a mnohdy jimi rodinu nahrazují (Unger et al., 1998; Bao et al., 2000; Whitbeck et al., 2000 atd.).

Součástí sociální sítě mladých bezdomovců bývají i lidé, kteří do této komunity nepatří, nejčastěji to jsou přátelé z dřívějšího (66 %) nebo příbuzní (31 %). Mladí bezdomovci se liší z hlediska svého pohledu na vlastní rodinu a na zachované vztahy s rodiči, resp. alespoň s některými příbuznými. Mnozí z nich udržují kontakt se svou rodinou alespoň prostřednictvím internetu či mobilu. Zachovaný vztah s někým z příbuzných může představovat dost významnou oporu, leckdy bývá základním

elementem, který usnadňuje eventuální návrat do společnosti (Rew et al., 2001; Johnson et al., 2005; Milburn et al., 2005 atd.).

4.2.2.4. Strategie přežití

Ukazuje se, že pocity mladých bezdomovců bývají obdobné i v různých zemích, ale co se týče strategie přežití, liší se dle lokálních možností, které jednotlivá místa nabízejí. Většinou jde o různé neoficiální zdroje obživy. Pro přežití na ulici je důležité především jídlo, nocleh a bezpečí, které si mladí bezdomovci zajišťují různým způsobem. Četnost jednotlivých způsobů se liší nejenom v závislosti na pohlaví, ale i v sociokulturních podmínkách. Například Booth (2005) zjistil, že mladí australští bezdomovci v městě Adelaide nejvíce využívají charitativních organizací (63 %), žebrají o peníze (61 %) nebo jídlo (44 %) a vybírají popelnice (9 %). Ve srovnání s českou populací mladých bezdomovců je žebrání v naší společnosti méně účinné. Jejich postoj k vybírání popelnic je naopak méně odmítavý, čeští mladí bezdomovci přiznávají vybírání popelnic mnohem častěji než jejich australští vrstevníci. Mallettová se svými spolupracovníky (2004) zjistila, že krádežemi se v Londýně živí až 39 % mladých bezdomovců do 20 let, 57 % jich žebrá nebo vybírá popelnice, ale prostituje jen 12 % z nich. Whitbeck a jeho spolupracovníci (2000) předpokládají, že jde často o výsledek tlaku starších a zkušenějších bezdomovců, kteří využívají potřeby nováčků. Jde také často o důsledek nadvlády gangů, které mohou skupiny mladých bezdomovců využívat k nelegálním aktivitám.

Zvláště prostituce mladých bezdomovců je v zahraniční literatuře hodně sledovaná. Uvádím pouze část výsledků. Podle zjištění Greenové a jejích spolupracovníků (1999) se v USA živí prostitucí 28 % mladých bezdomovců, což je víc než v naší skupině (skupinu Greenové tvořili jedinci od 12 do 21 let, šlo tedy o snáze manipulovatelné osoby). Kidd a Kral (2002) uvádějí, že mezi mladými bezdomovci v Torontu je 16–46 % lidí, kteří alespoň občas prostituují. Prostituují hlavně drogově závislí jedinci, kteří potřebují finance na opatření drogy. V USA se objevuje termín „*survival sex*“, který označuje zapojení sexu do strategií přežití, jde

jak o prostituci a účinkování v pornofilmch, tak o placení nájmu sexem. Tato strategie se jeví jako velmi riziková, zvláště v USA, kde se mezi bezdomovci výrazně objevuje epidemie nemoci AIDS (až u 15 % z nich).

Ulice je nebezpečné prostředí a riziko traumatizace je dle zahraniční literatury mnohem vyšší, než jak se jeví v České republice. Whitbeck, Hoyt a Bao (2000) uvádějí, že na ulici v USA bylo fyzicky napadeno a zbito 20 % mladých bezdomovců a 20 % z nich se stalo obětí sexuálního násilí. K. Tylerová a její spolupracovníci (2004) rovněž z USA uvádějí, že obětí sexuálního násilí se stalo 23 % mladých bezdomovkyň a 11 % mužů-bezdomovců. V případě, že byla obětí sexuálního násilí žena, byl pachatelem častěji někdo známý nebo dokonce přítel. Pokud se stal obětí muž, byl pachatelem častěji někdo cizí. Nejvyšší číslo násilí spáchaného na mladých bezdomovcích zaznamenala Stewartová a její spolupracovníci rovněž z USA (2004), kteří zjistili, že po odchodu z domova bylo napadeno 83 % mladých bezdomovců. Riziko, že se člověk stane obětí násilí, zvyšuje užívání alkoholu a drog. Jak je zřejmé z výsledků uvedených studií, riziko různých forem násilí je relativně vysoké. Je potěšující, že mladí pražští bezdomovci jsou méně ohroženi, ať už je jejich způsob života jakýkoli.

4.3. Terciární faktory bezdomovectví mladých lidí

Nejhůře uchopitelné aspekty bezdomovectví jsou ty, které jsme nazvali terciárními činiteli. Kategorii těchto faktorů tvoří bariéry, které brání úspěšnému zakončení reintegračního procesu. V jistých souvislostech se primární, sekundární a terciární činitelé překrývají. Zatímco sekundární faktory brání člověku se vůbec rozhodnout pro změnu životního stylu, terciární faktory brání v jejím dokončení.

4.3.1. Teoretická východiska pro pochopení terciárních faktorů bezdomovectví

Důležitým teoretickým východiskem pro tuto skupinu činitelů je práce Prochasky a DiClemente (1982), která se zabývá procesem změny životního stylu.

Celý reintegrační proces rozdělili do 6 fází – prekompletace, uvažování o změně, akce, udržování změny, relaps nebo trvalá změna. Tento model popisuje proces změny z pohledu motivace klienta. Ukazuje, že během reintegrace běžně dochází k návratu nežádoucího chování. Model změny dle Prochasky a DiClemente však již nesleduje faktory, které klienta posouvají z jedné fáze do druhé, ani aspekty, které mají vliv na návrat k nežádoucímu chování.

Ukazuje se, že jednotlivé situace mají na motivaci osoby bez přístřeší rozdílný vliv. Stejná situace může být pro jednoho klienta demotivující a pro druhého motivující ke změně životního stylu. Jak se klient k situaci postaví, záleží na jeho životních zkušenostech. Budeme-li se držet koncepce tří příčin bezdomovectví, zjistíme, že na bezdomovce působí vlivy, které lze rozdělit do tří rovin: minulost v podobě kognitivně zpracované zkušenosti, současnost, tedy vlivy prostředí, a budoucnost, která je spojena s očekáváním a vědomím vlastních schopností. Za terciární činitele bezdomovectví můžeme považovat ty aspekty, jejichž přítomnost nebo naopak absence zabraňuje vyrovnání se s minulostí a odpoutání se od vlivu pouličního prostředí a následně nalezení víry v budoucnost a víry ve své vlastní kompetence.

Pobyt na ulici pro mladé bezdomovce bývá často jediným prostorem, kam se mohou před svou minulostí schovat. U bezdomovců lze vyzorovat, že nejsou srovnáni se svou minulostí a málokdy ji vidí realisticky. Rodiče jako přirozené vzory zklamali, oni sami zklamali sebe a obtížně se vyrovnávají se současným statutem bezdomovce. Negativní vyrovnání se s minulostí je součástí jejich obranného mechanismu popření (klienti popisují tlustou čáru za minulostí), případně neustále a opakovaně minulost prožívají (v podobě ruminačního přemítání nad prožitou událostí). Při pozitivním vyrovnání se s minulostí hledají pozitivní faktory své minulosti a snaží se realisticky přehodnotit svá prožitá traumata. Nedostatečné vyrovnání se s minulostí se neprojevuje pouze symptomy posttraumatického syndromu, ale je širší problematikou, která se může dotýkat mnoha oblastí: urovnání vztahů s rodinou, překonání nízké sebeúcty, nedostatečné výchovy v dětství, splácení dluhů apod.

Čím více se osoba bez přístřeší orientuje na přítomnost, tím více je zřejmé, že svůj život na ulici nezvládá. Pro bezdomovce je dimenze současnosti především dimenzí aktuálních materiálních potřeb. Minulost i budoucnost je pro mladé bezdomovce ve své podstatě ohrožující, a tak klienti nic neplánují a vyzdvihují svobodu jako nejvyšší hodnotu. Úkolem reintegračního programu v této dimenzi je nasměrovat klienta směrem do budoucnosti, kde si bude vědom následků svého chování a bude nalézat ve své budoucnosti nějakou hodnotu. To lze učinit dvěma způsoby. Klientovi můžeme zpochybnit současné hodnoty, které vyznává (svobodu, kamarádství apod.), a současně mu pomoci nalézt ty hodnoty, které jsou v rozporu se současným stylem života (Rollnick, 2002). V podstatě lze říct, že je třeba nalézt pro klienta smysluplný a dosažitelný smysl života, který by přijal za svůj. Práce v této dimenzi se podobá logoterapeutické a humanistické psychoterapeutické metodě (Frankl, 1997).

Poslední sledovanou dimenzí je budoucnost. Bez vzniku potřeby otevřené budoucnosti nelze započít reintegrační proces. Bývalí bezdomovci jsou dobrými informačními zdroji pro identifikaci psychosociálních bariér a motivačních faktorů během procesu reintegrace. V psychologické rovině reintegrace jde především o změnu myšlení a chování směrem k praktickému způsobu života. Změnou chování a myšlení se zabývá kognitivně-behaviorální terapie. Dle kognitivně-behaviorální terapie během léčby dochází ke změně na úrovni behaviorální, emocionální a kognitivní. Laicky řečeno, klient během procesu reintegrace by se měl naučit jinak chovat, cítit a myslet. Jde prakticky o změnu osobnosti, kdy ze starého já se rodí nové já, které je lepší a zvládá svou situaci lépe. Chování je nejviditelnější aspekt psychiky, a dle něj většinová společnost pozná, do které skupiny mladý člověk patří. Mladí bezdomovci nenalezli hodnoty, které jsou společné s „bydlící společností“, nebo se o ně nechtějí snažit. Dle teoretických závěrů je třeba překonat emocionální připoutání se k životnímu stylu bezdomovce a k bezdomovecké společnosti, dále zvýšit sebeúctu a pomoci klientovi, aby přijal to, že změna je možná a dosažitelná, a v neposlední řadě nalézt v těchto změnách pozitivní hodnoty, které klient přijme za své. Změna emocí nebude úspěšná bez změny myšlení (Praško, 2007). Tato změna

pomáhá vyrovnat se s minulostí a zlepšit pohled do budoucnosti.

Konečná fáze reintegračního procesu není dána. Důležitá je stabilita životního stylu, který plní standard průměrné české populace. Důležité není řešit pouze stabilitu bydlení, ale také problémy, které se ztrátou bydlení souvisí, to je návykové chování, nezaměstnanost či absence některých schopností, nezbytných pro fungování ve společnosti.

4.3.2. Terciární faktory bezdomovectví dle zahraniční literatury

Dosavadní výzkum, který se zaměřoval na reintegrační proces bezdomovců, se orientoval spíše na samotné reintegrační programy nebo na různé přístupy k reintegraci bezdomovců. Výzkum se snažil zkoumat spíše situační a strukturální faktory reintegrace, protože se podle výzkumníků dají změnit. Studie se zaměřovaly spíše na sledování efektivity, nákladnosti, případně na nedostatky. Cílovou skupinou byli bezdomovci nebo bývalí bezdomovci, kteří prošli, případně dosud neprošli jistým reintegračním programem. Ukázalo se, že takovýto výzkum často pomíjel vnitřní faktory reintegrace, a výsledky výzkumu mohly být uměle zkreslovány ve prospěch programu (Levinston, 2004). Již samotný termín „úspěšnost“ programu vyvolává polemiku. Úspěšnost programu je ovlivněna různými cíli programu, složením skupiny apod. Každý program hraje jinou roli v rozhodování se klienta pro změnu a probíhá v různé fázi reintegračního procesu.

Většina mladých bezdomovců si myslí, že odchod z ulice bude záležet jen na nich a na jejich rozhodnutí a všechno ostatní půjde snadno. Po určité době zjistí, že návrat do společnosti nebude tak jednoduchý, jak si představovali, a na toto zjištění reagují různým způsobem, obvykle odkladem rozhodnutí spojeného s akcí. Život na ulici je spojen se zapadnutím do stereotypu a s nechutí dělat cokoli, co by vyžadovalo větší úsilí. Hlavní bariérou k opuštění stereotypu je pohodlnost, nedostatek vůle a vytrvalosti, která je k tak zásadní změně nezbytná. Někteří mladí bezdomovci mluví o svých snech a přáních, která zahrnují stabilní bydlení, návrat do zaměstnání, o potřebě mít trvalejšího partnera atd., ale pro jejich realizaci nejsou schopni, ani

ochotni nic udělat. Prezентují je jako žádoucí alternativu své budoucnosti, která je ještě daleko (Boydell et al., 2000; Miller et al., 2004). Oddalování odchodu z ulice je čekáním na „impuls“, který jakoby zvenku ukončí pouliční pobyt. Pobyt na ulici často nazývají „experimentem, trestem nebo dovolenou“. Tento název má evokovat, to že jejich odchod z ulice je nevyhnutelný, ale nezávislý na jejich rozhodnutí.

Základními bariérami jsou nedostatek motivace, schopností a možností. Odchod z ulice je obtížný, pokud se vůbec podaří, a leckdy trvá dost dlouhou dobu. Bezdomovec vracející se do společnosti prochází opačnou iniciací, musí se naučit fungovat v rámci majoritní společnosti, vytvořit si novou identitu, zformovat nové vazby s lidmi (nebo obnovit staré) a změnit své chování. Adaptace na tak radikální změnu života není snadná. Mnohem hůře se adaptuje na nový styl života, protože tato adaptace je dobrovolná, na rozdíl od adaptace na situaci bezdomovectví, na kterou se jedinec adaptoval z donucení. Návrat do společnosti je obtížný právě pro nedostatek dovedností bezdomovce a dále neschopnost ovládat nežádoucí návyky, neschopnost dodržovat časový režim, malou odolnost vůči stresu atd. Pokud se bezdomovec chce vypořádat se svými nedostatky, setkává se s nedostatkem možností: například vzdělání, místo na trhu práce, levné bydlení apod. Jde také o bariéry v sociální oblasti, jako jsou nakumulované dluhy, záznam v trestním rejstříku a nesplnění podmínek sociálních dávek, ale i o bariéry v oblasti medicínské, závislost na drogách a alkoholu, žloutenka typu C (v jiných zemích je to AIDS). V neposlední řadě jde o společnost, která snažícího se bezdomovce nechce přijmout (Garrett et al., 2008).

Mnozí z mladých bezdomovců se vrací do společnosti jen na určitou dobu. Podmínky běžného života nezvládají a brzy jsou zpátky na ulici. Pro třetinu z nich jsou požadavky majority natolik nepříjemné a zatěžující, že na takový způsob života raději rezignují. Svůj opětovný propad do bezdomovectví často prezentují jako osvobození od stereotypu a různého omezování. Život na ulici od nich nic takového nevyžaduje, a proto se jim může jevit přijatelnější. Často jde jen o racionalizaci vlastního selhání a potřebu vysvětlit je tak, aby si člověk mohl udržet přijatelnou sebeúctu (Ayerst, 1999; Garrett et al., 2008).

Studie Garrettové a jejích spolupracovníků (2008) dochází k podobnému

závěru, k jakému jsme dospěli při našem výzkumu. Dříve nebo později je většina mladých bezdomovců z takového života unavena a mají jej dost. Významný vliv na jejich úvahy o možném odchodu z ulice má zkušenost se starými bezdomovci, jimiž by se mohli stát i oni sami. U nich vidí, že si tito lidé již příliš vybírat nemohou. Většina k takovému poznání dochází díky impulzu zvenčí. Tím impulsem byly různé významnější události, jako těhotenství nebo prožité trauma, které je vytrhly z každodenní rutiny. Nedostatek vytrvalosti a stereotyp poflakování se s ostatními byl jedním z hlavních témat i v případě mladých bezdomovců ze studie Millerové (2004). Někteří z těchto lidí si uvědomovali, že se sami z ulice nedostanou a že by potřebovali někoho, kdo by jim pomohl. Polovina oslovených lidí uváděla jako závažnou překážku návratu do společnosti užívání drog a alkoholu. Uvědomovali si, že je vazba na bezdomoveckou komunitu a vztahy s takovými lidmi budou v jejich snaze brzdit. Třetina skupiny znala někoho, kdo návrat do společnosti nezvládl a tito lidé byli přesvědčeni o tom, že opětovné přizpůsobení se majoritnímu stylu života je obtížné. Bylo jim jasné, že odchod z ulice představuje něco víc, než si jenom najít práci a bydlení, že jde o zásadní změnu životního stylu.

Cílem výzkumu Ralieggh-DuRoffové (2004) naopak bylo, co si mladí bezdomovci myslí, že by jim pomohlo se z ulice dostat. Bylo zjištěno, že je to víra v pozitivní výsledek. Jako druhá nejčastější odpověď byla uváděna pomoc jiných lidí: příbuzných, přátel i profesionálů. Určitou podporu představují dílčí úspěchy, např. získání práce, dokladů atd., které posilují naději, že se nakonec podaří stanoveného cíle dosáhnout. Avšak mladí bezdomovci z této skupiny neviděli v návratu do společnosti jen pozitiva. Našli se i takoví jedinci, jimž se nelíbilo omezení osobní svobody, které by s reintegrací bylo spojeno. Limitujícími faktory jsou absence prostředí, kam by se měli mladí bezdomovci vrátit a přítomnost pouličního společenství, které je přijímá. Přesto nás výzkumy utvrzují, že většina mladých bezdomovců se pokouší dostat se z ulice a většině se to dokonce povede. Thompsonová se svými spolupracovníky (2006) uvádí, že patrně pouze třetina mladých bezdomovců zůstává na ulici, aniž by se kdy z ulice dostala, a na druhou stranu Ralieggh-DuRoff (2004) uvádí, že 60 % mladých bezdomovců je ve svém

počinání úspěšných a na ulici se nevrací.

Je pravidlem, že bezdomovec, který je kratší dobu na ulici, má lepší šanci se z ulice dostat. Větší pravděpodobnost návratu nových bezdomovců domů potvrdila i studie Milburnové a jejích spolupracovníků (2007). Výsledky naší studie ale k tak jednoznačným závěrům nevedou. Rozhodujícím faktorem není ani věk, kdy se daný jedinec stal bezdomovcem. Nelze jednoznačně říci, že lidé, kteří žili jako bezdomovci již od adolescence, mají automaticky nižší šanci zlepšit svoje sociální postavení než ti, kteří se jimi stali až po dvacítce. Nicméně kvalitativní analýza získaných informací ukazuje, že lidé, kteří alespoň po určitou dobu pracovali, mají mnohé užitečné zkušenosti a návyky a zvládnou lépe i návrat do společnosti. Jak připomíná Millerová se svými spolupracovníky (2004), bezdomovecká populace je velmi různorodá a z toho vyplývá i rozdílná pravděpodobnost návratu do společnosti. Ke stejným závěrům dospěli i jiní zahraniční psychologové Hyde (2005), Bearsley-Smithová (2008), Bree et al. (2009) a další.

5. Souhrn k teoretické části

Rozdělení na tři roviny psychopatologického jevu, jakým je bezdomovectví, se ukazuje jako praktické. Každá z rovin ukazuje na některá specifika, zároveň poukazuje i na propojenost jednotlivých fází bezdomovectví. Jednotlivé fáze pre-bezdomovectví, in-bezdomovectví a post-bezdomovectví mají svá rizika, své charakteristiky, ale jednoho spojovatele. Tím je osoba, která si zkušeností bezdomovce prošla, anebo prochází.

V rámci psychologických teorií se ukazuje, že mnoho situací dotýkajících se bezdomovectví lze vysvětlit i několik desítek let starými teoriemi a objevy jednotlivých psychologů. Ovšem žádná z psychologických teorií nemůže reálně vyjádřit složitost intrapsychických procesů osob, které procházejí tak extrémní zkušeností, jakou je bezdomovectví. Při hledání psychologických teorií jsem si uvědomil, že mnoho teorií vznikalo během složitých experimentů, kdy se vytvářely umělé situace (vězení, výukové středisko apod.), aby se zjistilo, jak lidé reagují během stresu. V případě některých z nich se domnívám, že by bývalo stačilo obrátit

výzkumnou pozornost na bezdomoveckou populaci, protože každý jedinec z této komunity má tolik zkušeností, že lze tyto teorie potvrdit nebo vyvrátit právě výzkumem této populace.

Ze zahraničních výzkumů této populace, které jsem zmiňoval v předchozí části, je vidět, že většina pozornosti badatelů se orientuje na primární příčiny bezdomovectví, tedy hledá odpovědi na otázky, jak bezdomovectví vzniká a kdo má největší šanci stát se bezdomovcem. Dá se říci, že bezdomovectví bylo a bude, a badatelé zkoumají pouze různorodost původu bezdomovců. Mnohem zajímavější se zdá série výzkumů, které se soustředí přímo na pobyt na ulici. Zde se objevují jednotlivé charakteristiky bezdomoveckého života, které v běžné populaci nejsou běžné a které na osoby na ulici silně působí. Nejméně probádanou je skupina tzv. „terciárních faktorů“, tedy bariér, které doprovází reintegrační proces. Na tyto bariéry se zaměříme v praktické části.

Bezdomovectví se netýká pouze absence bydlení. Strádání jedince v situaci bezdomovce probíhá v několika rovinách a má silně devastující charakter. Výrazný program pomoci bezdomovcům, který by byl všeobecně uznáván jako funkční, zatím neexistuje. Mezi bezdomovci končí lidé, kteří jsou velmi různorodí, což je důvod, proč je třeba přistupovat ke každému z nich individuálně.

Praktická část – výsledky výzkumu

6. Úvod do praktické části

Pojmout bezdomovectví mladých lidí v jeho dostatečné šíři umožnil zmiňovaný tříletý výzkumný projekt, ukončený v roce 2012, jehož nálezy byly shrnuty v monografii vydané v následujícím roce (Vágnerová, Csémy, Marek 2013). V disertační práci uvádím pouze část výsledků uvedeného výzkumného projektu, která zahrnuje analýzu reintegračního procesu mladých bezdomovců z hlediska jejich motivace a důležitých událostí, které zasáhly do jejich života.

Výzkum uvedených oblastí vycházel ze dvou informačních zdrojů: 88 respondentů bylo vybráno mezi mladými bezdomovci a 11 respondentů z řad lidí, kteří již měli zkušenost s bezdomovectvím za sebou a kteří své bezdomovectví prožívali ve stejném věku jako první skupina respondentů. Výzkumná data sesbíraná pro tuto práci byla analyzována z hlediska tří rovin, které byly naznačeny již v teoretické části (pre-bezdomovectví, in-bezdomovectví, post-bezdomovectví). Zatímco první skupina respondentů je zde zkoumána pomocí kvantitativní metodologie, druhá skupina (nazveme je exbezdomovci) je zkoumána s využitím kvalitativních metod. Problematika každé roviny (primárních, sekundárních a terciárních faktorů bezdomovectví) je analyzována na základě dat získaných od aktuálních bezdomovců (kvantitativním přístupem) i kvalitativních dat od exbezdomovců.

6.1. Formulace problému

Hlavním tématem disertační práce je motivace mladých bezdomovců ke změně životního stylu. Ve své disertační práci se soustředím na kvalitativní analýzu reintegračního procesu u 11 respondentů exbezdomovců. Kvantitativní data, získaná u skupiny aktuálních bezdomovců, poskytují k této analýze doplňující informace

týkající se celkové devastace bezdomovců a postojů ke změně životního stylu lidí, kteří zatím setrvávají na ulici.

Současná sociální a pedagogicko-psychologická práce s mladými bezdomovci se opírá o osobní zkušenosti jednotlivých pracovníků. Nebyla však dosud popsána žádná strategie nebo model, jak fungují psychologické procesy během jejich reintegračního procesu. Současný sociální a pedagogický přístup k mladým bezdomovcům se prakticky neliší od přístupu používaného při práci se staršími osobami bezdomovecké populace, popsaného v teoretické části. Sociální práce se zaměřuje na reintegrační proces zvnějšku a poněkud opomíjí vnitřní roviny integrace (například motivy, pocity a postoje). Jako odborník z praxe jsem chtěl, aby součástí této disertační práce byly i specifické podklady pro práci s mladými bezdomovci. Výsledky výzkumu se budu snažit převést do několika praktických rad, které uvádím v závěru své práce. Ověření těchto doporučení praxí není náplní této práce.

Volným inspiračním zdrojem pro vytvoření reintegračního modelu mladých bezdomovců je také model kola změny psychologů Prochasky a DiClemente (1983), kteří považovali relaps za běžnou součást léčebného procesu u lidí se závislostmi. Tento model byl použit v praxi psychoterapeuty Rolsnickem a Millerem (2002) v metodě motivačních rozhovorů. Dle tohoto modelu klient prochází fázemi relapsu, přes kontemplaci, rozhodnutí, akci, udržování změny až po trvalou změnu. Model však nepopisuje příčiny posunutí klienta do jednotlivých fází. Základním vědeckým problémem v této práci tedy je: „Které vnější nebo vnitřní faktory v rámci reintegračního procesu podněcují mladého bezdomovce k posunu z fáze neuvažování o změně až k trvalé změně?“

6.2. Cíle výzkumu

Jednotlivé roviny bezdomovectví (pre, in, post bezdomovectví) odpovídají konkrétním cílům výzkumu. Souhrnně jde o:

A) Identifikaci rizikových faktorů, které podle našich respondentů vedly ke ztrátě domova.

B) Identifikaci adaptačních mechanismů na situaci bezdomovce.

C) Zachycení impulsů ke změně životního stylu a psychologických činitelů, které zlepšují či zhoršují jejich sociální fungování a společenskou reintegraci.

Záměrem kvantitativní sondy je zachytit určité osobnostní a sociální charakteristiky cílové skupiny, tedy bezdomovecké komunity. Cílem této sondy je na základě jejich příběhů identifikovat možné primární, sekundární i terciární činitele bezdomovectví a zjistit přibližnou četnost jejich výskytu v této věkové populaci bezdomovců (18–26 let). Počet 88 respondentů nelze pokládat za reprezentativní, kvantitativní sonda tedy má pouze doplňující charakter, popisuje příčiny a charakteristiky bezdomovectví mladých lidí. Pro explorační kvantitativní sondu jsem zformuloval tři základní výzkumné otázky:

1. Jaké potenciálně rizikové faktory, které mohly vést k bezdomovectví, se u sledované skupiny bezdomovců vyskytovaly ještě před pádem na ulici? Které z těchto faktorů se u nich vyskytují nejčastěji?
2. Jaké potenciálně rizikové faktory se u osob bez přístřeší vyskytují během pobytu na ulici a které z nich se mohou stát udržujícími faktory bezdomovectví?
3. Jaké domnělé (dle názoru našich respondentů) faktory ovlivňují reintegrační proces negativním či pozitivním způsobem?

Kvalitativní analýza má za základní cíl pokusit se na základě výpovědí 11 respondentů z řad exbezdomovců sestavit předběžný model reintegračního procesu u mladých bezdomovců. Tento model s ohledem na nízký počet zkoumaných osob nemusí být v některých jeho částech definitivní.

V této souvislosti je nezbytné zodpovědět několik výzkumných otázek:

- A) Jakou roli hraje minulost bezdomovce v jeho reintegračním procesu? Jak se respondenti vyrovnávají se svou minulostí?
- B) Jaké faktory (či impulsy) jsou motivačním motorem změny životního stylu? Co je příčinou toho, že bezdomovec začne o této změně uvažovat?

C) Jaké bariéry se vyskytují v reintegračním procesu a jaké dovednosti bezdomovec musí získat, aby byl schopný tyto bariéry překonat?

6.3. Zkoumaná skupina

První zkoumanou skupinou jsou mladí bezdomovci ve věku mezi 18 a 26 lety. Status bezdomovce pro výzkum vychází z typologie ETHOS (viz teoretická část). Zkoumaná skupina zahrnovala pouze osoby bez přístřeší (žijící na ulici nebo ve squatu), které patří do skupiny zjevných bezdomovců (Hradecký, 2004). Respondenti pravidelně docházeli do střediska určeného pro mladé bezdomovce ve věku 18–26 let v Bolzanově ulici v Praze. Zde také probíhal sběr dat. Respondenti této skupiny žili na ulici minimálně 2 měsíce a nejdéle 8 let. Zkoumali jsme 88 osob, z toho 29 žen a 59 mužů. Průměrný věk celé skupiny je 22,7 let a v průměru jsou naši respondenti na ulici 2,4 roku.

Dolní věková hranice respondentů 18 let je dána legislativou. Osoba starší 18 let je osobou za sebe odpovědnou, na druhou stranu osoba mladší 18 let nemůže být v České republice oficiálně bezdomovcem. Dítě či adolescent žijící jako bezdomovec by měl být ze zákona umístěn do rodinné nebo náhradní péče. Horní hranice 26 let je dána tím, že osoba starší 26 let definitivně ztrácí veškeré výhody dospívání, kupř. možnosti studentské slevy. Také Domy na půl cesty považují 26 let za horní věkovou hranici pro své klienty.

Výzkumným vzorkem pro kvalitativní analýzu byli lidé, kteří za sebou měli určitou zkušenost s bezdomovectvím a v době, kdy žili na ulici, jim bylo mezi 18 a 26 lety. Jejich současný věk pro výzkum nebyl důležitý. Klíčová kritéria pro zařazení do výzkumné skupiny byl pobyt ve statusu zjevného bezdomovectví po dobu dvou let a minimálně dva roky prožité mimo tento status (to znamená, že respondent již minimálně dva roky nebydlí po noclehárnách a na ulici). Klienti byli od své poslední epizody bezdomovectví různě vzdáleni, nejméně 2 roky (jeden respondent) a nejdéle 12 let (jedna respondentka). Výzkumu se zúčastnilo 10 osob, 4 ženy a 6 mužů. Do výzkumného vzorku jsme započítali i e-mailovou korespondenci s jednou veřejně známou osobou, která se svým bývalým bezdomovectvím netají, ale

nechce být jmenována. Ač nemůžeme brát vzorek za reprezentativní, přesto ukazuje, že předpoklad, čím delší pobyt na ulici, tím hůře se osoba bez přístřeší dostává z ulice, nemusí platit u nejmladší generace bezdomovců. Průměrná doba, kterou respondenti exbezdomovci strávili na ulici, je 3,6 roku. Jako zlomová doba se uvádí 5 let. Je to symbolická doba, kdy klient získává větší jistotu v bezdomoveckém způsobu života a přestává vidět reálnou možnost návratu do společnosti. Jedinec, který strávil delší čas na ulici, je považován za obtížně napravitelného. V našem vzorku jsou 4 respondenti, kteří byli na ulici takto kritickou dobu. V rámci rozlišení jednotlivých respondentů je budeme nazývat EX01 až EX11.

6.4. Sběr dat

Badatel, který provádí výzkum u sociálně patologické skupiny, je často odkázán na nízkoprahová centra a služby neziskových organizací. Je nesporné, že sociální služby vyhledává jen určitý typ klientely, který má zájem o komunikaci s takovými organizacemi. Mimo tento typ služeb zůstává velké množství osob, jež spadají do zkoumané skupiny, ale takových služeb nevyužívají. Vezme-li se do skupiny jen klientela nízkoprahového centra, bývá výsledek zkreslen tím, že do výsledku nejsou započítána specifika skupiny nenavštěvující tato střediska. Výsledek výzkumu nemůžeme pak prezentovat jako výsledek celé populace zkoumané skupiny.

Data byla sbírána v denním centru pomoci pro mladé bezdomovce Naděje od ledna do srpna 2010. Za participaci ve výzkumu byla každému respondentovi vyplácena finanční odměna ve výši 300 Kč (150 Kč za rozhovor a 150 Kč za vyplnění testové baterie). Všichni respondenti (bezdomovci i exbezdomovci) prošli semistrukturovaným rozhovorem. Příběhy 88 respondentů byly analyzovány pomocí kvalitativních metod. Tato analýza se zaměřila na hledání indikátorů, vztahujících se k potenciálně rizikovým faktorům z hlediska bezdomovectví. Jednalo se o faktory, které mohou mít souvislost s odchodem respondentů mimo bydlící společnost, dále faktorů souvisejících s adaptací na bezdomovecký životní styl, a také faktorů, které se vztahují k reintegračnímu procesu. Z původních 88 respondentů, s nimiž byly v první

fázi uskutečněny rozhovory, nebylo během druhé fáze sběru dat (zahrnující vyplnění testové baterie) zastiženo 14 osob. Do analýzy nálezů získaných pomocí těchto písemných metod byla tedy zahrnuta data zbývajících 74 respondentů. Pomocí těchto testů byly zjišťovány především motivační a osobnostní charakteristiky respondentů.

Vyplnění testové baterie trvalo dotázaným 45 až 60 minut. Jednotlivé rozhovory trvaly v průměru 2 až 3,5 hodiny u exbezdomovců a 1,5 až 2,5 hodiny u bezdomovců. Rozhovory trvali různě dlouho na základě zájmu respondentů. Rozhovor byl zaznamenáván na diktafon a poté přepsán. Někteří respondenti z důvodů devastace osobnosti nebyli schopni odpovídat, jiní se odmítli z osobních důvodů výzkumu účastnit. Konečný počet spolupracujících respondentů v této skupině však byl dostačující pro následnou kvantitativní analýzu a podrobnou kvalitativní analýzu u exbezdomovců z takto získaných dat.

Sběr dat / metody výzkumu	Bezdomovci	Exbezdomovci
Strukturovaný rozhovor (narativně orientovaný)	88	10
Jiný sběr dat (mailová korespondence)	0	1
Testová baterie (EPQ, Desatero, formulář rozhodování apod.)	74	0

Tabulka č. 2: Přehled způsobů sběru dat, které byly použity v souboru bezdomovců a exbezdomovců.

Pro druhý výzkumný vzorek byli respondenti získáváni přes další služby a známé. Také jsem oslovil celebrity s bezdomoveckou zkušeností. Sběr dat trval od ledna 2010 do listopadu 2011. Předpoklad, že počet respondentů bude dostatečný, aby se naplnil požadavek nasycenosti dat, který je základem výzkumného designu zakotvené teorie, se nesplnil z důvodů obtížnosti hledání respondentů. Mnoho respondentů se odmítalo tohoto výzkumu zúčastnit. To odpovídá realitě, že bezdomovecká minulost je pro mnohé citlivé téma. Druhým důvodem také bylo, že osoby bez domova málokdy poskytují pracovníkům organizací zpětnou vazbu o tom, že již mají své zázemí. Málokdo z jejich bývalých známých ví, kde nakonec své

zázemí našli. Rozhovory probíhaly v místech dle přání respondentů (restaurace či jejich domov) a byly honorovány 300 Kč za participaci na výzkumu. Respondenti exbezdromovci absolvovali pouze rozhovor. Ve vyprávění respondentů mohou být mnohé nepřesnosti, zejména v určení doby, kdy se popisovaná událost stala. Mnozí se snaží na dobu, kdy byli na ulici, zapomenout, mohou se ji snažit také zkreslovat. Kontrola správnosti údajů byla možná spíše výjimečně. Klienti měli v průběhu rozhovoru dostatek prostoru, aby mohli sdělit všechno, co chtěli.

Kód	Pohlaví	Věk	Doba na ulici (v letech)	Doba mimo ulici (v letech)
EX01	žena	31	5	10
EX02	muž	31	2	7
EX03	muž	34	11	7
EX04	muž	24	4	2
EX05	muž	31	2	9
EX06	žena	33	5	12
EX07	žena	36	9	3 (od poslední epizody)
EX08	muž	25	2	3
EX09	muž	27	2	2
EX10	žena	22	2	2
EX11	muž	31	5	11

Tabulka č. 3: Individuální soupis skupiny exbezdromovců, jejichž kvalitativní data týkající se období před pádem na ulici, života na ulici a návratu do bydlicí společnosti byla kvalitativně analyzována.

6.5. Metody výzkumu

Metody výzkumu byly voleny s ohledem na situaci cílové skupiny. Byla zvolena smíšená výzkumná metodologie, kombinující kvalitativní i kvantitativní přístup. Na vývoji výzkumných metod se podíleli prof. Vágnerová a dr. Csémy jako odborníci v oblasti metodologie. Vzhledem k počtu respondentů ve skupině exbezdromovců u nich bylo možné provést pouze kvalitativní analýzu. U výzkumné skupiny bezdromovců jsme provedli také kvantitativní vyšetření, která ukazují na rozdíly mezi jednotlivými skupinami mladých bezdromovců.

6.5.1. Kvantitativní metodologie

Kvantitativní sonda do života mladých bezdomovců ilustruje individuální charakteristiky jedinců z této skupiny obyvatelstva, včetně jejich minulosti a také jejich motivace vůči změně životního stylu. Této části výzkumu je v rámci disertační práce věnována menší pozornost. Tato část výzkumu zde slouží jako doplněk k rozsáhlejší kvantitativní analýze. Vzhledem k tomu, že jde o explorační výzkum, který nebyl u podobné populace v České republice dosud uskutečněn, nemohla být do sběru dat a jejich analýzy začleněna kontrolní skupina. Z téhož důvodu nebyly formulovány ani výzkumné hypotézy, pouze jsme formulovali témata výzkumu. Témata i jednotlivé otázky v semistrukturovaném rozhovoru pro mladé bezdomovce byly sestaveny na základě zkušenosti z praxe na středisku, kde pobíhal sběr dat s touto populací. Souhrnné informace v grafech jsou uváděny v procentech a data jsou, vzhledem k počtu respondentů ($N = 88$) zaokrouhlena na celá čísla. Graficky znázorněné výsledky jsou někde členěny podle určitých podsouborů (nejčastěji jde o rozdíly mezi muži a ženami či rozdíly v délce pobytu na ulici). Také toto srovnání je spíše doplňující. Jde o ilustraci rozmanitosti sledované komunity.

Kvantitativní data byla získána ze dvou zdrojů. Struktura rozhovoru u mladých bezdomovců přinášela základní anamnestické údaje, v nichž bylo možné díky počtu respondentů sledovat četnost relevantních jevů. Jejich četnost byla porovnávána také uvnitř některých podskupin, zejména u mužů a žen a dle délky pobytu na ulici. Během rozhovoru jsem vyplňoval arch, který byl volně inspirován metodou „čára života“ (Vlčková, Blatný 2007). V archu byly zaznamenávány hlavní životní milníky, události a spouštěče rizikového chování respondenta (tyto spouštěče identifikovali sami respondenti). Všechny tyto pozorované jevy byly zasazeny do chronologické řady (viz příloha č. 2). Kvantitativní část dotazování zahrnuje i základní informace o výskytu rizikových faktorů pro vznik bezdomovectví (například traumatický zážitek z dětství, drogové zkušenosti, rodinné konflikty a problémy) a dále faktorů pro udržování bezdomovectví (užívání drog, vlivy sociálních kontaktů z okruhu bezdomovců a přítomnost psychiatrické nemoci), nebo naopak faktorů, které mohou pomoci ke změně (kontakt s rodinou, pracovní zkušenosti apod.).

Testová baterie přináší další množství kvantitativních dat. Pro základní orientační zhodnocení osobnosti mladých bezdomovců jsme použili zkrácenou verzi Eysenckova dotazníku EPQ/S, jehož validita byla potvrzena i u české populace (Kožený, 1999). Dotazník obsahuje 48 položek a k posouzení každé vlastnosti (extroverze – introverze, neuroticismus – emoční stabilita, psychoticismus – sociální desirabilita) je určeno 12 položek. Hodnoty jsou uváděny na škále 1–10. Psychometrické parametry zkráceného testu zůstávají relativně stabilní a lze je bez problémů použít k výzkumným účelům.

Pro zjištění postojů mladých bezdomovců jsem použil dvě metody – tzv. Formulář rozhodování vychází z motivačních rozhovorů (viz příloha č. 4), které sestavili Miller a Rolsnick (2003). Tento formulář se zaměřuje na zjišťování postojů vůči změně návykového chování a zachycuje pozitivní i negativní důsledky změny chování dle názoru respondenta. Originální test Desatero (viz příloha č. 3) zkoumající morální postoje mladých bezdomovců byl vytvořen pro účely tohoto výzkumu. Jeho účelem je zachytit změny morálního myšlení bezdomovců během pobytu na ulici. Každý z respondentů měl sepsat svých deset morálních zásad. Tyto zásady jsem roztřídil do tematických kategorií a srovnal jejich četnost v jednotlivých podskupinách respondentů. Výsledky byly analyzovány dle délky pobytu na ulici.

Vzhledem k délce výzkumu jsme měli možnost srovnat sociální situaci našich respondentů i po dvou letech od sběru dat. Prostřednictvím střediska Bolzanova v Praze, kde probíhal sběr dat, se podařilo zkontaktovat většinu respondentů a orientačně zjistit jejich sociální situaci. Sonda pouze zjišťovala data o zlepšení situace či prohloubení bezdomovectví.

Kvantitativní analýza života mladých bezdomovců v této práci má za cíl zachytit relevantní aspekty jejich života před vznikem bezdomovectví a v bezdomovecké situaci a popsat jejich motivační strukturu ke změně životního stylu.

6.5.2. Kvalitativní metodologie

Základní výzkumnou metodou byl semistrukturovaný rozhovor, který se zdál být pro sběr dat mezi touto skupinou nejpřirozenější. Struktura rozhovoru byla volena tak, aby respektovala vyprávění respondentova příběhu. McAdams (2006) ukazuje, že jednou z možností, jak poznat nějakého člověka, je zachytit jeho životní příběh, zejména způsob, jak jej on sám chápe a interpretuje. Narativní forma dotazování se tedy ukazuje jako přirozená pro sledované respondenty a respektuje časovou posloupnost jejich životního příběhu. Nejde ani tak o zachycení faktů, které mohou být zkesleny, ale o způsob subjektivního hodnocení jednotlivých událostí ze života respondenta. Respondent v životním příběhu vyjadřuje svůj názor na sebe sama, na lidi, kteří pro něho byli v něčem významní. Na jednotlivých příbězích se ukazuje, co je důležité pro současnou situaci respondenta, jak respondent události minulé i současné vnímá a jak si na jejich základě vykládá svůj vztah ke světu. Jak se skutečně tato událost odehrála, se reálně zjistit nedá. Pro člověka na ulici je mnohem důležitější interpretace události než její realistický popis, což se potvrzuje i u vyprávění exbezdromovců. Události a jejich interpretace, která je do takového příběhu zahrnuta, lze chápat jako subjektivní mezníky ovlivňující průběh dalšího dění, případně i vývoj celkové osobnosti (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

Kvalitativní analýza se zaměřuje na respondenty exbezdromovce. Můžeme předpokládat, že příběhy exbezdromovců mohou obsahovat také informace o klíčových nástrojích pomoci, které jim umožnily se vypořádat se složitou životní událostí. Důležitý je také aspekt odstupu několika let, který může sice interpretaci zkeslit, ale může i pomoci uvědomit si skutečně klíčové události pro reintegraci. Vliv jednotlivých událostí na průběh reintegračního procesu je subjektivně hodnocen respondenty v průběhu rozhovoru. Cílem kvalitativní analýzy bylo poznání, jakým způsobem se mění myšlení exbezdromovců během reintegračního procesu a jaké jsou milníky (impulsy) k započatí a udržování změny životního stylu. Životní příběh lze opět rozdělit dle časových horizontů „pre“, „in“ a „post“ bezdromovectví, jak je uvedeno v teoretické části. Metoda kvalitativní analýzy životního příběhu poskytuje informace o tom, jak jej tito lidé vnímají a prožívají a které události či rozhodnutí

považují za podstatné. Součástí rozhovoru byly následující okruhy s těmito tématy (v plné verzi viz příloha č. 5):

Dětství a dospívání – geneze bezdomovectví, jak ji respondenti chápou a kde vidí příčiny svého bezdomovectví, dále pak jakým způsobem se vyrovnávají s křivdami a se svými vlastními pochybeními. Z hlediska reintegračního procesu je důležité zaznamenat názor exbezdomovců na rodinu, z níž pocházejí. Lze zachytit i vývoj jejich postojů k minulým událostem, který postupně umožňuje lépe se vyrovnat s minulostí. Tento okruh otázek zahrnuje tato témata:

- **Rodina a výchovná péče** – zaměření na rodinné vztahy, rizikové faktory v rodině a vyrovnání se s traumaty z rodinného prostředí nebo z náhradní péče.
- **Škola a zaměstnání** – aspirační úroveň respondenta před pádem na ulici a jeho schopnost uplatnit se profesně. Škola je brána za první zkoušku této úspěšnosti v běžném životě.
- **Kamarádi a zájmy** – vývoj zájmů během dětství, způsob trávení volného času a sociální kontakty před pádem na ulici.
- **Rizikové chování** – jde o témata vztahující se k chování, které mohlo vést k bezdomovectví, především užívání drog a alkoholu, delikvence, sexuální chování a projevy duševního onemocnění.
- **Dodatek** – otázka na doplnění životního příběhu v době před odchodem na ulici.

Bezdomovecká kariéra – Otázky tohoto okruhu mají pomoci identifikovat míru devastace osobnosti během pobytu na ulici, včetně míry užívání drog, četnosti rizikového chování, krádeže, prostituce a zpětného pohledu na činnost a pobyt respondenta na ulici. Ptal jsem se na tato témata:

- **Změny, které u nich nastaly, když začali žít jako bezdomovci** – jak vnímali změnu svého chování a myšlení, které změny jim byly příjemné a které nikoliv.

- **Traumata ulice** – prožívání života na ulici, vztahy a traumatické události.
- **Strategie přežití** – chování tázaného během pobytu na ulici a hodnocení kvality této jejich životní etapy.
- **Dodatek** – otázky na vnímání svého bezdomovectví, jak se respondentovi jeví dnes a jak se bezdomovectví změnilo obecně.

Návrat do společnosti – okruh otázek se zaměřuje na průběh reintegrace, včetně motivujících myšlenek a pocitů během tohoto procesu. Jde také o souhrn událostí, které vedly klienta z bezdomovecké situace.

- **Motivace** – hledání impulsů, které mění myšlení, prožívání a chování respondenta, kdy se pobyt na ulici stává nežádoucí a hledá se cesta z této životní situace.
- **Reintegrace** – identifikace bariér, které brání započatému reintegračnímu procesu, a nalezení schopností respondenta tyto bariéry překonat.
- **Současný život** – respondent hodnotí svou současnou situaci a svěřuje se s plány do budoucna. Dle nich lze usuzovat na celkovou úspěšnost reintegračního procesu.

Cílem kvalitativní části výzkumného projektu bylo navrhnout na základě zjištěných dat obecný model reintegračního procesu, který by odpovídal všem zjištěným příběhům bezdomovců. Výzkum reintegračního procesu bezdomovců není zahraničními výzkumy příliš reflektován a spíše se orientuje na případové studie efektivnosti různých reintegračních programů (Levinson, 2004). Pro vytvoření nového modelu či teorie je vhodným výzkumným designem zakotvená teorie. Aplikace tohoto výzkumného designu je vhodná i pro popis zatím neprozkoumané problematiky, v níž jde o hledání souvislostí, které formují určitý sociální proces, jako je například reintegrace bezdomovce. Výzkumný pracovník by se měl oprostít od informací, které o dané problematice má, a postupovat jako „objevitel“ nového

tématu. Sběr dat formou rozhovoru má probíhat do té doby, dokud se objevují nová témata (Švaříček, Šed'ová, 2007).

Pro aplikaci designu zakotvené teorie se nepodařilo získat dostatečný počet respondentů ochotných vypovídat o své bezdomovecké zkušenosti, která pro ně většinou byla i po letech bolestivá. Po prostudování dat se však ukázala aplikace hlavních principů tohoto výzkumného designu z hlediska zvoleného výzkumného cíle jako nejvhodnější. Inspirace zakotvenou teorií se týkala především analýzy dat. Informace od 11 respondentů exbezdomovců jsem okódoval a výpovědi rozdělil do jednotlivých kategorií, na jejichž základě byl formulován výsledný model reintegračního procesu (viz kapitola 8.3). K zachycení souvislostí mezi jednotlivými tématy jsem použil kvalitativní software MAXQDATA. Jednotlivá témata, která se u respondentů objevují během reintegračního procesu, budou ilustrována ukázkami z rozhovorů.

7. Výsledky z výzkumu

Výsledky jsou řazeny dle chronologického hlediska jako pre, in a post bezdomovectví. Některé výsledky byly uvedeny již v naší publikaci (viz Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

7.1. Primární činitelé bezdomovectví – před pádem na ulici

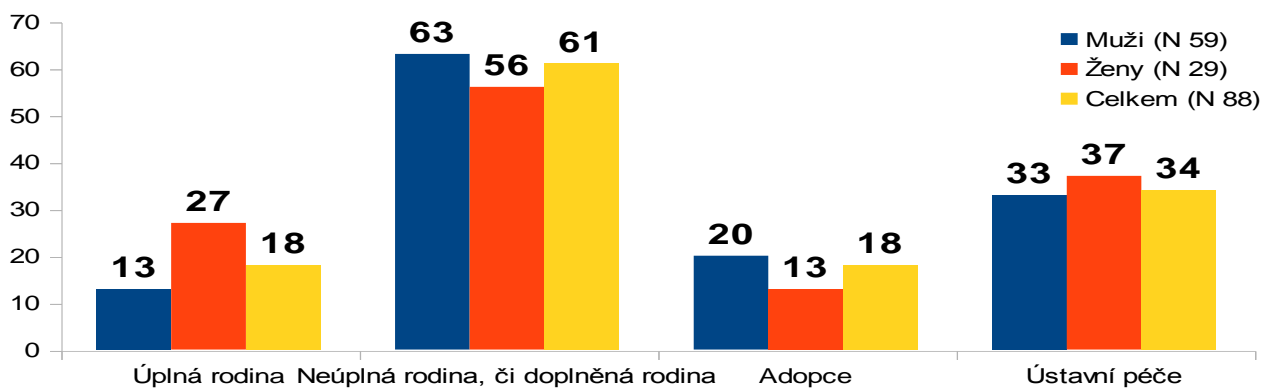
Mezi primární činitele především zahrnujeme původ respondenta a události, které předchází statusu bezdomovectví. Víme, že jde o subjektivní hodnocení minulosti respondenta, který může zamlčet ty okolnosti pádu na ulici, jež nejsou lichotivé, nebo nejsou uvědomělé. Kvantitativní analýza má především zjistit četnost jednotlivých událostí a zjištění dalších faktorů, které předchází bezdomovectví mladých lidí.

V rámci kvalitativní analýzy zkoumáme především způsoby vyrovnání se s minulostí u exbezdomovců a zjišťujeme jejich způsoby zpracování traumat. Pro exbezdomovce je důležité uvědomění, že pobytem na ulici svou minulost nevyřeší. Minulost je pro exbezdomovce velkou součástí života, kterou nelze změnit. Respondenti procházejí symbolickým vyrovnáním se s příkořím, ať již domnělým, nebo skutečným. Proces vyrovnání se s minulostí není časově ohraničen a probíhal i v době rozhovoru, přesto tato skupina volí efektivnější strategie vyrovnání se s minulostí než jejich vrstevníci, kteří zůstali na ulici.

7.1.1. Kvantitativní analýza primárních faktorů bezdomovectví mladých lidí

Rodinné zázemí našich respondentů málokdy bylo úplně funkční. Pouze 18 % respondentů mělo úplnou rodinu (otce a matku) do doby, kdy se stali bezdomovci. Zajímavostí je, že úplnou rodinu měly spíše dívky (27 % z celkového počtu dívek) než muži (13 % z celkového počtu mužů). Ani úplná rodina však neznamenal funkčnost zázemí. Tyto rodiny byly často nestandardní a docházelo zde k domácímu násilí mezi rodiči, které se postupně rozšířilo i na samotné respondenty. Nelze tedy

říct, že by úplná rodina byla pro respondenta bezpečnějším prostředím než rodiny neúplné. Souhrn výchovných zázemí respondentů uvádíme v následujícím grafu č. 2:

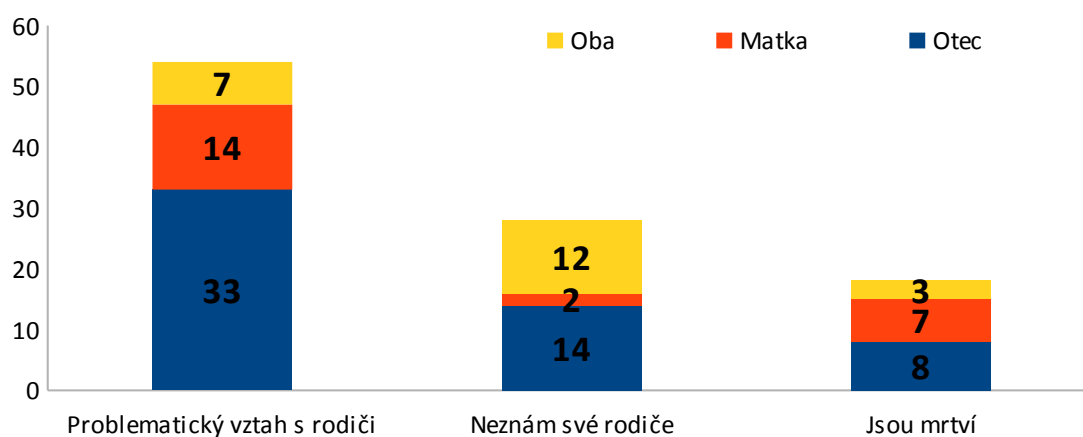
Graf č. 2: Výchovné zázemí mladých bezdomovců – (v grafu jsou uvedené hodnoty v procentech, někteří respondenti pochází z více výchovných zázemí).

7.1.1.1. Rodinná péče

Důležitou součástí jakéhokoli příběhu je celkové vnímání vlastní rodiny a její hodnocení. Výchova v rodinách měla množství chyb a častá interpretace u našich respondentů je, že právě výchova a celková rodinná atmosféra může za sociální selhání. Mužští respondenti často popisují velmi liberální výchovu, která hraničila s nezájmem o výchovu dítěte. Respondenti se kvůli ní se cítili nepřijati a hledali přijetí v pouličních partách. Ženy naopak častěji popisují příliš autoritativní výchovu, kdy jim byly zakazovány „naprosto běžné věci“. Přílišná kontrola chování dívek měla za následek, že dívky se často osamostatnily velmi brzy po 18. roce věku a po osamostatnění začaly tvrdě experimentovat se vším, co jim rodiče zakazovali.

Dysfunkce rodiny byla většinou vysvětlována špatnými vztahy v rodině, která neplnila řádně své funkce. Mužská postava v rodině se často mění, což nezvládají spíše chlapci než dívky. Rozpad rodiny a rodinná traumata vedou k vytvoření problematického vztahu k někomu z rodičů, což se vyskytuje v 54 % případů, z toho více k otci, a to v 33 % případů, k matce ve 14 % případů a v 7 % případů k oběma rodičům. Respondenti vnímají takové rodiče jako alkoholiky, gamblery, násilníky, ale hlavně jako neschopné rodiče. Velké procento respondentů některého ze svých

biologických rodičů nikdy nepoznalo: 12 % respondentů neznalo ani jednoho biologického rodiče, 14 % neznalo biologického otce a 2 % biologickou matku. Velkým traumatem je smrt rodiče, zaznamenali jsme ji u 18 % respondentů (viz graf č. 3). Respondenti se někdy ze smrti rodiče nevzpamatovali a tvrdili, že to je hlavní příčina jejich bezdomovectví. Rodinné trauma mnohdy vedlo k vyhledávání únikových strategií a k rizikovému chování. Například 11 % respondentů sděluje, že smrt rodičů vedla respondenty k užívání návykových látek, které se rozvinulo v závislost.

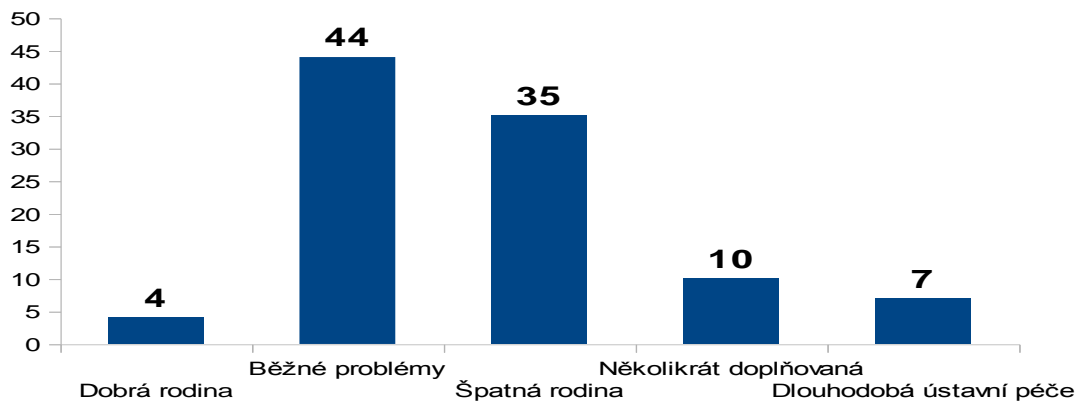

Graf č. 3: Vztah respondentů k rodičům (N 88) (v grafu jsou uvedené hodnoty v procentech).

Významnou osobou a spolehlivým zdrojem citové jistoty a bezpečí byla pro mnohé klienty babička (a někdy i děda). Přibližně třetina skupiny (29 %) uvádí, že v jejichž životě měla významnou pozitivní roli babička. Pouze 3 % si myslí opak. V mnoha rodinách, které klienti popisují jako problematické (téměř v 80 %), vyrostli jejich sourozenci, ať už vlastní, či nevlastní, kteří žádné potíže neměli a nemají je ani nyní. V 15 % se na ulici objevují jejich sourozenci, v těchto případech jde o výrazně dysfunkční rodiny.

Ideální rodinu popisuje jen zlomek klientů, 43 % popisuje svou rodinu jako rodinu s běžnými problémy (je otázkou, co respondenti považují za běžné problémy) a třetina klientů (34 %) líčí svou rodinu jako velmi neuspokojivou (viz graf č. 4). Z rodin s běžnými problémy pocházejí respondenti, kteří přiznávají svůj podíl na

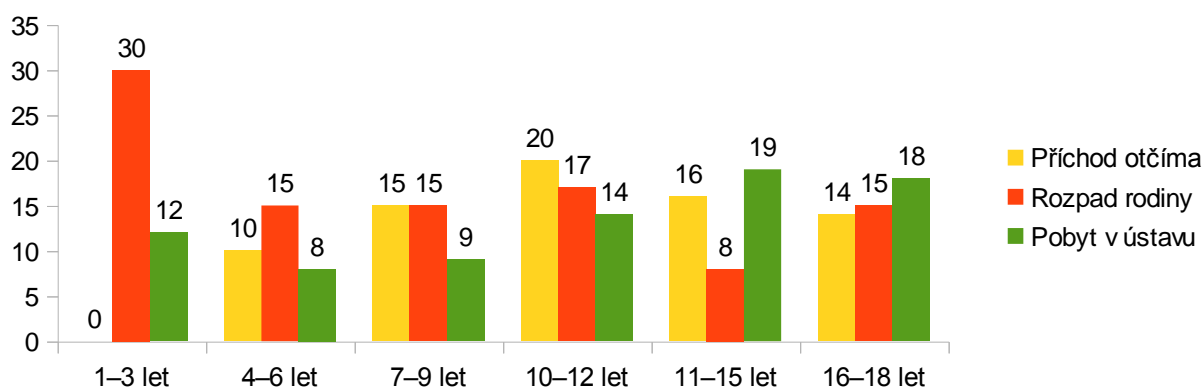
vzniku bezdomovectví a kteří se zároveň relativně lépe s minulostí vyrovnávají. Můžeme však slyšet příběhy o rodinách, které nedokázaly dítěti poskytnout téměř nic, citové zázemí, základní výchovu, a dokonce ani potřebné materiální zajištění. Za takových okolností je téměř nemožné naučit se všechno, co je potřebné ke zvládnutí základních socializačních nároků, a proto děti z těchto rodin nemohou být úspěšné ve škole, mezi vrstevníky, ani ve svém pozdějším životě.

Graf č. 4: Hodnocení rodiny dle názoru klientů (N 88), údaje jsou uvedené v procentech (zdroj: Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

Subjektivně vnímaná rodinná traumata mnohdy vedou k narušení různých výchovných funkcí rodiny nebo výchovného zázemí. Nejčastější a mnohdy bolestivé trauma se objevuje při rozpadu rodiny, a to v 61 %. Rozpad rodiny u našich respondentů vedl k tomu, že v rámci výchovy chyběla otcovská autorita a otčím tuto autoritu nahradit nemohl nebo nechtěl. Důvodem pocitu ztráty jistoty mohlo být cokoli: soustředění se manželských partnerů na svoje vlastní problémy, narušení jistoty rodinného zázemí, pocit nezájmu nebo dokonce zavržení ze strany rodičů. Někteří klienti nemluví ani tak o rozpadu manželství svých rodičů, jako spíše o problémech, které nastaly potom, když do rodiny přišel cizí muž, který jim byl prezentován jako nový partner matky. Takovou zkušenost prožilo 47 % klientů, 13 % prožilo opakovaný příchod a odchod nového partnera matky. Mnoho problémů vzniklo v rámci soužití s novým matčíným partnerem, někdy dokonce i v souvislosti s jeho odchodem či opakovanou výměnou partnerů. Ukazuje se, že k takovému zlomu může dojít kdykoli v průběhu dětství či dospívání. Z příběhů nevyplývá, že by

měl rozpad rodiny v raném věku vždycky závažnější důsledky, nebudeme-li počítat cca 30 % respondentů, kteří od narození žili v neúplné a většinou dysfunkční rodině. Taková událost (rozvod či příchod otčíma) může mít značný subjektivní dopad, i pokud k ní dojde po 10. roce věku (viz graf č. 5). Úmrtí rodiče, prarodiče i jiná rodinná traumata se ukázala nejrizikovější mezi 11. až 15. rokem života respondenta. Důsledkem takového dětského zranění u nich často docházelo k rizikovému chování a následnému umístění do výchovného ústavu.

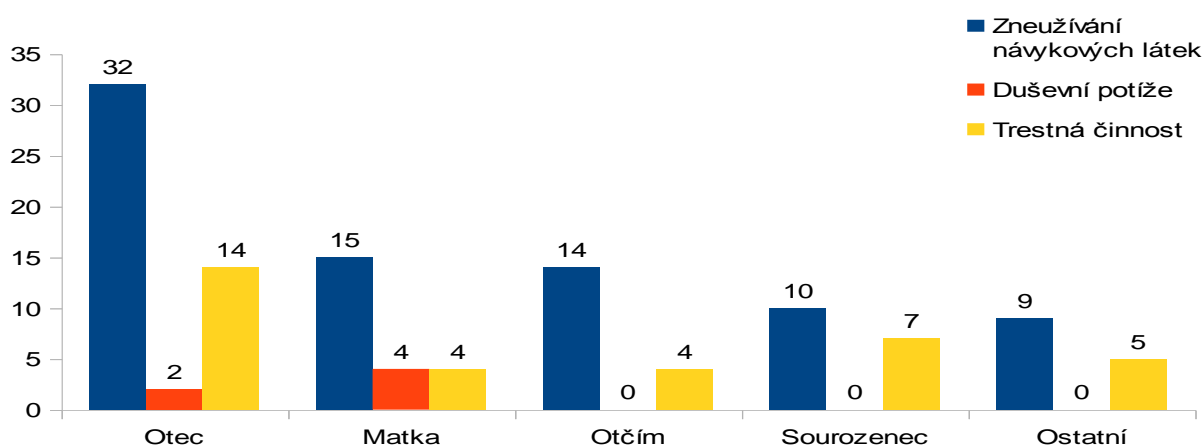

Graf č. 5: Věk respondentů během rozpadu rodiny, příchodu otčíma a pobytu v ústavu (N 88) (v grafu jsou uvedené hodnoty v procentech, jde o respondenty, kteří v uvedeném období zažili rozpad rodiny, příchod nového otčíma nebo pobyt v ústavní péči).

Nejčastější traumatizující událostí bylo často zmiňované domácí násilí. Šlo o dlouhodobou záležitost. Domácí násilí zažili respondenti nejčastěji od 7 roku a výše (viz graf č. 6). Vykonavatelem domácího násilí byl většinou otec nebo otčím, šlo většinou o jedince, kteří byli závislí na alkoholu. Obětí byla většinou matka, ale také často i respondenti. S nějakou formou násilného chování otce nebo otčíma se setkala téměř třetina klientů (29 %). Více postiženou skupinou jsou dívky, které zažily domácí násilí až v 50 %. Téma sexuálního zneužívání se objevilo u necelých 7 % respondentů. Sexuálním násilníkem byl nejčastěji nevlastní otec nebo strýc, v jednom případě to byli i pěstouni, a obětí byly hlavně dívky. Celkem 13 % dívek v naší skupině přiznalo, že bylo sexuálně zneužito. Nízké číslo oproti americkým výsledkům (Taylor-Seehafer, 2008; Zerger, 2008 apod.) lze vysvětlit tím, že většina amerických respondentů pocházela z náhradní rodinné péče, kde dochází k velké

podřízenosti mladého člověka cizím lidem a zároveň zde není incestní bariéra. Je také možné, že i v naší skupině je více sexuálně zneužitých, ale nechtějí o tom mluvit.

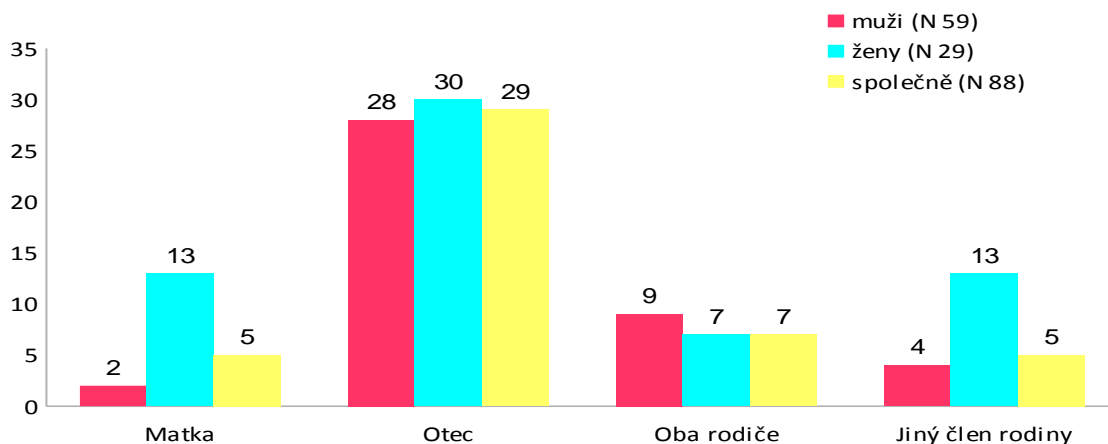
Příčinou problémů mladých bezdomovců může být nevhodná kombinace genetických dispozic a nezvládnutí životní situace. Pro toto tvrzení svědčí i skutečnost, že mladí bezdomovci měli dost často (ve třetině případů) v rodině někoho, kdo rovněž projevoval závažné poruchy chování. Byli to alkoholici, gambleři, násilníci, kteří měli problémy se zákonem, nebo byli duševně nemocní. V rámci výzkumu nelze oddělit genetický vliv od vlivu výchovy. Problematický vliv na chování jedince mohl mít i problematický člověk, který s respondentem bydlel, nebo se s ním často stýkal (viz graf č. 6).

Graf č. 6: Četnost problematických jedinců v rodinách mladých bezdomovců, dle názorů respondentů (N 88), v grafu jsou uvedené hodnoty v procentech (zdroj: Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

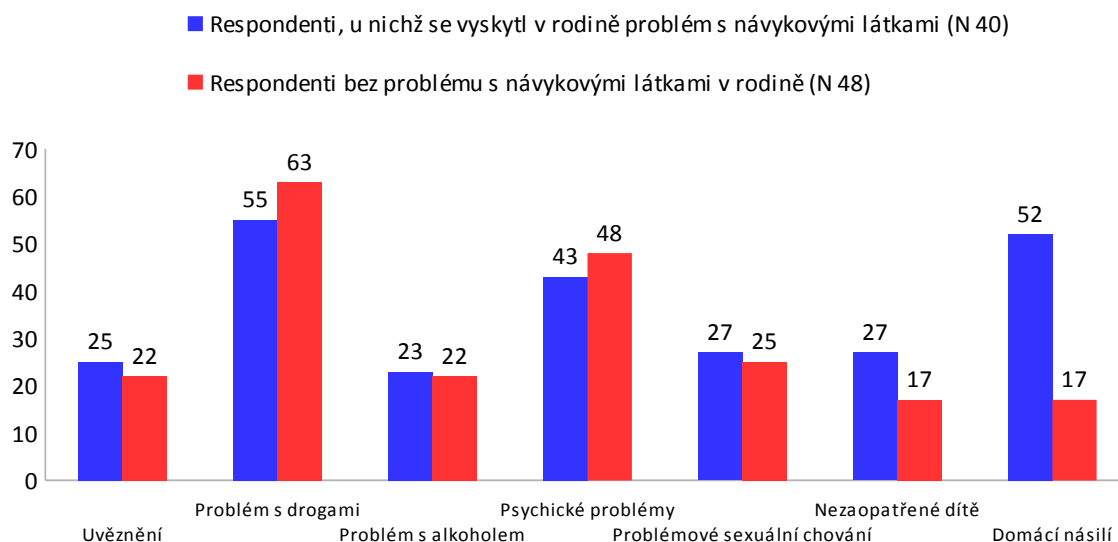
Výsledky výzkumu ukazují, že vysoký podíl na vzniku bezdomovectví u mladých lidí má návykové chování blízkých členů rodiny, ale tento vliv není zdaleka jediným. Z analýzy trajektorie událostí našich respondentů je zřejmé, že 46 % respondentů uvádí zneužívání návykových látek rodiči nebo dalšími členy rodiny (z výroční zprávy vyplývá, že v České republice je 8,2 % osob s problémovým pitím alkoholu, 1,1 % problémových uživatelů konopí a 0,6 % problémových uživatelů ostatních drog; in Mravčík et al., 2014). Druhá skupina respondentů uvádí jiné zdroje selhání, než je návykové chování členů rodiny (rozpad rodiny či vlastní vina). Problémové užívání návykových látek (hlavně alkoholu) se objevuje nejčastěji u otce

(kolem 32 %; viz graf č. 7). Kvantitativní analýza ukázala, že ženy respondentky jsou obecně více citlivé na nadměrné užívání návykových látek rodinnými příslušníky (v 63 % případů). Důvodem patrně je, že dívky bezdomovkyně obecně podle svých slov pocházejí z „horších“ rodin a projevují ve větší míře tendenci stavět se do role oběti.

Graf č. 7: Nadměrné užívání návykových látek u rodinných příslušníků respondenta (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech).

Celkem 75 % respondentů, kteří zažili problémové užívání návykových látek u členů rodiny, má samo problémy s drogami nebo s alkoholem. Zajímavostí je, že respondenti, kteří nezmiňovali problémy s návykovými látkami v rodině, mírně převyšují četností problémové užívání drog než respondenti z druhé skupiny. Návykové chování v rodině bývá často důvodem opuštění rodiny a odchodu na ulici. Respondenti z takových rodin opouštějí nevyhovující zázemí relativně dříve. V průměru jde o věk okolo 19 let. Návykové chování rodičů obvykle doprovází domácí násilí různé intenzity a různého druhu. 52 % respondentů z rodin, kde se pil alkohol nadměrně, bylo traumatizováno domácím násilím. Většina respondentů mluví o otci nebo matce, kteří měli problém s návykovými látkami. Pro mnoho respondentů je těžké s pomocí takovýchto rodičů počítat během reintegračního procesu.

Graf č. 8: Četnost jednotlivých psychopatologických jevů mezi respondenty, v jejichž rodinách se již vyskytl problém se závislostí, a ostatními (v grafu jsou uvedené hodnoty v procentech).

7.1.1.2. Náhradní výchovná péče

Náhradní výchovná péče se v České republice dělí na náhradní rodinnou nebo ústavní péči. Jako rizikové se ukazuje střídání jednotlivých typů péče a kombinace ústavní a rodinné péče. Selhání vlastních rodičů se projeví odložením dítěte hned po jeho narození nebo nedostatečnou péčí, která je příčinou odnětí dítěte z rodiny a následného umístění do kojeneckého ústavu nebo do náhradní rodiny.

Adopce

Celkově 20 % respondentů bylo vychovááno po nějaký čas v adopci, z toho chlapci byli adoptováni častěji, a to v 23 %, dívky v 13 %. Chlapci celkově častěji střídali různé typy výchovné péče. Pouze 3 % respondentů byla vychovávána v adopci po celou dobu svého dětství (resp. od 4 let). Zbytek respondentů prošel různými změnami, následkem nichž si přinesli do adopční péče výchovná traumata z rodiny nebo z ústavu. Respondenty si adoptovali většinou příbuzní (prarodič), nebiologický otec nebo velké pěstounské rodiny. Rizikové chování u adoptovaných bezdomovců mohly způsobit genetické dispozice, vzhledem k tomu, že biologičtí

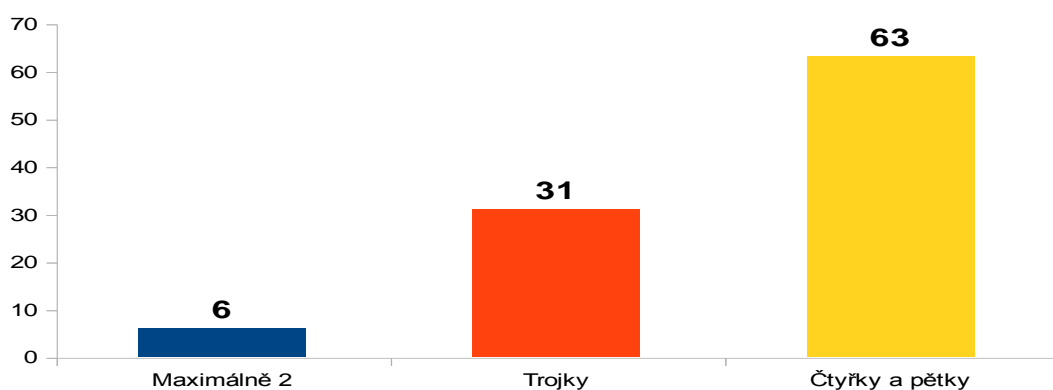
rodiče většinou pochází z rizikových rodin. Respondenti často sledují chování adoptivních rodičů i ostatních sourozenců a mohou prožít i rozdílné přístupy. Vědomí, že pěstouni nejsou praví rodiče, vyvolává u respondentů nedostatek autority, což je vede k neposlušnosti a vzdorovitosti během dospívání. Z výpovědí respondentů vyplývá, že mnoho pěstounů se rádo zbaví své povinnosti, když dítě v pěstounské péči dospěje a respondenti přichází o přirozenou podporu, kterou jinak běžný dospívající jedinec má a potřebuje.

Ústav

Celkem 38 % respondentů bylo vychováváno v nějakém typu výchovného ústavu minimálně po dobu jednoho roku, avšak pouze 4 % respondentů byla vychovávána v ústavu po celé dětství (resp. od 4 let). Podobně jako u adopce jde o respondenty, kteří si nesou do ústavní péče rodinné trauma (30 % respondentů). Tato četnost vysoce přesahuje četnost takových lidí v celé populaci (která činí přibližně 1 %). Respondenti vychovávaní v dětském domově většinou znají své rodiče a své dětství v dětském domově si sami vysvětlují jako ochranu před nefunkční rodinou. Klienti, kteří znají své rodiče, většinou žijí v nejistotě a uvažují o tom, jaké by bylo jejich žití v rodině. Materiální potřeby a potřeba bezpečí je v dětském domově uspokojována dostatečně. Děti se zde však cítí být omezovány na svobodě. Důvodem může být, že v rodině o ně rodiče většinou neměli zájem, nechávali je bez dozoru a děti nebyly adaptovány na změnu režimu. Respondenti, kteří byli v ústavu po celé dětství (ve 4 případech), měli většinou vyřízený invalidní důchod kvůli mentální retardaci (u tří případů), i přes tento bonus se nedokážou o sebe postarat, poté co jsou z ústavu propuštěni. Nezvládnutí odchodu z dětských domovů je společné i ostatním respondentům. Mladí bezdomovci z dětských domovů se nemají kam obrátit a neznají základní praktická pravidla, jak v dospělém životě fungovat a přijímají pravidla pouličního života. Ve většině jde o osoby, které se do dětského domova dostaly později a přináší si do ústavní péče další traumata.

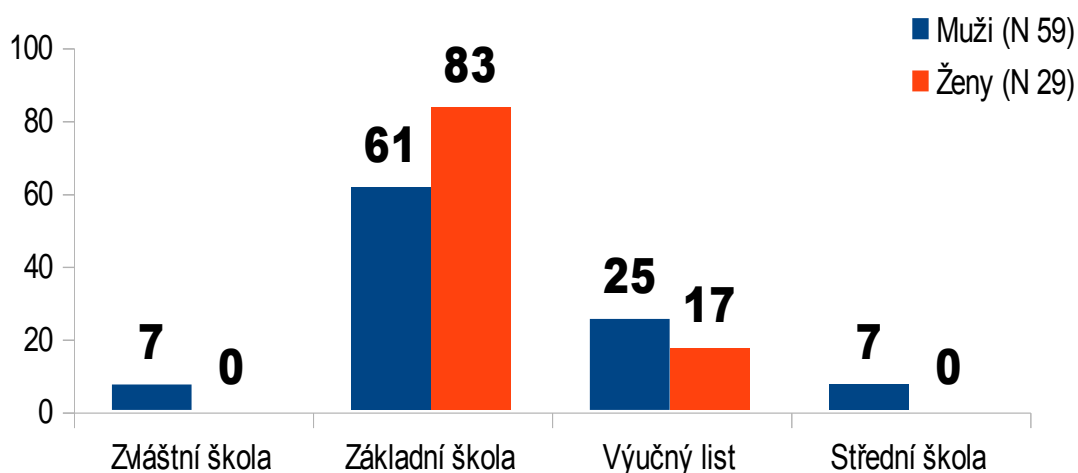
7.1.1.3. Škola – názory mladých bezdomovců na vlastní školní úspěšnost

Škola nebyla v příbězích mladých bezdomovců významným tématem, i když jejich vztah k ní z pochopitelných důvodů většinou příliš dobrý nebyl, a stejně tak ani školní prospěch. Škola je první zkouškou, kterou ve společnosti skládají. Neúspěšnost ve škole je předjímkou nižší úspěšnosti v dospělosti, i když ani to není zcela určující. Úspěšnost ve škole u našich respondentů není absolutně špatná, třetina respondentů procházela s průměrným prospěchem. Pokud jde o důvod školní neúspěšnosti, bývá nejčastěji uváděný nedostatek motivace. Jen málokdo připouští, že by důvodem neúspěchu byl nedostatek schopností, že nebylo v jeho silách učit se líp. V rámci racionalizační obrany říkají „*nic jsem nedělal, protože jsem neměl důvod něco dělat*“.

Graf č. 9: Prospěch, jaký měli mladí bezdomovci dle vlastních vzpomínek na konci ZŠ (N 88), v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Většina klientů neměla dobré známky a na konci základní školy byli hodnoceni známkou nedostatečně nebo dostatečně. To taky byl důvod, proč většina našich respondentů nedokončila střední školu a nesložila maturitu, 70 % z nich absolvovalo pouze základní školu. Pokud po základní škole ve vzdělávání pokračovali, tak studiem SOU, které nedokončili z různých důvodů.

Graf č. 10: Dosažená úroveň vzdělání mladých bezdomovců (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech) (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

Příčinou školního selhání mladých bezdomovců může být kombinace nepříznivých osobnostních dispozic a nedostatečně rozvinutých regulačních funkcí, s nimiž souvisela jejich neschopnost systematicky pracovat. Jde o lidi, kteří se nechtěli učit, anebo to neuměli, protože je nikdo k učení nevedl. Mnozí neměli důvod se učit, školní prospěch pro ně (a velmi často ani pro jejich rodiče) nebyl důležitý. Většinou je nezajímalo, proč selhali, neuvažují nad tím ani v současné době a své nedostatečné vzdělání akceptují jako danost.

O bezdomovectví se tvrdí, že souvisí s neschopností či neochotou přizpůsobit se pravidlům majoritní společnosti. První souhrnná pravidla byli naši respondenti často nuceni dodržovat až ve škole. Mladí bezdomovci sami říkají, že problémy měli již ve školním věku a v dospívání, kdy šlo hlavně o nerespektování požadavků rodiny a školy. Tak tomu bylo u většiny klientů (v 81 %), pouze necelá pětina z nich si myslí, že žádné závažnější problémy s chováním neměli. Mladí bezdomovci sdělují, že neměli potřebu svoje chování kontrolovat, často ani neuvažovali o tom, jaké důsledky pro ně bude jejich chování mít.

7.1.1.4. Odchod na ulici

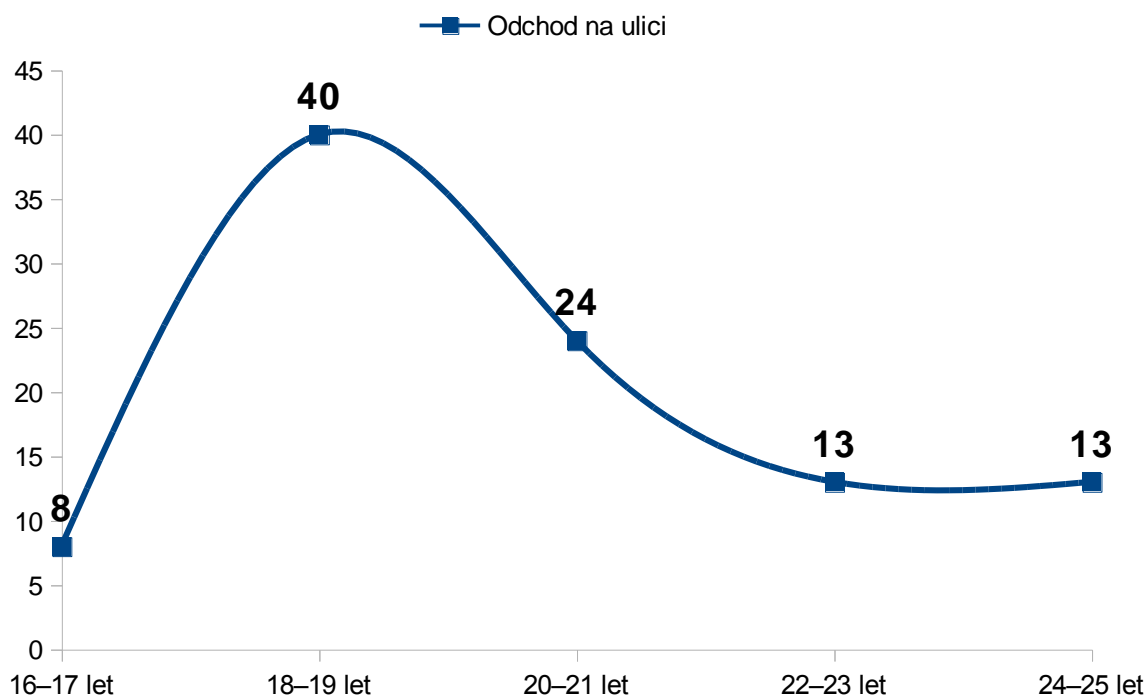
Mladí bezdomovci často utíkali z domova již v dětství. Téměř čtvrtina z nich

(23 %) uvádí, že utíkali z domova, často opakovaně, což naznačuje, že pro ně domov nepředstavoval bezpečné zázemí. Jejich útky lze pochopit jako signál nespokojenosti s rodinným zázemím. Opakované útky mohou také naznačovat preferenci určitého způsobu řešení běžných problémů a reakci na náznaky omezení. K podobným únikovým strategiím se tito lidé často uchylují i v dospělosti.

V době plnoletosti dochází k definitivnímu odchodu anebo k definitivnímu vyhození z domova. V té době mladý člověk získává právo sám o sobě rozhodovat a nikdo už není povinen se o něj starat. Setrvání v rodině závisí na rozhodnutí obou stran. Definitivní odchod na ulici může mít různé spouštěcí mechanismy. Často jde o události, které nemusí mít zásadní význam, ale dochází kvůli nim k rozpadu rodinného soužití. Může jít o impulzivní a nepromyšlenou akci, kterou jedinec řeší útkem. Jde-li o nedorozumění z obou stran, lze po rodinné terapii rodinu znovu usmířit. Jde-li o pokračování dlouhodobě nahromaděných problémů, které nejde vyřešit, je odchod jediným možným řešením situace. Chyba může být jak na straně respondenta – rodiče nezvládají prohřešky svého dítěte, tak na straně rodičů – dospívající již nemůže unést chování svých rodičů. Z příběhů mladých bezdomovců vyplývá, že respondenti si myslí, že odchod či vyhazov z rodinného zázemí „nějak“ zvládnou. Svým způsobem cítí svobodu a své rozhodnutí si potvrzují nebo vyvrací u nových známých z ulice. Většinou však neumí, či ani nechtějí předvídat možné následky svého chování. Při odchodu se spoléhají na nespolehlivé zdroje obživy nebo na „štěstí“. Ať už jde o promyšlený krok nebo impulzivní reakci, jde vždy o vědomí, že není jiná možnost než být na ulici, „*protože doma bych to nevydržel*“. Důvody opuštění zázemí jsou různé, ale důvody proč se k rodině nevrátit jsou hlavně v tom, že vidí chybu u sebe a nechtějí svou rodinu obtěžovat, nebo chyba je na straně rodiny a oni nechtějí být obtěžováni problémy své rodiny. U mnohých z respondentů se rodina rozpadla nebo žádnou rodinu nikdy neměli.

Mladí bezdomovci se nemusí na ulici dostávat přímo z rodinného zázemí. Mnozí z nich nějaký čas pracovali a bydleli, někteří dokonce založili rodiny. Většinou šlo o předčasné a unáhlené jednání, které opět spíše sloužilo jako útek před původním zázemím. Ženy většinou navázaly vztah, který se posléze rozpadl, a nezvládly funkci

samoživitelky. Muži zase přijali první pracovní pozici, která se nabízela, a kvůli ní opustili domov. Návrat k původní rodině pro ně byl potupný a raději volili „dočasnou“ (jak si sami mysleli) roli bezdomovce. Významnou část mladých bezdomovců tvoří lidé odcházející z dětských domovů v 18 letech, celkem 18 % respondentů. Následující graf ukazuje, že nejvíce našich respondentů se dostalo na ulici právě kolem 18. roku života (viz graf č. 11).

Graf č. 11: Věk, kdy se mladí bezdomovci dostali na ulici (N 88), v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Příčiny odchodu na ulici, tak jak je popisují respondenti, je možné rozdělit do čtyř kategorií, které se mohou u některých klientů částečně překrývat. Lze je chápat jako typy životních příběhů mladých bezdomovců. U každého z nich je vhodné použít rozdílný přístup k nápravě, ale i k prevenci.

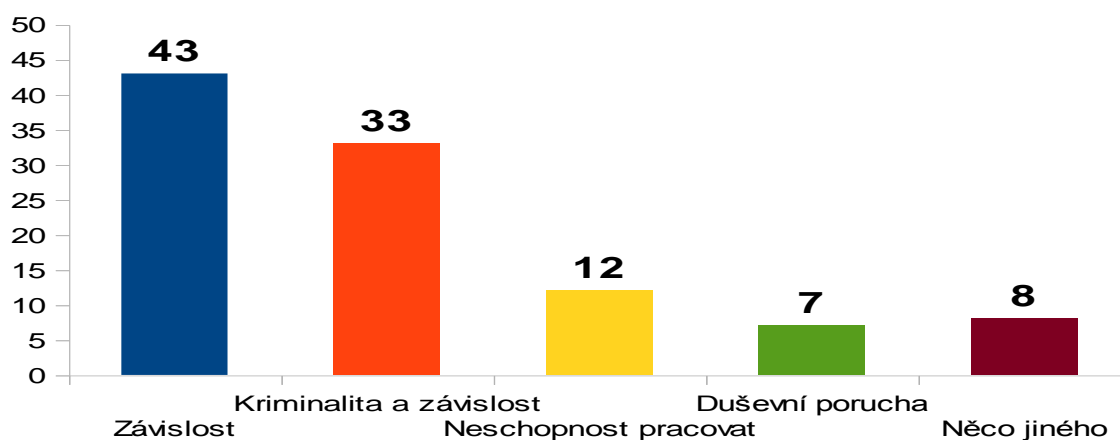
První kategorií klientů jsou ti, u nichž bylo bezprostřední příčinou bezdomovectví na ulici nadměrné užívání drog, alkoholu, nebo hra na automatech a chování, které tyto závislosti doprovází. Jejich chování, nespolehlivost a hromadění dluhů začíná ohrožovat i ty, kteří jim dosud pomáhali. V různém pořadí jedinec přichází o práci, o podporu rodiny a přátel, a později i o bydlení.

Další skupinou jsou klienti, jejichž hlavním problémem je neschopnost či

neochota systematicky pracovat, měli problém již v dětství, hlavně ve vztahu ke škole. Je jim společná lenost a nespolehlivost. Mají tendenci parazitovat na rodině, a když rodičům dojde trpělivost, skončí na ulici. Neochota pracovat není typická jen pro mladé bezdomovce, ale pro mnoho mladých lidí, a souvisí s ochotou rodičů nicneděláním dospělého potomka tolerovat. Drogy nebo alkohol hrají v této skupině lidí jen sekundární roli, jde spíše o nezodpovědný přístup těchto lidí, odmítnutí role dospělého, do které ho tlačí okolí. To se v konečném důsledku objeví v kumulaci dluhů, které neřeší a v jejichž důsledku skončí na ulici.

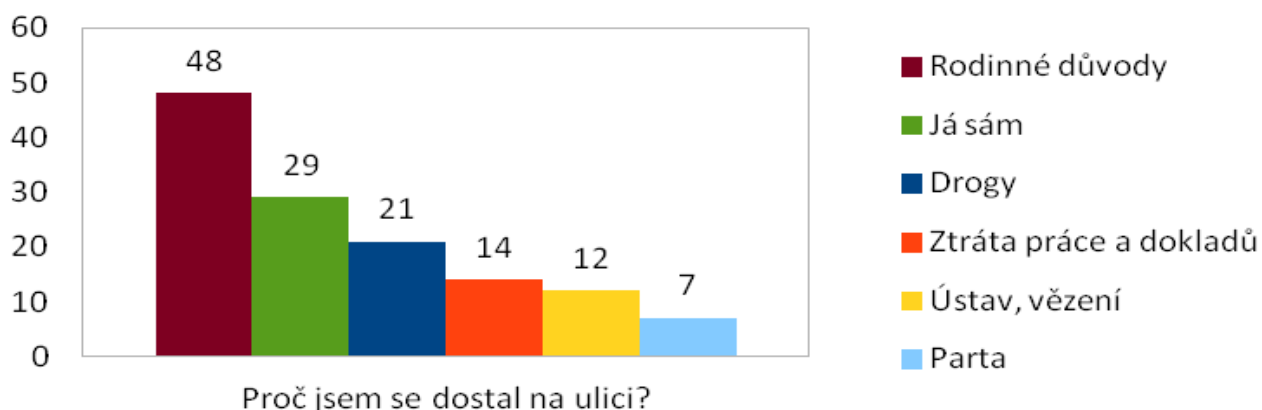
Horší variantou je kombinace poruch chování a neochoty pracovat. Tito klienti většinou mají nejenom dluhy, ale i problémy přestupkového či kriminálního charakteru. Postupně přicházejí i o běžnou sociální síť mezilidských kontaktů, protože jsou ochotni okrást i kamarády a rodinu. Jde o výrazně egocentrické jedince, pro které je svět kolem nich pouze pro to, aby plnil jejich potřeby. Svým jednáním si postupně zavírají možnosti pomoci a zůstanou izolovaní. Zpravidla jde o jedince s disociální poruchou osobnosti.

Nejméně četnou skupinou jsou mezi mladými bezdomovci klienti s diagnostikovanou duševní chorobou (schizofrenií či schizoafektivní poruchou) nebo jinou než disociální poruchou osobnosti (narcistickou, hraniční nebo schizoidní). Je nesporné, že mnoho z respondentů symptomy duševních chorob sice má, ale tyto působí spíše skrytě a duševní porucha u nich není diagnostikovaná.

Graf č. 12: Důvody, které mladé bezdomovce bezprostředně vedly k odchodu na ulici (N 88), v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Budeme-li se zabývat životním příběhem mladých bezdomovců, zjistíme, že oni sami pokládají za příčinu svého bezdomovectví spíše pouze vnější okolnosti, nežli vlastní problémy. Nevyhovující rodinné prostředí bylo hlavním důvodem odchodu na ulici u 48 % respondentů. Jen menší část respondentů, 29 %, vidí hlavní příčiny svého stavu ve svých chybách či ve svém rozhodnutí. Tito respondenti vidí bezdomovectví jako jistý důsledek (či trest) za svá vlastní rozhodnutí. Zbytek z nich vidí příčiny v dalších různých situačních faktorech, jako jsou problémy s drogami (21 %), ztráta práce (14 %), propuštění z vězení nebo z ústavu (12 %), anebo přičítá vinu za špatné rozhodnutí vlivu špatné party (7 %). Původní příčina z pohledu samotného klienta je velmi důležitá. Jednotlivé osoby bez přístřeší jsou často fixovány na tyto příčiny, které jsou součástí jejich „životního příběhu“. Tato fixace je důležitým obranným mechanismem jejich sebeúcty narušené takovým sociálním selháním, jako je bezdomovectví.

Graf č. 13: Subjektivní pohled našich respondentů na primární příčiny svého bezdomovectví. Klienti mohli si vybrat více možností (N 88) (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech).

7.1.1.5. Shrnutí kvantitativní analýzy

Pouze 21 % respondentů žilo podle svých slov ve stabilním výchovném prostředí po celou dobu dětství a dospívání. Zbytek respondentů zažívalo změnu osoby pověřené jejich výchovnou péčí a 40 % respondentů vystřídal dokonce několik typů výchovné péče. Nejčastější byla kombinace rodinné a ústavní péče, a to v 25 % případů. Respondenti zažívali nestabilitu během dětství, která se projevovala změnami v rodinné konstelaci, změnami typů výchovné péče, členů rodiny

i rodinnými traumaty. Jako rizikový věk respondenta v době změn se podle jejich výpovědí ukazuje věk mezi 11.–15. rokem. Události před tímto věkem jsou spíše potlačené a vliv těchto událostí neuvědomělý. Respondenti mají tendenci hledat příčiny svého bezdomovectví v rodině a ve výchovných traumatech. Výchovná traumata dle nich mohou za jejich dispozice, které přispěly k jejich selhání a jak k jejich „pádu na ulici“, tak i k „setrvání na ulici“. Respondenti špatně navozují pevné důležité sociální kontakty, mají problémy zvládat svoje emoce a nedokážou řádně plánovat budoucnost. Při bližší analýze výchovné péče respondentů jsme zjistili rizikové faktory, které mohly způsobit bezdomovectví respondentů. Naprostá většina respondentů zažila ve své výchovné péči tyto rizikové faktory:

- Střídání výchovného prostředí i důležitých osob dohlížejících na výchovu.
- Patologické jevy v rodině: závislost, duševní nemoc rodičů.
- Příliš liberální výchova hraničící s nezájmem o dítě.
- Příliš autoritativní výchova hraničící s domácím násilím.
- Přítomnost rodinných traumat a tragických událostí (rozvod, smrt rodiče, domácí násilí).

Většina respondentů zažila kombinaci předchozích faktorů. V současné době s rodinou komunikuje pouze málo respondentů a většina z nich se do rodinného zázemí z nějakého důvodu podle svých slov nemůže vrátit. Někteří respondenti si však dokážou udržet dobré vztahy se svou rodinou i na ulici. Pád do bezdomovectví většinou urychluje zneužívání návykových látek, neochota pracovat, tendence ke kriminální činnosti a nebo rozvoj duševní poruchy.

7.1.2. Primární faktory bezdomovectví u exbezdomovců

Pojetí vlastní minulosti je součástí osobnosti, která nesporně ovlivňuje život člověka i v současnosti. Svou minulost může každý člověk ignorovat nebo o ní přemítat, ale přímého vlivu na jednání se zbavit nelze. Každý respondent popisuje události, které jej výrazně negativně ovlivnily. Strategie vyrovnání se s minulostí, které volí, se však často jeví jako neefektivní. Mladý bezdomovec nemůže na minulosti nic změnit, ale vyrovnání se s ní je důležitým krokem k reintegraci. Jakým způsobem to provedli naši respondenti exbezdomovci, je součástí této kapitoly.

V rozhovorech bezdomovců i exbezdomovců jsou zmiňována různá traumata, jako třeba rozvod či smrt rodičů, ztráta kamaráda, znásilnění, přepadení, autonehoda apod. Pokud se trauma řádně nezpracuje, může to narušit celkový vývoj osobnosti a tím i její fungování ve společnosti. Špatně zpracovaná minulost se projevuje strategiemi chování, myšlení a prožívání, které následovně ovlivňují četnost rizikového chování bezdomovce. Tyto strategie budou rozebírány později v textu. Na druhou stranu trauma z minulosti se také může stát obranným mechanismem, kterým bezdomovci omlouvají své další sociální selhání. Nepřenositelná zkušenost z minulosti se pro ně může stát prostorem pro zvýšení statusu (jde především o argument „vy nevíte, jaké to je“). Stává se často, že minulost bývá buď uměle vylepšována, nebo naopak zhoršována. Zlepšením obrazu minulosti si respondenti zvyšují image bezdomovce před svým okolím a zhoršování minulosti má naopak vyvolat lítost a získat tím určitý zisk. Obě strategie mají funkci zakrývat nelichotivé charakteristiky respondenta. Tím se začíná projevovat rozdíl mezi našimi respondenty a skupinou exbezdomovců. Exbezdomovci zpracovávají minulost různorodě, ale na rozdíl od bezdomovců dochází při hodnocení minulosti k pozitivním závěrům. Minulost je zde přítomná jako memento a poučení z minulých chyb a poukazuje na to, že oni se dokázali z takové situace dostat.

Z příběhů exbezdomovců se dozvídáme právě o změně strategie, která jim nakonec pomohla v reintegračním procesu. Strategie vyrovnání se s minulostí je spíše volena emocionálně než rozumem. Mohli jsme identifikovat dvě kategorie strategií, kterými se respondenti řídili, strategie pozitivní a negativní. Vyrovnání se s minulostí

je dlouhodobá záležitost a ani našim respondentům se nepodařilo vyhnout negativním strategiím, ale na rozdíl od respondentů bezdomovců si uvědomili, že taková strategie jejich minulost neřeší, ale spíše škodí.

Negativní strategie je ta, která se zdá jako jednodušší a dokáže krátkodobě otupit u klienta negativní emoce, které špatně zpracovaná minulost vyvolává. Jde především o útekové, rozptylující strategie a ruminační strategie. Může to být také tendence nechat se ovládnout takovou emocí, nebo naopak si ji nepřipouštět. Důležitou součástí reintegračního procesu bylo uvědomění, že některé strategie chování i myšlení nevedou k žádanému cíli, jímž má být vyrovnání se s minulostí.

Pozitivní strategie směřuje k pozitivnímu vyrovnání se s minulostí. Minulost je součástí respondenta, ale již není ohrožující. Naopak ji lze považovat za zkušenost, která v konečném důsledku přinesla i pozitivní hodnoty, jako je zkušenost, schopnost ovládat své emoce, zvýšení sebedůvěry apod.

Následující tabulka popisuje jednotlivá traumata vzhledem k tomu, jak se s nimi vyrovnávali jednotliví respondenti. Zatímco negativní strategie respondenti volili během pobytu na ulici, pozitivní strategie v levé části tabulky klienti začali volit během procesu reintegrace. Nebylo třeba, aby respondent volil vždy správnou strategii. Respondenti se dále cítili ublíženi, anebo cítili nenávisť vůči údajným viníkům. Pozitivní strategie chování ale nakonec převážila. Tabulka ukazuje seznam doporučených strategií, které se objevily v rozhovorech s našimi respondenty. Zatímco sloupec pod názvem negativní strategie může být brán jako negativní cíl pro změnu životního stylu (tedy žádaná je absence takového chování), pozitivní strategie zase jako pozitivní cíl (žádaná je přítomnost takového chování). Pod sloupcem situace popisujeme události, se kterými se respondenti potkali a které v nich zanechaly stopy. Všechny strategie jsou zmíněny v následující kapitole, včetně příkladů z rozhovorů, kde se o takové strategii naši respondenti zmiňují.

<u>VYROVNÁNÍ SE S MINULOSTÍ</u>	SITUACE	NEGATIVNÍ STRATEGIE	POZITIVNÍ STRATEGIE
Vztahy s rodiči	Náhrada za chybějící rodiče	Hledání rodičů v bezdomovecké komunitě (EX07) Fixace na pomáhající osobu (EX05)	Nalezení zdravého vztahu u jiné dospělé osoby mimo bezdomoveckou komunitu (EX10)
	Odsouzení rodičů	Nenávist vůči svým rodičům (EX01) Rebelie proti rodičovským pravidlům (EX03)	Rodiče jako antivzor (EX11)
	Změna pohledu na rodiče	Snaha omluvit domácí násilí (EX01)	Pochopení chování rodičů (EX09) Odpouštění svým rodičům (EX02)
	Ztracený syn	Závislost na rodiči (EX07)	Obnovení kontaktů (EX08, EX03) Rodič se stává vzorem (EX04)
Výchovná traumata	domácí násilí	Stigmatizace oběti, obviňování sebe sama (EX01) Převzetí násilí (EX02)	Odmítnutí násilí (EX10)
	nadměrná kritika	Nízká sebedůvěra (EX07)	Snaha něco dokázat (EX11)
	Nezájem	Nevytvoření hranic, rizikové chování (EX04, EX09)	Nastavení svých hranic (EX10)
	stud za původ	Identifikace s rolí bezdomovce (EX03)	Smíření se s původem (EX04)
Vyrovnání s traumatem	Sexuální traumata	Disociace a amnézie (EX06) Prostituce, promiskuita (EX04)	Zdravá sexualita (EX06) Vyprávění traumatu (EX04)
	Smrt blízkého člověka	Pokus o sebevraždu (EX07, EX03) Popření úmrtí (EX08)	Autentické truchlení končící smířením (EX09)
	Trauma ulice	Drogy, alkohol (EX04) Delikvence (EX02) Degradace (EX08)	Odmítnutí bezdomoveckých praktik (EX02, EX05)
Někdo mi ublížil	Ublížil mi partner	Nedůvěra v muže (ženy), stále špatný výběr (EX07) Nenávist vůči bývalému partnerovi (EX03)	Nalezení vhodného partnerského protějšku (EX10)
	Ublížili mi kamarádi	Samotářství (EX02) Paranoia (EX05)	Prověřování svých kamarádů (EX09) Magické potrestání viníka (EX03)
	Ublížil mi stát	Odmítání placení daní a dluhů, využívání pouze sociální podpory (EX05)	Snaha splatit dluhy (EX04) Skromnost (EX07)
Udělal jsem chybu	Špatná rozhodnutí	Nepoučení se z chyb (EX07) Lítost nad chybami (EX04)	Chyba jako zkušenost (EX11)
	Nedokončení školy	Vysoké nároky na pracovní pozici (EX01)	Snaha zvýšit kvalifikaci (EX11)
	Odmítnutí pomoci	Pocit hrdosti (EX06) Pocit svobody (EX03)	Přijetí pomoci (EX08)
	Pocity lítosti	Ruminační tendence, deprese (EX01)	Odmítnutí lítosti jako hlavní strategie (EX11, EX03)
	Nepřipravenost	Nadměrné sebehodnocení (EX07) Nehospodárnost (EX10)	Sebereflexe svých schopností (EX08)

Tabulka č. 4: Negativní a pozitivní strategie při vyrovnávání se s minulostí u našich respondentů exbezdomovců.

7.1.2.1. Vyrovnání se s rodinou a s výchovou

Naši respondenti exbezdromovci mají podobné zkušenosti jako respondenti z řad bezdromovců. Z jedenácti respondentů 3 respondenti pochází z úplné rodiny, 4 z rozpadlé, 1 respondent je adoptovaný a 3 prošli ústavem. 2 respondenti zažili úmrtí svých rodičů. Zázemí respondentů bylo různých kvalit, ale většinou bylo hodnoceno jako negativní nebo nevyhovující. Nelze říct, že by druh a kvalita výchovy měly vliv na reintegrační proces, a jde spíše o změnu pohledu na svou historii než o původní kvalitu rodinného prostředí. S odstupem času toto hodnocení ubývá na intenzitě. Rozkol s rodinou hodnotí jako vývojovou fázi, která měla své opodstatnění. Za všechny výroky můžeme uvést výrok respondenta EX11:

„Mnoho věcí v mém životě mne donutilo odejít na ulici. Vše bylo lepší, než žít s rodiči. Nemohl jsem se dívat na svou vlastní rodinu.“

Respondenti se často museli vyrovnat se ztrátou autority svých přirozených rodičovských vzorů. Každý z respondentů se musel vyrovnat s rodiči a jejich chybami, a pokud to šlo, tak jim odpustit. Rodič je navždy součástí dalšího života bezdromovce a klient by měl tuto součást osobnosti přijmout a naučit se s ní žít. Většina rodinných vztahů mladého bezdromovce bývá narušena různými konflikty, ke kterým musí zaujmout nějaký postoj. Tento postoj se během času mění a zdá se, že čím je delší časová vzdálenost od rodinných konfliktů, tím jsou exbezdromovci s těmito konflikty vyrovnanější. Jistá zahořklost se objevila u všech respondentů a přetrvává většinou u těch, kteří nemají dostatek informací, aby pochopili, proč se tyto konflikty děly.

Náhrada za chybějící rodiče

Hledání rodičů v bezdromovecké komunitě

Mezi mladými bezdromovci se objevuje strategie nazývat své kamarády a přátele z ulice familiárním způsobem. Nejmladší člen komunity většinou dostává

jména, jako je bejby, a naopak starší a zkušenější je nazýván fotr, matka, děda apod. Hledání náhrady za nefungující rodinu v bezdomovecké komunitě je sice běžná věc, ale nemůže být bráno za strategii efektivní, protože se vytváří fixace na rizikovou a neperspektivní skupinu obyvatel.

Takové chyby je si vědoma i respondentka EX07. Respondentka měla problém se svou dominantní matkou, která jí zakazovala jakýkoliv mimoškolní kontakt s vrstevníky. Objevuje se u ní „kdybysmus“, kdy za vinu nestandardního chování své matky obviňovala nepřítomnost otce. Po bolestivém rozchodu s matkou si na ulici našla kamarády. Vyhledávala partnery mezi staršími muži, kteří ji později přivedli k drogám i prostituci. Její vztahy na ulici s pochybnými existencemi ji stály zdraví a nakonec i svobodu. Svůj pobyt na ulici interpretuje psychoanalyticky:

„Na mně by maminka tak nevisela, kdyby zůstala s tatínkem. Měla by tu pozornost na dva lidi, že jo. Hlavně tatínek měl takový ten zdravý selský rozum, takže by jí možná trochu zkrotil... Já když v tuhle chvíli, když na to tak koukám, myslím, tak mám pocit, že v tihle těch starších chlapech jsem hledala otce.“

Fixace na pomáhající osobu

Někteří respondenti hledají obdobný vztah mimo ulici v mezilidských kontaktech, které rodičovský vztah nahradit nemohou. Vzniká nezdravá závislost mezi pomáhajícím člověkem a klientem, který se stylizuje do role oběti v domnění, že takto si jeho jakoby rodičovskou pozornost udrží.

Respondent EX05 pochází z dětského domova a své pravé rodiče nezná. Svou sociální inteligencí dokázal získat známosti se staršími dámami, které mu nahrazují matku. Tyto ženy mu pomáhají materiálně a snaží se mu všelijak pomoci. On sám je nazývá „maminky“. V jeho případě jde o jistý druh symbiózy, nikoli o rovnocenný vztah. Pro něj je tento vztah zdrojem peněz, a naopak u starších dam je spíše naplněnou potřebou pomáhat. Exkluzivita vztahu pro něj má velký vliv na jeho sebevědomí. Respondent vypráví:

„Mám jednu kamarádku P. a paní dr. H. si nesmírně vážím, to je tak noblesní dáma, že na ní nikdo z těch soudců na Městském soudě nemá. Podívejte se, ona je

soudkyně, to jsou dvě maminky, a prostě ony si nehrajou, paní dr. H. si nehraje na to, že je to soudce a že já jsem pro ni... Ona mě naučila, tak, jak ona se chová ke mně, tak já se chovám k ostatním, já se snažím chovat ke každému slušně, nepovyšuju se nad lidmi, to se snažím ke každému.“

Nalezení zdravého vztahu u jiné dospělé osoby mimo bezdomoveckou komunitu

Respondentka EX10 prošla několika zklamáními svých rodičovských vzorů. Mezi jejími osmi až deseti roky věku se matka o ni nestarala a otec byl ve vězení. Klientka byla v péči obou prarodičů, kteří v její výchově pravidelně zklamávali, až začala utíkat z domu. Došla k zásadnímu rozhodnutí, že chce do dětského domova. Hluboké zklamání zažila také tím, že ji otec nechal v dětském domově, když byl propuštěn z vězení a vzal si jen její sestru. Klientka se později adaptovala na dětský domov a ten ji vychoval a dal příležitost vyniknout. Klientce se povedlo odpoutat se od dysfunkční rodiny jak fyzicky, tak emocionálně. Ke kontaktu s matkou došlo teprve až během doby, kdy si byla jistá tím, že ji setkání již nezlomí. Klientka věděla, že pokud by se s matkou setkala v době, kdy byla na ulici, mohlo by to pro ni znamenat velký emocionální otřes, který by nemusela ustát. Na setkání s matkou si počkala. Její jistota je jistě dána tím, že již má dítě, že sama se stala matkou, ale také tím, že našla náhradu za matku v matce přítele. Zkusíme si poslechnout příběh jejími slovy:

„Já jsem řekla, že prostě k mámě nechci, ani k babičce, že prostě ta chlastá... Tak jsem radši řekla, že ne, že půjdu do děcáku... Já jsem ani nevěděla, kde je [matka], když jsem byla malá, tak jsem ani nechtěla vědět, kde je, po tom, co se tam všechno dělo... Já, jak už od deseti let jsem bez ní a vím, že si to vybrala sama, že jsem udělala dobře, jak jsem udělala, protože jinak bych asi byla hajzl, kdybych fakt žila s nimi, tak asi chlastám, kouřím marjánku a byla bych horší... S mámou jsem se začala bavit, vlastně od 10 let jsem se začala bavit až teď, než jsem porodila Vanesu [dceru]. Můžu říct, že začínám mít zpátky mámu, ale když to tak vezmu, tak spíš jako mámu беру Markovu [otce dítěte] mámu. To spíš než svoji, protože vlastně Máry máma, tak ta nám nehorázně pomáhá furt. Jo moje máma, snaží se, ale když jsem fakt

něco potřebovala, tak mi nepomohla. Takže furt prostě, v papírech je to moje máma, ale když to mám říct srdcem, tak mám fakt asi radši Máry mámu.“

Odsouzení rodičů

Rebelie proti rodičovským pravidlům

Také strategie odsouzení rodičů může mít svoji efektivní a méně efektivní variantu. Respondent EX03 se musel vyrovnat ve 13 letech se smrtí rodičů, s nimiž před tím žil v dysfunkční rodině. Jeho život také ovlivnilo oslepnutí a následná adopce. Handicap, traumatické události i sociální izolace ho vedly k tomu, že se začal cítit jako podřadný člověk, o kterého nemá nikdo zájem. Respondent byl, vzhledem k věku, již těžko vychovatelný a změna výchovného prostředí mu nevyhovovala. Když se adoptivní rodina rozrostla, pěstouni si vzali další postižené děti, což vnímal jako konkurenci a ztrátu zájmu. Cítil se „nabídnut jako zboží“ a jako „páté kolo u vozu“. Pěstouni si nevěděli rady s pubescentem, který dosud prakticky nebyl vychováván. Nakonec byl vyhozen na ulici, aby neohrožoval výchovu dalších dětí. Během dlouhého pobytu na ulici si uvědomil, že pěstouni mu chtěli pomoci a nenávist vůči nim klesala.

„Ve 13 letech mi umřeli oba dva rodiče a já jsem byl psychicky na dně. Potom tak nějak jsem se dostal k pěstounům, že vlastně vyšel v časopisu inzerát, kde jsem byl v podstatě nabídnut jako zboží, jo, tam to bylo nabídnuto, jako hledá se adoptivní rodina pro zrakově postiženého hodného, milého chlapce, ale já už jsem v té době byl samozřejmě dacan jako každý jiný dítě... Cítil jsem se jako páté kolo u vozu, že nemám rodiče, dávali mi to sežrat, ty nemáš vlastní rodiče, ty máš nějaký pěstouny, nějakí cizí lidi se tě ujali a starali se o tebe jako o cizího parchanta... Věk 15, 16 let a v podstatě vzpoura... Měli okolo sebe spoustu dětí a věnovali se prostě těm zdравějším dětem a já jsem byl v pokojíčku a poslouchal jsem kazeťák a nevím co. To už jsem byl v podstatě na ulici, to už pěstouni tak jako odmítali, abych se k nim vrátil, protože jsem narušoval výchovu ostatních dětí, mravní výchovu atd., vodil jsem si domů holky, souložili jsme atd., čili... Popíral jsem v podstatě všechno.“

„Rodiče jsou mi fuk“

Negativní názor na rodiče se objevuje u dalších exbezdromovců. Své rodiče tito respondenti z této skupiny popisují shodně. Otec je vnímán jako násilný alkoholik a matka jako slabá žena, která dovolila otci terorizovat rodinu. Objevují se i extrémní zkušenosti z rodinného života, které nelze rodině prominout. Naši respondenti, pokud události přežijí, tak je vnímají jako to, co je spíše posílilo, než aby je traumatizovalo. K takovému posunu dochází až během bezdomoveckého stylu života. Během procesu reintegrace dochází k přehodnocení vztahu k rodičům a ke snaze posuzovat jejich jednání bez emocí. Pokud i po přehodnocení jsou příbuzní shledáni jako dysfunkční, je třeba se odklonit od rodiny nebo rodičů. Rodiče se pak stávají něčím, co se dá nazvat antivzory.

Odstřihnutí od rodiny je často nutností kvůli hrozbě další devastace osobnosti. Například EX01 vypráví o dlouhodobém znásilňování nejdříve strýcem a později i vlastním otcem. Matka selhala v ochranitelské funkci a nevěřila dceři, že skutečně ke zneužívání dochází. Respondentka hledala zastání a dlouho byla v patové situaci. Viděla, že otec si s matkou dělá, co chce, byla svědkem domácího násilí a věděla, že sdělením matce o zneužívání se nic nezmění. Respondentka měla po dlouhodobém zneužívání a stupňujícím se domácím násilím nízké sebevědomí. Čekala dlouho, až si bude dostatečně věřit a pak zvolila jedinou možnost: odejít z dysfunkční rodiny. Svůj nový začátek bez rodičů nezvládla a skončila na ulici. Respondentka musela na ulici překonat svou lítost nad sebou a teprve až poté se postavit na vlastní nohy a dysfunkční rodiče se stali skutečnými antivzory. Omlouvání toho, co zažila, můžeme zařadit mezi méně efektivní strategii vyrovnávání se s minulostí. První krok k lepšímu prožívání je přestat se litovat a umět o tom mluvit, což respondentka evidentně zvládla. Zde jsou její slova:

„Matce vlastně jí bylo všechno jedno... Spíš to byla závislost a otec to velmi dobře vytušil a často zneužíval takhle. Že jsem byla znásilněná, se to dozvěděla moje matka, se to dozvěděla a nevěřila mi. Ale já se jí ani nedivím po tom všem, že mi nevěřila, protože ona milovala otce a ona mu věřila... To byl útěk [na ulici] na delší dobu. Prostě už že to bylo takový to: já se nebojím, já to zvládnou sama. Útěk bez

návratu, já to zvládnou sama, nepotřebuju rodiče, který mě vlastně, který mně jsou... [gesto, že jsou jí jedno]... Právě je to o tom, že člověk si to nepřizná, že se jakoby lituje, já jako se přiznám, že jsem se litovala.“

Rodiče jako antivzor

Odpoutání se od problematické rodiny je vhodné pro respondenta z několika důvodů. Jde o emocionální vymezení jako u EX01, která tím dokázala přerušit negativní řetězec zranění způsobených dysfunkční rodinou. Tuto strategii můžeme obohatit o motivační efekt, kdy vymezení se vůči svým rodičům se projevuje snahou stát se „lepší než jsou moji rodiče.“ Respondent EX11 je úspěšný zpěvák, hudebník a producent, ale vypovídá o své rodině jako o dvou lidech bez ambicí, zničených alkoholem, o otci jako o násilníkovi a o matce jako o slabé ženě. V jeho pojetí oba rodiče jako vzor chování zklamali. On však zkusil jinou cestu, pohyboval se mezi ulicemi a známými. Proces, kdy se rodiče stali antivzorem, probíhal právě během pobytu na ulici. Pozitivně se vyrovnal se svým původem. EX11 ulice posílila a zároveň mu předala informaci, že „zevláctví“, které viděl u svých rodičů, je spíše otázkou rozhodnutí než souhrou nežádoucích okolností. Přečtěte si jeho slova:

„Otec býval celkem slušný alkoholik se sklony k násilí a matka byla žena, která neuměla vzdorovat. Oba se rozhodli žít jako zevláci. Mé dvojče Patrik byl génius, který stejně jako já vycítil potřebu se od rodiny definitivně oddělit... Skončit jako zevlák na ulici, to byl výsledek všech možných okolností. A to vše mne zároveň vedlo ke spáse...“

Změna pohledu na rodiče

Jistá změna názoru na rodiče se objevuje u většiny u našich respondentů, od pochopení jednotlivých chyb rodičů přes smíření se s chybami rodičů až k uznání vlastních chyb a přehodnocení vztahu k rodičům.

Smíření se s rodiči

Proces usmíření se s otcem u respondenta EX04 je ukázkový. Respondent označil otce za zdroj všech svých problémů. Otec byl alkoholik a násilník. Nenávist mezi otcem a synem rostla hlavně kvůli tomu, že klient dlouho cítil, že je něco špatně, ale nemohl s tím nic dělat. Nemožnost odporu vůči dysfunkčnímu otci prokazovala i jeho slabost. V 15 letech se otci postavil a otec ho vážně zranil. Rodina se rozpadla a on zůstal na ulici. Respondent postupně začal hledat příčiny chování otce. Jakmile je našel (byť i symbolické), jeho negativní pocity vůči němu ustoupily. Jak začaly ustupovat, začal se cítit lépe. Aby respondent dokázal odpustit svému trýzniteli, musel nabýt v životě úplné jistoty. Začal věřit v Boha a našel své místo v komunitě, kde našel nové přátele. Pak vyhledal na internetu otce a sdělil mu, že mu odpustil.

„Táta měl problémy s alkoholem celou dobu... On mamku hrozně třískal, i do krve a nás taky, dá se říct, a já už jsem se mu v 15ti začínal vzpírat a začal jsem ji víc bránit a pak jsem byl i s nožem v těle... To bylo fakt, doslova nenávist mezi náma obouma, extrémní nenávist. Já jsem v 17ti se už do toho baráku ani nevracel. Já jsem začal bydlet v autě a dodělal jsem školu z auta, dá se říct... [klient později omlouvá chování otce]. Děda potom umřel a po tý smrti si to táta začal nějak vyčítat a začal pít hodně. Takže já si myslím, že začátek nebyl tak zlej, že do těch 6ti let, si pamatuju, nebo moc si toho nepamatuju, ale táta mi nepřípadal jako špatnej člověk... Jako chápu, že to je prostě pro člověka hrozně těžký jako vychovávat, že to je tím, že von má jakoby problémy sám se sebou. Já jsem mu to odpustil. Jsem si v tom jistej. Já jsem mu i volal, že bych se s ním rád sešel, že už mu to odpouštím, že věřím tomu, že Bůh má pro něj lepší možnosti.“

Pochopení chování rodičů

Příběh respondenta EX09 je tradičním příběhem, kdy mladý člověk opouští své původní zázemí kvůli otčímovi, který nahradil otce. Respondent se spojil s bratrem a společně nedali otčímovi šanci neúplnou rodinu doplnit. Otčím viděl, že matka respondenta je na výchovu málo rázná a snažil se zapojit do výchovy. To však mělo

spíše opačný efekt. Respondentův popis konfliktů s otčímem je ukázkou špatné adaptace na změny v rodinné konstelaci. V rámci vymezení se vůči otčímově autoritě se připojil k pouličnímu gangu, s bratrem začal ohrožovat zbytek rodiny a byl vyhozen na ulici, což vedlo k úplnému přerušení kontaktů s rodinou. Teprve ztráta něčeho, co se zdálo jisté, jako je přízeň rodiny, způsobí, že respondent zjistí její skutečnou hodnotu. Respondent si během reintegračního procesu uvědomil, že otčímovy požadavky byly legitimní. Sám respondent si zakládá rodinu a mění se jeho myšlení i chování. Je překvapen, protože matka nejenže s ním obnovuje kontakt, ale dokonce i otčím svoluje, že u nich může bydlet. Matka se rozhodla dát mu šanci, protože dává tak šanci i svému vnoučeti:

„Můj vlastní otec začal popíjet alkohol, bylo to horší a horší, než došlo teda k rozvodu, protože začalo být domácí násilí... Vlastně potom, když došlo na ten rozvod, tak si máma našla otčíma a my jsme ho jako vůbec nebrali do rodiny... Ten otčím byl v pořádku, dneska můžu říct úplně suprově, ale... Furt jsem měl před očima prostě toho vlastního a mohl jsem si myslet, že se to přihodí znova... V rodině dá se říct, že mi nic nechybělo, ale my jsme s bráchou nebrali tu jeho drezúru, učte se, uklid'te si a běžte v tolik spát... Já si myslím, že z její [matčiny] strany ona na výběr neměla, protože v tu chvíli, jak my jsme se chovali, tak bůh ví, jak by to dopadlo, fakt nevím, že bysme jí snad ten byt taky celej vybilili, z její strany to udělala dobře, ale my jsme si furt mysleli, že to je špatně... Když jsem byl na té ulici, tak je to svoboda, ale já jsem furt myslel na rodinu, myslel jsem furt na mámu, na ségru a to mě asi nejvíc deptalo, že prostě nemůžu být s nima, když byla v noci zima, tak jsem si řek, moh jsem v klidu doma spát... Máma [když se dozvěděla, že bude babičkou] šla za tím otčímem, a říká mu, jestli nějaký čas můžeme být u nich, než se nějaký byt sežene a tak to i v mámě hrklo, že jí řekne, že ne, že mě tam nechce a on řek, že jo... Úplně komunikuji s ním, všechno a Verču [přítelkyni] má rád... už ví, že mám svůj život, že už bych měl být rozumnej a hlavně to udělám sám.“

Ztracený syn

Závislost na rodiči

Nadměrná fixace mezi matkou a dcerou byla zdrojem konfliktů u respondentky EX07. Respondentka považuje desátý rok svého života za zlomový. Otec opustil matku a respondentka dostala mozkovou mrtvici. Pochopila, že matka se po opuštění otcem cítí izolovaná a ona byla to jediné, co jí zbylo. Fixace matky na dceru se prohloubila jejím onemocněním. Nemohla se rozvinout její osobnost, a když se dostala na ulici, byla velmi ovlivnitelná, nevyvinula se u ní odpovědnost a zdravá asertivita. Pevně vedená výchova měla opačný výsledek, než matka očekávala. Klientka dlouhodobě odmítala s matkou mluvit. Respondentka v době reintegrace opět navázala s matkou kontakt, a když se vrátila z léčení, byla sebevědomou ženou, která se dokázala u matky prosadit. Respondentka EX07 nyní tvrdí, že by vše udělala jinak:

„Tam byl v podstatě zásadní problém, co se týče mě k přístupu mojí mámy od té doby, co jsem měla tu mozkovou mrtvici, protože moje drahá matinka o mě začala mít chronickéj strach, což znamená, že mě hrozně vázala. Moje maminka je hrozně dominantní. Takže ona mě vlastně svýma argumentama odjakživa přitloukala ke zdi, já jsem nebyla schopná se vlastně jí bránit, já jsem vlastně kvůli tomuhle odešla z domova... To bylo v 18, když mi maminka v 18 letech na mé osmnáctiny řekla, že mám být v 11 hodin doma, tak jsem se druhý den sbalila... Udělala, kdyby mi maminka v 18 letech na moje narozeniny řekla, abych byla do 11 doma, tak bych přišla v 11 hodin dopoledne druhý den, dneska bych to udělala, neodešla bych z domova, jenom bych jí tímhle tím způsobem dala najevo, že jsem veliká.“

Obnovení kontaktů

Negativní vztah respondenta EX04 s otcem narušil i vztah s matkou, který jinak byl dobrý. Měli odlišné názory na to, jak se matka měla zachovat během domácího násilí. Shovívavost vůči otci se často objevuje jako negativní vlastnost matek. V boji s otcem se matka stala nespolehlivým partnerem, respondent i jeho matka měli každý své problémy a museli vztah přerušit. Respondent se odvážil

kontaktovat matku později, když již prošel programem v komunitě s léčbou závislosti a měl jí co nabídnout. Ukázalo se, že matka o kontakt s ním po celou dobu stála. Je naprosto běžné, že se bezdomovci stydí za svůj status a odmítají kontaktovat své blízké, kteří by byli schopni se o ně postarat. Znovuobnovení vztahu je jedním z důležitých bodů reintegrace. Respondent EX04 o tom vypráví:

„Dá se říct, že jsem si upravil vztahy i s mamkou, protože ta celou dobu nevěděla, co se mnou je. Myslela si, že jsem už ve vězení nebo že se mi něco stalo. Měla velký strach a já jsem ztratil totálně kontakt. Já jsem nevěděl vůbec, kde je... Já jsem to zjistil až po programu. Já jsem byl bez kontaktu, dá se říct 9 měsíců, ale ty vztahy jsou teď perfektní s příslušníkama rodinnýma, se všema, kromě táty.“

Můžeme pokračovat příběhem respondenta EX03. Na ulici byl dlouho, bral drogy a vůči pěstounům byl sobecký až nenávistný. Pěstouni se chtěli o něj postarat, ale on se k nim odmítal vrátit. Na otázku proč, odpověděl: *„Hrdost, pýcha, hrdost.“* Tuto hrdost opustil teprve, když dosáhl pomyslného dna. Respondent po sérii událostí byl na pokraji zhroucení. Pěstouni nad ním hůl nezlomili a oslovili ho v době, kdy se cítil na dně a nakonec se stali impulsem k začátku cesty jeho reintegrace. Důvěra pěstounů je však velmi narušena a vztah syna s rodiči zřejmě nebude obnoven, ale naučili se spolu komunikovat.

„Nejsem na tyhle ty věci hrdej a dodneška mi je to líto, ublížil jsem spoustu lidem a ublížil jsem právě těm pěstounům, protože je to hrozně štválo, že jo... Jednou mě našli [pěstouni] na I. P. Pavlova na lavičce ležet, zfetovanéj jako kráva, poblítej a někdo přišel s tím, někdo z církevních kruhů přišel s tím, že existuje církevní zařízení pro narkomany. Oni mi pomohli a já tam nastoupil... Já jsem si tu důvěru podkopal, ale dodneška se ke mně staví jako k rodinnému kamarádovi, jako ke známému, ale ne k právoplatnému synovi, který u nich jednu dobu vyrůstal... Nedávno mi řekl táta, když mě zatahal za dlouhý vlasy, víš co, nějaký vztah máme... Nechej si k nám posílat složenku, nechej si k nám posílat třeba poštu, my ti jí předáme, ale nechtěj po nás nic víc, než že prostě budeme něco jako tví známí.“

Návrat k původnímu bodu

Zatímco ostatní respondenti měli potřebu osamostatnit se od rodiny, respondent EX08 vidí u lidí bez domova opuštění rodiny jako základní chybu. Klient čte filozofickou literaturu a dle něj je ulice vzdálením se od „prvotního bodu“. Prvotní bod vidí v rodinném zázemí. Respondent vidí svoji experimentaci s bezdomoveckým způsobem života tak, že člověk chce více, než může dosáhnout. Místo toho, aby vnímal rozpad své rodiny jako konflikt dvou lidí, mluvil o krizi rodiny v globálním smyslu. „*Rodina strašně vzdaluje od sebe, jako že všichni jdou jinak.*“ Líčení jeho života před bezdomovectvím je zahaleno do různých filozofických metafor a pojmů. Klient se snaží vše zasadit do vyššího smyslu. Po úmrtí matky chvíli bydlel u otce, se kterým si tehdy nerozuměl. Sám dle svých slov se nechal zlákat „něčím lepším“ a odjel do Prahy, kde jako bezdomovec hledal sám sebe a svůj „ztracený pevný bod“. Respondent hledal nějaký lepší vzor života, než mu mohl nabídnout otec. Hledal v rapu nebo v buddhismu, ale nakonec se vědomě rozhodl k návratu ke svému „původnímu bodu“. Respondent si vybral podobnou práci, jakou dělá otec. Respondent vypráví:

„...oni [bezdomovci] bloudí jenom v té strasti, že jo, oni nic jinýho neznají a už vlastně zapomněli ten kontakt, říkám, s těmi rodiči nebo s tím prvotním bodem, s tím rodokmenem svým, s tou pravdou nějakou... Ale já jsem si vždycky říkal, teda dělal jsem si srandu, že jsem ztracený syn, když jsem byl na ulici, víš jako, že se jako ztrácím a furt něco hledám a to je prostě ta neukázněná mysl, že pořád chci něco víc, víc, víc, něco barevnějšího, něco voňavějšího a furt se vzdaluješ od toho [prvotní bod]... Jak jsem byl ztracenej, ztracenej syn, tak jsem chtěl něco lepšího než tátu, tak já jsem chtěl potom pomoc... A já si říkám, ty jo, tak on mi nechce pomoc a tohle to, tak jsem na něj zanevřel a dva roky jsem se s ním nevidal vlastně a potom mi to všechno došlo, vždyť ten táta mi pomáhal a tohle to, celý život, staral se, vytíral mi prdel, zavazoval mi boty a potom vlastně, když jsem si našel tu práci, tak jsem mu zavolal, čau, to jsem já a už jsem v pohodě.“

Znovuobnovení vztahů v rodině se ukazuje jako jeden z důležitých momentů reintegrace mladých bezdomovců. Pokud rodiče alespoň určitým způsobem fungují, je vhodné v určité fázi začít s rodinnou terapií. Kdy, je třeba zvážit. Někteří rodiče jsou ochotni obnovit rodinné vazby až tehdy, když respondent začne fungovat, jako tomu bylo u respondentů EX02, EX09, EX08, EX04. U respondentů EX03 a EX07 stáli rodiče již na počátku jejich reintegrace. Pokud rodiče jsou skutečně dysfunkční, je třeba respondenta na rodinnou terapii připravit, neboť setkání s nimi může obnovit traumata. Pro takové klienty je vhodné hledat náhradu rodičů jinde, jako tomu bylo u EX10 a EX01, nebo rodiče začnou působit jako antivzor podobně jako u respondenta EX11.

7.1.2.2. Vyrovnání se s výchovnými traumaty

Nejranější traumata z dětství bývají považována za nejzávažnější. Podobně jako u našich klientů, tak i u exbezdomovců si můžeme všimnout několika traumat v rodině, která měla vliv na jejich sociální fungování. Co se nenaučili v rodině, museli se obtížně učit při vstupu do dospělého života. Není s podivem, že během vstupu do společenského života zklamali. Exbezdomovci mají podobné traumatické zkušenosti jako lidé, kteří na ulici zůstávají. Nelze tedy říct, která traumata jsou tak silná, že jedinec nemůže společensky fungovat. Jde spíše o sebereflexi, kdy si člověk uvědomí, jak a kolik ho ovlivňují jednotlivá traumata.

Domácí násilí

Domácí násilí bylo objeveno u 52 % současných bezdomovců. Osm z jedenácti exbezdomovců uvedlo, že byli svědky nebo přímo oběťmi domácího násilí.

Převzetí násilí

Respondent EX02 popisuje, jak ho výchova, doprovázená domácím násilím, ovlivňuje. Mezi autoritativní výchovou a domácím násilím je rozdíl v tom, že násilí

plní úplně jinou funkci než výchovnou. Respondent nevěděl, za co je trestán, což znamenalo, že nevěděl ani, jak se trestu vyhnout. Otce jako autoritu neuznával, ale nemohl se mu postavit. Respondent si negativní emoce vybíjel ve škole, kde se mohl vzpoutat autoritě. Nakonec začal hodnotit chování otce jako špatné a měl strach, že násilí a agrese získá navrch. Odmítnutí této strategie bylo klíčové pro jeho další směřování:

„To spíš, co mě vadilo, že se mě vždycky hodinu prostě vyptával no prostě, proč jsem to udělal, nebo jestli jsem u toho přemýšlel a tak. A pak mě zmlátil většinou za nějakou hovadinu prostě. Přišel z hospody nebo tak. Ale to už přesně nevím... Jako šel jsem ze školy, nebo prostě jsem chytnul nějakou holku do kravaty, nebo něco takovýho. Jo a to bylo díky tomu, že jsem to vlastně viděl doma, takže jsem prostě reagoval podobně... Tak já si jako všeobecně myslím, že rodiče mě úplně nevychovali moc dobře. Jako by věci, který se teďka jako by sám musím učit, abych ten charakter, nějaký charakterový vlastnosti jako přešly třeba z otce, nebo tak.“

Stigmatizace oběti, obviňování sebe sama

Domácí násilí velmi negativně působí na zdravou sebedůvěru a sebevědomí. Někteří respondenti začínají vidět viníka násilí v sobě, nikoliv v agresorovi. K takovému závěru dospěl i respondent EX02. Pocit viny dokáže sebedůvěru zničit. Respondent dlouhodobě hledal svou sebedůvěru, až ji našel ve svém zaměstnání, naučil se péct pizzu. Vliv špatné výchovy však pociťuje dodnes:

„Protože kdybych byl jako vzorný dítě, tak bych třeba taky nedostával přes držku, nebo měl by třeba otec míň starostí a pak by se třeba choval jinak, jo. Jako že, jako že si najednou začnete uvědomovat úplně hloupý souvislosti, nebo něco Vám začne říkat „jste neschopnej, jste úplně mi na nic, prostě“, a bylo to vobčas tak úplně silný, že člověk začne přemejšlet o sebevraždě na chvíli, nebo tak.“

Odmítnutí násilí:

Respondentka EX10 byla ochotná se vzdát pohodlí i bezpečí, aby se vyhnula domácímu násilí. Utekla z domova, aby upozornila na vznikající problém. Viděla

tolik násilí na ženách, že odmítala i jakýkoliv náznak násilí proti sobě. Negativním příkladem jí byla babička, která byla v jejích očích slabá. Vnímala negativní strategii v podobě utajení a lhaní lidem, kteří jí chtěli od násilného dědy pomoci. Poslední kapkou byl útok přímo proti ní:

„Tam jsem vlastně byla 4 měsíce, jenomže děda, vlastně nevlastní otec táty, babičku začal mlátit, takže babička byla několikrát v nemocnici, vždycky řekla, že spadla nebo že si něco udělala, a pak právě jednou vztáhnul ruku na mě a já jsem mu sebrala peníze a utekla jsem znova... Když mlátil jí a věděla jsem, že vztáhl ruku už i na mě, já nemám ráda násilí, tak jsem radši řekla, že ne, že půjdu do děcáku.“

Nadměrná kritika a kontrola

S nadměrnou kritikou a kontrolou souvisí také autoritativní výchova. Dospívající osobnost má potřebu hledat alternativu vůči rodičovské autoritě, a pokud se konflikty hrotí, existuje riziko, že autoritu převezme skupina vrstevníků, která dospívajícího jedince zatáhne do svých rizikových aktivit.

Nízká sebedůvěra

Nadměrná kritika jako výchovný prostředek často působí velmi kontraproduktivně a mnohdy hraničí s psychickým domácím týráním. Malá sebedůvěra je často produktem takové výchovy. Málo sebevědomý člověk ztrácí sebedůvěru a tato ztráta je podpořena tím, že se ocitá na dně společenského žebříčku. Malá sebedůvěra má kořeny již v dětství a bývá podpořena i sociální situací.

Snaha něco dokázat

Přísná kontrola chování dítěte způsobí sociální izolaci, respondent si nemůže vybrat běžné kamarády ani zájmy, které by ho zajímaly. Nedostatek zájmů a neznalost hranic, které si díky autoritativní výchově nemohli sami vytvořit, vede respondenty k rizikovým aktivitám. Respondentka EX07 popisuje důsledky přísné kontroly matkou. Problém nastal, když se osamostatnila, neměla žádné zkušenosti ani

standardní kamarády. Na jejím příběhu můžeme vidět, že snaha ochránit dítě před okolním světem může mít fatální následky. Respondentka neměla mnoho informací, které ostatní vrstevnice měly, a ona nevěděla, jak se zachovat. Respondentka vypráví:

„Jako já jsem milovala koně, já jsem chodila do stájí, problém byl, že opět maminka, ona mě tam nechtěla pouštět... matka taky nechtěla pouštět nikam a tím pádem já jsem do té party nikdy nezapadla, tudíž mě to nebavilo... Ano, možná bych si tady vystudovala střední učební obor chovatelskej a byla bych tamhle někde zalezlá ve stájích a nebrala bych drogy... Průser byl, když se teď na to tak jako koukám z vpovzdálí, že jsem si myslela, že všechno ukočíruju [na ulici], což samozřejmě nebyla pravda, byla jsem mladá, naivní a díky tomu, že mě máma nikam nepouštěla, jsem vlastně věděla houby o životě, úplný.“

Nedostatek výchovy

Nedostatek výchovy se ukazuje jako další rizikový faktor. Děti s liberální výchovou nemají stanoveny hranice chování. Příliš liberální výchova se dá nazvat zklamáním či opuštěním rodičovské funkce.

Nevytvoření hranic, rizikové chování

Respondent EX02 se v době dospívání dostal do výchovy prarodičů a ti neměli dostatek zkušeností s výchovou. Díky liberálnímu režimu respondent začal brát drogy, skončil ve škole studium a začal páchat kriminální činnost. Respondent si liberální režim pochvaloval, ale nyní lituje, že se v rodině nenašel nikdo, kdo by ho vychovával. Nemohl si vytvořit řádné hranice, protože ho k tomu nikdo nevedl:

„A pak babička s dědou mě taky úplně nezvládali... Já jsem byl v pubertě a chtěl jsem si dělat, co jsem chtěl... Ze začátku mě k tomu nikdo neved, čehož vlastně taky lituju, protože já fakt vim, že bych moh bejt třeba taky doktor, jako kdybych nezameškal ty základy.“

Mezi exbezdromovci jsme měli dva respondenty, kteří byli v dětském domově. Respondentka EX10, o deset let mladší než druhý respondent, si svůj pobyt chválí.

Jediné negativum vidí v absenci rodičovské lásky. Oba se shodují, že chovanci bývají na propuštění z dětských domovů nepřipraveni. Respondentka EX10 říká, že její první kroky byly velmi neodpovědné. Byla zvyklá na relativně vysoký materiální standard a nedokázala peníze utratit smysluplně, soustředila se na zachování svého dosavadního standardu. Později litovala, že se nemá kam vrátit. Chyběly jí praktické rady a neuměla si pomoci ani ve vztazích:

„Někdo si stěžuje na to, že nemají všechno, že nemají materiální věci, protože děcák nemůže všechno každému koupit, ale já jsem si třeba na tohle stěžovat nemohla. Tam ti nejvíc asi chybí ta láska těch rodičů, protože to ti žádná ta vychovatelka nenahradí, že jo, protože to je máma od těch dětí... Po opuštění dětského domova jsem měla 42 tisíc, který jsem takhle rozhodila. Během tejdne, no během tejdne. Já jsem byla rozmazlená v tomhle tom.“

Nastavení vlastních hranic

Respondent EX05 nikdy nepoznal rodinnou výchovu a byl uznán mentálně postiženým, i když proti tomuto označení bojuje. Již před rokem 1989 byl v dětském domově. Výchova v dětských domovech byla rozdílná a méně profesionální. Respondent si stěžuje na bití a šikanu vychovatelek. Největší handicap vidí v tom, že po odchodu z dětského domova se cítil sociálně izolován. Náhle zůstal bez pomoci a z jeho pohledu šlo o šok. Sám říká, že mu dlouho trvalo, než si uvědomil, co se změnilo. Respondent dlouhodobě přebývá díky pomoci druhých:

„Díky tomu, že jsem nevyrostal v rodině, v zázemí, tak jsem díky tomu skončil tak, že nemám s kým třeba, když mám problémy, s kým pohovořit nebo nemám za sebou lidi, kteří mě podpoří... Normálnímu dítěti se nestane, aby skončil na ulici jen tak čistou náhodou, když je vychováváný a má plnou rodinu, kdežto nám jako dětem z dětských domovů se tohle to stane a od toho dětství mám tyhle sociální problémy, že jsem odkázaný na pomoc druhých... No vychovatel, se kterým jsem se vídával a potom řekl, že člověk se musí starat o sebe, že jo, že už není automatický, že všechno dostane na ruku, že natáhnete ruku.“

Stud za původ

Rodinu a rodiče si nikdo nevybírání. Jsme také relativně bezmocní v tom, abychom výrazně ovlivňovali atmosféru výchovného prostředí. Respondenti často pocítují stud nad tím, odkud pocházejí. Terčem posměchu a opovržení se stávali naši respondenti ve vesnicích a malých městech.

Identifikace se dnem

Mnoho respondentů bylo nuceno kvůli okolnostem přijmout obranný mechanismus, který přijímají někteří lidé bez domova, a to identifikaci se dnem. Tento mechanismus může být důsledkem výchovy, či dlouhodobé stigmatizace okolím. Okolí dlouhodobě podráždilo sebevědomí některých respondentů, až měli jedinou možnost, a to přijmout negativní roli, která jim byla předhazována. Takovýto mechanismus je běžný právě u lidí na ulici. O tomto mechanismu vypovídá respondent EX03:

„Když se dokážeš prostě postavit na ty nohy a dokážeš na té ulici žít, tam je hlavně důležitý prostě si umět vybojovat místo na tom slunci, aby tě okolní přijímali, aby tě brali a abys byl respektovanej... prostě nebrečíš nad tím svým osudem, hele, já jsem slepec, tak mě kopnete do zadku a já se budu kejvat dál.“

Odmítnutí původu

Respondentka EX06 žila po celou dobu svého pobytu na ulici v malém městě. Pohledy obyvatel města přitahovala vždy. Nejdříve jako dítě ze špatné rodiny, později jako bezdomovkyně. Když se chtěla zvednout z ulice, zjistila, že v rodném městě to bude obtížné, a proto se rozhodla odstěhovat. Rozhodnutí odstěhovat se bylo pro reintegraci klientky klíčové, aby mohla změnit i své vnímání:

„My jsme bydleli na vesnici, tak ty lidi byli docela dost krutý i děti a dospělí, takže jsem zažívala opravdu takový opovržení, takže tam vlastně není žádné zastání, takže člověk zůstane úplně sám a musí se s tím poprat... Jeho vlastní identita a vůbec hodnota ve své podstatě klesá dolů... Takže tam se stáváte outsiderem raz dva, takže takhle... Lidi jsou velice málo ochotný měnit své názory, takže se občas chovají

neadekvátně vůči tomu, co vůbec je realita, nemají prostě pochopení, mají svoje soudy a to jim stačí... Nevrátila bych se do toho samýho prostředí, kdy outsider zůstává outsiderem.“

Návrat zpět domů

Respondenti většinou opouští místo trvalého bydliště, jsou-li bezdomovci. Často se sem odmítají vracet, protože se bojí reakce svých známých. Respondent EX09, když změnil své prostředí, nechal bezdomovecké návyky chování na ulici. Vrátil se do místa trvalého bydliště, a nejenže našel ztracené zázemí, ale získal i vnější kontrolu, kterou ve fázi reintegrace, v níž se nacházel, potřeboval:

„To já jsem se toho [bezdomoveckých návyků] zbavil hodně rychle, protože na Kladně to bylo z toho důvodu, že jsem hlavně mámě nechtěl udělat ostudu nebo rodině, protože taky mě tam hodně lidí zná, a abych šel a někde se hrabal v koši nebo tohle, tak říkám ne, ne, ne.“

7.1.2.3. Vyrovnání se s traumatem

Každý z respondentů se musel vyrovnat s určitými traumaty, která byla různě závažná. Traumata se dotýkala různých oblastí i různého věku. Některá z nich byla natolik závažná, že se stala důležitým momentem zlomu, který dle respondentů byl i příčinou jejich pozdějšího selhání. Pokud se však traumat nahromadí více, může se doba, kterou potřebuje, aby se s nimi vyrovnal, prodloužit i na několik let. Naši respondenti exbezdomovci spíše ukazují bez ohledu na závažnosti traumat, že se s nimi dokážou vyrovnat. Trauma je pak vnímáno jako úspěšně složená zkouška, která má minimálně jedno pozitivní hodnocení: „Přežil jsem“.

Sexuální traumata

Naši respondenti zažili několik druhů traumat a různým způsobem se s těmito traumaty vyrovnávají. Subjektivně nejhorší traumata jsou traumata sexuálního charakteru. Ovlivňují nejen partnerský a sexuální život, ale i sebehodnocení a další směřování v životě. Nejtěžší sexuální trauma je sexuální zneužívání v dětství rodinným příslušníkem. Je jím nejen narušen sexuální vývoj dítěte, ale i pocit bezpečí, který měla zajistit rodina.

Uvědomění si traumatu

Příběh potlačeného sexuálního zneužití nabízí respondentka EX06. Uvědomění si traumatické události přišlo až po dlouhé době, kdy už nevědomá obrana, v podobě vytěsnění, ztratila na síle. Respondentka si začala vybavovat prožité obtěžování otcem. Respondentka popisuje příznaky posttraumatické stressové poruchy i začátek braní drog. Jedním z aspektů prožívaného traumatu je osamělost při prožívání traumatu. Respondentka nikdy nezapadla do společnosti a naopak vyhledávala lidi, kteří mají problémy s drogami a pocházejí z rozpadlých rodin. Zde našla částečné uspokojení v tom, že v prožívání traumatu není sama. Zjistila, že i ostatní sexuální zneužívání zažili a přežili je. Setkání s podobně postiženými mělo motivační efekt v podobě vzoru „Když oni, tak já musím také“.

„Já už jsem to prostě prožívala nějak odmala, ale to podprahový vnímání to sám nevíte, pokud tu paměť nějak spínač to neuvolní..., že můj otec mě nějakým způsobem sexuálně zneužíval... No, já jsem to měla tak, že jsem měla strašný sny a jakoby takový různé zážitky, když můj otec si vzal třeba malou holčičku na klín, tak mě se z toho dělalo špatně a takhle to fungovalo několik let a až teprve v dospělosti to ten mozek pustil jako takovou tu sebeobrannou informaci... Já si myslím, že taková nejzásadnější věc je uzdravování lidského srdce, protože vůbec jakoby z hlediska problematiky narkomanů je to tak 10 % ledovce, ale to všechno ostatní, to je ten ledovec pod tím, ty problémy, tam kde to začalo, každý třetí narkoman byl v dětství zneužívanej...“

Zdravá sexualita

Respondentka EX06 „uzdravovala své srdce“ tím, že brala drogy a chodila s problémovými partnery. Během jejího života na ulici byla dokonce znásilněná a své zážitky ze sexuálního zneužívání opět oživila. Pokusila se je potlačit, což je pro život na ulici nezbytné. Minulost je něčím obtěžujícím, bezdomovci jsou příliš zaujati tím, aby přežili. Během reintegračního procesu respondentka dosáhla toho, že se přestala litovat a dávat si za vinu to, co se dělo v rodině.

„Byl to děs, běs samozřejmě, ale co se týče vzpomínek, já to nějak nehrotím, já žiju současností, a když už, tak budoucností, ale minulost je za mnou a já nemám vůbec pocit, že by se k tomu měl člověk vracet. Člověk, aby přežil, tak musí fungovat dál, a když se vracíte ke svým starým věcem nebo zážitkům, tak se utápíte v sebelítosti, a pak je to jasný, že se buď zabijete, anebo skončíte někde na nějakým něco... Na svoji osobnost a na svůj život se dívám z pohledu, jako by to byl někdo jiný. Takže já si to psychologicky vyhodnocuju tak, že opravdu jsem nebyla na vině toho, že moje rodina nefungovala, že ty lidi se ke mně chovali tímhle způsobem, že prostě ty okolnosti byly takhle, za to já jsem nemohla, to, že já jsem začala pít, to už byl jenom důsledek toho, že něco opravdu velice silně a dlouhodobě nefungovalo a člověk má jenom určitou kapacitu, takže takhle...“

Prostituce

Za další sexuální trauma lze považovat prostituci. Prostituce je jedním ze způsobů obživy, ale zároveň je i značným zásahem do identity a sexuality jedince. Traumatizace prostitucí je tím horší, že lidé ji provozují dobrovolně. Drsnou zkušenost s prostitucí nám podává respondent EX04. Zapletl se s mafií a propadl gamblerství. Respondent pod tíhou dluhů musel (tak to viděl tehdy) rychle sehnat nějaké peníze. Přes známé z ulice, se kterými se setkal náhodně, dostal možnost uspokojit prvního klienta. Postupně zapadl do světa prostituce a nakazil se syfilidou. Mnohem větší trauma však zanechala prostituce na jeho psychickém stavu. Za jediný útek ze vzpomínek považoval alkohol. Trauma bylo o to horší, že je heterosexuál. Respondent závislý na gamblerství viděl v prostituci pouze prostředek k získání

peněz na další hru. V závislosti na hře postupně porušil všechny zásady, které držely jeho osobnost v normě:

„Hraní mě dovedlo tady v Praze, dá se říct do problémů s dluhama, do problémů s tím, že jsem nakonec musel jít i šlapat, jo. Poprvý? Strašný. Představa toho, ono to šlo všechno postupně, od těch prachů, poprvé jsem měl víc zábrany, dovolil jsem na sebe jenom sahat, pak jsme si domluvili něco dál, až se to úplně: „tak si se mnou dělejte co chcete, já už jako kdybych nebyl ani člověk, je mi to jedno.“ Je to zničující, totálně jsem se cítil zneužívané společnosti a takhle. Říkám, tam jsem totálně ztratil svojí hodnotu a tenkrát už mi nezáleželo na životě. Já jsem chtěl zemřít co nejrychleji. Proto jsem se začal opíjet i ve větších dávkách a myslím, že vznikla i totální závislost... Jsem se pořádně ztráskal, abych na to nemyslel.“

Vyprávění o traumatu

Respondent zážitky z prostituce považuje za nejvýraznější trauma, které si odnáší z ulice. Po pobytu v léčebné komunitě se s ním pokouší vyrovnat zvláštním způsobem. Chodí do škol a vypráví o prostituci a drogách. Těmito přednáškami znovu a znovu prochází traumatem, které zažil. Úplné obnažení všech detailů traumatického zážitku je jedním ze způsobů, jak se s traumatem vyrovnat. Respondent si uvědomuje, že jeho přednášky pomáhají v prevenci před gamblerstvím a prostitucí a zároveň pomáhají jemu vyrovnat se s traumaty, která plynou z jeho minulosti prostituta:

„Já jsem se s tím vyrovnal. Věřím tomu, že teďka mám silný zbraně pro to, abych mohl dělat prevence. Protože jdu do školy a třeba těm malým děckám to neříkám, ale když je to devátá třída, nebo když jsou na střední škole a říkám jim, proč nemají brát drogy a proč se nemají zapojovat do toho a oddělám půlku přednášky v tý hodině a pak jim řeknu svůj příběh.“

Smrt blízkého člověka

Úmrtí člověka je událost, která zasahuje především nejbližší osoby zemřelého. Do 7–8 let věku není plně vnímána. Je vnímána až s příchodem abstraktního myšlení, kdy se mění pohled na smrt: abstraktní myšlení začíná okolo 12. roku (viz teoretická část in Piaget, 1999). Dítě si v tomto období uvědomuje změnu, která nastala, ale ještě se s ní nedokáže adekvátně vyrovnat.

Pokus o sebevraždu

Lidé se během dlouhodobého pobytu na ulici se smrtí setkávají velmi často. Smrt partnera je však událostí, která zanechá traumatické vzpomínky i na ulici. Respondentka EX07 si po smrti partnera, se kterým dva roky žila na ulici, sáhla až na dno. Ráda by chtěla jít za člověkem, kterého milovala. Ztráta partnera pro ženu na ulici znamená přímé existenční ohrožení. Respondentka se rozhodla spáchat tzv. pomalou sebevraždu. Rizikovým bráním drog a rizikovým chováním si postupně chtěla způsobit takové poškození organismu, které není slučitelné se životem. Bezdomovci sami o sobě často nechávají rozhodovat náhodu. Rizikové chování vedlo k tomu, že respondentka byla zadržena a poslána do léčebny. Zde začala usilovat o návrat do společnosti:

„Ono mě to poznamenalo asi celý. Smrt člověka, kterého jsem milovala, asi jo, já jsem mnoho let potom chtěla zemřít. To byl ten poslední, ten umřel na drogy. Umřel a já chci umřít, já jsem to měla jinak, já jsem bez něj nechtěla žít...“

Popření úmrtí

Úmrtí matky prožil respondent EX08 bez velkých emocí. Měl matku rád a bydleli společně. Sice jí vyčítal nadměrné pití a kladl jí za vinu rozpad rodiny, ale neměl s ní konflikty, které by přesáhly běžné soužití. Respondent našel svou matku mrtvou a jako mladý zařizoval pohřeb. Nevzpomíná si, že by plakal, což je u čtrnáctiletého chlapce zvláštní. Za svou chladnost se dokonce stydí. Respondent své přijetí matčina úmrtí později v rozhovoru vysvětluje tím, že mu pomohla reakce okolí k tomu, že dokázal své emoce udržet na uzdě. Nález mrtvé matky ve 14 letech přesto

v respondentovi zanechal hluboký zážitek, který se postupně patrně projevil v jeho fanatické zálibě v hudebním stylu rap, spojené s orientací na duchovno. Rap je původem černošský styl hudby používaný členy některých gangů a jeho čtým tématem bývá úmrtí blízkého:

„Abych ti pravdu řek, tak jsem byl chladnej, nevím proč, ale byl jsem dost chladnej. Možná nějaká reinkarnace, která mě připravila na takový situace... Oni před tím pohřbem do mě nacpali prášky, abych to nějak dal, ale já jsem vlastně mámu našel, když byla mrtvá. Ale jasně nějak mě to zasáhlo, ale že takhle nějak úplně, mně asi hodně podržela ta rodina, teta a takhle.“

Varování

Respondent EX09 byl na ulici, když jeho otec zemřel. Několikrát se pokoušel s otcem navázat kontakt, ale nedopadlo to nikdy tak, jak si představoval. Otec byl pro respondenta spíše antivzor. Po většinu jeho života nebyl přítomen a řádně ho nevychoval. Zemřel na předávkování alkoholem. Přestože otec byl pro respondenta cizí člověk, zanechal mu jednu důležitou informaci, která – jak přiznává – ho ovlivnila. Respondent si uvědomil, že rodiče předávají dětem také určitou genetickou informaci a s ní i některé rizikové faktory. Až s úmrtím otce si uvědomil, že může mít podobné problémy s pitím jako jeho otec:

„Je po smrti [otec], uchlatal se normálně... Já jsem byl na ulici, já jsem zrovna v tu chvíli pracoval v Domažlicích, takže mi mohlo být 19. Abych řek pravdu, tak vůbec mě to nijak nevzalo. Dá se to tak říct, je to sice hnusný, ale je to, jako by umřel cizí člověk... Patnáct litrů vína jsme pili s bráchou ve dvou. Tohle mám po vlastním tátovi, protože ten taky, nebo mám to na koho svést. No já si ani nemůžu uvědomit, proč já jsem se nezamyslel nad tím, jak dopad můj otec, aby mě to od toho alkoholu odradilo, no. Musím na to dát pozor.“

Respondentka EX07 smrt svého bývalého partnera vysvětluje jako Boží znamení. Stála před rozhodnutím, zda má začít nový život. V tu dobu začala komunikovat s jednou křesťanskou charismatickou církví a začínala hledat znamení

od Boha, které si vysvětlila následujícím způsobem: „*Vlastně mi řekl [Bůh] i to, že mám dva roky života.*“ Respondentka nabídku křesťanské organizace přijala jako novou šanci. Smrt blízkého podobně jako u EX09 i EX10 je znamením, že život má svůj čas limitovaný a že je třeba se rozhodnout, jak jej prožít. Ultimátum smrti se stává jedním z impulsů reintegrace, jak o tom budeme mluvit v následujících kapitolách. Respondentka EX07 říká:

„A v té době, kdy mi to řekl, tak vlastně když jsem chodila s tím Kamilem, tak já jsem potom byla, my jsme se rozešli, já jsem byla s Bohem, už to bylo úplně jinak a přesně dva roky na to ten Kamil zemřel. Musím se rozhodnout, že buď se rozhodnu, protože změním svůj život... Nebo zemřu.“

Traumata ulice

Naši respondenti se shodují, že bezstarostnost, kterou na ulici občas zažívali, byla vykoupena mnohými traumaty, jejichž důsledky pociťují i dlouho po opuštění ulice. Nejde jen o viditelné důsledky bezdomovectví, jako jsou dluhy, sociální izolace a diskreditace na trhu práce, ale i o dlouhodobé psychologické zranění v podobě nízkého sebevědomí, zmatení identity či sklon k určitému typu chování. Bezdomovec na ulici je soustředěn na jednu věc, a to je „přežít“. V první řadě jde o fyzickou stránku, „tedy najíst se, vyspat se a umýt se“, ale existuje u nich i důležitý psychologický aspekt přežití, a to „nezbláznit se“. Respondenti se shodují s odstupem let, že život na ulici byl pro ně obdobím, které neměli pod kontrolou a většinou se chovali jinak, než považují za dobré. Stud za své vlastní chování je důležité zpracovat.

Braní drog

Pokud jde o snahu „nezbláznit se“, za hlavní prostředek útěku od pouliční reality slouží především nadužívání návykových látek, od pití alkoholu, užívání drog všeho druhu (marihuana, pervitin, heroin) až po patologické hráčství. Bezdomovci

sami přiznávají užívání drog a drogy mají spojeny spíše s pozitivními zážitky než s negativními. Naši respondenti exbezdromovci v současné době s výjimkou alkoholu neužívají drogy a udržují si odstup od všeho, co drogy připomíná. Při otázkách na jejich minulé užívání mluví spíše o ztrátě kontroly a nevnímání reality. Exbezdromovci prošli tím, že si uvědomili, v čem je problém, a dokážou jej pojmenovat. Podobně jako respondentka EX07, která se několikrát rozhodovala, zda drogy brát nebo ne. Klientka popisuje, jak se mnozí chtějí dostat z ulice, ale stále berou drogy. Postupně zjistila, že pokud se chce dostat z ulice, musí přestat brát drogy:

„Já jako spíš nevnímala [realitu], než vnímala, když jsem brala... Já když jsem přestávala brát nebo když jsem se kolikrát rozhodla, že už nebudu brát, stejně se to zvrhlo vždycky. Tak to bylo vždycky jenom o braní, nikdy o ulici. To by možná přišlo samo, že by mě to nebavilo na té ulici, ale v tu chvíli to bylo vždycky o těch drogách, který byly první.“

Delikvence

Delikvence, zvláště drobné krádeže v obchodech, je relativně častým zdrojem příjmů pro obživu bezdomovců. Mnozí z nich uznávají, že „krádež je špatná“, ale na druhou stranu kladou důraz na tlak okolností, které jsou pro ně silnější než abstraktní zákony. Respondent EX04 vypráví o pocitech, které měl, když se učil krást:

„Já jsem furt věřil, že může být člověk spravedlivej, nebo že může být dobrej... Já jsem to věděl, že to je špatný, a na ulici jsem pochopil, nebo jsem si myslel, že se mi to úplně obrátilo. To byl asi takovej bod, že asi moje hodnoty a to, co jsem měl jako morálku a tohle, už jsem nedodržoval. A neslo to ovoce, když jsem to nedodržoval. I když jsem věděl, že to není správný, někde v podvědomí, tak jsem to měl tak jako by omluvený, prostě: ty musíš a hotovo.“

Respondent EX03 má výčitky svědomí. Na rozdíl od předchozího respondenta spáchal i násilné činy a nebyl za všechny potrestán. Byl členem gangu, který prováděl přepadení po celé Praze. Respondent cítí odpovědnost za všechny činy, které spáchal

dohromady s partou, bojí se zatčení, přestože od spáchání některých skutků uplynulo již dvanáct let. V důsledku studu za své tehdejší chování je ovlivňován pocitem, že do normální společnosti nepatří. Tento respondent se bude muset vyrovnat s tím, co na ulici spáchal. V gangu hrál aktivní roli, zneužíval své slepectví ve prospěch party a často šlo i o sexuálně motivované skutky. Tyto skutky nyní vnímá jako největší trauma ulice. Dodnes se budí ze snů, které mu připomínají účast na přepadeních. Postupně se ukazuje, že potřebuje svoji vinu ještě odčinit:

„To byla taková ta antiparta, kdy prostě děláte opravdu sviňárny a podrazy na kdekoho a kohokoli a chcete ho obrat. Stydím se za to. Dá se říct, dost lidem, ten kdo ublížil mě, ublížil jsem já jemu, a když už ne fyzicky, tak jsem si dokázal najmout člověka, dokázal jsem si sehnat člověka, říct bezdomovcovi, hele mám pro tebe... Já se občas v noci budím s křikem, že prostě někoho biju, ubližuju, a prostě nedělá mi to dobře, právě to je ten stav, kdy se dostaneš do té psychedelické situace, kdy se ti vrací všechno a prožíváš to jakoby znovu, takže mlátíš okolo sebe rukama, opravdu jakoby biješ kolem sebe, to jsou ty psychedelické stavy, kdy opravdu nevíš o sobě, opravdu mimo... prostě víš, že leží vedle tebe člověk, kterýho prostě miluješ, ale jsi schopen tomu člověku ublížit... asi budu mít furt ty výčitky svědomí...“

Degradace

Mnozí zažili degradaci, kdy měli pocit, že okolí je degraduje na nejnižší stupeň společenského řebříčku. Tato degradace se projevuje například při nedostupnosti běžných služeb. Respondent EX04 vypráví, jak je těžké získat základní medicínské ošetření:

„V pátek mi nateklo za uchem, měl jsem tam hnis a ted' vlastně jsem věděl, že celej víkend se na Naději nedostanu, z jedný nemocnice mě vykopli, protože jsem neměl ani kartičku pojištěnce, nic.“

Na ulici dochází k degradaci i dalších základních potřeb. Nejvýrazněji postrádají někteří naši respondenti pocit pohodlí a potřebu spánku. Respondent EX02 vypráví:

„Tak já si pamatuju nejvíc to ježdění v té tramvaji, že prostě zima, že tam člověk naběhne do té tramvaje a teď jede a veze ho to někam na Bílou Horu, pak ho to prostě vyhodí ve dvě ráno a člověk čeká prostě další půl hodiny, nebo tři čtvrtě hodiny prostě na další tramvaj, která jede zpátky a takhle prostě jezdí člověk celou noc v té tramvaji, kde si celkem odpočine, je tam teplo. Pak jde ráno někam na tu Naděži, kde dostane nějaký to jídlo nebo něco.“

Někteří respondenti si vybavují svůj pobyt na ulici jako v mlze a málo si z něho pamatují. Z výzkumu vyplývá, že lépe si vybavují vzpomínky lidé, kteří prožili náhlý bod obratu. Tento bod obratu můžeme pozorovat u respondentů EX02, EX04, EX06 a EX08, kteří prošli jistou náboženskou konverzí. Vyprávění těchto respondentů o způsobu života na ulici je často plné různých detailů. Tyto detaily mají ukázat na špatný život na ulici, který byl bez Boha, a dobrý život s Bohem, který žijí nyní mimo ulici. V prostředí ulice, pod vlivem okolností, dělali věci, které společnost odsuzuje a zároveň i oni sami se za ně stydí. Trauma ulice je společenské stigma, které se táhne s bývalými bezdomovci i desítky let.

Odmítnutí bezdomoveckých praktik

Důležitou strategií, které se postupně začali držet všichni respondenti, je odmítnutí bezdomoveckých praktik. Jde třeba o odmítnutí squatu a snaha přespávat v noclehárně, jako tomu bylo u EX02, EX05 a EX08, nebo odmítnutí drog u EX05, EX08, a s tím často spojenou drobnou kriminální činností. Každá z bezdomoveckých praktik ať legálních, nebo nelegálních byla pro někoho z respondentů nepříjemná a dokonce nepřijatelná. Během reintegračního procesu je třeba se zbavit takového chování. Problémem je, že praktiky jako prostituce, braní drog a krádeže přináší odměnu prakticky okamžitě a výše odměny je často viditelnější. Respondent EX02 vypráví, že po dobu bezdomovectví měl snahu vyhýbat se bezdomovecké společnosti, tento názor však byl spojen s předsudky. Ač tyto předsudky mohou být zavádějící, pomohly mu zůstat mimo negativní vliv této skupiny:

„Já jsem nikdy nenašel žádnou skupinu, že bych šel někdy do squatu, nebo tak.“

Hm. To jsem nikdy nenarazil na někoho takovýho, a nejsem ani ten typ, jo, ani jsem nebyl, že bych někde přežíval, prostě, prostě mezi squoterama, já jsem nebyl jako nemakačenko. Oni to i říkaj, že jako by žádný pravidla, oni nechcú žádný pravidla, což si myslím, že je fakt nesmysl. Hm. Člověk jde někam pracovat, musí prostě respektovat pravidla, musí respektovat všechno.“

7.1.2.3. Někdo mi ublížil

Při sociální i jiné krizi je obvyklou strategií hledat viníka této krize. Orientace na viníka krize je běžně užívaná strategie, která snižuje pocit vlastní viny za situaci, ve které se jedinec ocitl, a tím chrání již narušenou sebedůvěru. Nezáleží na tom, zda viník je reálný nebo fiktivní, důležité je, že vina je přenesena na jiný subjekt a dotyčný tak může obrátit své negativní emoce vůči domnělému viníkovi. Lidé na ulici se často nechávají ovládat pocity ublíženosti. Dostávají se do vyčkávající pozice, kdy očekávají, že se nespravedlivost nějakým způsobem bez jejich zásahu napraví.

Odplata

Příběh pocitu křivdy nacházíme u respondenta EX03. Respondent ve třech letech oslepl po úrazu, ke kterému došlo v době, kdy byl sám se sestrou. Obviňování sestry za těžký úraz mu vydrželo celý život a ovlivnilo i jejich vztah. Respondent, když v osmnácti letech opustil pěstouny, hledal pomoc u sestry. Sestra mu tehdy pomoc nevybíravě odmítla. Sestra byla poslední záchranou před tím, aby skončil na ulici. Respondent velmi zahořkl a dlouhodobě v sobě dusil nenávist vůči sestře. Tato nenávist se rozměnila, když zjistil, že se sestře narodil postižený chlapec a sama vážně onemocněla. Toto symbolické potrestání sestry mělo pro respondenta velký význam. Respondent, který za své postižení obviňoval svou tehdy 9letou sestru, dospěl k závěru, že jí to nelze vyčítat celý život. Ke změně myšlení došlo až dlouho po začátku reintegračního procesu:

„Spadnul jsem, polovinou těla jsem jel po tý skluzavce, a druhou polovinou včetně hlavy jsem drandil po hranách schodu. Ve třech letech, ve třech letech jsem ztratil zrak, starší sestra o šest let mě měla hlídat... Moje vlastní sestra mi řekla do ksichtu v 18 letech, že si odvykla mít nevidomého bratra, což zní, to je právě ta sestra, dá se říct, co to zavinila... Ale trošku se jí osud pomstil, ona má mentálně postižený dítě a ona sama se z toho vlastně psychicky sesypala a dostala jakousi blokační amnesii, což znamená, že ona má krátkodobou paměť... takže celkem byla potrestaná, dá se říct... Nevyčítám jí to, protože co mi to pomůže, zrak mi to nevrátí, ať je to, jak je to, tak je to sestra.“

Ublížil mi partner

Nejvíce ublíží nejbližší člověk. Každý má vyšší nároky na své blízké a ti často zklamou jen tím, že požadované nároky nesplňují. Mezi nejčastější příčiny bezdomovectví žen se řadí problémy ve vztazích.

Stále špatný výběr

Respondentka EX07 byla přitahována k mužům, kteří byli drogově závislí. Krátce poté, co se objevila na ulici, se nechala svést již ulicí poznamenaným mužem, který ji zasvětil do života drogově závislého a nakonec ji využíval jako zdroj peněz z prostituce, ke které ji přivedl. Vztah během závislosti na drogách je až nečekaně pevný, protože partneři ve vztahu mají navzájem komplementární funkce – ona má za úkol sehnat peníze, on drogu. Respondentka často střídala různé typy drogově a alkoholově závislých mužů. Když byla dlouhodobě sama, její život na první pohled vypadal dobře, dokud nepřišel další „osudový partner“. Respondentka vypráví, jak se díky partnerovi dostala na ulici i podruhé. Muži pro respondentku byli na ulici absolutní hodnotou. Nyní však proklamuje, že místo být s mužem je pro ni důležité udržet si standard a péči o dítě:

„Pak se tam zjevil člověk, kterýho pustili z kriminálu, o kterém já jsem jenom slyšela. Průser byl, že ten člověk byl svině a to už mi nikdo neřek, všichni říkali

jako obraz velkého punku, ale že je ten člověk svině, to mi nikdo z nich neřek... V podstatě já jsem byla z tohoto člověka učarovaná, ale tenhle člověk byl v podstatě už závislej na drogách hodně a já jsem vůbec neměla šajn, o co jde. On si nabalil mladou holku, která o tom nic nevěděla, dostal ji do opiátů a pak se od ní nechal živit... Já jsem v té době měla být po babičce. Takže já ve chvíli, kdy jsem zjistila, že jsem s ním těhotná... On [přítel a otec dítěte] mě v podstatě přinutil k tomu psychicky úplně hrozně, abych ten byt prodala, a já jsem dala na něj. Nechala jsem ho, aby vybral barák, v té době jsme měli dvě děti, přece neuvede v mýlku, neuvede v nebezpečí svoji rodinu, jsem si myslela. Jenomže ono to tak nebylo. Byl zlej, chlatal, bil mě, a pak jsem zjistila, že barák, kterej mám, že mi padá na hlavu... Jsem zjistila, že to takhle nejde, děti jsem dala do dětského krizového centra... Já mám na sebe strašný vztek, já jsem ze sebe udělala naprostou, teď budu hodně sprostá, naprostou kundu, nabalila jsem si o 6 let mladšího chlapa a myslela jsem si, jaká jsem frajerka, nechala jsem se tak absolutně zmanipulovat a ovládnout někým, to je ten rozdíl zásadní.“

Umění říct dost

Ženy bezdomovkyně si podvědomě vybírají muže, kteří mohou být podobni jejich otcům. Jelikož jejich otcové často nebyli funkční, vybírají si i ony muže, kteří zklamou. Respondentka EX10 vypráví, že se dostala na ulici kvůli svému příteli. Obětovala se pro muže, který ji záhy na ulici opustil. Její pohled na vztahy byl deformován tím, že ona sama se snažila vždy najít někoho, kdo z jejího pohledu na tom bude hůře a koho by bylo dobré zachránit. Respondentka si je svých sklonů vědoma. Na ulici se snažila „napravit“ drogově závislého muže, ale když viděla, že se jí to nepovede, dokázala se s ním rozejít. Respondentka nyní žije v dlouhodobém vztahu s mladým mužem podobného charakteru, který se však dokázal změnit:

„Já jsem měla vlastně přítele, kvůli kterému jsem, dá se říct, skončila na té ulici, protože já bych jinak mohla být na azyláku, možná bych tu školu nějak dodělala... On snad utek nějak z domova nebo nemoh domů, já nevím, co on tam tenkrát měl... Takže nakonec já jsem tady zůstala sama [přítel ji opustil] a asi pro mě

nejhorší, protože jsem na tohle v životě nebyla zvyklá, prostě hrozný pro mě ten začátek [na ulici], teď se divím, že jsem se psychicky nezhroutila... Já nemůžu mít člověka, který by byl dokonalejší, mě by to potom nebavilo ten vztah... Já jsem vždycky měla kluka horšího, než jsem byla já, vždycky. Mně by to nebavilo asi, mít potom bezstarostný život... Tam potom byl ten zlom, že Ondra mi potom prodal telefon... To jsem se vlastně snažila ho vytáhnout a jemu to [drogy] bylo přednější.“

Ublížili mi kamarádi

Vrstevnícká skupina má pro mladé bezdomovce výraznou hodnotu. U našich respondentů můžeme vyzorovat jisté rozčarování ze skupiny bezdomovců a vrstevníků, kteří pro ně znamenali potvrzení identity a pocitu, že někam patří. Došli k závěru, že tato skupina nepodporuje dovednosti, které se hodí pro život mimo ulici. K rozčarování dochází často již na ulici. Skupina kamarádů podobně dokáže ublížit několika způsoby. Zatahnout respondenta do rizikového chování, odmítnout pomoc, nebo ho podrazit.

Hledání přátel i za cenu kriminalizace

Jako začátek všeho rizikového chování bezdomovci často označují „špatnou partu“. Respondent EX09 vypráví, jak viděl ve svých kamarádech vzory, ale později byl jimi zklamán. Vybíral kamarády spíše emocionálně než rozumem. Pro respondenta byla riziková skupina přitažlivá, protože symbolizovala rebelii proti situaci v rodině, se kterou nesouhlasil.

„Nechtěl jsem být asi pozadu u těch kluků, no, abych se jim vyrovnal prostě, protože oni byli o dva tři roky starší, ten šel a tamhle někde něco ukrad a já říkám, jo, tak já to chci taky umět tady to, tak jsem šel a ukrad jsem to taky... Ten [vůdce skupiny] skončil ve vězení, dostal dva roky za el paso a potom 4 roky za opakování.“

Respondent EX03 vypráví, že se necítil dobře v běžné společnosti. Byl

stigmatizován dvěma handicapy, slepotou a tím, že je sirotek. Své místo nakonec našel mezi bezdomovci, s nimiž vytvořili pevný gang. Pravidla v gangu byla tvrdá, ale rovná. Gang fungoval na základě principů bratrství. Respondent v současné době žije v nájmu, platí nájem a žije se svou ženou, ale stále mu chybí plné přijetí společností. Stále neví, kam patří. Respondent se zatím nevyrovnal se stigmatem bezdomovce a musí bojovat s dalším stigmatem, a tím je zdravotní postižení. Jedním z důvodů je, že zkušenost respondentů a členů majoritní společnosti je natolik odlišná a navzájem nepochopitelná, že ji lze těžko sdílet:

„Spousta lidí mi tvrdí, že patřím do ústavu, spousta lidí mi tvrdí, že patřím na psychinu, spousta lidí mi tvrdí, že patřím na ulici znova, spousta lidí tvrdí, že patřím do kriminálu atd. Já nevím, kam patřím... Samozřejmě, že se uzpůsobily podmínky, aby to bylo fér, protože my jsme si v partě potrpěli na férový jednání mezi sebou, že jsme se chovali nefér vůči jiným lidem, to už bylo jedno, ale mezi sebou jsme se nikdy prostě nechovali nefér, že by ti kámoš vrazil prostě kudlu do zad, to neexistovalo. Svoboda, přátelství, férovost, férovost vůči jeden druhému. Bezdomovec nikdy není svině proti svému bezdomovcovi, proti svému kolegovi bezdomovcovi, není svině.“

Obnovení vztahů

Odsouzení, sociální izolace, zklamání a nedůvěra jsou pocity, které doprovází mladého bezdomovce během pobytu na ulici. Propast mezi bezdomovcem a lidmi, se kterými se stýkal dříve, se prohlubuje ještě před tím, než se člověk dostane na ulici. Nejtěžší pocity křivdy mladý bezdomovec zažívá v době, kdy očekává pomoc od blízkých, která nepřichází. Respondentka EX06 tvrdí, že v době, kdy přišla na ulici, se s ní mnoho lidí přestalo bavit. V té době však brala drogy a její chování se muselo zdát mnoha lidem nestandardní. Pocity křivdy často mají bezdomovci i v důsledku nedorozumění. Většinou mívají jiné zkušenosti než jejich vrstevníci, což vede k sociální izolaci i během reintegračního procesu. Respondentka EX06 považuje obnovení vztahů mezi přáteli a rodinou za nejtěžší úkol reintegrace:

„Já nevím, možná pro mě úplně bylo nejdrsnější takový to hrubé opovržení lidí a to, že mi nikdo nechtěl podat pomocnou ruku... Tak samozřejmě i moji přátelé

z dětství, moje rodina, všichni ode mě dali ruce pryč a moji rodiče, ačkoli se do krve nesnášeli, tak ani si nemuseli nic říkat, a když mě potkali na ulici, tak mi řekli dobrý den, prostě se ke mně nechtěli znát... Postupně obnovování vztahů, což bylo podle mě nejdělsí období, kdy ty lidi logicky, to má úplně každé, potřebujou nabýt znovu důvěru ve vás a dva, tři, čtyři, pět měsíců nestačí k tomu, aby se to změnilo, že někdy to je třeba i fakt deset let, než ty lidi jsou schopný vám nejenom odpustit, ale začít se na vás dívat jinak, protože vidí, že opravdu se ty věci změnila a že to nemůžou popřít.“

Izolace

Mnoho respondentů se muselo vyrovnávat se sociální izolací ještě před odchodem na ulici. Rodina jako sociální skupina většinou zklamala, a protože kvůli prospěchu často měnili školy, nemohli si vytvořit sociální skupinu ani ve škole. Zbývala jim skupina lidí z ulice, ke kterým je táhla společně sdílená zkušenost a jistá přitažlivost jejich životního stylu, který vyjadřoval rebelii proti společnosti, která je nepřijala. Takové pocity zažíval například respondent EX04, který si kvůli neustálému stěhování musel několikrát hledat nové kamarády.

„Ten přesun do Přerova. Protože dá se říct, že spolužáci a tenkrát dobrý kamarádi a celkem i jako hodně lidí jsem tam znal, byla to parta z vesnice, možná i ten věk byl takovej zlomovej... Nemohl jsem zapadnout do party. Ti kluci tam měli ustálenou partu a nějak nechtěli do toho pustit dalšího člověka.“

Ublížil mi stát

Sociální stát se stává poslední záchranou sítí před pádem na ulici. Mnoho lidí, ať už právem nebo neprávem, obviňuje stát za situaci, ve které se ocitli. Bezdomovci jsou považováni za antisociální element a mnozí z nich se staví do opozice vůči státu. Mnoho lidí na ulici zůstává v důsledku těchto postojů. Jde o velké množství bariér, které bezdomovec snažící se o návrat do společnosti musí překonat. Uvádíme pouze příklady.

Více informací

V období reintegrace dochází u klientů k jistému obratu. V době, kdy byli na ulici, zastávali antisociální postoje a sociální dávky vesměs odmítali. Nyní respondenti jsou ochotni sociální pomoc přijmout, například pokud nemohou najít práci kvůli handicapu. Nejdůležitějším prostředkem pro odstranění zášti vůči státu a společnosti jsou informace. Důležité je, aby o tyto informace měl klient zájem. Respondenti často příliš nevědí, jaké mají možnosti dostat se z ulice, a k tomu netuší, jak dlouho bude trvat, než se z ulice dostanou. Respondent EX03 relativně dobře pojmenoval změnu myšlení, kterou prochází člověk, který se chce dostat z ulice:

„Když už jsem potom byl bezdomovec, který už nebyl programovej, ale bezdomovec z nutnosti, nebo ze situace, situační, jak bysme to nazvali.“

Zneužívání dávek

Respondent EX05 je Rom, který vyšel z dětského domova, je homosexuálně orientovaný a je považován za mentálně postiženého. V rámci obranných mechanismů svádí své neúspěchy na diskriminaci, kterou podporuje stát. Snažil se najít práci, ale žádná potenciální práce mu plně nevyhovovala. Respondent EX05 se rozhodl spoléhat pouze na to, co mu stát dá. Tato strategie respondenta sice nevede k úplné reintegraci, ale je úspěšná a udržuje ho mimo zjevné bezdomovectví:

„Já potom jsem si řekl, když se stát takhle ke mně zachoval, že mě vypustil ven, tak na tento národ teda dělat nebudu, jestliže mě doposavad diskriminuje k přístupu bydlení, ke vzdělání a k zaměstnání, proč já bych měl dělat na tento v uvozovkách stát.“

Stigma bránící v sehnání práce

Vězení má být nápravné zařízení pro delikventy, ale málokdo, kdo prošel vězením, mluví o napravení. Vyrovnání se s minulostí vězně je další úkol mladých bezdomovců. Kriminální minulost je konkrétní hmatatelný aspekt, který diskriminuje člověka ještě dlouho po propuštění z vězení. Záznam v rejstříku trestů diskriminuje člověka při hledání pracovních příležitostí. Respondent EX04 z vlastní zkušenosti vypráví:

„Člověk má někdy snahu, říká, že by tam utíral záchody, že žádá o takovouhle práci, a oni mu řeknou: „Vy máte špinavej rejstřík.“ Já tvrdím, že prostě, proč člověk se špinavým rejstříkem nemůže jít utírat záchody. Koho tam okrade? ... Tak společnost je vůči tady těm lidem strašně moc uzavřená a je to tak. Nedůvěra, bláto.“

7.1.2.4. Udělal jsem chybu

Jako první krok v léčbě závislostí bylo považováno uznání vlastní chyby a přiznání, že závislý nezvládá své návykové chování. Situace bezdomovce je tak zřejmá, že žádný bezdomovec si nepotřebuje neustále připomínat vlastní chyby. Bezdomovec si může vyčítat velké množství vlastních chyb, což ho uvádí do deprese, lítosti a bezmoci, nebo se identifikuje jak s bezdomovectvím, tak i s drogovou závislostí, a odmítá s tím něco dělat, protože drogová závislost a bezdomovectví je součástí jeho přirozenosti. Přijetím role závislého a bezdomovce se stává respondent se svou situací spokojený. Své chyby a poklesy bere jako fakt, se kterým nelze nic dělat. Vidí-li respondent příčinu své situace pouze ve své osobnosti, může dojít k názoru, že se nikdy z ulice nedostane, a nepomůže tomu ani změna okolností.

Nepřipravenost

Většina mladých bezdomovců se dostává na ulici těsně po osmnáctém roce věku. Věk sociální nesamostatnosti se pomalu zvyšuje a většina lidí se osamostatňuje až dlouho po 20. roce života. Mladí lidé nejsou připraveni na převzetí zodpovědnosti sami za sebe.

Převzetí zodpovědnosti

Mladí bezdomovci většinou mají velkou sebedůvěru. Pomoci, které se jim dostane, si moc neváží. Někteří si neuvědomují možnosti a limity, které jim život nabízí. Mají pocit, že relativní komfort, který měli v původním zázemí, bude nějakým způsobem pokračovat. Málokterý mladý bezdomovec se dostane na ulici náhle

a nečekaně. Většinou jde o dlouhodobější nicnedělání klienta, v jehož důsledku s ním okolí ztratí trpělivost. Respondent EX11 mluví o sobě takto:

„Ale já nechápal, že to je příležitost. Nikdo mi doma nevysvětlil, že existuje VZP, PSSZ, že člověk musí pracovat, aby dostal peníze. Já se ocitnul na ulici a nebyl jsem na to vůbec připraven... Já prostě nechtěl přijmout, že jsem dospělý a že je čas se začít starat sám o sebe. Že musím převzít zodpovědnost za svůj život.“

Fixace na autoritu

Mnoho lidí odchází poté, co opustí rodinu, do neznámého prostředí (většinou velké město), což hraje zásadní roli v genezi sociálního propadu. Toto prostředí se stává anonymním úkrytem před dalším sociálním selháním. Pro neinformovaného člověka, který neví, jak se v novém prostředí pohybovat, jsou nástrahy velkoměsta nebezpečné. Jednou z chybných strategií je fixace na lidi z ulice a podceňování vlastního úsudku. Respondentka EX01 vypráví, jak se lehko nechávala ovlivňovat lidmi, kteří byli na ulici:

„Právě jsem si říkala, že jako že jsem z vesnice, na vesnici to vnímá člověk trochu jinak, ve větším městě taky. A já jsem byla naivní svým způsobem... Přiznám se, jako moje přiznání bylo takový, že je jednodušší poslouchat druhý, než se naučit, než něco dělat sama. Je to jednodušší.“

Lenost

Respondent EX09 vypráví, že život na ulici byl pokračováním bezstarostnosti, kterou zažíval před tím, než byl vyhozen ze svého původního zázemí. Orientace na přítomnost zahání všechny špatné vzpomínky i obavy z budoucnosti. Neřešené problémy se však během takového stylu života rozrostou, až bezdomovec přestává umět své problémy řešit, i kdyby chtěl. Respondent EX09 vypráví:

„No, tady co jsme byli prostě, líbilo se mi i to, že se tady nedělali ty vylomeniny, jakože by se fakt denně muselo chodit krást, že jsme se mohli sebrat, zašli jsme si ráno na ten papír, odpoledne jsme si nakoupili ty vína, šli jsme k vodě někam, byli jsme tam celý den a co člověk dělá na ulici, shání si prostě na ten alkohol, na drogy, to je všechno.“

Nehospodárnost

Nejkonkrétněji se nepřipravenost projevuje v nehospodárnosti s penězi. Nelze říct, že by mladí bezdomovci měli málo peněz. Peníze si mohou sehnat krádežemi, nebo i poctivou prací. Výsledek je však vždy stejný. Peníze z krádeže i plat relativně rychle utratí. Nepřemýšlejí nad budoucností, a tak nic neušetří. Pokud pravidelný příjem ustane, nemají nic ušetřeno a téměř okamžitě končí na ulici. Nehospodárnost může také souviset se závislostí respondenta. Respondent EX04 relativně dobře vypráví o vztahu k penězům na ulici:

„Ty peníze byly potřebnější jinde. V těch automatech. Já jsem si říkal, že nepotřebuju bydlet, nepotřebuju. Věděl jsem, že dokážu přežít i bez střechy nad hlavou, ale potřeboval jsem peníze na automaty, furt. To bylo zvláštní.“

Špatná rozhodnutí

Sami bezdomovci i exbezdomovci se přiznávají k tomu, že z velké části je jejich chyba, že se dostali na ulici. Tato „chyba“ se skládá z několika chybných rozhodnutí, chybějících dovedností a chybného uvažování.

Ponaučení z chyb

Například respondent EX09 si poctivě a dobře vydělával v dělnické profesi. Přesto necítil potřebu šetřit a celou výplatu prohýřil během několika dní. Když se zaměstnavatel mírně opozdil s výplatou, tak ho vykradl. Tím nejenže přišel o pravidelný příjem, ale také byl za tento skutek stíhán. To byl začátek jeho bezdomovecké kariéry. Nyní svého jednání lituje. Šlo o aktuální zkrat, chyběly mu peníze na pervitin. Po tomto vloupání užívání pervitinu omezil:

„Tak já můžu říct, že prostě jenom moje blbost, moje chyba, sám jsem si to udělal... proč jsme to udělali, že to byla kravina, to už jsem si uměl říct, že jsem udělal kravinu s bráchou a že jsme na to doplatili sami, že jsme se v těch Domažlicích měli dobře, změnilo se akorát to, že jsme přišli o všechno, co jsme si vybudovali.“

Zkratkovité rozhodnutí

Rozhodnutí odejít na ulici často souvisí s rodinnou situací, je neefektivní a často jde o spontánní rozhodnutí pod vlivem kritických událostí. Respondenti jednají zkratkovitě. Jedno z takových rozhodnutí je vydat se do Prahy, kde nikoho neznají. Relativně podrobně popisuje důsledky takového rozhodnutí respondent EX04:

„Vlastně, když mi bylo 18, měl jsem učňák hotovej, blížila se zima a sebrali mi auto. Odtáhli mi ho. Byl jsem bez peněz. Spolužáci už měli každej zaměstnání a měli jiný zájmy, než se mnou, tak jsem se rozhodl, že pojedu do Prahy, že Praha mě nějak spasí... Příjezd do Prahy byl hodně kritickej bod myslím mýho života. Jak jsem byl kluk z vesnice většinou, pak jsem bydlel ve městě Přerov, to už bylo město, ale i Přerov byl malej, nakonec. Tak Praha to byly nekonečný možnosti a život na ulici v Přerově, můžu říct, je krutej. Fakt krutej. Já jsem vánoce prožil o dvou rohlíkách... Jel jsem sem s nadějí toho, že se nějak dostanu nahoru v Praze, než přišlo to, že z Naděje jsem se dostal k Láslovi a u Lásla jsem zjistil, že... Hraní mě dovedlo tady v Praze, dá se říct do problémů s dluhama, do problémů s tím, že jsem nakonec musel jít i šlapat, jo.“

Nerozhodovat se o ničem

Na ulici člověk ztrácí své hranice a každé překročení své hranice je svým způsobem traumatické. V konečném důsledku nemít žádné hranice je na ulici výhoda. Člověk, který své hranice zrušil, není jimi omezen a nemá výčitky svědomí, pokud nějakou hranici poruší. Tito lidé se řídí pravidlem, že i pokud to okolnosti vyžadují, jsou pravidla a zásady spíše na obtíž. Na ulici se lidé často chovají tak, jako by nechtěli vůbec o ničem rozhodovat. Život nechávají plynout. Svá rozhodnutí ponechávají náhodě a jejich experimentace se může dotýkat i tak závažných rozhodnutí, jako je vzít si život. Respondent EX04 vypráví:

„Já jsem šel na Letnou na zídku a skláněl jsem se tam. Úplně naschvál, já jsem chtěl spadnout, ale já jsem sám nedokázal skočit, ale když jsem věděl, že když se opiju a náhodou spadnu, tak že to bude dobrý. Takhle jsem si to představoval.“

Nedokončení školy

Mladí bezdomovci většinou promeškají dobu, která je určená k dokončení profesní přípravy. Jediným, kdo z našich 11 respondentů dokončil školu před pádem na ulici, je respondent EX04. Škola je pro něj důležitou hodnotou. K dokončení školy byl však motivován i emocionálně, škola symbolizovala protest proti otci, který ho nechtěl živit. Má výuční list, ale nikdy nepracoval v oboru. Dokončení školy mu sice nepomůže na trhu práce, ale je to jediná věc, na kterou je hrdý. Respondent vypráví:

„Já jsem byl z těch bojovníků za mamku proti tomu tátovi a dalším důvodem bylo to, že než jsem se dostal na ulici, já jsem rád, že jsem dodělal školu. To se vůbec nemuselo stát a vidím teďka na hodně lidech, kteří jsou u nás v programu, že školu nedodělali, a jsem rád za to, že jsem to dokázal.“

Střední školu si dodělali i respondenti EX05 a EX11. Respondent EX11 se začal živit hudbou. Vzdělání dokončil, i když to k výkonu svého povolání nepotřeboval. Respondent EX05 má i přes svůj mentální handicap vysokou sociální inteligenci a je velmi cílevědomý. Maturitu si dodělával již během procesu reintegrace a v tu chvíli to bylo součástí smyslu jeho života. Jeho ambice jsou vyšší než jeho potenciální schopnosti. Chce studovat práva a stát se reportérem. Maturita mu však pomohla soustředit se na cíl a během doby studia si zajistil řádné bydlení:

„No dodělal jsem si základní vzdělání a na základě toho jsem byl přijat na střední školu, kterou jsem navštěvoval dálkově při zaměstnání pátky, soboty, neděle, jsem dojížděl do Kolína... Já totiž toužím být reportérem, a proto jdu do zahraničí, abych se mohl stát reportérem tamní televize a dělat třeba zprávy.“

Většina z respondentů uznává, že udělali chybu, když opustili školu. Důvodem převážně byla jejich neochota studovat. Dodělat si školu je vhodná motivace i pro současné bezdomovce, ale je třeba tento cíl spojit i se zajištěním bydlení. Příhodnou situací pro dokončení školy měl respondent EX09. Respondent mohl školu dokončit, ale již měl jiné zájmy, které zastínily potřebu dodělat školu, a neviděl v dokončení školy žádný smysl:

„To jsem nedokončil, protože já jsem tam měl být do osmnácti a mně to vycházelo tak, že bych musel ještě půl roku tam být přes osmnáct, ono v pasíáku si to můžete prodloužit, a když si to neprodloužíte, tak nic se neděje, šel jsem na dovolenku a už jsem se tam nevrátil.“

Odmítnutí pomoci

Častá odpověď na otázku, co by současní bezdomovci potřebovali k tomu, aby se dostali z ulice, jsou peníze. Úzká profilace na materiální hodnoty během pádu na ulici zamlžuje objektivně větší hodnoty a těmi jsou mezilidské vztahy. Nabídnutí pomoci ať od kamarádů, sociálních služeb, nebo od neznámého, může být počátečním impulsem k reintegraci mladých bezdomovců. V příbězích exbezdomovců se často hodnotí jako chyba odmítnutí takové pomoci.

Zneužití pomoci

Respondent EX11 vypráví, jak jeho kamarádi pro něj často znamenali pouze zdroj k uspokojení materiálních potřeb. Respondent se od 15 let pohyboval na ulici a byl sociálně zdatný si pomoc vyžádat. Paradoxně relativně hustá sociální síť kamarádů, kteří mu byli ochotni pomoci, oddalovala jeho rozhodnutí převzít odpovědnost sám za sebe. S takovou taktikou „vyžrání všech svých známých“ se setkáváme i u současných bezdomovců, a zatímco oni vidí chybu v relativně dostupné pomoci (např. nízkoprahová denní centra), náš respondent vidí tuto chybu jen v sobě. Respondent došel k myšlenkové proměně, kdy pomoc není vnímána pouze jako uspokojení materiálních potřeb, ale spíše jako příležitost k růstu.

„Já v 15 letech našel pomocnou ruku u mnoha lidí, což bylo zvláštní. Ale já nechápal, že to je příležitost... Nalepil jsem se na kohokoliv, kdo mi byl ochoten pomáhat a vysával z něj energii... Například můj kamarád mi poskytoval nocleh, mohl jsem něco sníst a měl jsem spoustu času, ovšem já ho nezužitkoval. Neuměl jsem to. Příležitosti byly všude kolem mě, ale já je nechtěl vidět. Dlouho. Dluhy rostly, ale já si až do 18 let myslel, že všechno jsou hlavně kámoši, kluby, hip-hop, sex...“

Nezkoušel jsem najít práci, prostě jsem se nechal hýčkat něčí pomocí a tak mi to vyhovovalo.“

Nezvládnutí podmínek pomoci

Odmítnutí pomoci během pádu a pobytu na ulici může souviset s naučenou bezmocností bezdomovců. Bezdomovci mají pocit, že jim nabízená ruka pomoci ve skutečnosti nepomůže, nebo se obávají, že nezvládnou podmínky pomoci. Mají strach ze studu, i ze zklamání dobré vůle pomáhajícího. Přijetí pomoci tedy znamená jistou stresovou záležitost. Respondent EX04 vypráví:

„Oni si na to zvykli a už nemají zájem. Jasně, tak celkově si bezdomovec staví bariéry tím, že neprokazuje žádnou spolehlivost. Nechce plnit nějaký řád, protože z toho života je zvyklej na to, že je to jedno, kolik mu dá stát, a to je bariéra. Najednou, já, ktorej žiju na ulici, dokážu se o sebe postarat jakkoliv, já bych měl teď dělat něco takovýho, proč? Co mě k tomu vede, co já potřebuju. Vůbec pochopit, že pro to, abych se mohl změnit, musím já něco udělat. Musím něco obětovat. To je nezájem, totální nezájem něco obětovat vůči tomuhle.“

Přijetí pomoci

Přijetí pomoci je závazek, který může omezit nabytý pocit „svobody bezdomovce“. Vzdát se této svobody je nejtěžší úkol pro bezdomovce, protože se vzdává jediné výrazné hodnoty, kterou má. Bezdomovec tímto částečně ztrácí svoji identitu a předává ji do rukou pomáhajícího. Proto předání identity neosobní organizaci je pro některé bezdomovce přijatelnější, než lidem, které znají. Bezdomovec sdílí svou identitu s pomáhajícím, který do pomoci investuje energii, a on musí dělat kompromisy, které na ulici nedělal. Respondent EX08 podstoupil reintegrační program a zde musel ustoupit od svých zásad, aby procesem reintegrace mohl projít. Mnohokrát chtěl program opustit, ale jelikož se cítil zavázán těm, kdo mu pomáhali, tak v reintegračním programu setrval. Takový závazek je svým způsobem kontrolou, kterou v určité fázi reintegrace ten, kdo ji podstupuje, potřebuje. Respondent EX08 vypráví:

„Já jsem byl strašný odpůrce toho [sociálních dávek]. Říkal jsem, že od státu nic nechci a tohleto a pak říkám, tak nakonec mě ta sociální dokopala k tomu, že si to mám zařídit... Jako jak jsem se dostal nahoru [azylový dům], tak jsem se chtěl na to vykašlat kolikrát, protože kdybych neměl v sobě soucit vůči těm lidem, kteří vlastně byli u těch překážek, tak jsem tam [na ulici] znova. Říkám, hele, seru na vás kreténi, já se s váma srát nebudu, víš to ego jako, taky kolikrát jsem si říkal, hele, kašlu na vás, já se na vás můžu vysrat, vezmu si stan, půjdu do lesa a tam si lehnu.“

Pocity lítosti

Pocity lítosti často doprovází většinu lidí, kteří jsou na ulici. Je relativně jedno, zda lítost pramení z toho, že ze své situace obviňují sami sebe, nebo příčinu vidí ve vnějších záležitostech. Lítost může být jednou z fází ke konečnému vyrovnání se s minulostí, jak je podrobně uvedeno u modelu 5 fází smíření Kubler-Rosové (2005). Zde je popsána lítost nebo smutek jako předposlední fáze smířování se s prožitou ztrátou. Dlouhodobé setrvání ve fázi lítosti je však kontraproduktivní.

Necítit lítost

Respondent EX03 lítost jako takovou nikdy nepřijal, i když se od dětství s lítostí setkával, protože byl slepý. Tvrdý svět na ulici vnímal jako svět bez lítosti, a proto mu nějaký čas vyhovoval. Tento respondent si dlouhodobě udržuje odstup od emocí, které by naznačovaly sebelítost, a spíše se soustředí na obviňování okolí a dalo by se říci, že se udržuje ve fázi zlosti (také jedna z fází zmíněného modelu). Ukazuje se, že strategie nepřiznání si lítosti nad sebou samým může být sice úspěšná v reintegračním procesu, ale může na druhou stranu také vést ke stálému napětí:

„Nemám rád lítost, nemám rád prostě, ty jsi chudáček, ty ses tam dostal takhle na ulici, ty jsi chudáček, to ten člověk nechce slyšet. On chce slyšet, hele, jseš chlap dospělej, tak se o sebe postarej, postav se na nohy.“

Nevracet se do minulosti

Jedna z nežádoucích emocí je tedy lítost nad sebou, která se vytváří pod vlivem bezdomoveckého stylu života. Cíl „přestat se litovat“ lze lehce definovat, ale hůře se aplikuje v terapii bezdomovce. Jednou z možností, jak se přestat litovat, je nevracet se k událostem, které by lítost mohly vzbuzovat. Vymazat z paměti tyto události však nikdy plně nejde a v případě násilného potlačení se tato snaha projeví v psychické diskomfortitě. Respondentka EX06 hovoří o nevracení se k věcem, které se staly:

„Když se vracíte ke svým starým věcem nebo zážitkům, tak se utápíte v sebelítosti, a pak je to jasný, že se buď zabijete, anebo skončíte někde na nějakým něco [drogách].“

Intelektualismus a nalezení pozitiv

Zdá se, že svoji minulost má relativně srovnanou respondent EX11. Lítost či smutek v souvislosti s pobytem na ulici bere jako něco přirozeného a v případě frustrace přirozených potřeb jako něco potřebného. Litovat se tedy není zlé, ale je třeba s lítostí pracovat. Respondent lítost nad svým osudem překonal racionalizací až intelektualizací. Události, které se staly, přijal jako příležitost ke změně žebříčku hodnot. Setkání s bezdomovectvím bere jako zkušenost, která může mít i pozitivní dopad. Například setkání s bezdomovci může být motivační element, který pomáhá rozhodnout se, že „nechce být jako oni“. Najít v traumatických událostech nějakou pozitivní hodnotu je patrně nejefektivnější způsob, jak se zbavit lítostí, která traumatické události doprovází. Respondent EX11 vysvětluje, jak uvažoval v době, kdy byl na ulici:

„Co vlastně takový bezdomovec potřebuje? Trochu jídla, něco vypít, někde se vyspat a být alespoň trošku zdravý. Když nemá ale ani to, projeví se příroda. Hlad a zima spustí nové procesy v nás – deprese, zármutek, zoufalství. Díval jsem se do cizích oken a viděl spokojené rodiny, jak večerí a děti se chystají do postele... To bylo něco strašného, šíleného... [Co si z ulice беру?] Je to fajn žít si v přepychu a vědět, že umím přežít i v totální bídě. Nebojím se života a ani smrti. Moje genetická výbava je nyní velmi silná. Věřím, že moje děti budou vysoce odolné, psychicky i fyzicky. To vše

díky mým zkušenostem z ulice. Terapii bezdomovectví bych dal jako povinnou činnost všem od 18 let na dva roky. Všichni ti rozmazlení parchanti by si snad konečně vážili toho, co mají. Nelituju ničeho. Všechno to bylo k něčemu dobré a je na každém bezdomovci, jestli bude považovat svůj momentální stav za výhodu nebo nevýhodu.“

7.1.3. Závěr k vyrovnání se s minulostí

Minulost mladých bezdomovců je často plná negativních zkušeností. Ty nesporně ovlivňují jejich chování. Bezdomovci se často soustředí na to, co se stalo, a na to, co již nelze změnit, nebo se snaží popírat, že je jejich minulost jakkoliv ovlivňuje. Tyto strategie mají mnoho variant a zásadně ovlivňují chování i fungování bezdomovců ve společnosti. Většinou tyto strategie vedou pouze k dílčím nebo krátkodobým výsledkům, a proto je možné nazvat je negativními.

Negativní strategie jsou často rychlou a nepromyšlenou reakcí na vzniklý problém. Pomáhají sice vyrovnat se s minulostí relativně rychle, ale dočasně. Na ulici se zároveň stávají drobnými bariérami, které zabraňují hledat pozitivní budoucnost. Tyto bariéry se navenek projevují dvěma způsoby: rezignací či rizikovým chováním. Negativní strategie chování sice mají devastující vliv na fungování ve společnosti, ale chrání sebedůvěru bezdomovců. Jedná se o přirozené obranné mechanismy, které v určité době mají svou funkci. Naši respondenti si však tyto strategie zafixovali a spíše než ke stálému vyrovnání se s traumatem vedou k další traumatizaci. Respondenti později změnili pohled na trauma i strategii zpracování minulosti, což vede k pozitivním výsledkům, k eliminaci negativních emocí, které vzpomínky na minulost přinášejí.

7.2. Sekundární faktory bezdomovectví – vlivy ulice

Podobně jako na primární činitele bezdomovectví jsme se dívali dvěma pohledy, tak i vlivy ulice popisují dvě skupiny respondentů. Větší skupina respondentů mladých bezdomovců popisuje svůj pohled na vlivy ulice z hlediska

jejich aktuálního prožívání a chování, skupina exbezdromovců vzpomíná na vlivy ulice z delšího časového odstupu a hlavně se snaží identifikovat impulsy, které považuje za rozhodující k odstříhnutí se od vlivů života na ulici.

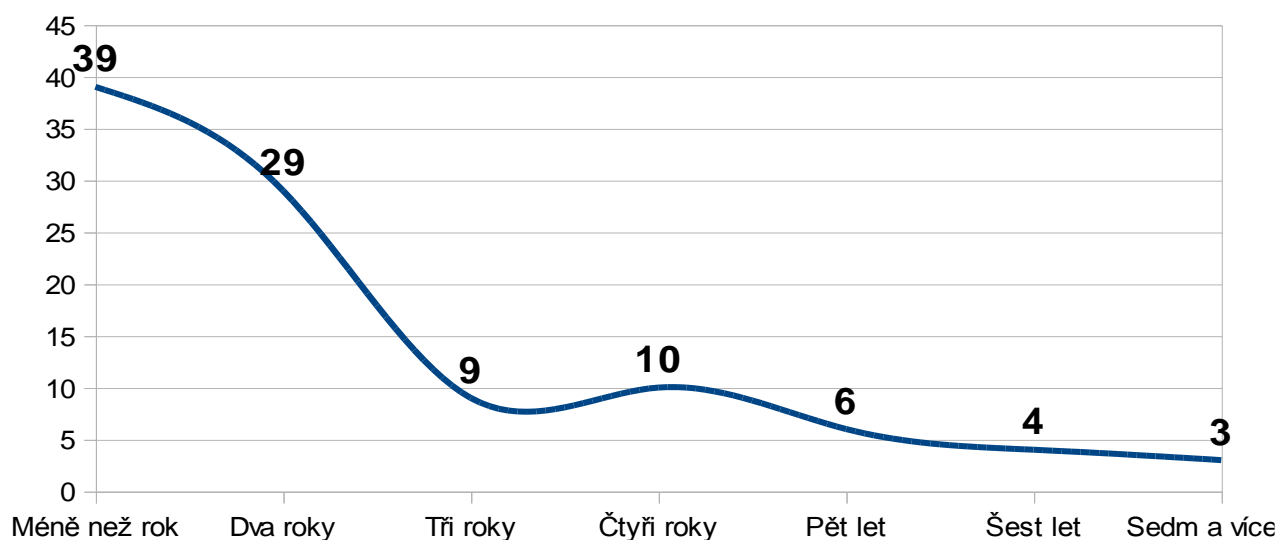
7.2.1. Kvantitativní analýza sekundárních faktorů u mladých bezdomovců

Kvantitativní analýza se týkala dat získaných ze semistrukturovaného rozhovoru a z některých subtestů testové baterie (zkrácená verze Eysenckova dotazníku EPQ/S, Formulář rozhodování a test Desatero). Vliv adaptačních mechanismů na život na ulici nelze zvolenou metodologií prokázat. V kvantitativní analýze jsem se tedy zaměřoval na změnu postojů, chování, sociálních kontaktů a vůle, jak je během života na ulici respondenti popisovali. Aktuální postoje a strategii chování respondentů můžeme zjistit z rozhovoru nebo ze subtestů, ale nemáme anamnestické údaje z doby, než se dostali na ulici. Některé tyto aspekty však lze analyzovat rozdělením respondentů do podskupin z hlediska délky jejich pobytu na ulici.

7.2.1.1. Adaptace na způsob života bezdomovce – změna postojů

Mezi našimi respondenty z řad bezdomovců byli lidé na ulici nejméně dva měsíce a nejdéle osm let, což je dáno také věkovou výsečí našich respondentů (rozdíl mezi 18 a 26 lety je 8 let). V průměru naši respondenti byli na ulici dva až tři roky (viz graf č. 14). Existuje předpoklad, že jednotlivé postoje nebo projevy chování se budou lišit mezi skupinou, která je na ulici krátce (do půl roku), a skupinou těch, kteří zde jsou dlouhodobě (5 let a více). 68 % našich respondentů je na ulici kratší dobu než dva roky. Dá se to vysvětlit tím, většina mladých lidí opouští ulici do druhého roku pobytu na ulici, nebo úzkým věkovým vymezením, v jehož důsledku mohli být tito lidé kontaktováni pouze na začátku své bezdomovecké kariéry. Pokud někdo zůstává na ulici déle než dva roky, jeho reintegrační proces se podle názoru

odborníků (například Pěnkava, 2002) stává obtížnějším. Druhý rok je již opakováním stejného, bezdomovec získává větší jistotu, ví, jak přežít zimu a kde a jak trávit léto, ale na druhou stranu se život na ulici může začít zdát stereotypní. Po dvou letech se jim jeví návrat do společnosti jako méně reálný a hodnoty, které respondent začíná vyznávat, začínají být dostupnější na ulici než mimo ni.

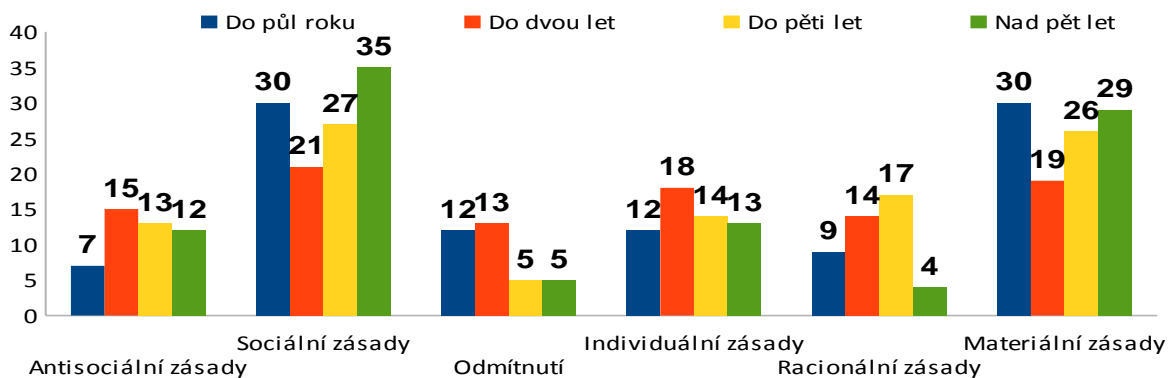

Graf č. 14: Délka pobytu klientů zkoumané skupiny na ulici (N 88), v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

Důležitou složkou adaptace na pouliční život je zasvěcení do způsobu života na ulici, což souvisí se strategií přežití. Strategií přežití není pouze nalezení alternativního zdroje obživy, ale i přijetí nově příchozího do bezdomovecké komunity a jeho přizpůsobování se zde platným pravidlům a stylu života. Pod vlivem bezdomovecké komunity dochází k postupné, většinou společensky nežádoucí proměně osobnosti, návyků a postojů, což si tito lidé málokdy uvědomují. Přijetím pravidel ulice, byť jen formálně, se nově příchozí bezdomovec stává součástí sociálně vyloučeného společenství. Toto společenství poskytuje jedinci určitou oporu, ale na druhé straně podporuje rozvoj nežádoucího a leckdy i rizikového chování.

Za účelem zkoumání postojů respondentů jsme se rozhodli sestavit originální subtest Desatero (viz úvod k praktické části a přílohy č. 3). Při srovnání skupin respondentů rozdělených podle doby bezdomovectví se projeví rozdíly v jejich

postojích. Skupiny byly rozděleny dle délky pobytu na ulici: do šesti měsíců, do dvou let, do pěti let a více než pět let. Respondenti měli sepsat své osobní desatero, tedy deset pravidel a přikázání, kterými se oni sami řídí. Genderové rozdíly mezi jednotlivými skupinami (mezi muži a ženami) nebyly tak významné, jako byly u skupin dle délky pobytu na ulici.

Graf č. 15: Přikázání a pravidla bezdomovců dle délky pobytu na ulici (N 533, každý ze 74 respondentů měl sdělit 10 zásad) (jsou zde uvedeny hodnoty v procentech).

Přikázání jsme rozdělili do kategorií dle jednotlivých hodnot, kterých se týkaly. **Materiální přikázání** se týkaly materiálního zajištění (dodržuj hygienu, najdi si bydlení atd.), **racionální přikázání** zdůrazňovala význam budoucnosti (přemýšlej, mysl na budoucnost), **individuální přikázání** zahrnovala orientaci na svoji osobnost (buď svůj, mysl na sebe), **odmítnutí bezdomoveckého života** či rizikových aktivit (nefetuj, nekrad'), **antisociální přikázání** kladla důraz na nebezpečnost společnosti (nikomu nedůvěřuj, lidé jsou zlí, buď sobec) a **sociální přikázání** vyjadřovala naopak pozitivní hodnocení společnosti (pomáhej, buď kamarádský). Za pozornost stojí změna postojů k jednotlivým přikázáním během pobytu na ulici.

Vzhledem nízkým rozdílům mezi jednotlivými skupinami můžeme k datům přistupovat pouze opatrně. Přesto z grafu vidíme, že vztah k materiálním přikázáním jako jsou „bydli“, „sežeň peníze“ se v průběhu času pobytu na ulici trochu mění. Největší důraz na tato přikázání je hned během vstupu do procesu bezdomovectví a nejmenší ve skupině do dvou let na ulici. Lidé jsou čerstvě na ulici nevědí, jak

tyto potřeby uspokojovat a jejich motivy se soustředí na uspokojení materiálních potřeb a teprve později jsou schopni soustředit se na potřeby další. Důležitou hodnotou pro nově příchozího na ulici je osamostatnění. Během několika měsíců se naučili své potřeby uspokojovat a soustředit se na jiné faktory, které s sebou pobyt na ulici přináší. Bezdomovec v této době prochází fází adaptace a hledá pozitivní hodnoty ve své situaci, aby si zlepšil sebedůvěru. Materiální potřeby jsou tedy na ústupu a objevuje se potřeba svobody a autonomie. Nastupuje hodnota svobody, která se stává pozitivní hodnotou nalezenou na ulici. Postupem času materiální potřeby získávají opět navrch, což může být dáno tím, že do popředí vstupuje hodnota přežití, protože další hodnoty byly zneváženy pobytem na ulici.

Racionální zásady postupem doby rostou. Tato přikázání mají nejvyšší váhu v období od šesti měsíců do pět let pobytu na ulici. Jde o dobu, kdy člověk hledá úspěšnou strategii jak přežít. V prvních měsících na ulici jedná impulsivně, je v šoku a spíše se „nechá táhnout“ různými vlivy ulice, v naději, že situaci nějak ustojí. Po několika letech se zdají racionální zásady zbytečné a člověk na ulici se chová v souladu s naučenými zvyky a strategiemi. Individuální zásady jsou nejsilnější po půl roce na ulici, kdy se aktivuje adaptační mechanismus, který nutí člověka více se orientovat na sebe. Účelem těchto zásad je zvýšení sebeúcty. Nejvyšší hodnotou takových zásad bývá „svoboda“ a na rozdíl od antisociálních přikázání toto přikázání neslouží k ochraně vlastního já. „Antisociální přikázání“ nejvíce zastávají lidé, kteří jsou na ulici od šesti měsíců do dvou let. Jde hlavně o zásadu „nikomu nedůvěřuj“, o proces, kdy respondent má stále vysoké nároky na okolní společnost, ale již se cítí zklamaný z chování ostatních lidí. Cítí, že ho všichni opustili a zároveň zažil i první zklamání lidmi z ulice a tato frustrace se projevuje antisociálními zásadami. Jejich tendence časem klesá, ale proměňuje se i jejich kvalita.

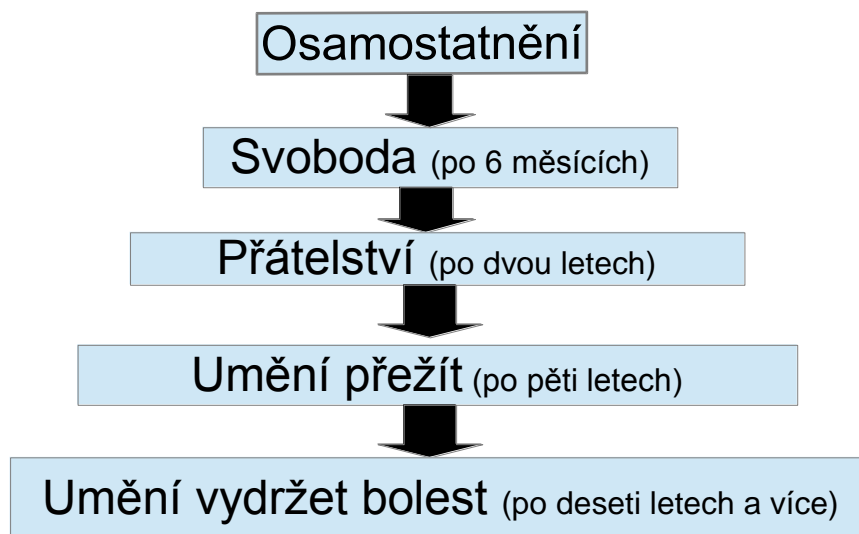
Zásady týkající se odmítnutí souvisí s nesouhlasem s určitou oblastí bezdomoveckého způsobu života. Nejčastěji jde o odmítnutí drog či nezákonné činnosti. I u těchto zásad je patrné, že odpor k tomuto chování radikálně klesá již po šesti měsících. Po této době je člověk nucen přehodnotit své chování a již se neřídí svými původními zásadami, ale tím, co na ulici přináší efekt. Nejčastěji respondenti

zastávají zásady vyjadřující snahu být co nejvíce zadobře s okolní společností. Lidé krátce na ulici často zmiňují obecné zásady společenského žití, případě zásady podobné původním principům křesťanského desatera. Nejčastěji jde o přikázání týkající se přátelskosti. Postupně bezdomovec sice ztrácí své původní sociální kontakty, ale získává nové, na které neklade tak vysoké nároky. S délkou pobytu na ulici narůstá například význam přikázání „pomáhej“. Jde o na ulici všeobecně přijímanou zásadu, která má podobu recipročního altruismu.

pořadí	Zásada	Kategorie	Četnost (v procentech)
1.	Buď přátelský a cti přátelství.	Sociální	43
2.	Nedůvěřuj každému.	Antisociální	42
3.	Nepokradeš.	Odmítnutí	39
4.	Nebudeš brát drogy.	Odmítnutí	32
5.	Buď vždy upřímný.	Individuální	31
6.	Sežeň si práci.	Materiální	31
7.	Buď svůj.	Individuální	30
8.	Pomáhej ostatním.	Sociální	30
9.	Najdi si přítelkyni a založ rodinu.	Materiální	28
10.	Dodržuj hygienu.	Materiální	27

Tabulka č. 5: Deset nejčastějších morálních zásad našich respondentů (N 74) (neznamena to ovšem, že tyto zásady automaticky dodržují).

Adaptace na pouliční život je především změnou postojů, které se odráží i v chování. Jde o proces, kdy jednotlivé hodnotové postoje vstupují do popředí zájmu a zase mizí. Z příběhů respondentů můžeme přiřadit každé fázi adaptace jednu významnou hodnotu. Jako inspirativní zdroj můžeme použít pyramidu hodnot dle Maslowa (1987), kdy během pobytu na ulici postupně mladý člověk přechází z hodnot, které mají dlouhodobější charakter, k hodnotám, které se vztahují především k přežití.

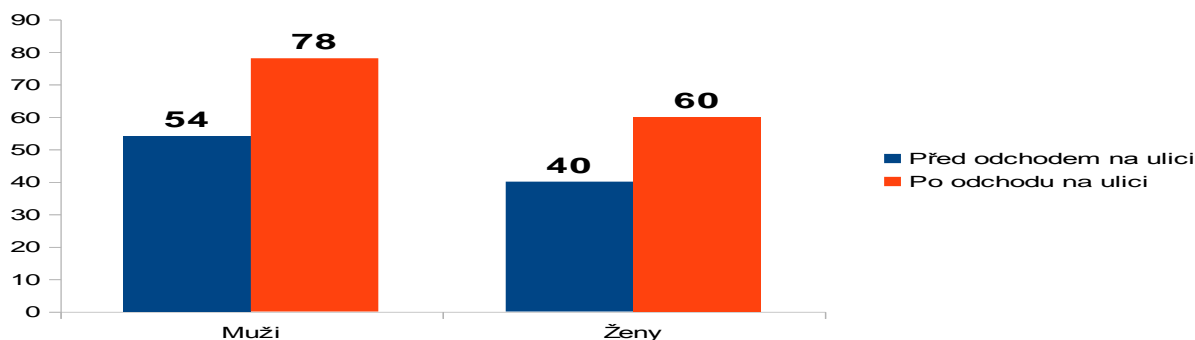
Graf č. 16: Návrh modelu adaptace na bezdomovectví dle orientace na pozitivní hodnoty, inspirováno pyramidou hodnot Maslowa (1987) (časové hodnoty jsou orientační).

Adaptační mechanismy se mění dle hodnot, které bezdomovci vyznávají. Z rozhovorů lze navrhnout model adaptačních mechanismů v průběhu bezdomovectví, který však je dále nutno ověřit. Tento model se dá vysvětlit takto: první dny na ulici jsou pro bezdomovce náročné, ale stalo se to, co už dávno mělo proběhnout. Klient odchází ze zázemí, které se jeví jako nevyhovující, a konečně se osamostatnil. Nastává období, kdy pozitivní hodnotou na ulici může být nový začátek a u mladých bezdomovců osamostatnění. Respondent posléze zjišťuje, že na ulici ho nikdo k ničemu nenutí a že má svou svobodu. Práce ztrácí svoji hodnotu, protože klient se naučil žít bez práce a okolí respondenta zastává stejný názor, že práce není dostupná nebo je zbytečná. Postupně však zjišťuje, že bytí na ulici má také své stereotypy, že i v pouličním životě se může objevit nuda. Hledá nějakou jinou zástupnou hodnotu. Sice ztratil mnohé kontakty, které měl před tím, než se dostal na ulici, ale získal nové kontakty s lidmi, kteří mají podobnou zkušenost. Tuto hodnotu nalézají v mezilidských vztazích, které jsou sice povrchní, ale intenzivní. Poslední fází, kterou jsme identifikovali u mladých bezdomovců, je fáze, kdy vstupuje do popředí

hodnota přežití. Kamarádi z ulice zklamali. Respondent ví, že vztahy na ulici mají své limity, a tak je spíše zneužívá. Jeho hodnotou se stávají schopnosti, které mu pomáhají přežít na ulici. Zažil, že mu zemřeli kamarádi nebo ho zradili a začíná se spoléhat sám na sebe. Poslední fází je fáze bolesti. Tuto fázi většinou nenacházíme u mladých bezdomovců, ale u lidí, kteří jsou na ulici přes deset let. Ulice postupně oslabuje schopnosti přežití, hodnota přežití se vytrácí a zbývá jen bolest. Hodnota bolesti a utrpení je v tom, že klient dokáže tuto bolest vydržet. Je to konečná fáze „pomalé sebevraždy“. Frankl (2006) téma bolesti a utrpení popisuje jako pozitivní hodnotu, která může vést ke smyslu života. Hodnota bolesti a utrpení je logickým důsledkem zjištěného průběhu adaptace na bezdomovectví, ovšem dotýká se starší populace bezdomovců, kteří nejsou součástí naší výzkumné skupiny.

7.2.1.2. Strategie přežití – změna chování

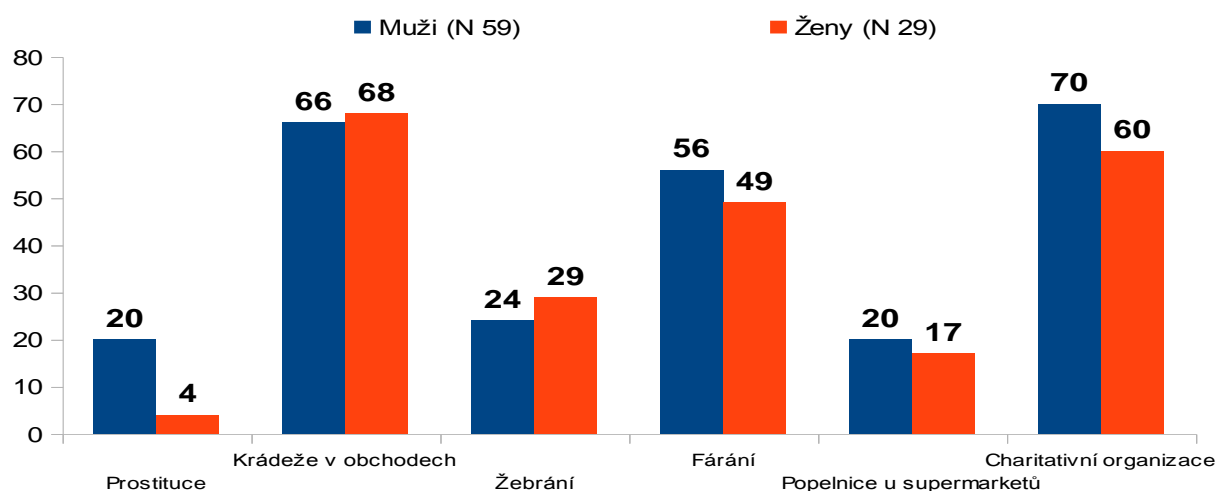
Poznatky o strategii přežití jsem získával především ze semistrukturovaného rozhovoru, v němž byla strategie přežití na ulici jedním z témat. V rámci strategie přežití jde hlavně o změnu chování. Tato změna probíhá spíše intuitivně a společně s postoji se mění i chování. Změna chování je viditelnější než změna postojů a prochází stejně nekontrolovanou změnou jako v případě změny postojů. Polovina respondentů měla problémy se zákonem před odchodem na ulici, ale na ulici dojde většinou ke zintenzivnění a rozšíření rizikových aktivit, na druhou stranu z menší části může dojít i k útlumu těchto aktivit. Riziko, že budou při krádeži přistiženi, není pro ně nijak děsivé. Nemají příliš co ztratit. Hranici antisociálního chování posouvá užívání drog a alkoholu. Jejich následkem mizí zábrany a objevuje se potřeba vyššího zisku, která se zintenzivňuje. Zvyšuje se tak pravděpodobnost přechodu od lehčích trestných činů k závažnějším.

Graf č. 17: Počet mladých bezdomovců, kteří přiznávají, že kradou (N 88), v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Volba strategie přežití často závisí na vývoji, jakým směrem se jednotlivé postoje posouvají. Často jde také o snahu či výběr, zda si zachovat určitý status či sociální pozici (vnější image) společně se zachováním vnitřních hranic (svědomí). Například žebrání vyžaduje přímý kontakt s člověkem, od kterého se něco chce. Při žebrání bezdomovec demonstruje svou chudobu a je závislý na pomoci úspěšnějších. Fárání (tj. vybírání popelnic) sice také potvrzuje nízké sociální postavení, ale není spojeno s nutností přímého kontaktu. Do kontejneru lze jít v noci, kdy je malá pravděpodobnost, že bude spatřen. Krádeže nejsou dle respondentů potvrzením vlastní ubohosti. Krádeže probíhají skrytě a jsou nejjednodušším způsobem, jak získat potřebný obnos. Bezdomovec potřebuje pouze prolomit vnitřní hranice a vyrovnat se s vědomím rizika odhalení a s tím spojeného rizika trestu. Krádeže lze však provozovat pouze dočasně, protože krádežemi ve stejných obchodech se zvyšuje riziko odhalení a již potrestaní riskují více. Jistou variantou další nelegální činnosti je bezpečnější distribuce omamných látek. Mladí bezdomovci se mohou stát členy distribuční drogové sítě a specifickým způsobem dělat kariéru. Čím výše v hierarchii drogových dealerů stoupají, tím snadněji se sice dostávají mimo ulici, ale prohlubuje se tím většinou jejich závislost na drogách a stoupá riziko zadržení policií. Prostituce je specifickou kategorií, představuje prodávání intimity a přijetí ponižující sociální role. Tato varianta bývá většinou mladých bezdomovců odmítána a považována za krajní variantu. Mladí bezdomovci se touto profesí příliš nechlubí, a pokud ji provozují, jde o nárazové jednání lidí závislých na drogách. Tito lidé potřebují větší

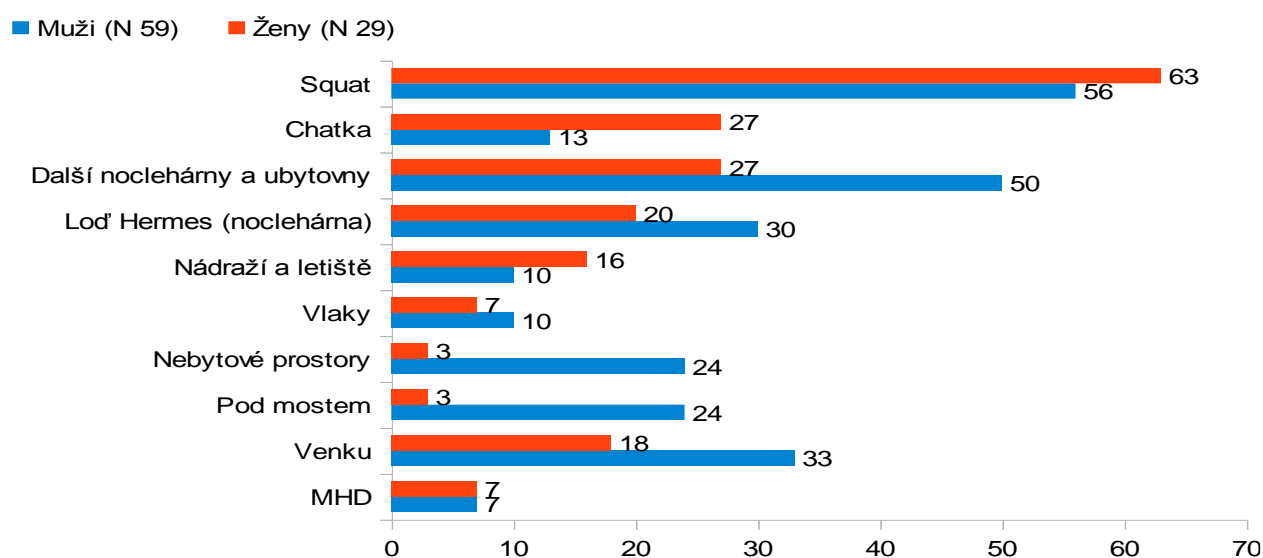
obnos peněz pro opatření drogy prakticky denně, proto další typicky bezdomovecké zdroje obživy nestačí. Zajímavostí je ambivalence k využívání sítě sociálních služeb. Využívání těchto služeb nejvíce vadí tím, že se zde objevuje velká koncentrace lidí se stejnými problémy. Pro nově příchozí jde o jednoznačné potvrzení toho, že respondent je na ulici, ale i o to, že se respondent nechce, anebo nemůže sám o sebe postarat. Mnohá střediska se stávají místem setkávání a okolo střediska se buduje komunita, a bylo tomu tak i kolem střediska, kde probíhal sběr.

Graf č. 18: Četnosti uváděných způsobů obživy mladých bezdomovců (v grafu jsou uvedeny relativní četnosti) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Bezdomovectví je způsob života, který je spojen s velkým omezením soukromí a s pobytem ve veřejném prostoru. Tento fenomén nabývá na významu hlavně v noci, kdy by měl člověk někde mít bezpečí pro spánek a pro své osobní věci. Najít si místo, které by mohlo fungovat jako zázemí, je důležitou součástí strategie přežití. Neexistence stálějšího místa k přenocování, jako je spaní v dopravních prostředcích, na lavičkách, na nádraží, je spojeno s vysokým stresem, s rizikem okradení či jiné újmy a se spánkovým deficitem. Potřebu jistého a bezpečného zázemí nelze na ulici uspokojit žádným způsobem. 15,5 % mladých bezdomovců tento fakt považuje za jednu z největších zátěží, s níž se musí na ulici vyrovnávat. Nejvíce využívanou variantou pro nocleh, asi u 60 % z nich, je squat, tedy nezákonně obsazený opuštěný objekt. Jde většinou o kamenné domy, technické stavby, továrny, opuštěné činžovní

domy apod. Druhou nejvíce využívanou variantou jsou noclehárny a ubytovny. Ty jsou více využívané především muži, přibližně 50 % z nich, protože muži většinou na ulici nežijí ve dvojici a nepotřebují tolik soukromí. Ženy se na ulici pohybují většinou v párech. Odmítání nocleháren a ubytoven není otázkou pohodlí, ale potřebou být se svým partnerem. Noclehárny jsou totiž rozdělené na ženské a mužské (viz graf č. 19).

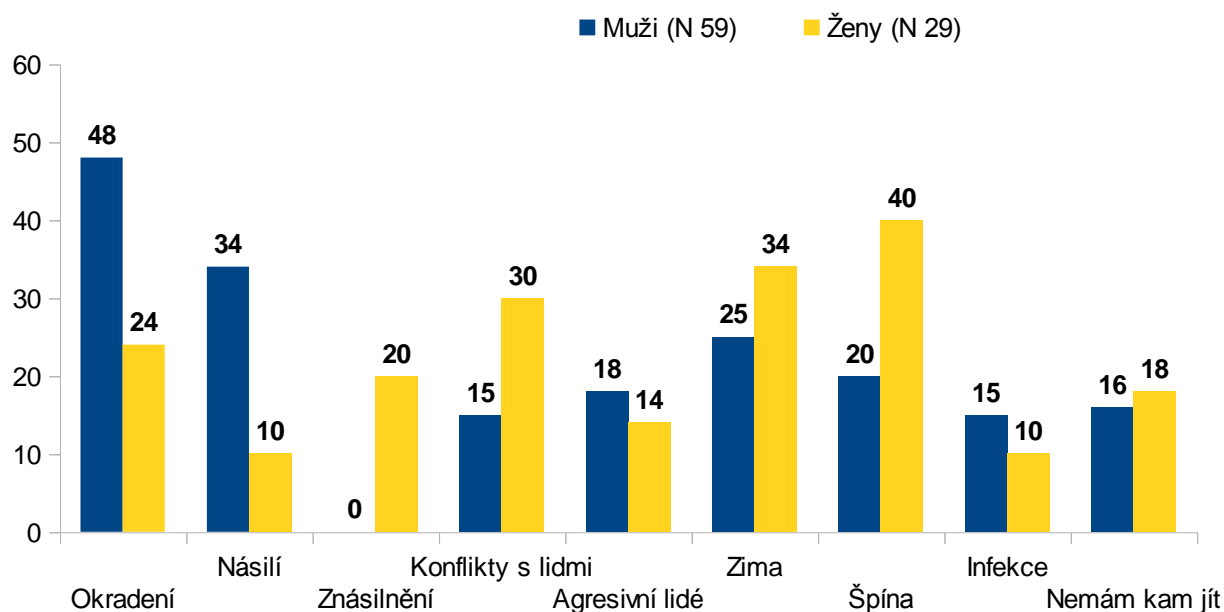

Graf č. 19: Místo, kde přespávají, resp. dlouhodobě přebývají mladí bezdomovci (respondenti mohou odpovídat na více variant; v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Když se člověk dostane na ulici, musí se naučit, jak zde přežít. Musí zvládnout i strach z nemocí, z represe ze strany policie, z násilí či okradení. Bezdomovectví je situace permanentního potenciálního ohrožení, které může přijít ze strany společnosti i od bezdomovecké populace. Součástí strategie přežití je umět odhadnout signály potenciálního rizika, vyhnout se mu a případně takovému riziku čelit. Respondent je v neustálé tenzi, jakou strategii zvolit. Být sám je nebezpečné a být ve skupině také. Majetek přináší jisté pohodlí, na druhou stranu je přítěží, protože majitel musí dávat pozor, aby nebyl okraden. Nemít majetek může být účinnou strategií proti okradení. Někteří respondenti tuto tenzi mírní užíváním drog. Udržet integritu osobnosti je na ulici obtížné, a proto mnoho respondentů nakonec zvolí strategii „je mi všechno jedno“.

Za nejhorší riziko považují muži okradení (cca 48 %) a pak riziko fyzického

napadení (33 %). Jde o přímo ohrožující faktory dotýkající se kontaktu s lidmi z ulice. Ženám nejvíce vadí faktory, které člověka ohrožují nepřímo. Je jimi špína (40 %) a zima (33 %). V obou případech jde spíše o pohodlí, než o přímé ohrožení (viz graf č. 20). Ženy se tedy cítí více bezpečně. Může to být dáno tím, že se pohybují ve skupině anebo ve dvojici. Tím se podvědomě před možným napadením chrání.

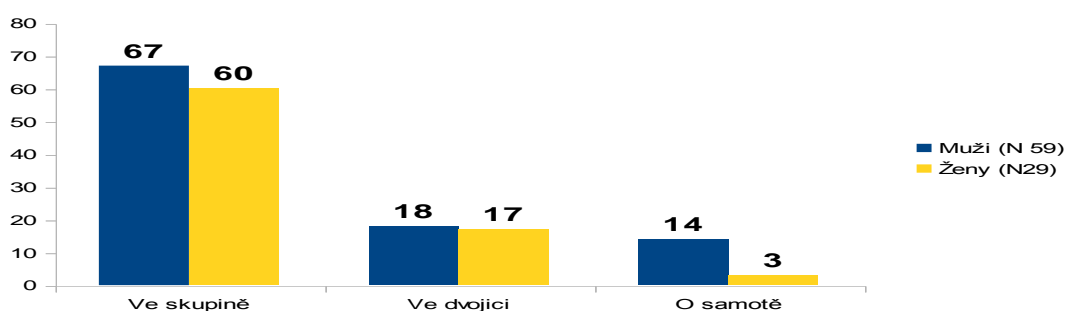
Graf č. 20: Co je dle názoru mladých bezdomovců na ulici nejhorší (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech, respondenti mohli uvádět více odpovědí) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

7.2.1.3. Vztahy na ulici – změna kontaktů

Mladí bezdomovci jsou ve věku, kdy vrstevnické vztahy hrají velkou roli v utváření identity. Vzhledem k tomu, že po odchodu na ulici jsou ostatní bezdomovci jedinými zdroji kontaktů, které jim zbývají, spokojí se i s nimi. Vztahy na ulici málokdy závisí na hlubokém přátelství, ale jsou spíše součástí strategie přežití. Leckdy nejde o vztah, ale jen o výhodnost členství ve skupině, o symbiózu, která usnadňuje život na ulici. Tato symbióza se projevuje hlavně získáním nezbytných informací, které pomáhají na ulici přežít. Společenství nabízí ochranu před nebezpečím a s ohledem na ekonomickou stránku žití je společné shánění jídla, drog a alkoholu výhodnější. Život na ulici je pohodlnější a bezpečnější ve skupině. Po

emocionální stránce jde především o podporu a sdílení zkušeností. Mladí bezdomovci však nejčastěji využívají skupinu kvůli jedné důležité funkci – eliminuje nudu.

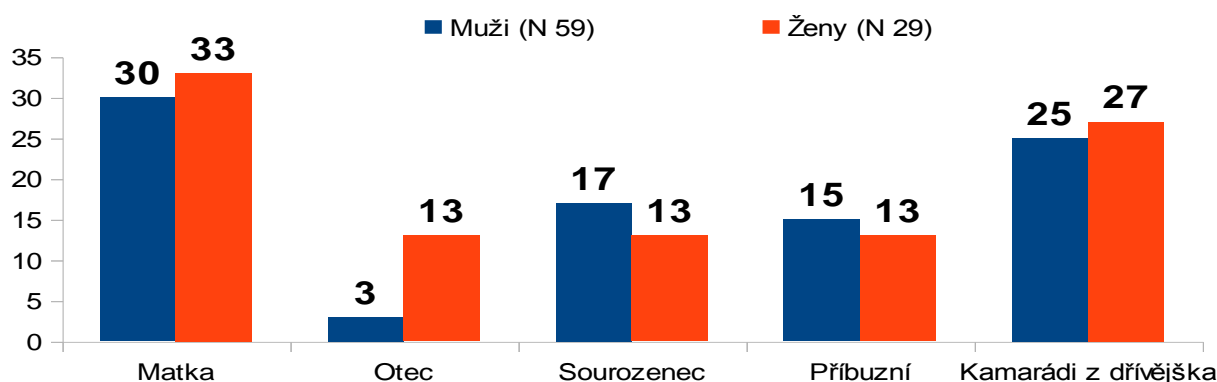
Mladí bezdomovci často mění své sociální kontakty. Častá změna lidí, se kterými se klienti setkávají, má několik funkcí. Zabraňuje vytvoření hlubšího vztahu, který může být spíše na škodu, zabraňuje nuditě a vede k získávání většího přehledu o bezdomovecké komunitě. Skupiny mladých bezdomovců nejsou příliš stálé a mívají od pěti do deseti lidí. Stalost se většinou týká partnerského páru nebo přátelské dvojice. Dvojici mladých bezdomovců tvoří obvykle muži, které spojuje nějaký společný zájem. Heterosexuální páry jsou stálé, pokud jejich společným zájmem jsou drogy. Jestliže se pár rozhodne změnit životní styl, jejich pouto se většinou rozpadá. Lidé, kteří se pohybují sami, většinou tvoří respondenti, jejichž chování je příliš nestandardní a samota jim vyhovuje, protože se kontaktů bojí nebo mezilidských vztahů nejsou schopni (viz graf č.21).

Graf č. 21: V jakých sociálních skupinách žijí mladí bezdomovci (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Názor, že vztahy mezi bezdomovci jsou spíše špatné, ve skupině převažuje. 60 % žen z naší skupiny si myslí, že vztahy na ulici jsou špatné (u mužů nepřevažuje žádný z názorů). Pro ženy jsou vztahy s lidmi důležitější za všech okolností a platí to i u starších bezdomovkyň. Bezdomovkyně jsou rovněž vnímavější jak k pozitivním, tak negativním aspektům mezilidských vztahů. Na druhou stranu pohyb samotné ženy na ulici není bezpečný, proto je pro ni výhodné pohybovat se ve skupině, i když vnímá její nevýhody. Důležitou součástí reintegrace je nalézt nebo znovu obnovit

kontakty s lidmi, kteří nejsou bezdomovci. V tomto smyslu je relativně pozitivní informace, že více než polovina respondentů udržuje kontakty s někým, kdo na ulici není (viz graf č. 22). Nejčastěji jde o rodinu respondenta (nejvíce matka v 31 %). Někteří respondenti občas přespí u rodičů, ale jejich životní styl se natolik odlišuje, že raději volí život bezdomovce. Pokud respondenti nedokážou korigovat své chování, je lépe, jdou-li na ulici, než aby v rodinném zázemí vytvářeli tenzi, která by mohla uzavřít jakoukoliv možnost udržování vztahu.

Graf č. 22: Kontakty s lidmi, kteří nejsou na ulici (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech, respondenti mohli uvádět více variant) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

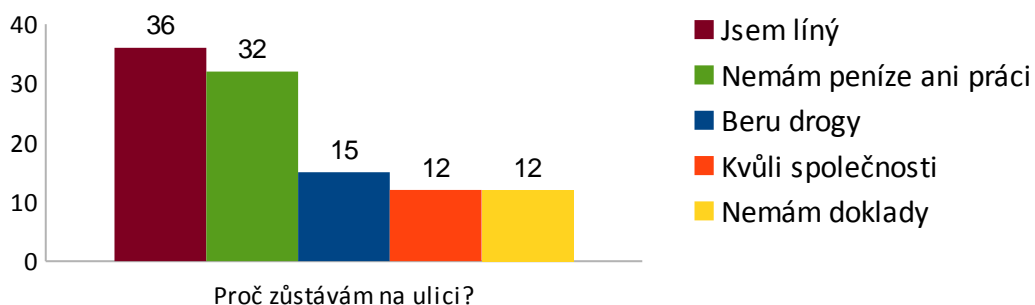
Ženy vidí vztahy jako více chaotické a podle svých slov příliš nechápou pravidla na ulici, která (jsou-li nastavena) nejsou dodržována. Ženám porušení pravidel vadí více než mužům. 70 % žen se domnívá, že pravidla na ulici neexistují. Muži na stejnou otázku odpovídají kladně pouze ve 30 %. Zdá se, jako by muži bezdomovci měli horší paměť na zkušenosti s porušováním pravidel. Vztah k obecně platným pravidlům, který u mladých bezdomovců převažuje, odpovídá morálce dětí raného školního věku. To znamená, že jedinci vadí porušení pouze těch pravidel, která ho přímo ohrožují. Pravidla, která bezdomovci ve skupině vyznávají, jsou velmi volná. Ve společném soužití se ukazuje snaha udržovat základní pravidla v místě bydlení (např. žádné drogy, žádné nové nocležníky atd.), avšak ta jsou často porušována, protože není nikdo, kdo by bezdomovce za porušení pravidel potrestal. Maximální a prakticky jediný trest je vyloučení z komunity nebo fyzické napadení.

Alarmující je rodičovství žen bezdomovkyň. Více než polovina žen (53 %) měla

v době konání rozhovoru děti (jde dívky do 26 let). Děti se většinou narodily před odchodem na ulici v nesezdaném soužití s partnerem, který sice nebyl bezdomovec, ale převážně šlo o muže, kteří nepracovali, užívali drogy či alkohol, byli gambleři apod. Tyto bezdomovkyně se o své děti nestarají a patrně nikdy nebudou. Děti jsou v dětském domově, v Klokánku, v adopci nebo v péči někoho z příbuzných, obvykle prarodičů. Navštěvují je jen zřídka a neprojevují o ně větší zájem. V průběhu posledního roku otěhotnělo dalších 6 žen (20 % skupiny). Osud jejich potomků bude pravděpodobně stejný. Muži bezdomovci se k otcovství nehlásí, nebo o něm ani nevědí, popřípadě se k němu hlásí, ale nic pro rodinu nedělají. Muži bezdomovci, kteří jsou otci, jsou více závislí na postoji matky a málokdy dostanou dítě do péče, pokud matka nefunguje. Jak u otce, tak u matky jde o nezvládnutí rodičovské role, což je těžkým stresovým faktorem.

7.2.1.4. Motivace ke změně životního stylu – změna vůle

Důvod, proč mladí bezdomovci zůstávají na ulici, se postupem času mění. To, že některý klient odchází z domu kvůli špatnému rodinnému prostředí, může skutečně nový bezdomovec považovat za příčinu svého pobytu na ulici. Nelze však říct, že ze stejného důvodu zůstává na ulici bezdomovec i po dvou letech. Během těchto dvou let jistě klient potkal mnoho příležitostí, jak se z ulice dostat, a nevyužil je. Pokud jsme se ptali respondentů, proč oni sami zůstávají na ulici, nejčastěji je udáván jako důvod pocit volnosti a případně lenost, a to ve 36 % případů. Je to i obrana sebedůvěry, kdy jedinec omlouvá své selhání tvrzením, že na ulici zůstává „dobrovolně“, než aby přiznal své nelichotivé dispozice, kvůli nimž nedokáže plnit požadavky společnosti. Nezaměstnanost a finanční situace je další často zmiňovanou příčinou jejich setrvávání na ulici (v 32 %). Jde o nejlogičtější důvod, ale paradoxní je, že většina lidí bez domova, pokud peníze má, tak je nevyužije správným způsobem a práci si většinou neudrží. Zbytek respondentů vidí příčinu setrvávání v bezdomovectví v užívání drog (15 %), v okolní společnosti (12 %; necítí se přijati), ale i např. v absenci dokladů (12 %) (viz graf č. 23).

Graf č. 23: Odpovědi na otázku proč zůstávám na ulici? (v grafu jsou údaje uváděny v procentech, respondenti měli možnost volit více variant) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Během změny životního stylu je důležité podívat se na potenciální subjektivní ztráty a zisky v případě takové změny. Každý bezdomovec svojí změnou něco získá, ale současně i ztrácí. Formulář změny (sestavený dle Rollnick a Miller, 2002) vyplněný našimi respondenty ukazuje, že mladí bezdomovci připisují bydlící společnosti spíše materiální zisky, jako je práce (57 %), bydlení (42 %) a možnost založení rodiny (41 %), než zisky duchovního nebo sociálního charakteru. Takové zisky naši respondenti nalézají spíše ve stavu bezdomovectví. Za největší profit jejich současného stavu mladí bezdomovci označují volnost a svobodu rozhodování (ve 37 % případů) nebo subjektivně obohacující zkušenost ulice, která jim přináší důležité informace (ve 32 % případů), a dále některá přátelství navázaná na ulici (ve 28 % případů) (viz tabulka č. 6). Vysvětlením může být, že se bezdomovec často orientuje pouze na materiální hodnoty, které jsou mu v současné situaci nedostupné, a uměle vyvyšuje ty hodnoty, které jsou na ulici dostupné. Materiální hodnoty, které by bezdomovec získal návratem do společnosti, nejsou dostatečným motivačním faktorem opuštění hodnot, které mu ulice přináší. Jak je uvedeno dále, opravdoví motivační hybatelé ke změně se objevují v jiné dimenzi hodnot.

	Zisky		Ztráty	
Zůstávám na ulici	Svoboda	37 %	Zdraví	32 %
	Zkušenost	32 %	Přátelé	28 %
	Přátelé	28 %	Psychické potíže, stress	24 %
	Nebezpečí	18 %	Finanční problémy	24 %
	Utrpení	13 %	Rodinné zázemí	23 %
	Nic	13 %	Sebedůvěra	15 %
			Drobná kriminalita	13 %
		Nic	11 %	
Návrat do společnosti	Bydlení	57 %	Svoboda	36 %
	Práce	42 %	Přátelé	35 %
	Rodina	41 %	Nic	35 %
	„Nový život“	21 %	Život na ulici	17 %
	Přátelé	20 %	Utrpení	17 %
	Sebedůvěra	20 %	Strach z ohrožení	15 %
	Peníze	13 %		
	Štěstí	11 %		
	Návrat do společnosti	11 %		
	Základní potřeby	9 %		

Tabulka č. 6: Porovnání zisků a ztrát během reintegračního procesu mladými bezdomovci (N 74) (dotazník sestavený dle formuláře změny in Rollnick a Miller, 2002).

7.2.1.5. Osobnost mladých bezdomovců

Osobnost mladých bezdomovců byla zkoumána především dotazníkem EPQ/S. Výsledky byly srovnány s výsledky dotazníku pro stejnou věkovou skupinu uchazečů o vysokoškolské vzdělání. Jako kontrolní skupinu byla vybrána skupina osob, které se podílely na standardizaci testu. Této standardizaci se zúčastnili uchazeči o studium na vysoké škole (Kožený, 1999). Srovnání výsledků z dotazníku mladých bezdomovců a věkově blízkých uchazečů o vysokoškolské vzdělání vyplývá, že mladí bezdomovci mají statisticky vyšší extraverci, neurotismus a psychotismus než jejich vrstevníci, kteří jsou součástí majoritní společnosti (viz tabulka č. 7). Je zřejmé, že změnu osobnosti nelze posuzovat během pobytu na ulici, protože nemáme výsledky obdobného testu před vstupem do bezdomovectví. Náš výzkum neprokázal výraznější změnu osobnosti (dle zkráceného Eysenckova dotazníku) mezi lidmi, kteří jsou na ulici krátce, a lidmi, kteří jsou na ulici několik let (skupiny jsme dělili do skupin lidí bydlících na ulici do 6 měsíců, do dvou let, do pěti let a jsoucí na ulici nad pět let).

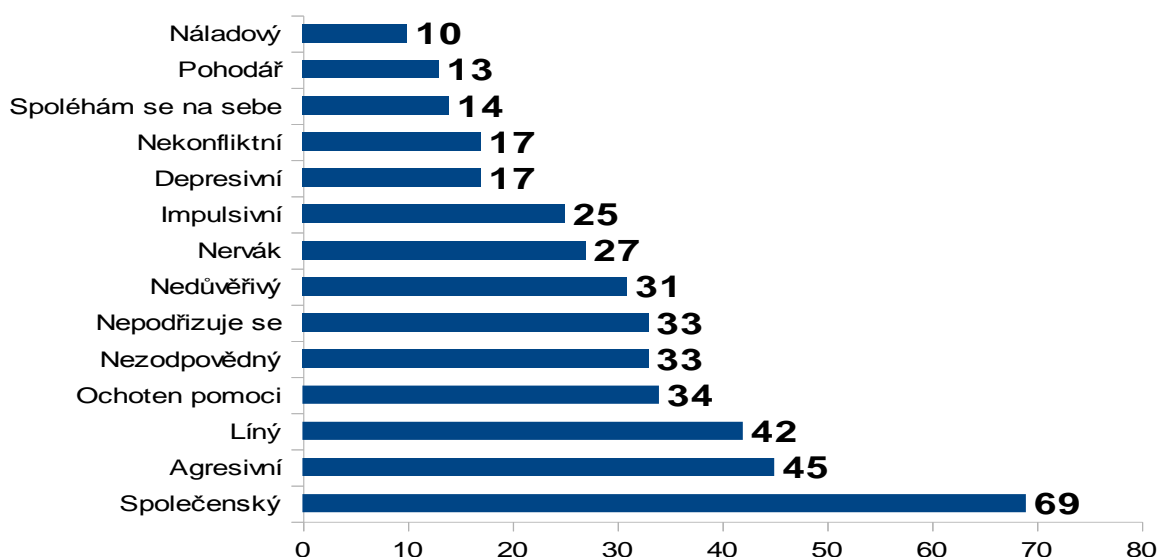
	muži průměr	SD	hodnota t	ženy průměr	SD	hodnota t
E	9,17	2,66	3,04**	8,72	2,73	1,35
N	6,09	3,13	4,59**	7,68	2,70	5,11**
P	4,57	2,17	4,17**	4,48	2,02	4,27**
L	3,38	2,20	2,87**	3,92	2,20	2,16*

Tabulka č. 7: Průměrné skóry a směrodatné odchylky získané v EPQ/S u skupiny mladých bezdomovců (N 74) a hodnota t testu vyplývajícího ze srovnání. Hodnota byla zjišťována porovnáním s kontrolní skupinou uchazečů o studium na vysoké škole (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013). * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Mladí bezdomovci mají významně vyšší průměrné hodnoty extraverze, neuroticismu, psychoticismu, ale naopak nižší lži skóre, než skupina potenciálních vysokoškoláků. Vyšší hodnoty extraverze vypovídají o snadnosti navozování kontaktů, na druhou stranu o slabší vnitřní sebekontrolu a větší ovlivnitelnosti skupinou. Vyšší hodnoty mohou být také dány tím, že introverti (bezdomovci) většinou neradi s druhými hovoří o svých osobních záležitostech a většinou se odmítají zúčastnit výzkumu. Jde však o výsledek, který odpovídá i výsledkům výzkumů ze zahraničí (viz teoretická část). Neuroticismus vyjadřuje vyšší emocionální labilitu, která je vyšší než u vrstevníků z bydlící společnosti. Jde o logické výsledky: bezdomovectví je vysoce stresová situace a ta se projeví emocionální labilitou. Na druhou stranu emocionálně labilní bytosti se snadněji stanou bezdomovci. Zvýšená hodnota psychoticismu svědčí o určité nepřizpůsobivosti a tendenci ignorovat společenské normy. Takoví lidé mívají adaptační problémy a větší sklon k různým rizikovým, leckdy i antisociálním aktivitám. Nízké lži skóre může působit jako překvapení, ale potvrzuje platnost získaných výsledků. Svědčí o minimální snaze mladých bezdomovců prezentovat se v lepším světle. Tento fakt lze interpretovat jako projev lhostejnosti k majoritním normám ve smyslu „*jsem, jaký jsem, a není důvod, proč bych se měl přetvařovat*“. Nižší lži skóre odpovídá tomu, že můžeme informace sdělené respondenty považovat za upřímné, nikoliv za pravdivé, protože vyšší psychoticismus odpovídá tomu, že jejich pohled na svět může být jejich uvažováním zkreslený.

Mladí bezdomovci si často uvědomují, že jsou líní, nezodpovědní

a nedisciplinovaní (41 % respondentů). Vědí, že se chovají často bez rozmyslu, na základě momentální nálady, že jsou koncentrovaní na přítomnost a na budoucí důsledky svého chování nemyslí. Nedostatek sebekontroly a neschopnost sebeovládání se projevuje sklonem k abúzu alkoholu a drog. Mnozí mladí bezdomovci si také uvědomují, že mají tendenci jednat agresivně (45 % respondentů). Agresivně reagují i na bezvýznamné podněty, což odpovídá vysoké emoční labilitě. Zajímavým zjištěním je přesvědčení některých respondentů o poklesu tendence k agresivnímu jednání po odchodu na ulici. Toto tvrzení může být důsledek eliminace některých stresujících faktorů, jimiž mohou být různé požadavky rodiny i zaměstnavatele či celková atmosféra původního zázemí.

Graf č. 24: Osobnostní charakteristiky odpovídající dimenzi extroverze, neuroticismu a psychoticismu, které mladí bezdomovci ve svém vyprávění spontánně použili (v grafu je uvedena jejich četnost v procentech, respondenti se mohli zařadit do více kategorií; N 88) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

7.2.2.6. Shrnutí kvantitativní analýzy sekundárních činitelů bezdomovectví

Celkem 68 % našich respondentů nebylo na ulici déle než dva roky. Vliv bezdomovectví na osobnost jedince nelze prokázat, protože nemáme informace

o jeho osobnosti před pádem na ulici. Na vlivy ulice na osobnost můžeme usuzovat pouze nepřímo na základě subjektivního hodnocení respondentů během rozhovorů nebo porovnáním jednotlivých bezdomoveckých skupin dle délky pobytu na ulici. Osobnostní charakteristiky bezdomovců zachycené zkráceným Eysenckovým dotazníkem jsou sice rozdílné (vyšší extraverte, neuroticismus a psychoticismus, nižší lži skóre) od běžné populace (viz Vágnerová, Csémy, Marek, 2013), ale rozdíly mezi skupinami podle délky pobytu na ulici zjištěny nebyly. Výrazně se proměnilo především chování respondentů, kteří museli začít hledat alternativní zdroje obživy. Postoje respondentů byly sledovány pomocí subtestu Desatero. Jeho výsledky nejsou příliš průkazné, ale naznačují určitý vývoj preferencí k některým hodnotám během pobytu na ulici. Součástí adaptace je nalezení pozitivních hodnot v životě na ulici. Tím bývá nejčastěji hodnota svobody, zkušeností a přátelství. Hodnoty, které vidí naši respondenti v životě mimo ulici, jsou spíše materiálního charakteru. Nalezení vhodné strategie přežití, změna postojů i řebříčku hodnot může mít na bezdomovce s proměnlivou motivací ke změně životního stylu hlavní demotivační vliv.

7.2.2. Kvalitativní analýza příběhů exbezdomovců – hledání smyslu života versus demotivující prostředí ulice

Mladí bezdomovci v naší věkové skupině patří většinou mezi ty, kteří se nikdy řádně neosamostatnili. Většinou nikdy o nic dlouhodobě neusilovali, protože nevěděli, o co mají usilovat. Nejde tedy ani tak o ztrátu smyslu života, jako je tomu u starších, ale spíše o jeho nenalezení. Jejich startovní pozice je znevýhodněná tím, že svůj život na ulici nemohou s ničím srovnat. Standardní život mimo ulici v dospělém životě většinou nepoznali a do dětství se vrátit nemohou.

Člověk v situaci bezdomovectví je v hluboké krizi hodnot. Obzvláště mladí bezdomovci patří mezi málo motivované ke změně životního stylu. Jejich orientace na přítomnost je extrémní, což z nich tvoří velmi nespolehlivé klienty. Jak již bylo uvedeno, budoucnost i minulost jsou dimenzemi, které vnímají jako ohrožující. Jediná opravdová a reálná dimenze je pro ně současnost. Problémem je, že bez pohledu do budoucnosti se smysl života vytrácí. V nalezení smyslu života mladým

bezdomovcům brání několik bariér. Jeho hledání lze dle příběhů exbezdromovců rozdělit do několika fází: nejdříve jde o znehodnocení demotivujících vlivů ulice („vím, co nechci“), nalezení impulsu k obratu („vím, co chci“) a získání schopností a možností k naplňování smyslu života („vím, jak toho dosáhnout“). Nalezení smyslu života se projevuje nejdříve v rámci emocionální roviny v podobě „chci změnu“, poté v rámci roviny kognitivní, „vím, jak toho dosáhnout“, a nakonec z hlediska behaviorálního „něco pro to udělám“.

Každý z respondentů exbezdromovců si musel projít všemi těmito kroky a začít jimi proces reintegrace. Z praktického hlediska jde o dvě rozhodnutí, která po sobě následují. Většinou se mladí bezdomovci rozhodli pro mnoho věcí, ale chyběla jim vůle. Vedle rozhodnutí něco udělat musí existovat také odhodlání vydržet. Nejdříve se podíváme na demotivující vlivy ulice, tak jak je viděli naši respondenti. Dále budeme sledovat v příbězích našich respondentů impulsy, které nastartovaly pozitivní trajektorii změny směrem k opuštění bezdomovectví. Tyto impulsy je třeba rozdělit na impulsy negativní, tedy ty, které znehodnotí dosavadní život na ulici tak, že člověk začne hledat změnu, a na pozitivní impuls, který jim odhalí hodnotu s dalším pobytem na ulici nesmiřitelnou a jejímž dosažením se lze navrátit do společnosti.

Problém se směřováním ve vlastním životě často mají i vrstevníci z majoritní společnosti, problémem u bezdomovců však je, že oni tímto směřováním musí řešit svoji sociální situaci a vztahové problémy. Pocity mladých bezdomovců můžeme popsat větou, kterou pronesl respondent EX02:

„Já jsem nikdy neměl prostě nějakou takovou jako by kvalitní vizi toho, čím bych chtěl být.“

7.2.2.1. Ulice jako demotivující prostředí

Stává se, že někteří mladí bezdomovci naopak vidí v životě na ulici jistou příležitost se osamostatnit, podobně pro starší bezdomovce to někdy bývá začátek nového života. Málokdo však předpokládá, že na ulici zůstane až do konce života.

Nelze říci, že by se někdo chtěl stát přímo bezdomovcem, spíše si těžko představí důsledky svého rozhodnutí a podceňuje demotivující prostředí ulice. Stává se, že lidé na ulici postupně ztrácejí jakýkoli smysl být součástí majoritní společnosti. Během pobytu na ulici se člověk musí soustředit na přežití a plány do budoucna přesunout na později.

V následujícím textu budeme popisovat demotivující faktory, které působily na naše klienty. Demotivujících vlivů může být relativně mnoho, během výzkumu jsme je rozdělili do šesti kategorií. Je možné, že u jiné skupiny respondentů by byly sestaveny jinak. První dvě mají materiální základ – získání způsobu, jak uspokojit materiální potřeby na ulici, málo příležitostí uplatnit se ve společnosti. Další dvě mají základ v požadavcích společnosti – nalezení alternativy sociálních kontaktů v bezdomovecké populaci a odmítnutí podřizovat se normám společnosti, jenž je spojené s tématem „svobody“. Poslední dvě kategorie mají základ emocionální – pocity hrdosti a studu a pocity rezignace.

Uspokojení materiálních potřeb

V situaci bezdomovectví je základní uspokojení materiálních potřeb více komplikované než u majoritní společnosti. Osoby na ulici v České republice netrpí hlady ani jinak výrazně nestrádají. Co je třeba, je změnit strategii chování a najít alternativní zdroje uspokojování potřeb, než byl člověk doposud zvyklý. Na začátku jsou tyto potřeby málo saturovány, ale po adaptaci na bezdomovecký způsob života je uspokojení těchto potřeb relativně možné, ale zabere více času než u členů majoritní společnosti. Materiální potřeby, jako je jídlo, hygiena, oblečení a peníze na drogy, jsou mnohem aktuálnější než například potřeba pracovat. Hledání práce, zařizování občanského průkazu a další věci potřebné k opuštění ulice se odkládají, protože nejdůležitější je se najíst, umýt a někde přespat. Pokud respondent zjistí, jak tyto materiální potřeby uspokojit, stává se ulice místem snesitelným a potřeba dostat se z ulice ustupuje. Respondent EX09 vypráví:

„Tam jsme zafárali za Albertem, měli jsme jídlo, když byly nějaký jogurty

a tady to, tak jsme znali právě jednu paní ze záchodů z Palmovky, tak tý jsme to nanесли, ta si to od nás koupila nebo na papír jsme chodili. Že jsem se začal zamýšlet, kde zase získat práci a takovýhle, protože furt to nejde, když je takovýhle počasí [myslí hezké], tak já nevím, tak já jsem si nestěžoval na nic na tý ulici, když bylo takovýhle počasí.“

Každý z bezdomovců si vytvoří možnosti, jak uspokojit své potřeby. Respondent EX04 upozorňuje, že demotivující faktor z hlediska odchodu z ulice nemusí být nedostatečné uspokojování materiálních potřeb v situaci bezdomovectví, ale spíše nekonečnost jejich naplňování. Pokud bezdomovec dokáže své hranice, kam až může zajít, posunout, objevuje zdánlivě nekonečné možnosti, kde se najíst, vysprchovat, opít či zdrogovat. Orientace na materiální uspokojení přivedla respondenta k prostituci:

„No, najednou člověk věděl, kde je dostatek oblečení, kde sežene oblečení, kde sežene tohle to a vytipoval si svoje místa, pak věděl, kde sežene peníze, kam může chodit krást, kam nemůže chodit krást a v podstatě vlastně střídá, dá se říct to jedno území Prahy po druhým, ale ta možnost vypadala nekonečně... Když to řeknu, přežít za jakýchkoliv okolností. Kdybych potřeboval někde nutně, byla válka a prostě morální zásady by šly vážně stranou.“

Za nejproblémovější považují bezdomovci potřebu hygieny. Nedostatek hygieny je důležitý pro fungování ve společnosti. Nedostatek hygieny dělá ze skrytého bezdomovce zjevného. Bez hygieny se proměňuje vizuální vzhled bezdomovce a jeho snaha udržet se ve většinové společnosti alespoň vizuálně je složitější. Respondentka EX10 dokonce tvrdí, že právě nedostatek hygieny je jeden z hlavních aspektů bezdomoveckého způsobu života, který jí demotivoval v hledání práce:

„Já jsem, jak jsem byla zvyklá se starat sama o sebe, protože jsem vlastně na děcáku chodila na brigády, jsem si vydělávala a vlastně bych chodila do práce, ale já jsem nechtěla chodit ze squatu, abych smrděla kouřem, i když jsem třeba měla čistý

věci, ale prostě ten pocit, že člověk jde z práce, nemůže se vykoupat, to mi hrozně vadilo.“

Většinová společnost nechodí „fárat“, krást, po sběru nebo žebrat. Většina našich respondentů již tyto alternativní zdroje obživy nevyužívá a soustředí se na oficiální zdroje obživy, což je práce nebo sociální dávky. K alternativním zdrojům obživy se přiznávají respondenti EX05 a EX03. Žebrota jako zdroj obživy je naučenou strategií, kterou si přinesli z doby, kdy byli na ulici. Respondent EX03 je zatížen exekucemi a jako nevidomý nemá moc možností, jak si vydělat. Respondent EX05 se také nestydí, že občas žebrá. V jeho případě jde o jeho vysoce nastavený standard a neschopnost vyjít s penězi. Žebrání je pozůstatkem z ulice a řeší jím svou nedostatečnou hospodárnost.

„Když jste v průseru nebo když se vám jedná o to, abyste přežil nějak, tak se nestydím za to, že žebrám. Ne, pro mě to ostuda není, a proto, když někdo žebrá na ulici z těch bezdomovců, tak já ho za to neodsoudím. Taky dám peníze, když mám, tak taky dám... Třeba, nemáte peníze na ubytovnu a vy jdete za někým a somrujete, tak se musíte vylhat, protože koho zajímá dneska pravda, když mu řeknete, že jste nezaměstnaný, tak vám řekne, tak si najdi práci, takových chytráků na ulici je, a když mu řeknete pravdu a když si trochu něco přilžete, tak vám ty lidi ty peníze dají, chápete to?“

Uspokojení pracovních ambicí

Nejčastější a svým způsobem nejlogičtější odpověď na otázku: „Co vám chybí k tomu, abyste se dostali z ulice?“ bývá: „Práce.“ Avšak pracovní schopnosti, sebedůvěra, motivace i reálná možnost slušného výdělku je u bezdomovců velmi malá. Podobně jako ostatní bezdomovci, tak i naši respondenti, v případě opuštění svého původního zázemí měli představu rychle nalezené práce a nalezení nového bydlení. Nalezení práce není okamžitý proces, jak si mnozí představují, a pokud nemají žádné peníze, což většinou nemají, musí tito migranti za prací přespávat

venku, čímž se může spustit negativní trajektorie končící v bezdomovectví. Chybí-li zázemí, je velmi těžké si najít práci, nebo si ji udržet. Pro nejen naše respondenty prakticky platí rovnice, kterou uvedla respondentka EX07:

„Když nemáš práci, nenajdeš si bydlení, ale když nemáš bydlení, tak si nenajdeš práci a takhle je to furt dokola.“

K této rovnici musíme přičíst další demotivující vlivy ulice, a to, že na člověku začíná být vidět, že jeho zázemí je přinejmenším nestandardní, a tím se bezdomovci stávají pro zaměstnavatele neatraktivní. Respondent EX02 povídá:

„Čím dýl jsou na ulici, tak se jako by stávají trošku jako by i nezodpovědní, jako by ke společnosti, nejsou schopní se tak dobře orientovat, takže je jako už nikdo nezaměstná, tak pak skončej na alkoholu, drogách.“

Důležitým faktorem je také stigma, které nestálé zázemí přináší. Člověk na ulici má na výběr, buď se se svojí situací svěřit zaměstnavateli, což získání práce mnohem ztěžuje, nebo od začátku lhát. Možnosti, jako je soukromá adresa či získání nějakých dokladů, jsou těžko dosažitelné. Respondent EX04 vypráví o jednom pracovním pokusu, kdy se pokusil zatajit, že je bezdomovec.

„Dělal jsem pod Magistrátem Prahy v domově důchodců kuchařinu, vzali mě... Člověk z ulice nemůže nahlásit, že bydlí na ulici. Takže jsem si vymyslel adresu. Napsal jsem tam vymyšlenou adresu, stejně to ale bylo založený na tom, že jsem tam od začátku lhal. Chodil jsem tam jeden měsíc a za chvíli to prasklo.“

Další bariérou jsou špatné zkušenosti, které mají bezdomovci s výplatou. Pro řádné získání práce je třeba několika dokumentů, které bezdomovci nemají, takže jim nezbývá nic jiného, než pracovat načerno. To však s sebou nese rizika v podobě nevyplacení mzdy. Respondent EX04 pokračuje ve vyprávění:

„V pekárně, pak půl roku nic, to bylo načerno. To bylo pro mě lukrativní. To byla práce, ne, že bych já odešel, ale oni mi nezaplatili druhou výplatu. Typicky využili bezdomovce, dá se říct.“

Málokdo z bezdomovců má možnost sehnat dobrou práci. Mezi mladými bezdomovci se objevuje další bariéra, která jim brání sehnat práci, která by je bavila a finančně uspokojovala. Mladý bezdomovec se často musí spokojit s podřadnými pracemi, jejichž mzda odpovídá životnímu minimu. O zneužívání pracovní síly se šíří mezi bezdomovci mýty a tyto mýty často podpoří i osobní zkušenost, což mívá skutečně demotivující efekt. Většina bezdomovců nevydrží požadované pracovní tempo za nízký výdělek. O své pracovní pozici mají jiné představy a nedokážou si představit, že současná pracovní pozice se může zlepšit pouze tak, že budou profesně postupovat. Někteří začnou vydělávat, ale tak málo peněz, že se stejně z ulice neposunou. Respondentka EX06 získala práci za velmi nízký plat:

„Nabízeli práci lidem jakoby výpomoc v kuchyni s tím, že tam budu pomáhat 4 hodiny, a z toho jsem měla výplatu 40 Kč, úplně směšný, směšný prostě, ale člověk neměl na vybranou, tak jsem tam prostě chodila.“

Splnit si sny a kariérní postup je tedy reálné, ale vyžaduje značné úsilí. Většina bezdomovců a také někteří z našich respondentů ale mají celkově problémy vydržet v práci, která je nenaplnuje. Často přeceňují svoji kvalifikaci a práci opouštějí. Respondent EX05 je na svou pracovní pozici velmi náročný, což je důvodem k častému střídání zaměstnání. Práce musí mít pro bezdomovce nějakou přidanou hodnotu, jinak bude často zaměstnání měnit, jako tomu je u respondenta EX05 :

„Já jsem taky často střídal zaměstnání, protože mi nevyhovovaly ty podmínky, takže to je střídání zaměstnání. No oni vám nabízeli takový podmínky, jako mizernej plat v té době dávali... Práce mě nemotivovala, proto jsem to taky často střídal, protože já chci dělat reportéra a mě bude motivovat jenom ta práce, ke který mám ten vztah.“

Zapojení do pracovního procesu je spíše ideálním cílem reintegrace, není však nutné, aby každý bývalý bezdomovec prošel zapojením do pracovního procesu. Někdy to není ani možné. Například respondentka EX07 tvrdí: *„Já jsem v životě*

nepracovala, teda legálně.“ U této respondentky lze těžko předpokládat, že se někdy do pracovního procesu zapojí.

Uspokojení sociálních potřeb

Jedním z nejvíce demotivujících faktorů pouličního života jsou sociální kontakty, které mladý bezdomovec získá na ulici. Naši respondenti vyprávějí, jak žili po nějakou dobu pod vlivem bezdomovecké skupiny a jaký dosah na ně tento vliv měl. Během procesu reintegrace jsou většinou nuceni lidi na ulici opustit. Vzpomínky a emoce investované do preferenční skupiny však zůstávají dlouho v mysli exbezdomovce. Dá se říci, že ztrátou kontaktů přichází o část svého sebepojetí.

Vytvoření prvních kontaktů je relativně rychlé. V případě krize jsou lidé na ulici ochotni důvěřovat i zcela neprověřeným lidem. Mnoha respondentům se takové jednání nevyplatilo, ale tenze a potřeba sdílet zkušenosti byla silnější než potenciální riziko. Respondent EX03 vypráví:

„Jasně, to jsou právě ty první kontakty, kdy se seznámíš s bezdomovcema, pozveš je na pivo, máš pár drobných, sedíte, povídáte si, tak mu dá se říct, v podstatě vybleješ duši, že mu v podstatě řekneš jako první poslední od A do Z, to jsou ty první kontakty a teď čekáš, jestli toho zneužije nebo ne.“

Postupně však vznikne skupina, která si navzájem důvěřuje, nebo toleruje drobné podrazy. V této skupině se nehraje na dokonalost, ale spíše na „férovost“, která v konečném důsledku funguje na principu reciprocity. Respondent EX09 a EX10 se pohybovali ve stejné skupině. Respondent EX09 měl problémy s tím, aby dodržoval sociální normy, a kvůli tomu se izoloval od společnosti. Na ulici jeho chování bylo přijímáno jako upřímnost, nikoliv jako porušování norem. Právě upřímnost je vlastnost, která je na ulici nejvíce ceněna. Respondent se tedy mohl zapojit do skupiny, kde na několik let našel svoje místo. Stává se však, že emocionální podpora skupiny přeroste až k fascinaci těmito lidmi nebo možná spíše životním stylem, kterým bezdomovci žijí. Skupinový vliv u některých respondentů

přerůstá až do ideologické dimenze, kdy nikoho nezajímá, kdo jsi, ale místo, kde přebýváš, a lidi, se kterými toto místo sdílíš. Respondentka EX10, která bývala ve stejné skupině jako EX09, dokonce vypráví, jak jeden čas jí skupina nahrazovala rodinu, kterou nikdy nezažila.

„Tak já, co jsem byla s těma klukama, tak my jsme se k sobě chovali férově a právě to taky hrálo to, že jsme spolu vycházeli a všechno, jinak se asi nechovají, to se ani nechovají ani normálně nějaký lidi... To je rodina, ona se udělá taková rodina, protože ty lidi vlastně nikoho jinýho neměli, tak jsme nikoho jinýho neměli, tak jsme spoléhali hodně tahle na sebe... Tak na K. [squat], tam bylo hodně lidí právě, ale ty lidi potom pospolu i drželi.“

Opustit skupinu je těžké. I když bezdomovec pozná, že mnoho vztahů je povrchních, je to jediné přijetí, které naši respondenti na ulici zažili. K vystřízlivění ze skupinového opojení dochází po několika měsících až letech. Respondent EX09 odmítá, že by udržoval přátelské vztahy s někým, koho znal v době, kdy byl na ulici, ale přesto, že skupinu lidí z ulice opustil, pozitivní emoce k lidem, kteří zůstávají na ulici, přetrvávají. Respondent EX09 vzpomíná:

„Já se tomu zasměju, když jste se mě zeptal, jak se na to dívám, nebo jak na to vzpomínám, tak já se nad tím zasměju už jenom. Budu si to pamatovat do konce života, si myslím já. Já jsem tam měl i hezký chvíle.“

Naši respondenti na své známé z ulice vzpomínají a vzpomínky v nich vyvolávají různé pocity. Jde o kombinaci nostalgie, soucitu i odporu. Někdy je tyto vzpomínky mohou vést do pomáhající pozice a mají pocit, že vztahy s nimi již ohrožující nejsou. Bývalí bezdomovci se nepřímo stávají znalci mezilidských vztahů v bezdomovecké komunitě. Je však důležité si mezi těmito vztahy nastavit pevné hranice. Respondentka EX07 vypráví:

„Samozřejmě všechny tyhle zkušenosti a pocity tam v tom člověku zůstávají, takže má člověk pak mnohem větší soucit, rozumí těm lidem a věřím tomu, že je jim schopen pomoci.“

Někteří z respondentů si snaží udržet od lidí odstup a tím se snaží ochránit sami sebe. Deziluze ukazuje skupinu bezdomovců v pravém světle i s chybami a povrchností vztahů, jaké na ulici jsou. Respondentka EX07, která byla dlouhodobě ve skupině narkomanů, ze svého současného pohledu vidí svou tehdejší skupinu jako prostředí, kde platí právo nejsilnějšího. K takovému poznání však může těžko dojít, pokud je součástí skupiny.

„Tam [mezi bezdomovci] je to jinde, tam je to o dominantnosti a nikoli o přátelství, podle mého aspoň, ale to člověk taky pozná až ve chvíli, kdy už na té ulici není... Já už se nechci s nima stýkat, protože to je vždycky takový jako napůl, já jim ráda pomůžu, ale stabilně se s nima stýkat nebudu, ráda jim pomůžu, vyperu jim, uvařím jim, přinesu jim to, ale to je všechno.“

U respondentů EX02 a EX05 skupina vrstevníků na ulici neměla žádný vliv, protože se snažili již na ulici distancovat a toto chování bylo součástí jejich strategie přežití. To však se děje za cenu nenávisti vůči skupině a dobrovolné společenské izolace. Tito lidé se snaží bydlet na noclehárnách nebo přespávat v tramvajích. Tvrdí, že chtějí hlavně pracovat, a veřejně prohlašují, že o žádné vztahy nestojí. Díky tomu, že nejsou navázaní na vztahy na ulici, se u nich vliv skupiny neprojevuje. Respondent EX02, který byl na ulici 2 roky, prohlašuje:

„Já jsem nikdy nenašel žádnou skupinu, že bych šel někdy do squatu, nebo tak. To jsem nikdy nenarazil na někoho takovýho, a nejsem ani ten typ, jo, ani jsem nebyl, že bych někde přežíval, prostě, prostě mezi squoterama, já jsem nebyl jako nemakačenko.“

Uspokojení individuality

Nejvíce používaná slova jsou „svoboda a volnost“ v případě, že bezdomovci mluví o pozitivěch, která přináší bezdomovectví. Co konkrétně naši respondenti považují za svobodu? Svoboda v pojetí bezdomovců znamená odmítnutí

společenských norem a závazků. Právě bezdomovectví se jeví jako způsob existence, v němž povinnosti neplatí. Právě tento domnělý aspekt bezdomovectví je velmi ceněn a naši respondenti toto vidí i po letech jako velkou výhodu bezdomovectví. Jediná povinnost, která je na ulici vyžadována, je požadavek „přežít“. Naši respondenti z řad exbezdomovců si na rozdíl od aktuálních bezdomovců uvědomují, že takové vyznání svobody znamená svým způsobem také neschopnost či neochotu splňovat normy společnosti. Tento nedostatek pak převrací ve výhodu.

Někteří respondenti viděli jako svobodné jednání takové, které vyjadřuje vzepření se autoritě. Kladou důraz na svou individualitu, jejíž požadavky jsou nad zájmy společnosti. Tito respondenti měli dříve s autoritami problémy a vzepření se jim stálo na počátku jejich bezdomoveckého života. Například respondent EX09 měl problémy se svým otčím, který se ho snažil vychovávat příkazy a zákazy. Respondent EX09 si vysvětluje svobodu takto:

„Svoboda no, že mi nikdo neřikal, udělej tamhle to, udělej tamhle to.“

Respondent EX05 podobně prohlašuje:

„Já si chci poroučet sám sobě a nechci, aby mi druhý do života mluvil.“

Respondent EX03 tento vztah bezdomovců ke svobodě popisuje jako strach z omezení. Identita mladých bezdomovců není ještě řádně vyjasněna, mladí bezdomovci se teprve hledají a na potenciální zásah do života či rozhodování jsou velmi citliví, protože mají obavy z existenciálního ohrožení vlastního já:

„Omezení, že je někdo bude omezovat, že jim někdo bude v jejich věku něco nařizovat, co mají a nemají dělat, a že jim prostě někdo upře ty jejich existenciální práva, toho se bezdomovci bojí, v podstatě svázanost, nesvoboda a jakási podřízenost jakéhosi vztahu, kdy on ti musí být vděčný.“

V praxi „svoboda“ znamená jisté experimentování s hranicemi, které mohly být dány vnější autoritou. Vyznáním takové „svobody“ se dokazuje samostatnost a svým způsobem oproštění od dětského světa, kde autorita hrála důležitou roli. Odstraněním

autority tu náhle vzniká prázdný prostor, který potřebuje zaplnit. Zaplnění tohoto prostoru respondent EX03 našel v bezdomovecké komunitě.

„Ta parta mi nahrazovala jakousi svobodu, jakousi svobodomyšlnost, dělej, si co chceš, postav se na vlastní nohy, starej se o sebe a nenech si do toho kecat.“

Respondent EX02 tento prostor zaplnil experimentací s drogami:

„Já jsem vždycky chtěl něco zkusit. Jak jsem říkal, všechny možný rizika nebo extrémny jsem chtěl vyzkoušet a drogy mě hodně lákaly.“

V takovém pojetí svobody se někteří bezdomovci ztrácí a později si uvědomují, že tato „svoboda bez hranic“ spíše škodí. Někteří respondenti se snažili najít základní hranice, které tomuto pojetí svobody v podobě chaosu dodávají jisté pevné základy. Během pobytu na ulici někteří začali věřit v jakýsi karmický systém, který dodává chování klientů jisté hranice a určitý morální kredit. Karmický systém se projevuje ve rčení, které nejlépe uvedl respondent EX11:

„Poznal jsem jednoduché pravidlo života: nedáš – dostaneš.“

Jde svým způsobem o pseudonáboženský systém reciproční pomoci. Tato pomoc nefunguje na bázi mezilidských vztahů, ale spíše v rámci víry řetězového konání dobra. Jak takový systém funguje v praxi, vysvětluje respondentka EX07:

„Jak kde, jako mně se osvědčilo to, že když já pomůžu někomu konkrétnímu, tak já když budu potřebovat pomoc, tak mi stoprocentně pomůže někdo, od koho bych to nejmíň čekala.“

Pojem svobody se postupně v očích respondentů mění během procesu reintegrace. Postupně zjišťují, že svoboda není pouze svoboda výběru. Dle našich respondentů jde o daleko vyšší hodnotu. Tou hodnotou je právo na sebeurčení a nalezení vlastní identity. Nalezení identity pro respondenta neznamena odmítání závazku, jde spíše o převzetí odpovědnosti a posílení vědomí vlastní hodnoty tím, že se rozhodne nějaký závazek přijmout. Respondent EX04 vypráví:

„Ted' vidím, že svoboda je úplně v něčem jiným, ne že se volně pohybuješ, ale

svoboda volného myšlení, rozhodnutí, co je pro tebe dobré a co ne. Svoboda je v tom, že teď tady můžu prostě sedět a můžu si s tebou povídat a cítit se svobodnej, svoboda je v tom, že můžu někomu pomoc, poradit nebo někoho vzít na oběd, zaplatit mu oběd nebo něco takovýho, svoboda je v tom, co konám sám za sebe, čeho jsem dosáhl.“

U našich respondentů během reintegrace dochází ke stejnému chápání tohoto slova, které se přibližuje ke Spinozovu chápání „*svoboda je poznaná nutnost*“. Někteří respondenti tvrdí, že svobodný způsob života si vybíral u nich svou daň, a někteří pochopili, že pokud by setrvali v bezdomoveckém stylu života, svoboda by si vybrala daň nejvyšší. Svoboda dnes pro mnohé není v odmítání různých pravidel, tedy negativní vymezení svobody, ale spíše v nalezení cíle, směřování a snaha o naplnění tohoto cíle. Respondent EX03 názorně vysvětluje, jak se mu změnil smysl významu slova svoboda:

„Tím, co prožíváš, začnou být ty hodnoty úplně jiný. Začneš si klást otázky, je tohle svoboda, je tohle opravdu svoboda, že jsi bezdomovcem programovým, je v tom svoboda, že se pohybuješ atd., je v tom svoboda a teď si kladeš otázky a cíle, a co chceš a hlavně, když nemáš určitý cíl, tak prostě nepřežiješ, máš určitou myšlenku a určitý cíl a něco chceš dělat se svým životem.“

Hrdost

Pro některé bezdomovce je příjemnější tvrdit, že jsou na ulici dobrovolně, než si přiznat, že něco nezvládli. To vede k tomu, že slovo hrdost je u bezdomovců podobně pokrouceno jako slovo svoboda. Mnoho bezdomovců má problém se svým sebevědomím. Hrdost prakticky pro bezdomovce znamená být svobodný, být svůj a nikoho se o nic neprosit. Tyto pocity hrdosti se projevují zvláště u mužů. Mají pocit, že hrdost je pro bezdomovce jednou z mála hodnot, kterou subjektivně mají. Naši respondenti se nyní za pokroucené pojetí hrdosti stydí.

Pokroucení významu slova hrdost výstižně popisuje respondent EX03, jeho důsledkem je například odmítnutí pomoci (viz výše). Pokud tato pomoc není správně nastavena, tak je pro některé bezdomovce nepřijatelná. Cesta z ulice je jednoduchá:

sehnat si práci a bydlení. Avšak k dosažení tohoto cíle je třeba překonat mnoho bariér. Jednoduchost rad typu „najděte si práci“ uráží jejich hrdost. Respondent EX03 popisuje, jak ho setkání s pomáhajícími pracovníky uráželo a jak odmítal být přítěží:

„Blbých keců si člověk na ulici užije dost od chytrolínů, doktorů, psychologů, sociologů, blbých rad si člověk vyslechne spoustu, ale nápady na řešení určitého daného stavu nebo určité dané věci ti nikdo neposkytne, rozumíš, vždycky si porad' sám... Zase z druhé strany nechceš být přítěží, když ti někdo nabídne pomoc, tak nechceš být zase přítěží, ale to je na hrdosti člověka. Jestli chce nebo nechce být přítěží a jestli tu pomoc přijme nebo nepřijme, to je prostě na hrdosti.“

Přijetí pomoci totiž znamená také to, že člověk přiznává svoje selhání a zranitelnost. Hrdost u bezdomovce až příliš souvisí se studem. Většina proklamované hrdosti je spíše snaha vyhnout se pocitům studu za svoje selhání. Respondentka EX07 vypráví:

„Já nevím, jestli je to hrdost nebo stud, nevím, do jaký míry je to stud, stydím se za to, kam jsem se dostala.“

Respondent EX08 mluví o pýše, která člověka na ulici ovládá. Dle něj člověk na ulici má vyšší nároky, než odpovídá jeho reálným schopnostem. Jde o špatnou sebereflexi vlastních schopností. Lidé na ulici ze svých ambicí nejsou schopni slevit a raději zůstávají na ulici, než by přijali kompromis. Dostávají se do tenze, kdy jejich ambice a realita se radikálně liší. Jde o souboj mezi ideálním já a reálným já (viz teoretická část). Mladí bezdomovci často sázejí na jedinou možnost, do které vkládají veškerou naději. Respondent EX11 je nyní známým zpěvákem a právě vysoké ambice byly motivačním momentem během procesu reintegrace. Respondent EX11 věděl o svých schopnostech a věděl, ve které oblasti má možnost uspět. Zatímco doposud jsme hrdost považovali za demotivující, tento respondent hrdost považuje za hlavní motivaci k dostání se z ulice. Respondent dodává, že hrdost je spojena s dimenzí „Boha“, který mu zajistil zkoušku pobytem na ulici a dodal mu zdravou

sebedůvěru:

„Vy možná chcete vědět, co přesně mě z ulice dostalo... Určitě největší roli v tom sehrála má vlastní povaha – nemalý podíl měla má hrdost, paličatost, která se nakonec vyplatila... Bůh mě srazil na kolena, aby viděl, jestli se zvednu. Já se zvedl a ocenil mě celosvětovým úspěchem.“

S „hrdostí“ bezdomovce, která má mnoho podob, se musí počítat během celého reintegračního procesu. Pro bezdomovce je nezbytné pěstovat schopnost sebereflexe. To znamená uvědomit si negativní i pozitivní faktory „hrdosti“, jak byla chápána během pobytu na ulici. Respondentka EX07 nyní ví, že přehnané sebevědomí může mít špatné následky. Hrdost v pozitivním slova smyslu by mohla znamenat znalost limitů svých schopností a odvahu požádat o pomoc, pokud by se situace vymykala schopnostem jedince:

„No a já jsem se stihla sama sebe naprosto zklamat, což ve finále mělo za následek to, že už vím, na co si mám dávat pozor. Musím si dávat pozor na sama sebe, musím si dávat pozor na takový to, já to zvládnu, já jsem ta velká silná chytrá.“

Rezignace

Proč bezdomovci zůstávají na ulici? Tuto otázku jsme dali našim respondentům a všichni shodně odpovídali, že bezdomovci se odmítají o něco snažit. Kde se tato rezignace u mladých bezdomovců bere? Respondent EX11 hovoří o vnitřním problému:

„Tam není problém opravdový – je to problém vnitřní. Je skryt v jejich myslích a srdcích. V jejich neochotě bojovat.“

Tato neochota nepřichází náhle. Jde o dlouhodobý proces, o frustraci dlouhodobějšího charakteru. Jde o zmatení mladého člověka, který neví a nezná, co by chtěl dělat, a ve skutečnosti nechce dělat nic. Důležitou roli hraje zkušenost. Příběh

respondenta EX02 vypráví o tom, jak uvažoval v době, kdy ho otec vyhnal na ulici. Postupně rezignoval na hledání práce na základě několika špatných zkušeností a předsudků a jeho cesta přes kriminál vedla na ulici. Respondent EX02 vypráví:

„No, to já to tak vidím, že jo, že prostě jako já jsem neměl žádnou jinou šanci, než že skončím na ulici, že dopadnu nějak blbě. Jo. Tam prostě nebylo nic, tam nebylo žádný zázemí, nebo nějaký, že jsem neměl žádný vzdělání, neměl jsem nic. Což pro mě jako nebyla ani motivace pracovat, a hlavně jsem si si myslel, že když nejsem vyučenej, takže kuchaře dělat nemůžu, prodavače asi taky dělat nemůžu, i když bych asi mohl, spíš prostě nějaký jako předsudky.“

Rezignace nemusí vždy doprovázet negativní emoce a negativní pohled do budoucnosti. Někteří mladí bezdomovci však své bezdomovectví nevnímají jako reálnou krizi. Jde spíš o něco jako dobrodružství a mohou si bezdomovectví užívat. Respondent EX08 vypráví:

„Divnej pocit, [že jsem na ulici] no, ale to mi tak jako nepřišlo, mně to připadalo něco jako cestování, nějaký výlet takovej.“

Pro člověka, který nezvládá nebo nechce řešit problémy, je ulice vhodné místo. Ocitne se mezi lidmi, kteří také nic neřeší a tím ho podporují ve zvolené strategii. Mladí bezdomovci poznávají, že se dá žít téměř bez starostí, a takový způsob života se zdá atraktivním. Tato atraktivita vzroste, když člověk zjistí, že se dá na ulici přežít. Respondentka EX01 vypráví a shrnuje své pocity během bezdomovectví:

„Musím říct, že když jsem byla s těma lidma, tak se mi líbilo to, že prostě všechno..., všechno bylo dovoleno... Takže to bylo o tom, že prostě proč by se jako měli snažit... Já jsem neměla práci, ale ani jsem tu práci nehledala. A to je právě o tom, že..., protože nechcete. Proč?!“

Bezdomovec se postupně naučí, kam zajít, aby získal obživu, a nad ničím jiným nepřemýšlí. Dochází k odloučení od společnosti a k rezignaci na dodržování základních norem společnosti. Stereotyp ulice se stává důležitějším než ostatní

problémy. Respondent EX04 popisuje svůj den a způsob uspokojování svých potřeb. Stereotyp se postupně stává součástí života a je to něco, co je těžké opustit. Člověk odvykne už jen myslet na to, že by se chtěl z ulice dostat.

„Pro mě byl problém dostat se včas na pracák a takový, to najednou byly nesmysly. Ale bezdomovec si na to odvykne a už si myslí, že to pro něj není tak důležitý, i když je... Člověk si v Praze zvykne. Já jsem věděl, že když se na L. [squatu] probudím ráno, že do 10:30 mám v Ikei snídani zdarma, kávičku kolik budu chtít zdarma. Pak si zajdu do supermarketu tedy někam. Pak se opláchnu, pak se půjdu navonět, pak bude strava zadarmo, půjdu si ukrást nějakou bagetu támhle do stánku, cigarety si půjdu ukrást... Já si myslím, že bezdomovec vidí to, že je pro něj důležitý, že ten den večer bude v teple, bude najezenej, když uspokojí ty svoje potřeby, jaký má, a prostě to, co potřebuje, ale smysl toho, že by viděl vizi – já potřebuju bydlet, já potřebuju tohle, já potřebuju tohle. Podle mě, to normální člověk vážně potřebuje.“

Rezignace se také projevuje depresivními stavy. Ty jsou spojené s tím, že respondent ztrácí smysl žít jako bezdomovec a zároveň nevidí reálně svůj návrat do společnosti. Ztráta smyslu života může skončit až u sebevražedných myšlenek a podlehnutí těmto myšlenkám se někteří respondenti báli. Například respondentka EX06 uvádí, že se na ulici bála hlavně sama sebe:

„Bála jsem se sama sebe. To znamená, že člověk se může rozhodnout pro kdejakou pitomost, třeba si vzít život... Já jsem právě byla v té rezignaci, kdy já jsem neměla žádnou motivaci k tomu něco měnit, protože můj pohled na svět a dosavadní zkušenosti byly mínus sto tisíc, takže jak se mám dívat na společnost, co ona mi dala, že jo, když jako už jsem stála na jedné noze, tak mi vzali hůl a zlomili mi i tu jednu, tak to už pak člověk se nezvedne, že jo, takže takhle.“

7.2.2.2. Impuls ke změně života

Každý z respondentů žil na ulici několik let (od dvou do šesti let), což je dostatečně dlouhá doba, aby se respondent na život na ulici dostatečně adaptoval.

Výše je uvedeno, jak se mladý bezdomovec adaptuje na život na ulici. V motivaci našich respondentů ke změně životního stylu se musí objevit silný impuls, nebo lépe souhrn impulsů, které respondenta nasměrují k hodnotám, které jim nabízí většinová společnost. Kdy se mění tato motivace a jak se mění žebříček hodnot? Hledání „bodu obratu“ bylo hlavním cílem našich rozhovorů s bývalými bezdomovci. Respondenti potvrzují, že různých impulsů ke změně životního stylu během pobytu na ulici člověk zažije mnoho, ale málokterý je dostatečně intenzivní, aby ho skutečně nasměroval ke změně.

Motivace našich respondentů měla různé zdroje a také rychlost reintegračního procesu byla různá. U většiny příběhů se dalo nalézt několik společných bodů: všichni respondenti dokázali identifikovat onen „bod obratu“, kdy začal reintegrační proces. Tímto bodem byla většinou událost přicházející z vnějšího okolí, která donutila respondenta přehodnotit dosavadní žebříček hodnot. Tento impuls měl dvě fáze. Fáze nazvaná negativní impuls je deziluze ze životního stylu, tedy zeslabení demotivujících faktorů ulice. Fáze pozitivního impulsu je nalezení pozitivních hodnot v návratu do společnosti. Doba mezi těmito fázemi může být různá. Během takové fáze se stává respondent z „*programového bezdomovce bezdomovcem z nutnosti*“. Hledá cestu, jak se dostat z ulice, ale zatím ji nezná. Taková fáze může trvat relativně dlouho a klient může projít několika slepými uličkami, které mohou být bolestivé.

Většina bezdomovců si je vědoma, že pobyt na ulici je devastující, ale přesto na ulici zůstává. Z výsledků vyplývá, že mnoho bezdomovců se dostává do vyčkávající pozice. Jejich motivace ke změně bývá nízká, a tak čekají na silný impuls, který jim dodá dostatek síly pro zahájení reintegračního procesu. Nejde však o událost, která by měla magickou moc, jak často bezdomovci očekávají, a pokud události, které jsme identifikovali jako počátek reintegračního procesu, měly „magickou moc“, tak jim ji přičítali sami respondenti. Tímto impulsem mohou být i nepatrné události, do kterých si lidé na ulici vloží určitý význam.

Následující kategorie událostí jsme identifikovali jako motivující pro naše respondenty. Každá událost vyzdvihla určitou hodnotu, která se stala impulsem ke změně myšlení. Někteří respondenti uváděli více motivů a často šlo o složité

myšlenkové konstrukce, kterými vysvětlovali rozhodnutí změnit životní styl. Zdá se, že rozhodnout se ke změně nelze pouze intuitivně, ale jde propracovaný myšlenkový postup.

<u>IMPULSY K NÁVRATU</u>	<i>HODNOTA KAM SMĚŘOVAT</i>	UDÁLOST	ZMĚNA MYŠLENÍ A EMOCÍ	ZMĚNA CHOVÁNÍ
NEGATIVNÍ IMPULS (deziluze z bezdomoveckého způsobu života)	Poznání nutnosti	Stereotyp, neúspěch	„Už mě to nebaví, musím něco udělat“ „Nebudu zde až do smrti“	Zařídí si OP, shání si práci atd.
	Ohrožení	Zima, konflikt, nemoc	„Musím se dostat do bezpečí.“	Odmítnutí rizikových aktivit
	Smrt	Drogový zážitek, pokus o sebevraždu	„Buď se zvednu, nebo umřu.“	Snaha smířit se smrtí, obrát k duchovnu
POZITIVNÍ IMPULS (nalezení cíle mimo bezdomoveckou společnost)	Vzor	Sociální pracovník, bývalý bezdomovec, pastor atd.	„Když to dokáže on, tak já taky.“	Snaha být se vzorem, kopírování stejného chování
	Partnerka, dítě	Zamilování, těhotenství	„Mám pro koho žít.“ „Někdo mě miluje.“	Snaha pracovat, odmítnutí brát drogy
	Nebezdomovci	Přijetí do nové komunity, obnova kontaktu s kamarády a s rodinou	„Pokud bych se chtěl dostat do této společnosti, musím se snažit a být jako oni.“ „Zajímám někoho.“	Snaha být součástí skupiny a ukázat se v lepším světle
	Bůh	Obrát k Bohu, čtení duchovních textů, vliv skupiny	„Bůh nechce, abych byl na ulici.“	Modlení se, odmítnutí „hříchu“, větší sebedůvěra, přesunutí zodpovědnosti na Boha
	Nalezení cíle v budoucnu	Pracovní postup, touha pomáhat, umění	„Mám kam směřovat a mám na to.“	Učení se novým věcem, systematická práce, sebereflexe svých schopností
	Charita a možnosti bydlení	Možnosti bydlení, možnosti práce, zázemí	„Mám možnosti zázemí, mohu se tedy o něco pokusit.“	Vstup do reintegračního programu

Tabulka č. 8: Přehled impulsů pro motivaci ke změně životního stylu.

7.2.2.2.1. Negativní impuls ke změně životního stylu

Znehodnocení pozitivních hodnot, které ulice přináší, je základem reintegrace. Během adaptačního procesu na situaci bezdomovectví je přirozené, že bezdomovec nachází nějaké pozitivní hodnoty žití na ulici. Právě adaptační proces se zdá být největším nepřítelem reintegrace. Pokud se bezdomovec naučil žít na ulici, proč by měl způsob života měnit? Čím déle je mladý bezdomovec na ulici, tím více zdokonaluje strategii, jak na ní přežít. Negativní impuls strategii přežití narušuje nebo

výrazně upozorní na její nedostatky. Narušení této strategie je vnímáno většinou jako kritická událost, která umožňuje přehodnocení možnosti reálného dopadu užívané strategie na zdraví a integritu jedince.

Poznání nutnosti

Během života na ulici dochází k různým stadiím, kdy bezdomovec přemýšlí nad změnou svého života, avšak současný stav mu vyhovuje, a i když možnost změny vidí jako chtěnou, rezignuje na její realizaci. Bezdomovec se nemusí cítit frustrován, protože potřeby, které nedokázal naplnit, zmizely. Bezdomovectví se postupně stává stereotypem. To může být také důvodem rezignace. Zatímco u nových bezdomovců jde o jistou fascinaci novým způsobem života, u lidí, kteří jsou dlouhodobě na ulici, jde spíše o zvyk. U našich respondentů jde o uvědomění si stereotypu a počátek nudy, během níž se začínají ozývat ony potřeby, které zůstaly původně upozaděny. Respondentka EX10 vypráví.

„Já vím, ale člověk nemá moc jako i to, že se baví pořád jenom o tom fetu atd. Bavili, ale zase já jsem vlastně dokázala, já jsem třeba byla taková, že jsem je i seřvala, ať se o tom nebaví, protože já jsem fakt, já jsem to třeba chvílku vydržela poslouchat, ale ono to potom člověku začne lízt fakt na mozek, takže já už jsem potom fakt na ně i zařvala, ať se začnou bavit o něčem jiným, o normálních věcech, to je těžký, protože tam se neřeší nic jiného, buď čorky nebo drogy...“

Uvědomění si stereotypu a nespokojenost s ním může být na krátkou dobu. Během ní je vhodné nabídnout bezdomovci možnosti, které by vedly k reintegraci do společnosti. Pokud takovou nabídku nedostane, vrací se opět k bezdomoveckému způsobu života. Poznání, že bezdomovectvím nelze dosáhnout trvalého uspokojení, může přijít relativně pozdě, kdy napravovat destrukci jeho osobnosti je namáhavé a některé změny na duševním i fyzickém zdraví jsou již trvalé. Čím delší je pobyt na ulici, tím události vedoucí ke změně bývají podmíněny větší emocionální krizí. Teprve po těchto událostech je bezdomovec ochoten vzdát se hrdosti, svobody, přátel

i zavedeného způsobu života. Dochází k poznání, jaké naznačuje respondent EX05:

„Ta ulice vás naučí to, že tudy cesta není a že vy si prostě musíte jít a najít si tu práci, že to není donekonečna řešení žebrať na té ulici.“

Pro některé bezdomovce je takovým impulsem hranice, přes kterou nejsou ochotni se dále adaptovat na bezdomovecký způsob života. Důležitým limitem je zimní období, které se stává zkouškou přežití. Vědomí blížící se zimy je velkým motivačním faktorem, který donutí bezdomovce přemýšlet o variantách, které si přes léto nepřipouštěli. Někteří se na zimu připravují, jiní si nepřipouštějí, že nějaká zima přijde. Během zimního období je možností, jak se dostat z ulice, nejméně. Ubytovny jsou plné a práce je málo. Klienti zkouší různé varianty a potřeba být v teple se stává aktuální. To vede k přehodnocení jejich strategie přežití. Například respondent EX04 začal svůj reintegrační proces díky zkušenostem z minulých zim, kdy se neměl kam před zimou schovat. Rozhodl se nastoupit do komunity, protože se chtěl schovat před zimou. Respondent pak absolvoval celý léčebný proces.

„Řekli mi, že můžu nastoupit do komunity. Já jsem nechtěl žít pátou zimu venku, fakt už ne. Pro mě to bylo nepředstavitelný. Tak jsem si říkal, že půjdu do té komunity, přežiji tam do jara a zdrhnu.“

Respondenti mají často problém se zneužíváním návykových látek. Ukončení zneužívání návykových látek a překonání závislosti je dalším z kroků, které se neobejdou bez odborné pomoci. Někteří respondenti se však zbavili vlivu návykových látek i bez odborné pomoci. K takovému kroku se mohou odhodlat například po intoxikaci se silně negativními následky. Příkladem může být příběh respondenta EX08:

„No to bylo, když jsem se probudil po Silvestru, jak jsem byl na noclehu na S. [noclehárna] a fakt mi bylo blbě a od té doby jsem si řekl, ty vole a dost. Jako dost, to bylo, jako kdybych vykouril 10 jointů, tak takový jsem měl stav, říkám konec.“

Reintegrační proces není jednorázová událost, jde o dlouhodobý proces, který

je namáhavý. Negativní či pozitivní impuls musí být hodně silný, aby člověk měl dostatek síly k dokončení celého procesu. Mnoho bezdomovců se vrací na ulici, protože si myslí, že stačí se pouze rozhodnout pro změnu a ta nastane bez většího úsilí. Impuls většinu práce během reintegračního procesu neudělá a nelze očekávat zázraky. Mnoho bezdomovců by rádo vidělo výsledky reintegrace hned a nevydrží na ně dlouho čekat. Je třeba si uvědomit, že se musí spokojit ze začátku s málem, vysněné výsledky budou zatím v nedohlednu, je možné s nimi počítat až za několik let. Nejúspěšnější z respondentů EX11 vypráví, že ukončení reintegračního procesu není příliš složitý proces, ale trvá roky a je třeba hodně pevné vůle. Počátek jeho procesu reintegrace byl kolem roku 2000 a následků bezdomovectví se zbavil až v roce 2008:

„Dnes musím říct, že nebylo vlastně skoro vůbec těžké se z ulice dostat. Chtělo to jen trpělivost a chuť na sobě zapracovat. Ty skutečné výsledky se objevily až v roce 2006.“

Bývalí bezdomovci si uvědomují nesmyslnost života na ulici. Toto poznání je odrazuje od dalších rizikových aktivit, které je mohou vést zpět na ulici. Narušení strategie přežití však neplatí jako universální impuls pro změnu u všech bezdomovců. Naopak narušení strategie přežití může mít a spíše má negativní dopad, mnohem více ublíží, než pomůže. Dojde-li k znehodnocení hodnot ulice, musí dojít současně k nabídce pozitivní alternativy.

Ohrožení

U některých respondentů se snaha o změnu života objevuje po události, která znamená ohrožení života, svobody nebo integrity. Teprve pak jsou respondenti ochotni požádat o pomoc, nebo se vzdát i části své přísně střežené svobody. Pud sebezáchovy stojí nad všemi potřebami. Užívání drog tento pud narušuje. Proto prožitek, který změní uvažování drogově závislého, musí být hodně silný.

Respondent EX03 měl kolem sebe skupinu lidí, na které byl jako nevidomý

závislý. Z předchozího textu víme, že skupina plně naplňovala všechny potřeby, které jako nevidomý potřeboval, a dodávala mu pocit sebeurčení a sociální podpory. Tato skupina ho využívala jako volavku při přepadávání. Zde se cítil užitečný a zapomínal na svůj handicap. Vůdce pouličního gangu, kterého obdivoval, zavřeli za vraždu a on se ocitl mimo svou skupinu. Respondent by po této události zneužíval ještě více drog a jeho destruktivní chování by mělo horší následky, protože s ním nebyl nikdo, kdo by na něj dohlédl. V tuto chvíli však došlo k setkání s adoptivními rodiči, kteří mu nabídli možnost nastoupit do komunity. Takovou nabídku dostal již dříve, ale odmítal ji, protože měl kolem sebe skupinu, která jeho potřeby naplňovala. Po rozpuštění své preferenční skupiny neměl moc jiných možností, než nabídku rodičů přijmout.

„To, že prostě žiješ někde, žiješ mezi nějakýma lidma a teď se ti ta parta rozpadne pod rukama díky tomu, že tyhle ty chytěj a zavřou je, a už prostě nemůžeš dál, už nevíš jak dál, už nevíš kudy. Já vím, že to zní jako klišé, zní to, jako že jsem prostě v prdeli a už nemá cenu žít. Dostal dvacet let za vraždu, v hospodě ho vyprovokoval borec, který do něho rejpal a on ho prostě zabil... [po setkání s pěstouny]. Tam to bylo tak, že já jsem ani v podstatě o ničem skoro nevěděl, oni rozhodli v podstatě za mě, protože já jsem byl natolik na dně, že jsem si opravdu chtěl dát zlatou, já už jsem byl tak psychicky vyčerpanej a tak prostě na dně, že už mi nezbývalo nic jinýho, než se prostě zachránit tímhle tím způsobem.“

Komunita může být dobrým úkrytem před ohrožením lidmi, které si člověk zneprátelel během pobytu na ulici. Respondent EX04 byl gambler a zapletl se s prostitutí. Po pár letech na ulici dlužil pomalu všude, kam se podíval. Respondent vyprávěl o zkušenostech s mafií. Trvalo nějaký čas, než se dostal do hledáčku vyděračů a hledal možnost úkrytu. Nejdříve chtěl odjet do ciziny, ale dostal nabídku vstoupit do křesťanské komunity ve středních Čechách, která byla dostupnější než odjezd do ciziny. Zpočátku viděl v komunitě hlavně materiální zázemí:

„Ale pak to bylo takový, že já jsem se jich fakt bál. Já jsem byl politej benzínem, zkopanej, hrozili, že mě zapálej. Prostě zmlácenej. To už pak začalo tím, že jsem začal toužit po tom raději co nejrychleji umřít raději nebo prostě co nejrychleji

pryč. Chtěl jsem jet do Barcelony do Španělska, tam, kde mě nevyčmuchaj... Tak jsem si říkal, že Španělsko, to je paráda... Ještě to bylo takový [nabídka nástupu do komunity], že jsem věděl, že tam dostanu oblečení okamžitě, dostanu teplou postel a dostanu sprchu. Dostanu tam najíst. Věděl jsem podle harmonogramu, že tam je pracovní náplň, mají 5× denně stravu. Tak jsem si říkal, že uteču tam a schovám se... Nevěřil jsem si, že bych takhle nějak mohl obstát, ale zahrál jsem na ně habad'uru, že chci změnit svůj život a vzali mě. Okamžitě.“

Respondentka EX07 byla několikrát trestaná pro kriminální činnost, kterou páchala pod vlivem drog. Když už měla být souzena popáté, byla jí nařízena ústavní léčba. Respondentka neměla více jak rok přístup k drogám, nuceně abstinovala. Poté co opustila léčebnu, měla přístup k drogám, ale odmítla je. Ukazuje se, že zde nedošlo k nějaké výrazné změně myšlení, ale pouze k nucené změně prostředí, kdy dlouhou abstinencí drogy ztratily svoji atraktivitu. „*Mě to nepřestalo bavit,*“ sdělila. Věděla, že pokud začne znovu s drogami, opět bude krást a trest by mohl být přísnější. Ukazuje se, že u této respondentky hrozba represí měla motivační efekt. Svou roli sehrály i další faktory jako úmrtí partnera a obnovení kontaktu s matkou. Respondentka vypráví:

„Já jsem ho neudělala [první krok k reintegraci], oni ho za mě udělali ostatní, kdybych tam nesekala latinu, tak jsem tam kdo ví jak dlouho, oni by byli schopní si mě tam nechat třeba dva roky... Já jsem byla tenkrát zavřená na zatykač 30. srpna 2000 s tím, že jsem dostala 7 měsíců a ústavní léčbu. No a to byla moje poslední dávka heroinu... Já jsem vlastně byla převezená z výkonu trestu do léčebny s tím, že díky tomu, že to byla soudní ústavní léčba ještě k tomu, že byla takhle blbě načasovaná, tak já jsem tam byla dýl než rok... Já jsem si i v létě utekla na festák, protože už mě to tam nebavilo. Dala jsem si opium a zjistila jsem, že mě to nijak nenadchlo, a odjela jsem na festáky. Chytli mě v Brně, no jasně a oni udělali tu krásnou věc, že vzhledem k tomu, že jsem nezrecla, protože jsem měla čistý toxitesty a ani jsem na to nevypadala, že bych zrecla, tak udělali to, že vůbec nebrali v potaz, že jsem zdrhla, což by znamenalo novou léčbu zase, ale pár měsíců na to jsem šla na

soud a zrušili mi ústavní léčbu... Tam už bylo spíš takový to, proč začínat znovu. Tam už nebylo to, jakože příště, tam už bylo to, proč začínat. No proč se rvát dobrovolně do abst'áku.“

Smrt

Experimentace se životem a se smrtí je mezi mladými bezdomovci relativně běžná. Připomeňme si příběh respondentky EX07, která po smrti přítele chtěla bráním drog dosáhnout toho, k čemu neměla odvahu. Chtěla se zabít. Svou experimentací se smrtí došla k tomu, že se zabít nedokáže. Toto poznání stálo na začátku její reintegrace.

„Já jsem bez něj nechtěla žít, mě kolik let teda od té doby, co umřel, zbytek braní jsem bez něj nechtěla žít. Až na to, že jsem pak zjistila, že se prostě neufetuju!“

Dá se říct, že život je jediná hodnota, která bezdomovci zbývá poté, co se ostatní hodnoty vytratí. „Přežít“ je hodnotou samo o sobě. Lidé na ulici jsou hrdí, že dokážou na ulici přežít, což by většina lidí, dle jejich názoru, nezvládla. Hodnotu přežití si také exbezdomovci berou s sebou do většinové společnosti během reintegračního procesu. Tématem smrti během procesu reintegrace se zabývá respondent EX11:

„Ulice mi hodně vzala, ale taky hodně dala. Jsem přesvědčený o tom, že drtivá většina běžných občanů není schopna přežít v takových podmínkách déle než 1 den. Já jsem schopný přežít v jakýchkoli podmínkách. Je to fajn žít si v přepychu a vědět, že umím přežít i v totální bídě. Nebojím se života a ani smrti.“

Silné prohlášení respondenta pokračuje vysvětlováním jeho chápání propojení života a smrti. Sám považuje smíření se se smrtí jako základní kámen reintegrace. Myšlenka „umění přežít“ na ulici je důležitá. Jednotliví respondenti hledají nejlepší strategii přežití, až dochází k závěru, že nejlepší strategií přežití je dostat se z ulice. Respondent takové myšlenky přiřazuje k pudu sebezáchovy.

„Pochopil jsem, že existuje příroda, která naprogramuje naše chování.“

Pud sebezáchovy je dle něj narušen bezdomovectvím, a proto vede k destruktivnímu chování. Dle respondenta EX11 je důležitým krokem k obnovení pudu sebezáchovy získat ztracenou sebedůvěru. Respondent hovoří o několika fázích, které vedou k obnově sebedůvěry. První fáze dle respondenta začíná otázkou, na kterou si musí odpovědět: „*Chci žít nebo zemřít?*“ Dle respondenta velmi záleží na jeho minulosti, aby si tuto otázku mohl položit. V duchu této otázky se dají bezdomovci rozdělit do dvou skupin – na ty, se kterými má cenu pracovat, a na ty, kde je to marné. Dle něj, ten kdo si nepoloží takovou otázku, zůstává bezdomovcem, i kdyby měl mnoho možností k reintegraci:

„Když je člověk bezdomovec, je postaven před definitivní otázku: Chci žít nebo zemřít? Když je člověk bezdomovcem, protože před tím žil jako prase, tu otázku si ani nepoloží. Když si tu otázku ani nepoloží, není mu pomoci, nemá totiž pud sebezáchovy – to je mimochodem má vlastní zkušenost s většinou ostatních bezdomovců.“

Respondent EX11 touto otázkou vyjadřuje fakt, že v situaci bezdomovectví čeká člověka patrně blízká osamělá smrt. Pokud si bezdomovec odpoví na tuto otázku kladně, další fáze znamená najít pozitivní motiv, proč žít. Tento motiv se může objevit i v tom, co může být zdánlivě nedosažitelné. I když se tato přání zdají nereálná, respondent se domnívá, že mít přání, touhu a sny udržuje člověka naživu. Těžko se bude zabíjet ten, kdo má touhu. Touha dle něj stále nemusí stačit. Je třeba najít způsob, jak touhu naplnit, a dostatečnou motivační sílu, která pomůže respondentovi dojít k cíli:

„Hlad a zima spustí nové procesy v nás – deprese, zármutek, zoufalství. Díval jsem se do cizích oken a viděl spokojené rodiny, jak večerí a děti se chystají do postele, to bylo něco strašného, šíleného. Přesně po tom jsem začal toužit nejvíc. Po dobré rodině, po zázemí, domově, pohodě... Je velmi důležité mít sny. Mít sny mne velmi motivovalo. Měl jsem jasnou představu o tom, čeho chci dosáhnout, bez toho by to nešlo.“

V této fázi se respondent EX11 drží modelu, který můžeme vidět i u dalších respondentů. Respondent cítil, že dolů ho táhl strach ze smrti, že ho smrt zastihne nepřipraveného, a tento strach ho postupně ovládal. Přemýšlel o sebevraždě, ale teprve smíření se smrtí pro něj mělo osvobozující účinek a dodalo mu potřebnou sílu bojovat se životem. Smíření se smrtí je během procesu reintegrace náročným úkolem, který nezvládají ani lidé z majoritní společnosti. Přijetí smrti jako nevyhnutelného aktu vytvořilo prostor pro realizaci plánů i snů. Pokud se ukáže, že život končí vždy smrtí, je tu jediná možnost ba dokonce povinnost, snažit se ze života vydobýt co nejvíce.

„To první, co mě napadlo, bylo spáchat sebevraždu. Proč žít? Koho zajímám? Jen tu překážím... Takhle jsem tenkrát uvažoval. Když už jsem byl těsně před sebevraždou, došlo mi, že nakonec stejně zemřu. Bylo to poprvé v životě, co jsem to pochopil, uznal a přijmul... Řekl jsem si, že když už je to nevyhnutelné, risknu to a zkusím dosáhnout nemožného – čehokoliv, co se mi v tu chvíli zdálo nemožné. Být hvězda, známá celebrita, úspěšný zpěvák, producent. Zemřít můžu kdykoliv, když na to přijde.“

Nakonec, tváří v tvář smrti, došel ke konečnému rozhodnutí. Dle respondenta je tedy třeba znovu obnovit a naučit se určité dovednosti, které mu během vstupu do společnosti pomohou. Zpočátku je bezdomovec ve společnosti nervózní, ale díky pozitivním zkušenostem vzniká zdravá sebedůvěra. Konečným krokem reintegrace je začít si věřit. Respondent EX11 věděl, že má nadání, ale naprosto si nevěřil. Poté mohl využít své schopnosti a stát se známým zpěvákem i přes stigma a zkušenost bezdomovce. Díky své konverzi od „smrti k životu“ našel velkou motivační sílu pro změnu životního stylu. Podobné konverze můžeme vidět i u některých dalších respondentů.

„Být bezdomovcem s pudem sebezáchovy člověka dovede strašně motivovat, ale motiv nestačí. Když jsem měl motiv, ale výsledky se nedostavovaly, ztrácel jsem mnohdy trpělivost. Musel jsem se tedy naučit chápat pravidla života, což bylo to nejtěžší. Po několika letech jsem to ale pochopil musel... A ve finále jsem začal věřit

sám v sebe. Tady se to asi definitivně změnilo – bezdomovci si nevěří, nevěří v život a ani v sebe ne.“

7.2.2.2. Pozitivní impuls k návratu do společnosti

Na předcházejících stránkách jsme se zajímali o deziluzi z bezdomoveckého života, kdy respondenti zjišťují, že prostředí ulice je značně rizikové a může ohrozit jejich fyzický i duševní stav, ale i samotný život. Ve fázi, kdy se respondenti rozhodli ulici opustit, stále musí hledat, kam chtějí ve společnosti patřit, co chtějí dělat. Takové hledání může probíhat na ulici, ale může to již být součástí reintegračního programu nějaké sociální služby. Pokud takové hledání neprobíhá úspěšně, většinou se bezdomovec vrací na ulici.

Pozitivní impuls ke změně životního stylu můžeme nazvat „nalezení vztahu“. Jde o silný vztah či závazek, který jedince bude provázet po celou dobu života. Jde o vztah v obecnějším slova smyslu. Nemusí jít pouze o tradičně navázaný vztah mezi dvěma lidmi. Tento vztah si respondent může vytvořit ke svému vzoru, sám k sobě, k Bohu, k budoucnosti apod. Respondenti připisují tomuto závazku magický charakter a nadměrně jej vyzdvihují. Většinou právem, neboť závazek v respondentovi, který dříve rezignoval skoro na vše, vzbudil motivační energii, která mu dodala sebedůvěru, a pomohla dokončit reintegrační proces.

Vzor

Jednou z přirozeností člověka je, že hledá vzory svého chování i myšlení u zkušenějších a nadanějších osob, které má kolem sebe (Bandura in Weiner, 1992). Jak je již uvedeno, bezdomovci i naši respondenti často hledají vzory mezi lidmi žijícími na ulici. Pokud dojde k deziluzi z pouličního života, dochází mimo jiné i k vytracení síly pouličních vzorů. Vytratil-li se vzor či ztratil-li svůj předchozí vliv, bezdomovec si zpravidla začíná hledat svůj vzor někde jinde. Příběh o zmizení vzoru z jejich života se objevuje například u respondentů EX03 a EX07, kde vzor zmizel v důsledku úmrtí nebo uvězněním.

Respondent EX08 prošel dlouhou cestu hledání identity a během této cesty musel projít bezdomoveckou epizodou. Jako dospívající hledal vzory mezi raperskými zpěváky. Pokoušel se takovým vzorům vyrovnat a po jedné nevydařené akci odjel do Prahy. Zde však skončil jako bezdomovec. Během své bezdomovecké kariéry navštěvoval nízkoprahové denní centrum pro bezdomovce. Zde našel vzory v sociálních pracovnících. Podobně jako i jiní respondenti, viděl své bezdomovectví jako zkušenost, kterou později může využít jako zaměstnanec pracující s bezdomovci. Respondent nastoupil do reintegračního programu, prošel noclehárnami a azylovým domem a později začal pro toto centrum i pracovat. Zde se přestal cítit jako bezdomovec a cítil se součástí společnosti. Během procesu reintegrace navázal znovu vztah s otcem, který pracoval jako ošetřovatel na psychiatrické klinice. Díky práci v organizaci získal potřebné doklady a vzdělání a mohl také začít pracovat jako ošetřovatel v domově důchodců. Zde jsou výroky respondenta EX08:

„To si pamatuju [vstup do nízkoprahového denního centra], to bylo po tom po tý ubytovně a hned jsem tam chtěl jít poprvý a říkal jsem si, já tam nejdu, je to takový blbý, tak jsem tak nakouknul a asi druhý den jsem ho navštívil a hned od té doby, jak jsme o tom začali mluvit, tak jsem si uvědomil, jakou práci budu dělat, protože je spousta lidí, který potřebujou pomoc, hnedka se ve mně objevil ten červíček. Tam byl E. [pracovník střediska] a mně u vás připadalo jako dobrý to chování, já jsem si z vás bral příklad, jako jak lidem pomáháte, já jsem to bral jako, že s těma lidma budu pracovat, že jim budu pomáhat...“

Sociální pracovníci mohou být dobrými vzory. Přesto někteří bezdomovci potřebují více. Nejčastější výtka proti snaze pomoci klientům souvisí s extrémní odlišností společných zkušeností. Tato výtka se dá vyjádřit větou: *„Vy nevíte, jaké to je.“* Ukazuje se, že pro některé bezdomovce je více motivující setkání s bývalým bezdomovcem. Bezdomovec, který se dostal z ulice, ukazuje, že reintegrační proces může být úspěšný a že i bývalý bezdomovec dokáže najít místo ve společnosti. Respondent EX04 nastoupil do křesťanské komunity kvůli ochraně před zimou,

nakonec absolvoval celý program. Komunita T. zaměstnává své bývalé klienty. Stávají se z nich starší zkušenější bratři, kteří jsou pomocníky novým klientům. Ukazuje se, že metoda, kdy se z klientů stávají pracovníci komunity, je účinná – alespoň byla v případě našeho respondenta. Respondent díky setkání s bývalými bezdomovci získává informaci, že je možné se dostat z ulice a že jemu konkrétně pomohla jedna konkrétní věc. Z příběhu respondenta vidíme, že jako prvotní impuls k pozitivní změně zapůsobilo setkání se vzorem bývalého bezdomovce a teprve později došlo ke konverzi ke křesťanské víře.

„Obrátili se na mě: „Ahoj, odkud jsi,“ a vítali mě a najednou takovej vztah, kterej já jsem nepoznal nikdy... Pak vlastně jsem viděl pracovníky a když jsem viděl, jak se chovají pracovníci k dětem, tak mi to přišlo jako vzorový a řekl jsem si, že kdybych měl jednou děti, tak bych je takhle jednou to, a když jsem se potom během toho týdne dozvěděl, že ti pracovníci sami byli 15 let na drogách, na ulici, a když jsem slyšel to jejich svědectví, tak jsem začal přemýšlet a říkal jsem si, že když tam mohou být oni, tak proč bych to nedokázal já... Když vidím, jak on si s dětma hraje, tak to je to, co já jsem doma nikdy neměl. Tak jsem si řekl, že to byl přesně ten důvod, proč já jsem si vlastně najednou v tom středisku řekl: „Ty jo, tak jestli tohle dělá Bůh, tak takovýho Boha chci znát.“

Také respondentka EX06 objevila své vzory chování v křesťanském společenství. Integrace do takové komunity nemusí být velkou změnou. Určitý druh elitářství v náboženských společenstvích se stává náhradou za ztrátu pouličního způsobu života. Podobně jako v bezdomovecké komunitě zde tráví veškerý čas a mohou naplňovat potřeby přijetí. Důležitým aspektem takových komunit také je ideologie. Zatímco u bezdomovců šlo především o společné užívání drog, v náboženské komunitě jde o vyznávání Boha. Dochází k okouzlení takovým společenstvím a toto okouzlení dodává potřebnou energii pro zvládnutí základních kroků reintegrace. Křesťanské společenství mělo na respondentku EX06 velký vliv v jejím rozhodování, ale také toto společenství plnilo funkci materiálního zázemí a nahradilo jí rodinu na počátku reintegrace.

„Já jsem vlastně, když jsem byla ještě na té ulici, tak za mnou přišla moje sestřenice, která je katolička, a říkala mi, pojd' se mnou jakože na nějaký místo, tam jsou křesťani a uvidíš a já jsem vždycky toužila po Bohu... Když jsem tam přišla, tak to byli mladý lidi, kterým bylo 17, 18, a bylo jich strašně moc, byli super oblečení, prostě krásný lidi, hráli tam divadlo a říkali, my jsme křesťané... když oni začali hrát to divadlo, tak jsem přesně věděla, že to je to, co Bůh ke mně mluví, že bud' se přikloním na tuhle tu stranu nebo půjdu s davem... Celej tejden jsem tam chodila, kdy probíhala ta evangelizace a oni potom dali takovou výzvu, kdo chce přijmout Ježíše do svého života, tak já jsem úplně běžela, já to musím udělat, takže tam jsem dala svůj život Bohu... Samozřejmě mi hodně pomohli ti křesťani, se kterými jsem se začala hodně stýkat a hlavně můj pastor s jeho ženou, že jsem měla možnost k nim jezdit 4× do týdne, spát u nich, a už jsme fungovali, takže jsem přijela večer z práce unavená, já jsem byla takové jakože jejich dítě... Takhle jsem se postupně začala aklimatizovat do toho normálního prostředí.“

Partnerství, láska, dítě

Dle našich respondentů nelze bez navázání smysluplného vztahu s někým, kdo není na ulici, reintegraci úspěšně dokončit. Většina současných partnerů našich respondentů má podobnou zkušenost jako respondenti. Z jedenácti respondentů, šest z nich má partnera/-ku, přičemž čtyři z nich mají za sebou bezdomoveckou zkušenost. Respondenti jako by neměli odvalu nebo možnost nalézt partnerku z jiného prostředí. Vysvětlením může být, že jejich bezdomovecká zkušenost je natolik odlišná, že mají pocit, že by ji standardní partner nepřijal.

Příběh respondentky EX01 ukazuje, že i nenaplněný partnerský vztah může být impulsem pro proces reintegrace. Jde o nevyřčený platonický vztah, kdy objektem sexuální touhy byla sociální pracovnice na denním středisku. Tento vztah sice nikdy nebyl naplněn, ale zamilovanost a zároveň naděje naplnění tohoto vztahu byla impulsem touhy dostat se z ulice. Respondentka změnila své chování i status a dostala se do komunity homosexuálně orientovaných dívek, kde našla partnerku.

„Jak jsem se dostala z ulice? No asi prvně tím, že jsem se i takhle zamilovala do tý D. [sociální pracovnice]... Takže jsem chtěla jakoby, víš, trošku udělat frajerku, tak... To byl takovej ten prvotní impuls. Pak jsem tam nezůstávala ani kvůli tý stravě nějak, ale spíš kvůli tomu, že tam byli ty lidi... D. to neví, dodneška to neví, že jsem byla zamilovaná, jo... Ale jak jsem do ní byla zamilovaná? Tak prostě jsem si říkala: tak to jen tak pro mě... To nebyli bezdomovci, to byly normální holky v pohodě, normálně sví holky. Protože jsem se seznámila s normálníma lidma, který nikdy nebyli na ulici a který obdivovali, že jsem hold na ulici.“

Osobní angažovanost pracovníka služeb pro bezdomovce ve vztahu ke klientovi se ukazuje jako úspěšná strategie v práci s klientem. Problémem je, že tato angažovanost je náročná jak emocionálně, tak i časově. Respondent EX11 prohlašuje, že žádný z profesionálů nedokáže být tak angažovaný jako blízký přítel nebo přítelkyně klienta. Má svou osobní zkušenost, kdy mu pomohla partnerka, která nebyla z ulice. Sociální pracovníci pracují s bezdomovci především tak, že podávají informace. Jako hlavní motivační energii pro návrat do společnosti považuje respondent EX11 emoce, nikoliv informace. Tyto potřeby dle respondenta EX11 nelze uspokojit přes oficiální program pomoci, ale jedině přes neoficiální preferenční skupinu.

„Já z prostředí ulice vylezl, a kdykoliv vidím ty další, jež na ulici jsou nebo na ni směřují, mnohokrát jsem přemýšlel, jak jim pomoci. Ale po několika zkušenostech věřím, že jim nelze pomoci skrze nějaký ‚program‘. To musí zprostředkovat někdo, kdo bude mít možnost se dostat do jejich duše. Pro mne to bylo otázkou důvěry. Když vám to rozmlouvá někdo, do koho jste zamilován nebo k němu vzhlížíte, má to úplně jiný efekt... Zásadní zlom udělala moje tehdejší holka Simona – ona dokázala to, co nikdo před tím. Nakopla mě k životu, seřvala mě, otevřela mi oči, abych viděl skutečnost.“

Vztah, který vznikl na ulici, má naději na přežití, pokud partneri společně započnou reintegrační proces. Některé vztahy na ulici mohou být dlouhodobé, ale k reintegraci, jak se zdá, nevedou. Respondent EX09 poznal svoji partnerku na ulici

a shodou šťastných okolností došlo k tomu, že pro oba byl vzájemný vztah tak motivující, že se oba společně z ulice dostali. Jejich vztah probíhal standardně jako mnoho vztahů z ulice, až došlo k neočekávané zkoušce vztahu. Klient byl sice 2 měsíce uvězněn, ale toto odloučení jejich vztah nakonec utužilo na rozdíl od běžných pouličních vztahů. Respondent pochopil, že dívka, se kterou má vztah, to s ním myslí vážně, když mu do vězení napsala, že s ním chce mít dítě. Rodinný život byla ta hodnota, se kterou se vylučoval bezdomovecký život. Respondent EX09 vypovídá:

„Mě vytáhla Verča no z tý ulice. No dá se říct, že já jsem se zkontroloval od té doby, co jsem poznal Verču. Já jsem si uvědomil, že s Verčou by to bylo asi nejlepší mít dítě, když prostě překousla, že jsem byl dva měsíce zavřenej, psala mi, všechno a pak mi tam napsala, že by se mnou chtěla mít dítě, a já jsem přemýšlel nad tím, že by s Veronikou šlo normálně žít. Už jsem začal uvažovat, že prostě, že když chci to dítě, že musím, už jsem viděl dopředu, že musím mít prostě zabezpečenou práci, abych to dítě mohl zabezpečit, Verču, tady to, tak už jsem právě nad tím začal přemýšlet, že už musím přemýšlet dopředu, jestli ta holka bude mít mlíko, že peníze se musí dát na stranu, může se cokoli vždycky zvrtnout.“

Také respondentka EX07 uvádí příklad vztahu. Nynější přítel je bývalý gambler, prodávající Nový prostor, potkali se za kritických okolností, mají dítě, které je v jejich péči. On je bývalý bezdomovec a rozhodl se jí pomoci. Současný partner a otec dítěte je plně funkční.

„V mínus 28 stupňů mrazu ve vraku auta a v týhle té fázi strážlivou, nešťastnou mě potkal Petr. No, vzal mě s sebou a takhle to vlastně začalo... Já jsem si až teprve delší dobu po tom, až když se malá narodila, tak jsem si uvědomila, že o tohle opravdu stojím, že stojím o to s tímhle člověkem zestárnout a dožít.“

Respondent EX03 se v době rozhovoru staral o hluchoslelou dívku, s níž se seznámil přes seznamku. Bydlel s ní a přebíral za ni zodpovědnost, která ho drží v jistém režimu. Respondentovi starost o dívku dodává pocit užitečnosti a zmírňuje

vnitřní stigma tělesně postiženého. O podobné zodpovědnosti mluvil i ve vztahu k lidem, se kterými se setkával na ulici. Z dostupných informací víme, že ho dívka opustila, on vyhledal emocionální podporu u svých pěstounů a na ulici se znovu nedostal.

„V ... [krajské město] žiju právě s tou hluchoslepuou přítelkyní, o kterou se v podstatě starám a jezdím sem vydělávat, já bych to nenazýval žebráním... Když někoho máš, o koho se staráš, tak pro něho i žiješ, a když pro něho žiješ, tak je to určitým smyslem života, když se o někoho můžeš postarat a víš, že on bude vděčnej... Čím horší situaci poznáš, tak si na tom uvědomíš, jaký jsi měl štěstí..., když se o něj začneš starat, tak on je ti svým způsobem vděčný. Když se začneš starat o pejska, který se toulal po ulici, tak ten pejsek ti bude daleko vděčnější, než pes, kterýho na ulici vyhodíš.“

Těhotenství je relativně výrazný pozitivní impuls ke změně životního stylu matky i otce. Dítě je vysokou motivační hodnotou ke změně životního stylu. Výchova dítěte a bezdomovecký styl života se navzájem vylučují. Rodičovský pár, který je na ulici, musí překonat mnohem více bariér. Udržení dítěte v péči našich respondentů je jeden z ukazatelů úspěšné reintegrace. Mnoho matek a otců, kteří neudrží své dítě v péči, propadá znovu na ulici. Během reintegračního procesu si někdy bezdomovci musí vybrat. Být s nespolehlivým partnerem nebo se starat o dítě. Respondentka EX10 prohlašuje:

„Když bych si měla vybrat, tak určitě, říkám si, je to moje krev, ale hlavně to je člověk, o kterýho já se musím postarat a chci, o M. [partner] třeba taky, to nemůžu říct, že ne, ale kdybych si musela vybrat, tak si vyberu dítě.“

Kontakt s nebezdomovci

Kromě stálého partnerství respondenti museli najít nové společenství lidí, kteří budou tvořit jejich novou referenční skupinu. Obměna sociálních kontaktů je důležitá. Dochází k odpoutání od kontaktů, které navázali respondenti během své

bezdomecké epizody. Staré kontakty z bezdomecké epizody jsou již přítěží a mohou reintegrační proces narušit. Důležitou roli může mít také obnovení rodinných vztahů, jak je uvedeno v kapitole o rodině. U některých respondentů jsou rodinné vztahy tak vážně narušené, že musí najít nové nerizikové sociální kontakty mimo ni.

První, se kterými se bezdomovci setkávají, jsou většinou pracovníci v pomáhajících profesích. Zatímco pro starší bezdomovce je důležitější při kontaktu s takovým pracovníkem důraz na profesionalitu, mladí bezdomovci raději přijímají osobní přístup pracovníka, který jim dodá pocit přijetí. Neformální akt přijetí do většinové společnosti může začít již během využívání služeb pro bezdomovce. Respondent EX08 se s pracovníky noclehárny začal bavit více přátelsky, což považoval za potenciální překročení hranic mezi pracovníkem a klientem. Díky změně v komunikaci se na základě jejich rady rozhodl pracovat pro neziskovou organizaci, kde byl klientem.

„Potom vlastně jsem se tam blíž seznámil s L., bráchou s P., [zaměstnanci noclehárny] na noclehárně a my jsme se normálně bavili jak kámoši, což se nemůže, to je zakázaný, tak my jsme se normálně bavili jak kámoši a on mi poradil právě, že mám jít do N. [nezisková organizace] a tam zažádat o práci, že by to bylo dobrý, že jo.“

Může nastat období, kdy člověk v reintegračním procesu zůstane sám. Starých kontaktů z ulice se zbavil, ale ještě nenašel nové. V této době sebeúcta trpí nejvíce. Bezdomovci začínají mít dojem, že jejich schopnosti neodpovídají požadavkům společnosti, a mají pocit, že jejich osobní hodnota je tak nízká, že nestojí za námahu snažit se o návrat do společnosti. V případě změny sociálních kontaktů se mění jak sebeúcta, tak i motivace. Rostou tím také možnosti pomoci. Respondent dostává stále více informací a může se lépe orientovat ve společenském životě. Respondent EX04 mluví o posílení vědomí vlastní hodnoty, když byl přijat do komunity a dál s komunitou spolupracoval.

„Já si myslím, že když si pak člověk dodělá program Teen Challenge, žije mezi

jinýma lidma, žije mezi věřícíma hlavně. Ono to má váhu mezi těma věřícíma. Tam, kde ten program znají, protože s námi hodně sbory z celý ČR spolupracujou, a najednou cítím to, že jsem hodně přijatej a hodně si mě lidi vážej i co se týče po republice.“

Setkání s lidmi z většinové společnosti může mít také ryze praktický význam, konkrétně u respondenta EX02 šlo o možnost bydlení. Pro lidi procházející reintegračním procesem je nejtěžší přejít z fáze bydlení na komerční ubytovně do podnájmu. Zajištění podnájmu má symbolický význam, v podnájmu člověk získává soukromí, kam si může pozvat jen toho, koho chce, a jeho společenský status stoupá. Respondent EX02 vypráví o době, kdy se přestat cítit bezdomovcem.

„Pak jsem vlastně rok, co jsem skončil jako by na tý ubytovně, tak jsem už jsem chodil do církve v tý době, a potkal jsem tam někoho, spolukřesťana, který měl pronajmout byt. A sháněl dalšího podnájemníka, což bylo, bylo taky dobrý, že jsem se dostal do skupiny, nebo do společenství lidí, kteří věří, kteří mají stejný hodnoty. Že jsem nebyl někde na ubytovně mezi prostě nějakýma Rusákama, nebo já nevím kým a že jsem byl neustále konfrontovaný s tou vírou. Že jsem chodil do tý církve a tak, tak to mě prostě jako by dalo na jinou úroveň.“

Bůh

Respondenti prošli během reintegračního procesu také specifickým spirituálním vývojem. Pro respondenty EX02, EX04, EX06, EX08 a EX11 bylo setkání s Bohem nebo duchovní nadpřirozenou silou klíčové, tito respondenti toto setkání považují za zásadní zlom, který rozhodl o úspěšnosti jejich reintegračního procesu. Vztah k Bohu se u jednotlivých respondentů liší a liší se i samotné vyznání.

V Americe je populární hnutí Anonymních alkoholiků, které mluví o nadpřirozené síle, opatrně nazývané „Bohem“, jako o prostoru, kam lze přenést část odpovědnosti za abstinenci klienta. Princip přenesení odpovědnosti na nadpřirozenou sílu funguje také u našich respondentů.

Objevení Boha pak je silný a většinou náhlý zážitek, který má zásadní vliv na celý proces reintegrace. Tito respondenti si relativně dobře pamatují na život před konverzí, na rozdíl od respondentů, kteří náhlou konverzí neprošli. Lze to vysvětlit tak, že respondenti, kteří náhle uvěřili, mají určitou potřebu si připomínat „špatný“ život, který byl před uvěřením v Boha. Tím získává jejich současný život větší hodnotu. Hodnocení je černobílé, dělí je na dvě části: to, co bylo před „obratem k Ježíši“, je špatné, a po tomto obratu zase dobré.

Respondent EX02 vzpomíná, že již v dětství se setkal s vyprávěním o Bohu, ale tehdy neposlouchal. Měl problém s hledáním práce a nezvládal užívání pervitinu. Bydlel na noclehárně a chodil do nízkoprahového centra. Když šel jednou kolem střediska pomoci pro bezdomovce, sloužila se zde bohoslužba, během níž prožil náhlou konverzi. Jeho pochopení Boha bylo tehdy hodně zaměřené na materiální potřeby. Respondentovi hrozilo, že ho vyhodí z ubytovny, pokud si nenajde práci. Začal se modlit a práci i bydlení našel. Sílu modlitby považuje za magickou. Konverze skutečně vedla i ke změně chování, z modlitby se stal rituál, který mu má pomoci i v těch nejběžnějších situacích. Díky tomuto rituálu respondent získává dostatečnou sebedůvěru ve své schopnosti. Odpovědnost, jak toto rozhodnutí dopadne, přenechává na Bohu, a jelikož Bůh myslí vždy všechno dobře, tak vše dopadne dobře. Konverze v jeho případě je jistý praktický návod pro fungování v běžném životě.

„Já si to pamatuju do dneška, že jsem si vydělal nějaký peníze a zase jsem je utratil na tu dávku. To se mi prostě stalo. Já jsem hledal práci, žádnou jsem nenašel... Když jsem byl na té ulici a když jsem tehdy šel tam [nízkoprahové středisko], tam k doktorovi a tam probíhalo nějaký shromáždění. Se Z. a s P. [pracovníci střediska organizující nedělní mše]. A já jsem si tam tehdy přisedl a tam prostě byla nějaká výzva, jestli někdo chce, aby pro něj Bůh něco udělal, tak že jsem se nějak přihlásil k tomu a voni mě jako přivedli k Ježíši. Oni mi vlastně řekli, že když vyznám Ježíše jako svého pána, že mě Bůh spasí, že mě Bůh zachrání... Takže voni mi dali tuhle tu informaci, že když ho vyznám jako svého pána a budu se k němu modlit za cokoliv potřebuju, prostě za práci, za bydlení... Tak jsme se tehdy modlili za to, abych měl tu

práci a měl jsem týden, měl jsem takový limit, že si musím najít do týdne práci. Takže jsem hledal a ten poslední den v těch sedmi dnech jsem fakt našel práci a dělal jsem... Já to beru tak, že se fakt modlím za všechno, ale Bible sama o sobě vyučuje to, že jako by svými slovy když to řeknu, že nebudu sedět na židli doma a čekat, až mi ta práce spadne do klína.“

Respondent EX02 je již osm let mimo ulici. Muselo však dojít taky ke změně osobnosti než jen k pouhému předání návodu na život. Otázka znovuzrození u respondenta EX02 především spočívala ve vyléčení ze závislosti na drogách. Hodnota Boha byla tak silná, že náhle potřeba brát drogy zmizela úplně. Přijetí Boha znamenalo efekt přímo v jeho chování: abstinence od drog a odmítnutí krádeží.

„Ten starej člověk s těma špatnejma vlastnostma je prostě pohřbenej, a je novej, který se znovu narodil... Samozřejmě by byla určitá překážka, kdyby mě Bůh nevysvobodil, kdybych je prostě nepřestal brát, že jo. Mohl jsem vzít první výplatu a jít ji utratit za drogy a přijít do práce zfetovanej nebo nepřijít vůbec, že jo. Pamatuju si například, že jsem měl u sebe nějaký peří, který jsem vyhodil, pervitin... Já si pamatuju na moment, kdy vlastně jsem se probudil ráno a chtěl jsem udělat to samý, co jsem dělal vždycky. Že puđu do obchodu, ukradnu si tam nějaký buchty, abych měl na snídani. Ale najednou jsem si uvědomil, že já mám tu práci vlastně, tak to vydržím, pracuju vod Ilti, tak tam puđu a tam se najim.“

Zajímavý vztah ke spiritualitě našel respondent EX04. Jeho vztah ke spiritualitě byl vlažný, ale poté co prošel křesťanskou komunitou, začal vyznávat křesťanskou víru a začal pro komunitu pracovat. Během pobytu na ulici zažil jedny z nejhorších zážitků, ty by však neměnil, protože jak říká: *„Ale zase bych nepoznal Boha, což by byla škoda.“* Je vidět, že správně pochopený vztah k Bohu, může příznivě působit na vyrovnání s minulostí. Minulost je zkouška, bez které by k poznání Boha nedošlo.

„Celkově jsem protestoval, že jestli je Bůh, tak proč já žiju tak, jak žiju? Mně se to zdálo nespravedlivý a tak. Teprve tam jsem pochopil, že ty zlé věci nejsou od

Boha, že to prostě je tak, jak je. Postupem, během dvou měsíců jsem prostě věděl, že Bůh existuje, a už mi to bylo jasné a už jsem prostě všechno dělal pro to, abych Bohu sloužil... Já vím, že Bohu nikdy nesplátím, co pro mě udělal, ale jsem rozhodnutý, že budu takhle sloužit.“

Vztah respondentky EX06 k Bohu je plný emocí a znamení. Emoce vždy pro respondentku měly velkou hodnotou. Svůj život před konverzí hodnotí jako plný znamení od Boha, tehdy jim nedávala žádný význam. Banální znamení chápala jako varování před smrtí. „Boží zásah“ způsobil to, co se v psychologickém významu dá nazvat jistou formou sebereflexe. Respondentka díky tomu začala více chápat své pocity a ukončila nefunkční vztah. Dokázala správně analyzovat svou minulost a vyrovnat se s ní. Vztah k Bohu dodává respondentce pocit vlastní hodnoty. Jde o objevení dimenze, v níž vzniká nová osobnost či síla, která je přítomná vždy a jejíž moc je neomezená a která na rozdíl od lidí nezklame. Tato osobnost komunikuje a dokáže nastavit zrcadlo, které před obratem nebylo dostupné. Je to osobnost intrapsychického charakteru, která dodává hodnotu a sebevědomí.

„Ten Bůh tam vždycky byl, Bůh je vždycky, ale nějakým způsobem nás svolá k nám, a pokud my nereagujeme, tak Bůh nám hlavně dává svobodnou vůli... Bůh mi řekl, že se musím rozhodnout, že buď se rozhodnu, protože změním svůj život, a že on mi v tom pomůže a že ten můj život bude vypadat naprosto jinak, i když v té situaci si člověk říká, jak může ještě líp vypadat, když celý život byl takhle a nebo že zemřu... Protože se mě dotknul Bůh a pak mě nadpřirozeně z toho dostal, protože jsem nikdy nebyla v žádný takový detox nebo že by mě odvezli nebo že já bych sama šla do nějaký léčebny... Je to opravdu o tom vztahu s Bohem jako o vztahu s otcem, protože on takový je a otec, který vás miluje, tak vždycky udělá všechno pro to, aby se o vás postaral. Je to osobní setkání s Bohem, kdy člověk najde nejenom svoji hodnotu, ale vůbec má tak silnou oporu, že to nelze ničím na světě změnit, zrušit, že i kdyby mě opustili všichni lidi na světě a stalo se cokoli, tak Bůh mě nikdy neopustí.“

Spiritualita, která doprovází bezdomovce během procesu resocializace, nemusí být nutně křesťanského charakteru. V Evropě má křesťanství tradici a je tedy logické, že nejčastěji doprovází naše bezdomovce právě křesťanská spiritualita. Výjimkou je respondent EX08, který došel ke klíčovému poznání skrze studium knih s buddhistickou tematikou. Respondent vypráví, že nedůvěřoval tradičním církvím, a tak hledal jinou variantu. Jeho sestra se provdala do Japonska, kde respondent strávil půl roku. Zde se s buddhismem poprvé seznámil. Pravý obrat zažil teprve na ulici, kdy cítil, že potřebuje nějakou útěchu. Šel se ohřát do městské knihovny a náhodou objevil knížku, kterou mu kdysi darovala sestra a otevřel ji. Během četby došel ke konverzi k buddhismu. Kniha měla odpovědi na aktuální otázky, které ho zrovna trápily. Obzvláště ho zaujala pasáž, že život je utrpení a toto utrpení je dáno touhou po věcech, které nejsou dostupné, a že výsledkem, jak netrpět, je pokora. Respondent se dle nauky buddhismu naučil ovládat svoje touhy a přijal pravidla reintegračního programu neziskové organizace. Dokázal si uvědomit, že jeho původní sny a touhy byly přehnané (stát se rapperem) a že může být spokojený s tím, co bylo dostupné.

„Když jsme se ocitli v tom Japonsku... v tom Japonsku jsem obdivoval ty chrámy a tohle, protože to tam bylo na každém rohu, že jo a jako vyzařoval z toho nějaký klid. No tam to bylo tak, že ségra vlastně v tom Japonsku mi ukazovala nějakou knížku Dalajlámy, Cesta ke štěstí, ne, a to se ti bude hodit a já říkám, já jsem úplně v pohodě, možná až budu starší, tak se mi to bude hodit... Když jsem měl úzkostný stavy a tohle to, tak říkám, ty jo, něco se se mnou děje, tak bych se měl podívat na tu knížku a knihovna zadarmo, tak říkám, tak si to přečtu... Tak se na to kouknu a to se ti otevřela kniha a už to bylo, to bylo neskutečný kouzlo, prostě to bylo, říkám, ty jo to se nedá, takhle to funguje...“

Jistý spirituální vývoj je důležitý pro všechny respondenty. Minimálně věří v osud či náhodu, které je vyvedly z ulice. Není důležité, zda víra pochází z křesťanského nebo z buddhistického prostředí. Jde o přenesení zodpovědnosti na absolutní nechybující osobnost a zároveň o snahu najít naději v bezvýchodné situaci.

Respondent EX11 přenesení zodpovědnosti připisuje spíše přírodě. Dle respondenta si lze přírodu naklonit „duchovním rozjímáním“. V praxi jde o rozvíjení síly jeho mysli a posílení sebevědomí. Dle respondenta má příroda jedno pravidlo: „*to, co máš v mysli, budeš mít jednou v rukou*“. V jeho pojetí je víra o magické síle sebevědomí a ulice byla brána jako zkouška takového sebevědomí.

„Mimochodem na ulici člověka hodně často napadne modlit se k Bohu, vlastně mnohem víc, než kdy jindy. Taky mi strašně pomáhalo duchovní rozjímání. Duchovní stránka měla opravdu velmi silný vliv na mé cestě, vlastně asi ten největší... Nemyslím tolik víru v Boha, ale spíš poznávání života, smrti, přírody, duše, mysli... Cokoliv je ve tvé mysli, nakonec budeš jednoho dne držet ve svých rukou.“

Každý vztah s duchovním je u respondentů popisován jako exkluzivní vztah, který respondentům dodává sebevědomí. V jejich podání Bůh je ten, kdo nechce, aby byli na ulici. Někteří věřící lidé na ulici mají pocit, že Bůh se na ně zlobí a trestá je, k takovému myšlení však nedochází během reintegrace. Zde se objevuje Bůh, který pomáhá a přijímá člověka takového, jaký je. Je skutečně otázkou víry, zda reintegrační proces u našich respondentů je důsledkem božího zásahu resp. vlivu ideologie, či znovu nalezeného sebevědomí. To není a ani nemůže být otázkou výzkumu. Je ovšem zřejmé, že budeme-li hledat pozitivní motivační faktory, které pomáhají člověku dostat se z ulice, nesmíme na spirituální složku zapomínat.

Pohled do budoucnosti

Respondentům se během reintegračního procesu otevírá nová dimenze, a tou je „budoucnost“. Tato dimenze postupně přestává být prostorem pro fantazijní přání, jak tomu bylo během bezdomovectví, a stává se prostorem pro realizaci skutečných plánů. Bydlení a práce často nejsou dostupné tak lehce, jak si respondenti představovali. To je uvádí do rezignace hned po několika neúspěšných pokusech získat práci. Nejdříve je potřeba prolomit naučenou bezmoc, získanou na ulici. Mnoho bezdomovců si nic neplánuje, protože plány, které nevyšly, většinou neměly reálný

základ v jejich schopnostech. Dříve než bezdomovec začne plánovat, je třeba, aby došel k přesvědčení, že nějaké plány lze uskutečnit. Respondent EX08 prohlašuje:

„Ta naděje je [dostat se z ulice]. Jestli někdo jde říct v Český republice, že se dostal na ulici a že nemá možnost se z ní dostat, tak lže.“

Je třeba nalézt způsob, jak realizovat svoje plány. Mnoho bezdomovců rezignuje kvůli tomu, že nemá prostředky k naplnění svých plánů. Rychlé efektivní řešení neexistuje. Bezdomovci si často myslí, že k tomu, aby se dostali z ulice, potřebují shodu mnoha okolností. Respondenti došli k poznání, že cílů, které se mohou zdát nedostupné, lze dosáhnout, i když ne hned. Musí se naučit plánovat a nenechat se odradit, pokud něco nevyjde. Respondent EX03 vypráví:

„V komunitě mi dodali cíl, že bych mohl pracovat a pomáhat těmhle těm lidem, jde o to, že já mám určitý cíle, který se mi nesplnil, nebo který se mi naplňují a postupně si je naplňuji a bude to ještě dlouhá cesta... vím jak na to, ale prostě mám touhu a mám určitý cíle a chci se starat o někoho a pomáhat někomu a chránit někoho a mít někoho rád a hlavně nebýt sám.“

Velkou roli v plánování budoucnosti hraje zkušenost z realizace plánů. Respondenta EX09 čekala otcovská role a tato nová zkušenost v něm vyvolávala úzkost. Bydlel u kamaráda, kde našli s družkou zázemí, které hledali, a mohli si uspořádat život. Avšak došlo k hádce, po níž je kamarád z bytu vyhodil. Riziku, že oba skončí zpátky na ulici, zabránilo, že respondent již měl nějaké úspory, z nichž si s družkou zaplatili jiné ubytování. Zvládnutí krizové situace zvýšilo sebevědomí respondenta. Nyní si uvědomil, že má zodpovědnost, a rychlým obstaráním dalšího bydlení si uvědomil, že pokud se něco stane, umí se o svou těhotnou přítelkyni postarat.

„Protože za mnou přijel ten kamarád, říká, pojed'te k nám a tam se vykoupete, všechno a můžete být nějaký čas u nás. Já jsem si tam vlastně našel práci a na to Verča zjistila, že je těhotná. Tam už jsme si šetřili, dávali jsme jim na nájem a takhle... Skončilo to v tu chvíli, když jsem teda získal tu práci, jinak do té doby to

tam bylo furt, než jsem získal příjem peněz... V červnu jsme se pohádali, že prostě nás vyhodil, jako jo, on potom chtěl, abychom tam zůstali, on se omlouval, ale já jsem zastáncem toho, jo udělal to jednou a pak mě vyhodí s dítětem, tak jsem šel rovnou... Sice jsme byli na ubytovně, ale už jsme prostě měli na to, abychom platili, tak už jsme věděli, že to jde.“

Plánování do budoucnosti začne postupně prostupovat do budoucnosti stále vzdálenější. Mezi našimi respondenty můžeme zaznamenat i plány do budoucna, které přesahují i horizont delší několika let. Pro respondentku EX10 je důležité dokončení školy, kterou opustila.

„Já bych chtěla dálkově studovat. Já chci aspoň ještě o rok víc, protože já chci na dva, abych si to zopakovala, abych si zopakovala to učení, protože mě chybí sice rok, ale ony ty maturity jsou těžší a těžší. Já to mám přerušeny, já to mám jednodušší, já jsem právě se nenechala vyhodit, já jsem to šla přerušit. Já jsem byla tady na ... [název školy].“

Důležité je počítat i s nepřízní osudu a vědět co dělat v případě krize. Většina respondentů má připravený plán, jak se zachovat v případě krize. Ten většinou spočívá ve znalosti sítě přátel, známých nebo i organizací, které je možné požádat o pomoc. Respondentka EX07 prozrazuje svůj plán.

„Ted' už bych věděla, ted' už bych věděla, co bych měla udělat, ted' už bych věděla, že to prostě musím řešit, a věděla bych, že si dojdu tady do projektu Svátý Máří a řeknu, mám takový a takový problém, že bych došla na sociálku, a věděla bych, že už nesmím spoléhat jenom na sociálku, ale že si musím sama vyhledat azyláky a sama si je oběhat, už to vím a věděla bych, že kdyby to nešlo takhle, že jdu na sociálku a řeknu, potřebuju azylák, potřebuju pomoc.“

Charita a služby bezdomovcům

Charitativní organizace, které pracují s lidmi bez domova, mají mezi našimi respondenty různou pověst. Naši respondenti měli zkušenosti s čerpáním takových

služeb a pouze jedna respondentka EX06 nevyužila služeb charitativních organizací ani jednou, což bylo dáno nedostupností služeb v regionu, kde strávila svou bezdomoveckou epizodu. Služby anebo pomoc od různých organizací měly vliv na reintegrační proces, i když ne u všech respondentů klíčový. Sociální služby hrály spíše podpůrnou roli a klíčové události reintegračního procesu probíhaly mimo ně.

Naši respondenti se neshodují v tom, zda podpůrná funkce nízkoprahových center nemá spíše demotivující efekt. Kritizují zejména uživatele, nikoli funkční nastavení středisek. Z pracovní zkušenosti i z výpovědi respondentů vyplývá, že velké množství klientů, kteří nízkoprahová centra v Praze navštěvují, a relativně malé personální obsazení znemožňuje individuální práci s klienty. Nedochozí k navození důvěry a pomoc sociálního pracovníka spočívá pouze v podávání informací, nikoli v poskytnutí emocionální podpory. Někteří respondenti proto vidí v podpůrné funkci nízkoprahového centra demotivující prvky. S kritikou podpůrné funkce nízkoprahového centra přichází například respondentka EX10:

„Spoustu lidí tam potom jenom sedí, a nic nedělá a nestará se už vůbec. Jsou lidi, kterým to fakt pomáhá, který vědí, že si tam můžou dojít pro jídlo, a zase jdou dál, ale jsou lidi, který tam sedí furt, teď už ne, teď už to tak nemůže bejt, že jo, ale dřív tam vlastně byli lidi, který tam proseděli celý den, i když bylo hezky.“

O demotivujícím efektu sociálních služeb mluví také respondent EX04. Závislost na chodu střediska dodala jeho pobytu na ulici určitý řád a pomohla mu bezdomovecké období přežít. Funkce nízkoprahových center je užitečná v podpůrné fázi sociální práce. Někteří bezdomovci (respondenti z druhé skupiny) tvrdili, že uzavření takového centra bude motivační silou, která lidi na ulici donutí hledat si práci. Je otázkou, zda by absence takových center zvýšila motivaci ke změně. Zkušenosti mluví spíše proti tomuto názoru. Většina respondentů exbezdomovců přítomnost nízkoprahových center pokládá za užitečnou. Respondent EX04 tvrdí, že by bez takových služeb byl mrtvý.

„Týden jsem chodil furt sám a po týdnu, protože jsem věděl, že je tam program na celej den skoro, nebo na celý odpoledne, nebo na celý dopoledne, že. To bylo

první, že budeme hrát šachy, mě vždycky šachy bavily. Protože jsem ještě neznal Prahu pořádně, nevěděl jsem, jaká je možnost náplně, nechtěl jsem sedět venku, tak jsem seděl vevnitř. Když bylo venku hezky, tak vyběhnu ven, zapálím si cigaretu, pokouřím, zase zalezu... Protože já vidím, že N. [organizace] nabízí to, co nabízí, a já jsem za to vděčnej. Mě držela vlastně 3 roky na živu. A sice jsem možná klesal během té doby, ale kdykoliv jsem cokoli potřeboval, tak mi pomohli a můžu říct, že bez ní bych prostě asi našel zase jinou. Takový podobný organizace, kdyby tu nebyla ani jedna, tak bych nežil.“

O této formě pomoci se člověk relativně rychle dozví. Prvním impulsem k návštěvě střediska bývá potravinová pomoc, případně hygiena. Tyto možnosti jsou první, od nichž se lze odrazit. V nízkoprahovém centru je možnost změny životního stylu doporučována, ale není přímo vyžadována. Záleží na personálu, jakým způsobem pojme sociální práci. Víme, že někteří pracovníci v sociálních službách se stali důležitými hybateli reintegračního procesu. Již samotným nabídnutím pomoci v nízkoprahovém centru začíná motivační fáze reintegrace. Když jsem se ptal našich respondentů, kteří prošli reintegračním procesem, jak by oni dělali sociální práci s mladými bezdomovci, mnoho z nich odpovídalo jako respondent EX02:

„Jako já bych, já bych prostě takhle jako by tomu mladému člověku, který je prostě je někde na ulici, někde na té N., já bych mu řekl, jako: ‚Máš tady možnost nějak se ošatit, tak se prostě ošat, nějak se prostě dej dohromady, řekni mi, prostě, co jsi schopnej dělat, učit se něčemu, nebo a teď jdi a najdi si nějakou práci, běž tady bydlet na noclehárně, když si najdeš práci, tak ti dáme nějakou lepší ubytovnu‘.“

Těžko si dovedeme představit, jak by reagovali naši respondenti, pokud by tento názor slyšeli ve fázi, kdy jim bezdomovectví nevadilo. Respondentka EX01 tvrdí, že hlavní funkcí nízkoprahového centra je předávání informací a záleží na klientech, jak s nimi naloží. Sama tvrdí, že neměla příliš informací, a proto se propadla na ulici. Samotné předání informace, kam se obrátit, je dle respondentky pozitivní motivační impuls.

„Proč by tam nechodili, že jo. Se tam nemůžou poprat. Tak tam budem chodit, pohodička. Ted'ko je jaro, léto..., ale ted'ko už máš všelijaký pomoci. Máš sociální..., máš informace, můžou si dojít támhle, můžou, to už, já už některý ani neomlouvám, protože proč. Může se stát komukoliv, ale máš informace... A dneska ty věci fungují...“

Nabízená pomoc musí být pro bezdomovce srozumitelná. Pokud není srozumitelná, dochází k nedorozumění jako u respondenta EX03. Mnoho klientů chodí do denního centra spíše pro emocionální podporu než pro informace. Emocionální informace typu „chci vám pomoci“ má vyšší hodnotu, než informace typu „zajděte si tam“. Tak chápe respondent EX03 pomoc, avšak dočkal se pouze předání informací.

„V té době jsem tak nějak moc o organizacích nevěděl, ale párkrát jsem tam šel, když jsem takhle mluvil s cizíma lidma na ulici, tak sem tam mi někdo řekl, hele, nechtěl bys zajít tam a tam, ale já jsem spíš potřeboval praktickou pomoc než tu poradu.“

Nízkoprahové centrum se po dobré práci s klientem může stát prostředníkem k nástupu do azylového domu, do psychiatrické léčebny, k obnovení rodinných vztahů a klient se zde může naučit určité dovednosti, které jsou nezbytné pro fungování ve společnosti. Z jedenácti našich respondentů čtyři respondenti EX01, EX02, EX05 a EX08 prošli azylovým bydlením, tři respondenti EX03, EX04 a EX07 léčbou závislostí a respondentům EX09, EX10 a EX11 pomohli k reintegraci známí a příbuzní. Dva respondenti EX03 a EX04 prošli křesťanskou komunitou.

Opuštění reintegračního programu přináší rizika. Klient je po delší dobu závislý na režimu a je těžké odhadnout, kdy může zvládnout vstup do společnosti. Komunita, ve které byli naši respondenti, má dvouletý program, který se skládá z pracovní terapie, četby Bible a dobrovolnické činnosti. Úspěšnost programu, která je celkem vysoká, je patrně dána režimem a dlouhodobou izolací od rizikových aktivit.

Dlouhodobá změna prostředí je důležitým prostorem pro získání potřebných dovedností, vypořádání se s minulostí a zvýšení sebeúcty. Změnou prostředí se respondent izoluje od prostředí demotivujícího. Takovou změnu mohou nabízet i charitativní organizace. Důležitým krokem klienta je však podřídit své chování kontrole, která bude na klienta působit. Na kontrolu chování je kladen velký důraz a existuje předpoklad, že člověk ji přijme za vlastní. Kontrola je dána režimem v azylovém bydlení, režimem v komunitě, ale tuto kontrolu nacházejí naši respondenti také v náboženském společenství či u blízkých osob, které bezdomovce doprovází během reintegrace. Je tu však jeden rozdíl, závazek lidem blízkým je vždy těžší porušit než závazek daný anonymní organizací.

7.2.2.3. Závěr kvalitativní analýzy

Mladí bezdomovci nemají představu, co by chtěli dokázat. Buď nechtějí dokázat nic, nebo si kladou vysoké cíle, k jejichž dosažení nemají schopnosti. Nalezení konkrétního smyslu života je otázkou sebereflexe jejich schopností, vůle i emocí. Na tyto úkoly je ulice extrémním prostorem a splnit je v tomto prostředí je náročný úkol.

U všech našich respondentů jsme zaznamenali, od kdy oni sami určují začátek reintegračního procesu. Impuls k začátku zahrnuje impuls jak negativní, tak pozitivní. Negativní impuls je projevem pudu sebezáchovy. Je to většinou událost, kterou nelze zcela ovlivnit. Jde o pomyslný pád na dno, kdy klient zjistí, že cesta na ulici ke štěstí nevede, a naopak ohrožuje jeho zdraví a život. Pro většinu respondentů byly dostatečně negativním impulsem smrt či přímé ohrožení zdraví nebo života. Nelze však určit, zda negativní impuls bude tím, co člověka dostane ještě více dolů (jako u respondentky EX07, smrt partnera v důsledku drogové závislosti), nebo nahoru (příběh respondenta EX04, který byl zbit a polit benzínem). Pracovníci s mladými bezdomovci mohou pouze upozorňovat na negativní vlivy na ulici a sledovat, zda u klienta takový negativní impuls nenastal. Mezi negativní impulsy patří i vědomí stereotypu, v jehož důsledku bezdomovec dochází k poznání, že „už mě to tu nebaví,

nebudu tu do smrti“. K negativním impulsům patří i vědomí ohrožení, které evokuje myšlenku „musím se dostat do bezpečí“, a nejsilnější impuls „pokud se nedostanu z ulice, tak zemřu“, tedy nebezpečí smrti.

Pozitivní impuls se u respondentů objevuje v podobě vztahu či závazku, který otevírá dimenzi budoucnosti. Rozdíl mezi vztahem, který udržuje člověka na ulici, a vztahem, který pomáhá dostat se z ulice, je v důrazu na budoucnost. Pozitivní impuls můžeme tedy nazvat „znovuobjevení potřeby otevřené budoucnosti“. Tato potřeba se promítá do určitých dosažitelných hodnot. Jisté osoby se pro bezdomovce můžou stát vzorem. Vzor jako pozitivní impuls probouzí myšlenku „když to dokázal on, tak já taky“. V partnerském vztahu nebo v těhotenství se objevuje myšlenka „mám pro koho žít“. Důležité jsou i ostatní mezilidské vztahy jako kamarádství a přátelství, které vzbuzují přesvědčení „někdo se o mě zajímá“. Jako relativně bezpečný vztah, který pomáhá v reintegraci, je vnímán vztah k Bohu, neboli přesvědčení „Bůh nechce, abych byl na ulici“. Budoucnost je důležité plánovat a tyto plány plnit. Každá dobrá zkušenost vyvolává přesvědčení „mám na to“. Charita dle sdělení našich respondentů ukazuje, že „možnosti dostat se z ulice tu jsou“.

7.3. Terciární faktory bezdomovectví mladých bezdomovců

Terciární faktory bezdomovectví můžeme brát jako soubor bariér, které brání v reintegračním procesu. Mladý bezdomovec se během reintegračního procesu musí vyrovnat s nedostatkem vzdělání, s nakumulovanými dluhy, případně se záznamem v trestním rejstříku, se závislostí na drogách a alkoholu a s tím souvisejícím častým onemocněním žloutenkou typu C. To jsou vnější relativně dobře definované překážky, které se řeší v rámci sociální práce či medicíny. Vnitřní bariéry je o něco těžší pojmenovat. Souhrnně lze tento soubor bariér nazvat jako zakotvení v bezdomovecké komunitě. Konkrétně jde o nežádoucí návyky, nízké sebevědomí, traumatizaci, stupeň desocializace, schopnosti pro nalezení vhodné pozice ve společnosti. V životních příbězích bezdomovců především poukazují na vnější bariéry (sociální a medicínské roviny) reintegrace, ale nehovoří již o vnitřních bariérách

(psychologické a spirituální), což je zjevný rozdíl, který byl zjištěn při analýze respondentů bezdomovců a respondentů exbezdomovců.

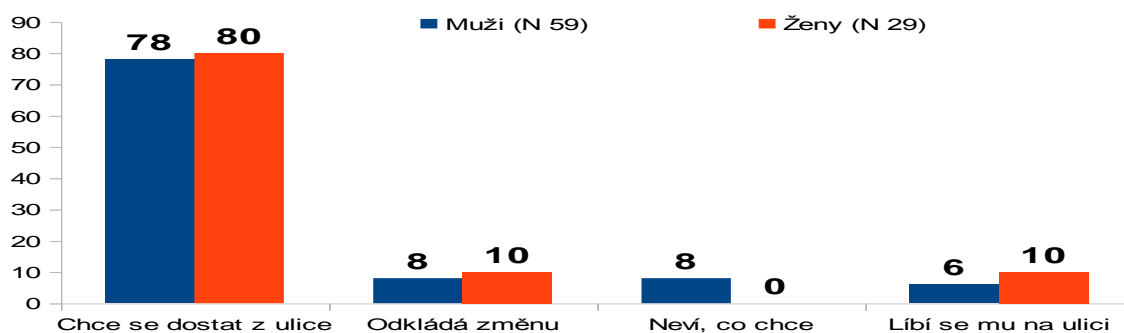
7.3.1. Kvantitativní analýza terciárních faktorů bezdomovectví mladých lidí

Mladí bezdomovci mají očekávání pozitivní, bývají však zkreslená a spíše jsou prostorem pro obranné mechanismy než pro reálné plány. Někteří mladí bezdomovci mluví o svých snech a přáních, která zahrnují stabilní bydlení, návrat do zaměstnání, nalezení trvalejšího partnera atd., ale pro jejich realizaci nejsou ochotni nic udělat. Jednotlivé kroky k realizaci snů a přání oddalují a vždy k tomu najdou důvod. Obranné mechanismy bývají podobné jako u drogově závislých. Jde o povědomí, že se stačí rozhodnout a samotná reintegrace bude lehký proces, ve smyslu „*mohu odejít z ulice, kdykoliv budu chtít*“.

Odchod z ulice je obtížný a leckdy trvá dlouhou dobu. Adaptace na život na ulici a reintegrace mají mnoho společného. Člověk, pokud se chce dostat z ulice, se musí znovu naučit žít v majoritní společnosti, změnit své chování, zformovat nové sociální kontakty a mnohdy jde o celkovou změnu identity. Zde relativně dobře funguje metafora nového já. Zatímco adaptace na život na ulici je vynucená, reintegrace jako adaptace na nový nebo zapomenutý způsob života je dobrovolná, což vyžaduje mnohem větší vůli a odolnost vůči zátěži. Vždy tu je riziko, že jedinec se může vrátit k životu na ulici.

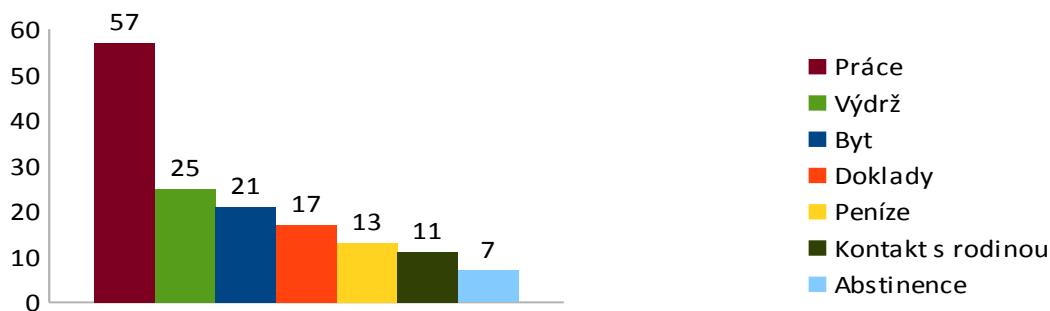
Představy o reintegraci u mladých bezdomovců jsou spíše ideální, málokdy realistické. Jde o nedostatečnou sebereflexi jejich schopností, pocitů a myšlenek i o nedostatek kognitivních schopností, díky nimž by dotyčný mohl správně identifikovat možnosti. Často se snaží orientovat pouze na jednu specifickou příležitost, jako je určitý druh práce, vhodná souhra okolností, správný partner apod. Málokterý mladý bezdomovec je plně spokojen s identitou bezdomovce. 79 % našich respondentů si přálo v co nejkratší době změnu a jen málo z nich připustí, že by na ulici mohli zůstat natrvalo (viz graf č. 25). Negativní důsledky bezdomovectví si

většinou uvědomují, ale často se nedostanou dál než k prohlášení touhy po změně. Takovéto verbální prohlášení uspokojí jak klienta, tak i toho, kdo je poslouchá. Nelze tvrdit, že vždy jsou tato prohlášení lživá. Mladí bezdomovci se spíše nedokážou identifikovat ani s jednou pozicí – opustit ulici nebo na ní zůstat. Je možné, že ve skutečnosti se bojí přiznat sobě nebo tazateli, že pouliční život jim v jistých směrech vyhovuje, nebo si plně neuvědomují své chování, ale chtějí naplnit očekávání veřejnosti, že se chtějí z ulice dostat.

Graf č. 25: Představa mladých bezdomovců o jejich budoucím životě (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

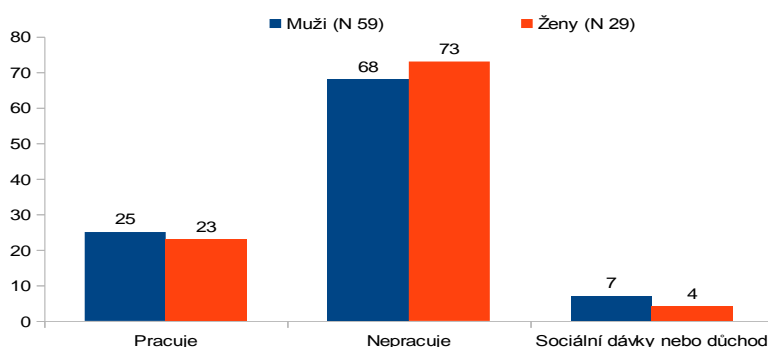
Většina reintegračních snah respondentů se týká práce. 56 % mladých bezdomovců uvedlo, že by jim pomohla z ulice hlavně „práce“. Také faktory pomoci se dotýkaly spíše materiálních hodnot (byt, doklady, peníze). Čtvrtina mladých bezdomovců vidí jako hlavní aspekt motivace výdrž a zbytek znovuoobnovení kontaktů s rodinou. Pouze 7 % z nich vidí hlavní aspekt úspěšné reintegrace v abstinenci od drog (viz graf č. 26). Je velký rozdíl mezi tím, jak si naši respondenti představují reintegraci a co skutečně od návratu do společnosti očekávají. Mnoho mladých bezdomovců na čas získá bydlení a práci, ale pak oboje znovu ztratí. Nízké procento respondentů vidí možnost reintegrace v boji se závislostí. Naproti tomu si mnozí představují, že dokážou brát drogy, popřípadě pít a přitom si udržet bydlení a práci. Přitom právě užívání návykových látek bývá příčinou ztráty bydlení a dle odborníků právě abstinence (nebo kontrola) užívání návykových látek je prvním krokem k reintegraci.

Odpoověď na otázku: Co potřebuji k tomu, abych se dostal z ulice? (N 74)

Graf č. 26: Co si mladí bezdomovci myslí, že by jim pomohlo k návratu do společnosti (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

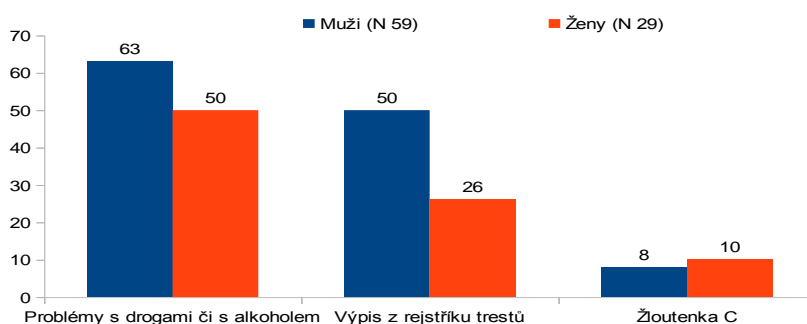
Přestože práce není jediný faktor pro možnost změny, jak mnozí naši respondenti předpokládají, je stále důležitou podmínkou návratu do společnosti. Je otázkou, kde a jak, resp. zda vůbec si ji mladí bezdomovci chtějí hledat. Respondenti se nevyznají na trhu práce a nemají mnoho možností, jak si práci hledat. Nalézt práci a udržet si ji je pro naše respondenty těžší než pro většinovou společnost. Z tohoto hlediska je zajímavou informací zjištění, kolik lidí pracovalo v době své bezdomovecké existence. Čtvrtina z nich si i za této situace dokázala najít alespoň brigádu. Zbývající respondenti se živili neoficiálními zdroji, nebo v případě dívek se nechali živit svým partnerem a pouze malé procento z nich využilo k obživě sociálních dávek případně invalidního důchodu (viz graf č. 27) (současná situace je jiná a procento lidí, kteří pobírají dávky v hmotné nouzi, se zvýšilo).

Graf č. 27: Oficiální zdroje bezdomovců, pouze 30 % respondentů mělo oficiální zdroje obživy (údaje jsou uvedeny v procentech) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Sehnání práce je však na ulici obtížné. Nejčastější bariérou zmiňovanou respondenty je záznam v rejstříku trestů, u mužů jde o 50 % z nich. Bezúhonnost se stala jednou z důležitých podmínek pro získání i té nejpodřadnější práce. Pro klienty bývá záznam v rejstříku trestů důvodem, proč si práci nehledají. Mnoho respondentů je nuceno hledat práci na černém pracovním trhu, pokouší se pracovat ilegálně, což souvisí i s rizikem nevyplacení výplaty. S pobytem na ulici souvisí také nebezpečí nakažení se hepatitidou C. Ta vylučuje práci v potravinářství, ale na jiné pozice nemá vliv.

Další důležitá bariéra reintegrace souvisí s uměním hospodařit s penězi a s užíváním drog. S pracovním zařazením souvisí tři rizika. Respondent by měl sehnat práci, udržet si ji a vystačit s výplatou. Schopnost vyjít s výdělkem souvisí zvláště s užíváním drog, se kterými respondenti mají problém. Není výjimkou, že respondent získanou výplatu „jde oslavit“ a další den již na pracoviště nedorazí. Tito respondenti nemusí mít problém s výkonem samotné práce a dokonce mohou být v práci dobří. Avšak když dostanou výplatu, mohou si dovolit koupit drogu nebo alkohol. Tato kombinace je pro některé naše respondenty typická. Užívání drog a alkoholu je taky často důvodem nedostavení se k pracovnímu pohovoru nebo jeho nezvládnutí (viz následující graf č. 28).

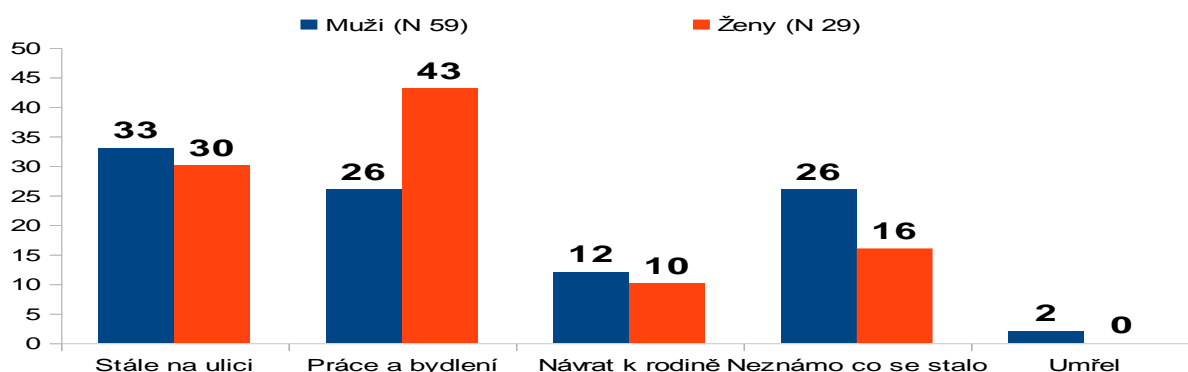
Graf č. 28: Důvody, které bezdomovcům brání nástupu do zaměstnání: problémy s drogami a alkoholem, záznam v trestním rejstříku a žloutenka typu C (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Mnohem větší hrozbou bývá exekuce, která je reálná u většiny našich respondentů. Není ani důležité, jak se respondenti zadlužili, problémem je postoj respondentů k placení dluhů. Typickým dluhem mladého bezdomovce je nezaplacení pokuty za jízdu načerno nebo za neplacení zdravotního pojištění. Respondenti si často půjčují v domnění, že vše splatí. Zdrojem takových dluhů jsou také nebankovní půjčky a neuhrazené telefonní tarify. Pokud respondent dluh nesplácí, roste a často se mění v exekuci. Respondenti o exekucích nevědí, pouze se domnívají, že nějaké exekuce jsou proti nim vedeny. Nemají-li majetek, není co jim zabavit. Pokud si založí účet, na který jim chodí výplaty, začnou-li pracovat, trvá většinou pouhé 3 měsíce, než jim exekutoři účet obstaví. I tato bariéra nutí naše respondenty k ilegální práci, kde je zvykem platit hotově. Dluhy jsou jedním z nejvíce demotivujících aspektů reintegrace bezdomovců, protože vyrovnat dluhy je často nemožné, anebo neskutečně zdlouhavé.

Přes zmíněné potíže jsou největšími bariérami bariéry vnitřní. Respondenti je vidí v pohodlnosti a lenosti. Najít práci a udržet si ji je vynaložené úsilí, které je náročné. Pro mnohé je hledání práce stresová záležitost, mnozí vzdávají snahu najít práci po prvním nevydařeném pokusu. Na naše respondenty emociálně silně působí odmítnutí zaměstnavatele, které vnímají jako připomenutí jejich sociálního selhání. Lenost a pohodlnost může být výsledkem naučené bezmocnosti. Lenost také může zakrývat negativní emoce jako strach, že zařazení do pracovního procesu nezvládnou, a smutek, že nevidí smysl v hledání práce.

Snahu dostat se z ulice mladí bezdomovci leckdy podmiňují jistým impulzem, který by je aktivizoval. U respondentů exbezdomovců skutečně tyto impulsy vznikly, ale mají většinou jinou podobu, než očekávají sami bezdomovci. Oni sami očekávají, že někdo nebo něco „přijde“ a oni se začnou chovat jinak, protože k tomu budou mít důvod. Objevuje se potřeba přesunout zodpovědnost na nějakou vnější sílu, podobně jak se objevuje i u našich respondentů exbezdomovců. Hledají emociální podporu, aby je k tomu „někdo dokopal“. Impulsů ke změně se objevuje během pobytu na ulici mnoho, ale tyto impulsy klienti často znehodnocují a často je zastíní jinými důležitějšími faktory.

Ukazuje se, že u mnoha našich respondentů došlo ke změně. Po dvou letech od prvního rozhovoru jsme provedli kontrolní sondu do jejich života. Kontakt proběhl opět ve středisku, kde probíhal sběr dat. Celkově se klientela střediska změnila, navštěvovalo je pouze 25 % již kontaktovaných respondentů. U zbývajících respondentů došlo k mnoha změnám. Kontrola po uplynutí dvou let od rozhovoru ukázala, že víc než 40 % mladých bezdomovců dokázalo odejít z ulice (obvykle získali stálou práci a bydlení na ubytovně). V průběhu dvou let se naopak někteří z respondentů po neúspěšném pokusu dostat se z bezdomovectví na ulici vrátili, a to z různých důvodů. Obvykle proto, že nevydrželi pracovat. Třetina sledované skupiny je stále na ulici a ani se o nějakou změnu nepokusila. Někteří sice zůstali na ulici, ale přestali na středisko pomoci docházet. U těchto respondentů dochází k sociálnímu propadu. Výsledky odpovídají také zjištění, že u našich respondentů průměrná doba strávená na ulici byla dva až čtyři roky, a 65 % respondentů nebylo na ulici déle než dva roky. Z této sondy je vidět, že mnoho mladých bezdomovců se alespoň na nějaký čas z ulice dostane. Úmrtnost v naší skupině byla malá, pouze jeden člověk zemřel, uhořel při požáru squatu. O čtvrtině respondentů nemáme žádné informace a můžeme se pouze domnívat, co se s nimi stalo. Někteří nastoupili do výkonu trestu nebo odešli do jiného města, kde žijí nám neznámým způsobem. Více informací nemáme o mužích, protože ti mají tendenci měnit místa, kde se pohybují. Mohou také častěji končit ve vězení.

Graf č. 29: Sociální situace mladých bezdomovců po uplynutí dvou let od prvního rozhovoru (v grafu jsou uvedeny hodnoty v procentech) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

Lze předpokládat, že lidé úspěšní v rámci reintegračního procesu budou ti, kteří na ulici pobýli krátce a nejsou ještě tolik zdevastováni jejím vlivem. Takový závěr by byl logický. Výsledky analýzy příběhů bezdomovců i exbezdomovců k tak jednoznačným závěrům nevedou. Tyto závěry můžeme učinit pouze u žen. U nich lze předpokládat větší vliv partnera, který je často pro ženu na ulici tím nejdůležitějším. Ženy bezdomovkyně, které žijí na ulici déle, mají více problémů než muži a je pro ně obtížnější svoje postavení změnit. Nezdá se, že by pro úspěšný reintegrační proces byl určující věk respondenta, kdy se stal bezdomovcem. Výsledek však může být zkreslen i tím, že chybí informace o některých mužích, kteří žili na ulici několik let a nyní nevíme, kde jsou a co dělají.

	Muži průměr	SD	Ženy průměr	SD
Bezdomovec	2,32	1,49	4,44	1,57
Pracuje a má bydlení	2,45	1,83	2,19	1,51
Není známo	2,81	2,82	2,6	1,36

Tabulka č. 9: Průměrná délka pobytu na ulici respondentů, data jsou rozdělena dle výsledků sondy po dvou letech (v sondě bylo zjišťováno pouze zlepšení situace) (Vágnerová, Csémy, Marek 2013).

7.3.1.1. Závěr – kvantitativní analýza terciárních faktorů bezdomovectví

Z analýzy příběhů mladých bezdomovců vyplývá, že málokterý z nich předpokládá, že by zůstal na ulici celý život. Tento předpoklad je však spíše verbalizován v době rozhovoru, než aby se zakládal na reálném základě. Mladí bezdomovci vidí největší problém v hledání práce. Ostatní bariéry považují za nevýznamné. Ač je to skutečně důležitý krok v reintegračním procesu, není jediným. Respondenti ukazují, že mají zkreslené představy o reintegračním procesu. Respondenti bezdomovci vidí v návratu do společnosti pouze materiální přínos, avšak z analýzy příběhů exbezdomovců víme, že tyto hodnoty mají malou motivační sílu a impuls vidí v jiné kategorii hodnot. Bezdomovci jsou lidé, kteří mají problém si majetek udržet, a i když si dokážou vydělat peníze, rychle je utratí.

Přesto se naši respondenti z ulice často dostávají. Někteří pouze na čas, jiní – jak se zdá – natrvalo. Ze sondy do života mladých bezdomovců po dvou letech se

ukázalo, že pouze třetina bezdomovců zůstává na ulici (z toho část několik měsíců žila mimo ulici, ale pak se na ni vrátila), o jedné čtvrtině nemáme další informace (lze předpokládat, že se z ulice dostali nebo působí jako bezdomovci někde jinde) a u zbývajících máme zprávy o zlepšení situace (jde o návrat domů nebo o získání práce či sociálních dávek a bydlení na ubytovně). Klienti taky mohou být po smrti a nemusíme to vědět. Na druhou stranu z 88 respondentů víme jen o jednom úmrtí. Nízká úmrtnost a vysoké číslo zlepšení situace vypovídá o tom, že v České republice není bezdomovectví mladých lidí výrazně nebezpečné a existují zde možnosti, které mladým lidem mohou pomoci dostat se z ulice.

7.3.2. Terciární faktory bezdomovectví u exbezdomovců – překonání bariér k dokončení reintegrace

V předcházejícím textu jsme analyzovali vyrovnání se s minulostí a nalezení motivační energie pro návrat do společnosti. Pokud bezdomovec první dvě fáze reintegrace zvládne a odpoutá se od bezdomovecké společnosti, stále nemá vyhráno. K dosažení cíle, k začlenění do majoritní společnosti, je třeba překonat množství překážek. Pro klienta je nezbytné osvojit si nebo znovu objevit některé své schopnosti, a to především trpělivost. Reintegrační proces by měla doprovázet dlouhodobá snaha a velké úsilí. Sama motivace nestačí, je třeba získat sebevědomí, naučit se novým dovednostem a nalézt silnou podpůrnou sociální síť, ať už mluvíme o sociálních službách, nebo o síti sociálních kontaktů.

Bariéry mohou být jakékoliv charakteru. Psychologické, sociální, emocionální, medicínské či finanční. Různé bariéry působí v různých fázích reintegrační fáze. Naším respondentům se často podařilo zahájit reintegrační proces, v něm však neuspěli, a tak se vrátili na ulici. Jak je možné, že klient, který započal svůj návrat do společnosti, selhal? Všichni respondenti během rozhovoru byli mimo ohrožení bezdomovectvím. Status respondentů se mnohokrát měnil. Například respondenti EX03 a EX07 se ocitli na ulici opakovaně, u respondenta EX05 se reintegrační proces později zastavil ve fázi potenciálního bezdomovectví a u respondentky EX01 se později po rozhovoru objevili zprávy, že se opět stala bezdomovkyní.

7.3.2.1. Dluhy

Dluhy některých bezdomovců přesahují jejich možnosti je během života splatit a prakticky nemají možnost se jich zbavit. Podobně na tom jsou i naši respondenti. Každý z jedenácti respondentů se zmínil o svých dluhových problémech. Jako jediný, kdo měl splaceny všechny dluhy, byl respondent EX11, díky zaměstnání, které získal.

„Po několika letech jsem to ale pochopit musel – dlužil jsem na VZP šílenou částku, stejně DP Praha, šli mi po krku. Zlom nastal v 18 letech. Veškeré dluhy vůči státu jsem splatil v roce 2008.“

Důležité je zajištění toho, aby dluhy byly splatitelné. Nestačí pouze splácet, ale je třeba navštívit dluhové poradenství a tím alespoň zmenšit dluh. Lze spojit pohledávky, požádat o prominutí penále, nebo případně požádat o osobní bankrot. Možnost alespoň částečně si ulevit od určitých dluhů naši respondenti využili. Jde jmenovitě o dluh za zdravotní pojištění. Pokud splátka dluhů za každý měsíc přesáhne 5 000 Kč, přestává být splatitelná. Pro věřitele je důležité, aby nakonec byl dluh splacen, proto v jistých případech ustupují od penále. Například respondentka EX10 radí:

„Ale může si napsat k nejvyššímu soudu dopis, tady na venku mu stačí doložit, že byl v takovýhle tísní, a oni mu, když fakt to bude mít, tak oni si to potom ověřují, tak mu zruší, že nebude muset platit ty přeplatky, že bude muset zaplatit čistě jenom svoje dluhy, což si myslím, že je super, když mu strhnou penále.“

Práce s financemi je během reintegračního procesu velmi důležitá. Je třeba zvýšit finanční gramotnost klientů. Existují kurzy, které pomáhají získat finanční gramotnost. Například relativně úspěšný boj s dluhy vedl respondent EX04 díky finančnímu poradenství, které mu bylo poskytnuto v komunitě.

„No, měl jsem [dluhy], když jsem nastupoval do střediska, tak jsem měl půl milionu. Dneska mám 220 000 [za dva roky]. Jo, protože oni je tam naučí finančnímu rozvrhu dobře, že sociálku oni dostanou celou, ale musí si zaplatit nájem toho střediska z toho, dát si peníze na hygienu, udělat si finanční plán na celý měsíc.“

I když maj třeba 3 200 korun, tak oni to rozdělaj přesně ty peníze a naučej se to a vědí, že tohle je na to, tohle je na to a celý měsíc v tom musej v tom programu fungovat.“

Ani respondent EX03 se exekuci na invalidní důchod nevyhnul. Jeho dluh vznikl špatným hospodařením bývalé manželky během jeho reintegračního procesu. To, že za ni dluh splácí, vnímá jako nespravedlivost. Manželství trvalo 2 roky, za které si manželka stihla na něj půjčit milion korun, které on, slepec v invalidním důchodu, nemá šanci splatit. Díky znalosti exekučního zákona byl ochráněn před odebráním celého důchodu.

„8,5 roku budu platit, ale to je za mou bývalou manželku, to není jakoby můj dluh. No, ale děje se to a já jsem se bránil a nebylo mi to nic platný, vy jste manžel a za trvání manželství vy nebo vaše žena s vaším souhlasem jste udělali prostě dluh přes milion korun a ten, kdo má peníze, tomu se to bude brát, tečka... Ted' už je to lepší, už mi neberou tolik, kolik mi brali, už se mi stalo, že jsem z důchodu dostal dvě stovky. Sem tam někdy dostanu, řekněme třeba jednou za tři měsíce dostanu 7,5 tisíce a mám dostávat kolem devítky. Řekneme, ted' už tenhle ten poslední důchod jsem dostal právě těch 7,5 tisíce.“

Se zajímavou, ale patrně neefektivní strategií proti dluhům přišla respondentka EX07. Její strategie je taková, že bude mít jen tolik peněz, aby jí je nemohli zabavit exekutoři. Chce mít jen peníze na zabezpečení dcery. Otázkou je, zda tato strategie může vydržet celý život. Respondentka se bude muset nyní spoléhat pouze na neoficiální zdroje peněz nebo žít s finančním minimem.

„Já jsem takhle šťastná, ano, svým způsobem se tím chráním a já se nechci dostat do stadia, kdy budu mít nadbytek a pak někdo přijde, tak a já vám to vezmu. Víím, že je mám [dluhy], ale kolik jich mám, nevím a nechci vědět, stejně to nikdy nesplatím, tak proč si ten život kazit. Dítě udržím i s dluhama, už u mě exekutoři byli a zjistili, že není co vzít, tak odešli. To nemůžou, musí nechat nezbytný nutný věci, standardní vybavení, to musí nechat. Velká chyba v tomhle tom, už nikdy v životě

nechci mít nadbytek, nikdy. Můj postoj je, že chci mít na bydlení, chci mít na jídlo, chci mít na to, abych obstarala svoji dceru a víc už od života nechci.“

Respondent EX05 se rozhodl rázně řešit svůj dluhový problém, a to tak, že se rozhodl dluhy neřešit vůbec. Taková strategie je dlouhodobě neudržitelná. Respondent zůstává ve fázi potencionálního bezdomovce, kterou asi neopustí, pokud strategii nezmění. Jeho plánem je odjet do ciziny a zde začít znovu. Je známo, že někteří respondenti jsou s touto strategií úspěšní, ale tím, že peníze ušetřené za práci v cizině použili pro splacení dluhu. Představa respondenta EX05 je naivní :

„Samozřejmě, jízdy, pokuty na černo dopravní podnik, nezaplacený faktury u T-Mobilu, ve Vodafone. Nezaplatím je. Ne, protože to byly vylhaný faktury, vyčíslený částky, který jsem neprovolal, a já nebudu platit něco, co jsem neprovolal, ale ty dopravní podniky, to jsem jel na černo, to byla moje kravina... To se promlčí, vždyť já letos odlítám, takže to se promlčí a už to nikdy nevymůžou.“

7.3.2.2. Pracovní proces

Zvládnutí pracovního procesu je další bariérou, kterou musí bezdomovec překonat. Variantou vedle práce, která nemusí být jistá, je zajistit si příjem z nějakého druhu sociální podpory. Naši respondenti se ukazují být pracovití, přesto však potvrzují pravidlo, že dostat se bez práce z ulice je těžké. Problémy s prací se však nevyhýbají ani těm, kteří se po několika letech vrací do společnosti. Z jedenácti respondentů v době rozhovoru měli práci pouze čtyři respondenti EX04, EX06, EX09 a EX11. Dva (EX02 a EX08) měli nastoupit do práce v dohledné době. Jeden respondent pobíral důchod (EX03) a dvě respondentky (EX07 a EX10) byly na mateřské. Respondentky EX01 a EX05 byly dlouhodobě nezaměstnané, ale pobíraly sociální dávky.

Respondent EX05 si stěžuje na dlouhodobou nezaměstnanost. Když ho někdo zaměstná, většinou práci nezvládá. Jeho oblíbené slovo je diskriminace, na kterou svádí jakýkoliv neúspěch. Respondent tuto bariéru nedokáže prolomit. Není to dáno

tím, že by neměl příležitosti. Jeho požadavky na práci jsou vysoké a chybí mu adekvátní schopnosti sebereflexe, která práce je pro něj vhodná. Respondent žije z dávek od roku 2003, nestydí se za to, Tvrdí, že dostává „odškodné“ za domnělou diskriminaci. Pravdou je, že s jeho osobnostními rysy jsou sociální dávky větší jistota než zaměstnání, které by patrně nezvládl. Názor respondenta EX05 je tento:

„Helejte, já sám jsem šel a dodělal jsem si základní vzdělání a středoškolské vzdělání a podívejte práce nikde, takže kde je chyba, v tomhle tom rasistickém státě, který diskriminuje Romy. Česká republika je rasistická, šovinistická, xenofobní, Romům neumožňuje přístup k bydlení, k zaměstnání, ke vzdělání... Když dostáváte furt zamítavý, že vás nechtějí, tak pak už se zahořknete a už pracovat nechcete v Česku, tak ať se stará potom český stát z dávek, tak ať to platí z toho.“

Na nezaměstnanost si stěžuje i nevidomý respondent EX03. Respondent pobírá důchod, ale stará se ještě o svoji přítelkyni, neslyšící a nevidomou diabetičku. Jako nevidomý nechce být odkázán pouze na invalidní důchod, ale zároveň nemá žádnou možnost oficiálního přivýdělku. Zachovává si jeden z návyků z ulice, a to žebrání. Při reálném posouzení jeho situace nelze jeho počínání odsuzovat. Jako nevidomý žebrák si vydělá relativně dost, aby mohl v Jihlavě žít se svou přítelkyní a plánovat budoucnost. Kdyby se spoléhal pouze na oficiální zdroje příjmu, patrně by nezaplátil nájem a skončili by oba na ulici.

„Já potřebuju, abych uživil psa, uživil druhou ženu, se kterou žiju, protože je na tom hůř než já, protože je hluchoslepej diabetik. Nikdo mi nějak nic moc nenabídl, kromě toho, že jsem dělal ty kartáče chvíli, pak jsem dělal kartáče ve V. [chráněná dílna], ale pak už mi nikdo práci nenabídl, já bych rád dělal práci, rád bych seděl třeba u telefonu, kontaktoval nějak, nebo někdo zavolal třeba na firmu, hele, já bych potřeboval mluvit se šéfem Novákem, kterej... Mám dva živnostenský listy, mám živnostenský list na vydavatelskou nakladatelskou činnost a mám živnostenský list na zprostředkovatelskou realitní činnost, jenomže realitek je spousta a kšeftů není... Je problém v tom, že prostě ty peníze díky tomu diabetesu ten nákup je daleko dražší, takže s tím musíme bojovat a ještě do toho platit nájem, elektriku, plyn, všechny tyhle

důležitý záležitosti a všechno se snažíme vykrývat z toho, co vydělám a z toho, že ona má důchod... Kdybych dostal dobře placenou práci, tak bych nemusel žebrať.“

Respondent EX04 je zaměstnán v jedné křesťanské komunitě, která jediná ho zaměstnala. Pracuje s lidmi, kteří tak jako on mají problém sehnat práci, pracuje za minimální plat, přesto má k hledání další práce sebedůvěru. Výhodou této práce je, že respondent naplňuje. Respondent má několik rekvalifikačních kurzů a v případě ztráty práce pro komunitu je si jistý, že by nějakou práci našel.

„...Já se toho nebojím [že bych ztratil práci], protože já mám čistej rejstřík, jsem vyučený, mám řidičák. The Challenge mi udělal další kursy, zaplatil. Až vysokozdvýžku, svářečák, prostě plno možností, dokonce mi můžou vystavit i nějaký potvrzení o praxi během tý léčby, co jsem si já udělal.“

Respondent EX04 pracoval pro neziskovou organizaci v nízkoprahovém centru pro bezdomovce. Tato práce ho zpočátku naplňovala a myslel, že jako bývalý bezdomovec k tomu má jistou kvalifikaci. Ukázalo se, že jeho psychický stav na tak náročnou práci nebyl připraven, nedokázal pochopit nastavené principy sociální práce a vydržel zde pracovat jen rok. Získal potřebnou praxi, udělal si kurz pracovníka v sociálních službách, práci v této oblasti neopustil a v současné době by měl pracovat v domově důchodců. Respondent EX02 dostal práci kuchaře v pizzerii a práce ho začala skutečně bavit. V rámci práce dokonce uspěl v mezinárodní soutěži. Zvýšení sebevědomí v rámci pracovního procesu je důležitou součástí reintegrace.

„Takže jsem neuměl ještě udělat pořádně ani dobrou pizzu, tak jak má bejt a už jsem si zkoušel házet těstem a tak nějak postupem času jsem se naučil nějaký triky a najednou mě tak zajímalo, jestli existují nějaký soutěže v tom, tak jsem šel na internet a zjistil jsem, že nějaká soutěž, vždycky jako by člověk mohl říct, zase náhoda, jo. Prostě náhodou zase za 3 týdny měla být soutěž v Německu, tak jsem tam prostě jel a náhodou jsem prostě vyhrál 3. místo mezi všema, jo... Prostě já párkrát si s tím vyhodím, hodím to do pece a upeču placku, jo. Že to jako fakt umím, že se mi nemůže stát, že bych pak jako bych nemohl si najít práci.“

Je důležité, aby práce vyhovovala schopnostem i zaměřením klienta, aby měl čas naučit se dodržovat pracovní režim a morálku. Je vhodné mu také zajistit takovou práci, která dokáže uspokojit i jiné potřeby než finanční. Pokud pracovní proces uspokojuje také potřebu sociálního kontaktu, potřebu seberealizace nebo potřebu sebedůvěry, respondent získává mnohem více než jen zdroj obživy.

7.3.2.3. Bydlení

Další logickou bariérou je nedostupnost bydlení. Většina našich respondentů bydlí v podnájmech, respondent EX05 bydlí na komerční ubytovně a respondenti EX09 a EX10 se smířili s rodiči a bydlí u nich. Kvalita bydlení u respondentů nebyla kontrolována a budeme tedy vycházet z jejich příběhů. Naši respondenti se často na nájem skládají dohromady se svými známými či příbuznými. Nejdůležitějším faktorem standardního bydlení je pro naše respondenty soukromí. Nejtěžším se ukazuje přechod z komerční ubytovny do podnájmu, protože teprve v podnájmu je tento určitý standard zaručen. Získáním nájemného bydlení se respondenti, alespoň symbolicky, zařadili do majoritní společnosti. Respondentka EX10 si na podnájmu chválí získané soukromí.

„Tam člověku chybí i to, že ví, že přijde a budou tam všichni, takhle víš, že přijdeš domů a máš tam klid, nikdo ti tam nemůže nic říct, nikdo tě tam nemůže buzerovat, je to úplně o něčem jiném bydlet takhle v bytě nebo na ubytovně než na squatu.“

Respondent EX08 bydlí sám a pronajímá si chatu mimo Prahu. Řeší bydlení hlavně z finanční stránky. V době, kdy byl několik měsíců bez práce a hrozilo, že bude muset chatku opustit, navázal kontakt s otcem a ten mu finančně pomohl. K udržení bydlení je důležité mít kolem sebe lidi, kteří v případě nouze pomůžou.

„4 500 [dostává od úřadu práce], trojku ubytování, 1 500 zbyde, ale ze začátku to bylo dobrý, že bylo hodně brigád, že jsem měl peněz jak želez, tak říkám, dobrý, dobrý v pohodě, ale pak se přestali nějak ozývat, tak říkám, ty jo, co je a teď jenom

těch 1 500 Kč a to bylo během týdne pryč, takže naštěstí ještě že jsem měl toho tátu, jinak říkám, že bych tam byl možná znova asi.“

K dostupnosti bydlení pomáhají obnovené kontakty, například u respondenta EX09 s matkou. Matka poté, co zjistila, že bude babičkou, pozvala syna s přítelkyní k sobě domů. Respondent bydlel se svou přítelkyní na komerční ubytovně, kde platili oba měsíčně 11 000 Kč a nabídkou respondentovy matky ušetřili. Platí jí za pokoj jen symbolické nájemné.

„Mateřská je, takže nám to s penězma vyjde dobře a hlavně máma nám pomohla v tom, že prostě chce jenom pár peněz, že nechce, protože ona má v osobním vlastnictví byt, takže jí přidáme vždycky na jídlo a takhle a můžeme si dávat peníze stranou.“

Jistou dostupnou, ale pouze dočasnou variantou je bydlení přes reintegrační program. Tato varianta měla pro respondenty několik výhod a nevýhod. Výhodou je kontrola sociální pracovníci, která může pomoci respondentům s různými záležitostmi nebo je motivovat k nezbytným krokům, kterým by jinak nevěnovali pozornost. Tento fakt vnímali někteří respondenti jako nevýhodu. Klienti v charitativních zařízeních jsou velmi náchylní na jakoukoliv nespravedlivost. Azylové bydlení je zařízení s mnoha omezeními a lidé se zde učí, jak se chovat ve společnosti. Během reintegračního procesu dochází často ke zkratovému chování a klienti pobytových zařízení mají občas tendenci místo nečekaně opustit. Klienti jsou zde zabezpečeni po materiální stránce a začínají se ozývat potřeby psychologické. Na tyto potřeby je vhodné reagovat, jinak existuje riziko, že klient místo na azylovém domě opustí a skončí znova na ulici. Pokud se rozhodne klient azylový dům opustit, nemůže se již vrátit a dosavadní terapie je zmařená. Respondent EX04 vypráví o svých potížích se životem v tomto typu bydlení. Také kvůli této události, kterou respondent EX04 vnímal jako nespravedlivost, chtěl předčasně ukončit reintegrační program.

„Já jsem byl na noclehárně, tak jsem pracoval u té pracovní agentury vlastně, nějaký zametání sněhu, uklízení... A potom jsem šel na ten azylák, ale tam mi vlastně řekli, ať si vyřídím tu podporu a nějaký ty věci, abych zase zpátky nějak zapad, a tak nakonec mě ta sociální dokopala k tomu, že si to mám zařídit, že než si to zařídím, že mě pošle zpátky na noclehárnu, to je fakt na dlouho... Tak jsem to vyřídil, a když jsem to měl, tak tam byla M. [sociální pracovnice] na azylu a ta říkala, my vás zpátky nevezmem, protože je málo místa, a to mě úplně nasralo, říkám, tak já si to vyřizuju a tohle to a já jsem s tím počítal, že když si to udělám, že tam půjdu zpátky, a dokonce mi nedávno udělal diagnózu pan doktor, že mám deprese z odmítnutí ne, takže jsem z toho byl v prdeli a nakonec teda jsem šel nahoru.“

Jistou nevýhodou pro některé handicapované je nepřiměřenost bydlení. Zkušenosti našeho handicapovaného respondenta EX03 jsou vesměs negativní. V Armádě spásy byl odmítnut pro svůj handicap a podobnou zkušenost má i s hledáním podnájmu. Byl odmítnut, když majitel zjistil, že je nevidomý. Respondenta tato odmítnutí ranila. Respondent vypráví zkušenosti z pobytu v ústavní péči:

„Odjel jsem zpátky do Brna a šel jsem na Armádu spásy, tam jsem jim řekl, že bych tam chtěl prostě nějakou dobu přežít, bydlet prostě, a pak mě taky z té Armády spásy jeden den vyhodili, i když jsem dostával peníze a platil jsem jim včas, tak prostě mi tehdy vyhodili jako nevidomýho, že tam prostě nemám co dělat, že to je pro bezdomovce a ne pro lidi, který jsou handicapovaný atd. Například měl jsem telefonát, kdy mi babička jedna nabídla podnájem 2+1, a když se dozvěděla, že jsem nevidomej, tak říkala, to tam s tebou budu muset bydlet, a budu tě muset oblíkat a vodit na záchod, vid', a já říkám, ne, nebudete muset, no tak to ne, já vás nevezmu. Každý tohle odmítnutí jenom z tohoto důvodu, že jsi slepej, že jsi úplně jinej než ostatní, tak každý to odmítnutí tě zabolí a stáhneš se do sebe a stahuješ se do sebe a už se uzavíráš a nechceš komunikovat s kýmkoli.“

7.3.2.4. Začlenění do společnosti

Každý člověk dostávající se z ulice si s sebou nese různé zkušenosti, které jsou pro většinu společnosti nesrozumitelné. Specifičnost těchto zkušeností může být problémem při začleňování do společnosti. I když exbezdomovec pracuje, bydlí a řeší své dluhy, stále může být na okraji společnosti. Se začleněním do společnosti měli respondenti různé problémy, které museli překonávat. Každý z respondentů volil jinou taktiku, jak začlenění do společnosti dosáhnout. Respondent EX02 se musel naučit respektovat kolegy a autority během pracovního procesu:

„Musel jsem si vždycky znova najít tu práci a musel jsem taky se naučit to, že když člověk jako někde jakoby pracuje, že tam musí vycházet s těma lidma, že prostě taky ty autority jsou taky důležité, jo, respektovat ty autority, když to člověk vidí třeba nějak jinak, tak se jakoby víc se v tý práci musí člověk naučit nějak orientovat, no, aby tam člověk přežil.“

Respondentka EX07 bojuje s úzkostmi, je-li ve společnosti více lidí. Tato úzkost se objevila během pobytu na ulici a zůstává, i když postrádá důvod:

„Čeho jsem se nikdy nezbavila, lidí v zádech, nesnáším lidi v zádech, já je cejtím, já normálně za mě si někdo stoupne nebo za mnou někdo jde, třeba i takovejhle kus za mnou, ale já ho neslyším, ale cejtím ho.“

S nedůvěrou okolí vůči němu samotnému bojuje i respondent EX03. Vypráví, jak ho lidé nechápou a jak se setkává s nedůvěrou. Nyní pracuje na obnově důvěry. Během začleňování do společnosti dochází ke zmatení identity dvěma směry. Pro mnoho lidí bývalý bezdomovec zůstává bezdomovcem. Respondent se takové nálepky chce zbavit. Dostává se tak do konfliktu se společností, kdy každý má rozdílné představy o jeho identitě.

„U hodně lidí prostě nepochopení, nedůvěra, nepochopení. U hodně lidí nepochopení, nedůvěra a ze strany vlastní rodiny, co se týče našich, tak mi naši nevěří. Pořád mi nevěří, je to prostě takový to přijít k nám můžeš, ale jenom na určitou chvíli, jenom na určitou dobu, nebo pro něco.“

Z druhé strany sami respondenti často nevěděli, jak se chovat k lidem bez bezdomovecké zkušenosti. Například respondent EX08 toužil patřit do společnosti zaměstnanců neziskové organizace, a když se mu to podařilo, zjistil, že neví, jak se chovat. Dostal se do situace, kdy neví, kam patří. Již není na ulici a není ani přijat jinou skupinou. Respondent EX08 povídá o pocitech, kdy šel se svými kolegy do divadla:

„Ted’ si vzpomínám, jak jsem se vlastně z toho dostával, jak jsem šel do divadla, tak si vzpomínám s R. B. [kolega] a říkám si, ty jo, patřím já tady vůbec... No jako do té společnosti, tam byl ještě A. S. [vedoucí], tak to bylo Divadlo bez domova, se to jmenovalo a hráli tam nějaký představení, tak jsem byl vlastně pracovník sociální služby a říkám si, ty jo, patřím tady vůbec do té společnosti, víš jako, kdyby mě ti lidi vzali zpátky a tam to jako bylo těžký. Tak nakonec mě to jako rozevřelo srdce a říkám, to je dobrý být zase zpátky mezi těma lidma.“

Proces přijetí do společnosti je dlouhodobý a respondenti na něm musí neustále pracovat. Zjišťují, že udržet si vztah je složité a je třeba tomu obětovat čas i energii. Prvními, kdo přijme bývalého bezdomovce, bývají rodinní příslušníci. Následuje získávání kontaktů v práci nebo pro volný čas.

7.3.2.5. Vymezení sebe sama

Čím větší posun sám u sebe mladý bezdomovec vidí, tím je menší riziko návratu k bezdomovectví. Nevidí-li tento posun, nebo neposouvá-li se jeho směr života dál, kam by chtěl, zvyšuje se riziko relapsu. Respondenti jsou často konfrontováni se svými plány. Bez vymezení nasměrování existuje riziko, že klient po zhodnocení námahy zjistí, že se neposunul nikam. Čím více postupuje v rámci reintegračního procesu, tím více musí plnit určité povinnosti, avšak získává i jistá práva. Na počátku reintegračního procesu se respondenti musí podříditi hlavně povinnostem, na práva zatím nedosáhnou. Mají potřebu se srovnávat druhými

a nerovnosti berou jako nespravedlivost. Postupně zahořklost vůči nesmyslným povinnostem zmizí a začnou vidět, že tato pravidla mají smysl. Respondent EX09 došel k poznání, že dodržování pravidel může mít výhody. Tyto výhody jsou často skryté. To, co tím získal, byla možnost vychovávat své dítě. Udržet si tuto hodnotu je velmi významná motivace. Respondent se obával kontroly sociálních pracovníků.

„Právě říkám, že když jsme to dítě chtěli oba, tak jsme pro to taky museli něco udělat, abychom na té ulici nebyli, když to dítě chci, tak si ho pak nenechám sebrat... Hlavně práci, všechno mám, takže žijeme normální rodinný spořádaný život. Drogy teď neberu. Ani mariáнку, a tu neberu už hodně dlouho.“

Zneužívání návykových látek se objevilo u osmi našich respondentů a tři z nich museli pro zbavení se závislosti projít léčebnou komunitou. Zbytek respondentů přestal brát drogy dobrovolně. Touha po droze však zůstává. Žádný z respondentů se v době rozhovoru nepřiznal, že by byl aktivním uživatelem psychoaktivních látek, kromě alkoholu. Respondent EX03 ale mluví o touze po droze, která u něj občas přetrvává:

„Takže se toho jako bývalý narkoman nikdy nezbavíš, protože jakákoli životní prohra tě znovu láká, znovu jít a vzít si to a ty, když se budeš bavit s těmahle kamarádama a vrátíš se jakoby do toho prostředí, i když vyléčený a za určitým cílem.“

Respondent EX11 zdůrazňuje, že překonání stigma bezdomovectví stojí mnoho energie a času. Někteří respondenti vidí ve svém reintegračním procesu jakýsi osud nebo štěstí. Buď mají štěstí, že měli schopnosti se z ulice dostat, nebo se z ní dostali souhrou okolností. Respondenti exbezdomovci se symbolicky dostávají mezi elitu, jejíž kritéria se dají nazvat „byl jsem na ulici, ale přežil jsem.“

„Překonat to, že jsem socka, bezd'ák a ještě cikán, mě stálo mnoho času, energie i zdraví. Málokdo ale má takovou vůli přežít, vlastně bych řekl, že jen malá hrstka z těch, co se stanou takovými případy. Já měl určitě dost štěstí, ale ani to nestačí.“

Každý respondent nyní vidí jisté vlastnosti, které získal, zatímco ostatní bezdomovci je podle nich nemají. Tím se snaží emocionálně i fakticky oddělit od bezdomovecké komunity. Důležitým ukazatelem této odlišnosti je snaha „s tím něco udělat“. Respondent EX09 vypovídá:

„Nevnímám, nebo nemůžu říct třeba pro mě, že bych je odsunul, že já jako normálně bydlím a oni že jsou na ulici, tak že jsou pro mě špatný, to říct nemůžu, ale mají to takový, jaký to mají, můžu říct, že když se každé bude snažit, tak se každé může dopracovat k tomu lepšímu, i když u mě to hrálo trochu i to štěstí, že mě máma zase přijala kvůli Verče a kvůli malý.“

Během emociálního i faktického odpoutání od bezdomovecké společnosti může jedinec zažívat podobné pocity jako při bolestivém rozchodu. Zážitky z ulice se stávají jedinečnými, jsou však uzavřené a přestávají působit na emoce respondenta. Během takového procesu cítili respondenti různé emoce, od jisté nostalgie po bezdomoveckém způsobu života, až po odpor vůči lidem, kteří na ulici zůstali. Například respondent EX03 již cítí až pohrdání vůči lidem na ulici, kteří zůstávají, a má pocit, že se musí od nich oddělit alespoň emociálně a na své kolegy vzpomíná s nostalgií.

„Dnes je hodně těch programových bezdomovců, takže na ty programoví bezdomovce se dívám jako na zoufalce, který si myslej, který si prochází tím, čím jsem procházel já, ale vůbec nepochopili, v čem ta svoboda je... Většina se zkazila, už to není ta kolegiální parta, která si pomáhá, která se stará jeden o druhého, ale už je to ta parta, co můžeš, to urvi, co nemůžeš, to zkurvi, ty současní bezdomovci, který byli se mnou a byli bezdomovci nebo jsou teď v kriminálech nebo takhle za nějaký kriminální delikt, tihleti bezdomovci, co si neukradnu, to nemám, a co není přibitý, to je moje, tam je jakýsi jájismus, sobectví, egoismus přežít na úkor toho druhého. My jsme byli kolektiv, my jsme byli kolegiální vůči sobě...“

7.3.2.6. Záchranný plán

Co by se mohlo hypoteticky stát, aby se naši respondenti exbezdromovci znovu ocitli na ulici? Na tuto otázku jsme moc konkrétních odpovědí nedostali. Respondentka EX06 je osm let mimo ulici, chová se zodpovědně a není důvod předpokládat, že by se měla zpátky na ulici dostat. Odpověď shrnula do jedné věty:

„Nic, já si myslím, že nemám vůbec nějak v plánu do konce svého života ještě něco takovýho opakovat.“

Respondentka EX10 má jasno, drží ji a bude držet mimo ulici její dítě, ke kterému si vytvořila silný vztah:

„Nedovolím to, aby mi vzali Vanesu.“

Respondent EX02 vidí svou hodnotu ve svých pracovních schopnostech:

„Co by se mohlo stát? Jako musel bych přestat mít práci asi nějak. Vím, že prostě jako pizza, tady je 200 pizzerií, a když obejdu ty pizzerie, tak vím, že prostě najdu nějakýho pizzaře, a vím, že to umím... Že to jako fakt umím, že se mi nemůže stát, že bych pak jako bych nemohl si najít práci. Maximálně, kdybych skončil třeba na vozíku nebo něco.“

Jako největší nebezpečí hodnotí naši respondenti návrat k návykovým látkám. Každý staví své fungování ve společnosti na jiných hodnotách, a pokud ony budou nedostupné, existuje riziko recidivy užívání návykových látek a později i riziko recidivy bezdomovectví. Respondent EX09 říká:

„Musel bych v nějakém případě zase spadnout do nějaký kaše, do nějakých drog, protože když ten člověk chodí do práce a věnuje se malý, tak ten čas na to není, protože to dítě v rodině dělá svý, určitě to není tak lehký, jak každěj povídá, že by chtěl dítě a že by se o něj postaral.“

Bývalí bezdomovci mají sklon orientovat se na jediný záchranný bod, který byl klíčový v průběhu reintegračního procesu. Je však vhodné najít si více záchranných

bodů, které exbezdromovci pomohou v případě krize. Pokud jeden zklame, může se respondent přeorientovat na jiný záchranný bod. Čím více „záchranných bodů“ si kolem sebe bývalý bezdromovec vytvoří, tím je riziko, že znovu skončí na ulici, menší. Příkladem může být respondent EX04, který je pracovníkem křesťanské organizace a cítí se zde šťastný. Pokud by musel odejít, má záchranný plán.

„Tak to nevím [co by se muselo stát, aby se stal znovu bezdromovcem], protože i kdyby třeba T. [organizace], totálně zkrachovalo a já bych přišel o zaměstnání a o bydlení, tak bych se mohl vrátit domů za mamkou, protože ty vztahy jsou najednou úplně v pořádku a prostě bez totálního problému. Mamka má kde bydlet, dokonce koupila za ty zbývající peníze malinkatej domeček, bydlí u toho přítele a tam bydlej kluci.“

7.3.2.6. Shrnutí terciárních činitelů bezdromovectví u exbezdromovectví – získání schopností a možností

Výcviková fáze reintegračního procesu je nejdelší a také nejméně reflektovaná našimi respondenty. Někteří respondenti měli pocit, že přestávají být bezdromovci okamžitě po opuštění ulice. V rámci výcvikové fáze reintegrace klient vyžaduje hodně pozornosti, které se mu nedostává. Touží spíše po emocionální podpoře než po informacích, které již zná. Z příběhů našich exbezdromovců vyplývá, že by bylo vhodné podporovat setkávání bezdromovců s lidmi mimo ulici. Obnovování vztahů s rodinou (je-li to možné) je velmi významná část reintegrace. Respondentovi se zvyšuje sebedůvěra především díky nově navázaným vztahům. Těmi se reálně respondent začleňuje do společnosti. Objevuje zkušenost kontroly nad svým životem. Tato nová schopnost se vytváří později, kdy klient zjišťuje, že to, co naplánoval, také splnil. Tato zkušenost klienta je důležitá pro naučení se plánovat. Vzniká schopnost zodpovědnosti a vymezuje se nová identita klienta. Emocionální rovina identity je tvořena nově poznanými vztahy a kognitivní rovina zase výhledem do budoucnosti. Vzniká nová osobnost, která již není bezdromovcem, ani drogově závislým apod. Tato změna se může projevit i negativními emocemi. Získáním této identity a úplným

zapojeným do společnosti se klient stává jejím právoplatným členem.

Náš výzkum byl zaměřen obzvláště na motivační fázi. Naši respondenti výcvikovou fázi příliš nereflektovali, protože se jim zdála příliš dlouhá a málo prožívaná. Během této fáze je třeba, aby si klient zajistil co nejvíce záchranných bodů, které mají zabránit recidivě. Tyto záchranné body se mnohou projevit v sociálních kontaktech, v pracovních schopnostech či v odhodlání požádat o pomoc v době krize.

8. Diskuse

Tato disertační práce má za cíl popsat bezdomovectví jako proces, který je možné rozdělit do tří etap. Ukazuje se, že každá z fází bezdomovectví („pre“, „in“, „post“) má svá specifika. Informace prezentované v této práci se týkají úzké věkové skupiny bezdomovců mezi 18 a 26 lety. Je otázkou budoucích výzkumů a následné diskuse, zda – či v jakém rozsahu – lze model těchto tří rovin převést i na další sociálně patologické jevy.

Při analýze dat a z nich vyplývajících výsledků je nutné zohledňovat, že každá osoba vnímá příčiny svých problémů jinak a jejich percepce nemusí odpovídat realitě. Jedinec je ovlivněn také dalším vývojem a adaptací na negativní změny životního stylu plynoucí z původních problémů. Každý respondent vidí jinou možnost, jak se z problémů dostat. V této souvislosti je nutné sledovat zejména různé rizikové faktory, adaptační mechanismy na tento životní styl (závislost, delikvence, prostituce apod.), včetně bariér, které brání reintegračnímu či terapeutickému procesu. Na příčiny vzniku bezdomovectví a setrvávání v něm jako sociálně patologického jevu lze zvenčí usuzovat s určitou pravděpodobností. Je zřejmé, že některá fakta vztahující se k příčinám vzniku bezdomovectví či k bariérám bránícím návratu do společnosti u jednotlivých osob mohou zůstat výzkumníkům utajeny.

Podobný model popisu patologického jevu u bezdomovců uvedla Malletová se svými spolupracovníky (2010). Ta se ovšem soustředí spíše na příběhy a bezdomovectví hodnotí a priori negativně. Zdá se, že někteří výzkumníci a lidé z terénní praxe zcela vylučují možnost pozitivních důsledků, které určitý patologický jev doprovází. Zatímco společnosti se tento jev může jevit jako ryze patologický, jedinci ohroženému patologickým jevem (například bezdomovectvím) se jeho situace nemusí zdát a priori negativní. Některé principy motivačních rozhovorů (Rolsnick, 2003) či metody (např. diagnostika v kognitivně-behaviorální terapii; Praško, 2007) jsou závislé na odhalení pozitivních důsledků patologického jevu i pro samotného klienta. Pozitivní důsledek patologie většinou vzniká následkem adaptace na ohrožující či jinak negativně vnímanou situaci. Dalšími udržujícími faktory mohou

být nejrůznější bariéry vůči změně, které si klient uvědomuje. Některé z nich mohou být pouze domnělé.

8.1. Diskuse ke kvantitativní analýze: Jací jsou mladí čeští bezdomovci ve srovnání se zahraničními?

Ukazuje se, že zahraniční výzkumy, které byly provedeny u bezdomovců stejné věkové populace, se soustředí především na její psychiatrickou epidemiologii. Zjištění epidemiologie psychiatrických diagnóz nebylo součástí našeho výzkumu, šlo pouze o zjištění některých osobnostních charakteristik mladých bezdomovců. O výzkumech mladých bezdomovců z pohledu psychiatrie pojednává stať Duševní poruchy mezi mladými bezdomovci: přehledová práce (Csémy, Vágnerová, Marek, 2011).

a) Jaké faktory se nejčastěji objevují u mladých bezdomovců před „pádem na ulici“ (vznikem bezdomovectví) a jak mohou vést ke statusu bezdomovectví? Které z nich se vyskytují nejčastěji?

Výsledky naznačují, že zkušenosti z minulosti a nezpracovaná traumata hrají u mladých bezdomovců výraznou roli. Někteří bezdomovci vidí ve svém bezdomovectví útěk před minulostí. Vyrovnání se s traumatem z minulosti je i součástí reintegračního procesu. V minulosti respondentů jsme zachytili tyto rizikové faktory:

- **Střídání výchovného prostředí i důležitých osob dohlížejících na výchovu.**

V našem vzorku mělo podle svých slov stabilní rodinu 18 % respondentů, což je velmi nízké číslo. 61 % respondentů zažilo rozpad své rodiny a často i bouřlivou změnu spojenou s příchodem nového otčima. Takovou zkušenost prožilo 47 % klientů, 13 % prožilo opakovaný příchod a odchod nových partnerů matky. Nestabilita výchovného prostředí jako důsledek rozpadu rodiny měla podle respondentů zásadní vliv na jejich pozdější bezdomovectví. Někteří respondenti se

s takovou změnou museli vyrovnávat několikrát. 18 % z respondentů zažilo smrt rodičů, 18 % pěstounskou péči a 34 % respondentů skončilo na nějaký čas v ústavní péči. Ovšem pouze 4 % z nich byli vychováni v dětském domově po celou dobu dětství a stejné procento respondentů bylo v pěstounské péči po celé dětství a dospívání. Změna prostředí je velkým stresorem, který pravděpodobně ovlivnil další vývoj respondentů.

K podobným číslům odkazují i výsledky zahraničních výzkumů. Rozpad rodiny je podnětem k dřívějšímu osamostatňování. Tak tomu bylo až u 80 % adolescentních bezdomovců v Austrálii, což odpovídá i našim výsledkům. Mezi stresovými událostmi uvádějí zahraniční výzkumy shodně s našimi výsledky také příchod otčima (Bearsley-Smith et al., 2008). V České republice bylo v roce 2010 umístěno 7 862 dětí v dětských domovech, což je jedna z nejvyšších četností na počet obyvatel mezi zeměmi Evropské unie (Kořínková, Johnová, Strnad, 2013). Náhradní péče v zahraničí a zvláště v USA soustředí děti především do náhradních pěstounských rodin. Dle zahraničních výzkumů je mezi mladými bezdomovci přibližně stejné procento těch, kteří žili alespoň po určitou dobu v náhradní rodinné péči, jako naši respondenti, kteří prošli dětským domovem (dle zahraničních studií jde v průměru o třetinu této populace). Preference náhradní rodinné péče před dětskými domovy se jeví z mnoha hledisek jako vhodná, pojí se s ní však na druhé straně nebezpečí v podobě dětského bezdomovectví následkem útěků dětí od pěstounů, kteří zmizení svého svěřence nenahlásí (Cauce et al., 2000; Nesmith, 2006; Coward-Bucher, 2008; Salomonsen-Sautel et al., 2008). Z výsledků Americké studie Nesmithové (2006) vyplývá, že rizikovým faktorem mohou být i časté zásadní změny pečujících osob a prostředí, včetně pozdějšího umístění do náhradní rodinné péče.

■ **Patologické jevy v rodině – závislost, duševní nemoc rodičů či rodinných příslušníků.**

Rozpad rodiny a rodinná traumata vedou k vytvoření problematického vztahu k někomu z rodičů, což se vyskytuje v 54 % případů, více k otci – ve 33 % případů, k matce ve 14 % případů a v 7 % případů k oběma rodičům. Nejčastější

traumatizující událostí je domácí násilí. Z analýzy trajektorie událostí našich respondentů je zřejmé, že 46 % respondentů vnímalo jako problém zneužívání návykových látek rodiči nebo dalšími členy rodiny a 13 % respondentů uvedlo u svého otce delikventní chování. Většina respondentů své rodiče hodnotila jako problematické osobnosti, zde však mohlo jít také o subjektivní pohled respondentů. Také respondent může být komplikovanou osobností a může mít tendenci problémy svých rodičů vidět tak, jak se hodí jeho životnímu příběhu a obraně jeho sebeúcty.

Rovněž výsledky studií mnoha zahraničních badatelů (Cauce et al., 2000; Tyler, 2006; Bearsley-Smith et al., 2008; Coward-Bucher, 2008; Ferguson, 2009) ukazují, že mladí bezdomovci pocházejí z rodin, které nepředstavují jisté a bezpečné zázemí. Jejich rodiče přijatelným způsobem nezvládli svoje partnerství, rodičovství a leckdy ani profesní roli. Mnohdy jde o jedince, kteří užívají alkohol či drogy, což posiluje riziko jejich selhání. Občas to bývají i lidé duševně nemocní či s poruchou osobnosti, kteří nebyli úspěšní ani ve své vlastní socializaci. Přesto se zdá, že naši respondenti na rozdíl od výsledků zahraničních výzkumů pocházejí z rodin, které jsou méně ohroženy některými patologickými jevy. Kanadská vědkyně Cauceová se svými spolupracovníky (2000) zjistila, že 55 % matek mladých bezdomovců pilo alkohol nebo užívalo drogy a 84 % z nich mělo problémy se zákonem. Jejich otcové byli také problematičtí, 52 % z nich pilo alkohol nebo užívalo drogy a 70 % bylo trestně stíháno. K podobným výsledkům došla i Američanka Ryanová se svou skupinou (2000): 39 % mladých bezdomovců mělo podle jejích výsledků otce, který páchal trestnou činnost, a 21 % z nich mělo takovou matku. Australská vědkyně Mallettová a její spolupracovnice (2005) zjistily, že u 26 % mladých bezdomovců někdo z rodičů pil alkohol nebo užíval drogy, a pokud se rodina rozpadla, byl nový partner matky v tomto směru stejný. Američanka Thompsonová a je kolegové (2007) uvádí, že v polovině rodin mladých bezdomovců pil nadměrně alkohol alespoň jeden z rodičů, ve 20 % jej pili oba a více než jedna třetina z nich užívala tvrdé drogy. A další Američanka Fergusonová (2009) zjistila, že drogy nebo alkohol nadměrně užívalo 42 % rodičů mladých bezdomovců. Větší výskyt patologických jevů uvnitř rodin zachycený v zahraničních výzkumech lze vysvětlit tak, že se v nich odrážejí

i rodiny, kde se bezdomovectví „dělí“ z generace na generaci. Jde o společnosti s vyšším výskytem sociálně vyloučených oblastí, v nichž hraje roli i tzv. ghetto syndrom, podle něž původ ze sociálně vyloučené oblasti výrazně ovlivňuje životní příběh jedinců.

■ **Výchovné pochybení – příliš liberální výchova hraničící s nezájmem o dítě a jeho výchovu a příliš autoritativní výchova hraničící s domácím násilím.**

Jako primární příčinu svého „pádu na ulici“ vidí respondenti svoje rodinné nebo výchovné prostředí. 39 % respondentů označuje nevhodné výchovné zázemí jako primární příčinu svého bezdomovectví a třetina klientů (34 %) popisuje svou rodinu jako velmi neuspokojivou. Mužští respondenti si stěžují na příliš liberální výchovu, která vznikla v důsledku absence otce nebo neschopností rodičů stanovit jim pevné hranice, takže si během dětství mohli dělat, co chtěli. Dívky si na druhé straně stěžovaly na nadměrně autoritativní výchovu, která určovala hranice až příliš, a respondentky cítily nutnost si vytvořit tyto hranice samy. Důležité může být i to, že selhávajícím jedincem byl dost často nejstarší potomek, na kterého mohli mít rodiče větší nároky a zároveň mu věnovali menší pozornost.

Zahraniční výzkumy se také zaměřují na dysfunkční výchovné styly. Nedochozí však k obdobným závěrům. Ty jsou spíše obecné. Podle Američanky Fergusonové (2009) je důležitým negativním faktorem neschopnost rodičů starat se o děti v důsledku zahlcení vlastními problémy. Rodiče rezignují na rodičovskou roli, což u dítěte vede k pocitu osamělosti, odcizení a zavržení (Rew, 2002). V dalším americkém výzkumu Fergusonové (2010) uvedlo pocity přehlížení, emočního zavržení a negativního hodnocení ve své vlastní rodině i mimo ni 50 % mladých bezdomovců. V dysfunkčních rodinách, kde jsou bity a zanedbávány, získají děti základ asociálního chování. Naučí se tak reagovat na základě zkušeností se svými rodiči. V době dětství a zejména v adolescenci si takoví jedinci vybírají společnost podobně zaměřených a podle stejných pravidel jednajících vrstevníků. Nadměrné trestání bezdomovců svými rodiči zmiňuje mnoho badatelů. Většinou dochází k tomu, že okolo 50 % mladých bezdomovců bylo nadměrně trestáno fyzickým bitím.

Trest v dysfunkčních rodinách ztrácí svou výchovnou funkci, jde spíše o uspokojení specifických potřeb rodiče, který je nestandardní osobností (Tyler, Cauce, 2002; Olivan, 2002).

■ **Přítomnost traumatických událostí (rozvod, smrt rodiče, domácí násilí, znásilnění).**

Téma sexuálního zneužívání se objevilo u necelých 7 % respondentů, většinou dívek. Kromě domácího násilí, rozvodů a dalších traumatických změn zažilo například 18 % respondentů úmrtí svého rodiče. Respondenti zažívali během dětství nestabilitu, která se projevovala změnami v rodinné konstelaci, změnami typů výchovné péče, členů rodiny i rodinnými traumaty. Dopad těchto traumat souvisí také s věkem, kdy k nim dochází. Zatímco tragické události v raném dětství jsou spíše potlačeny a ovlivňují jednání dotyčného nevědomě, nejčastějším obdobím vědomě prožívaných citlivých negativních změn byla puberta, tedy věk mezi 11.–15. rokem. Jde o počátek období formálních operací, v němž se dospívající začíná učit, jak zacházet s dimenzí budoucnosti (Piaget, 1999). Dospívající si v tomto věku více uvědomuje rozsah traumatické události, její souvislosti i důsledky pro vlastní budoucnost. Může je tedy prožívat subjektivně negativněji než v období mladšího a středního školního věku. Neznamena to, že by dřívější události neměly tak velký vliv na život jedince. Jde spíše o to, že nebyly samotnými respondenty tolik reflektovány.

Zahraniční studie zachycují údaje o sexuálním zneužívání mladých bezdomovců v dětství. Např. podle Amerického výzkumu M. Taylor-Seehaferové a kolegů (2008) bylo sexuálně zneužíváno 55 % mladých bezdomovců. Ve španělském klinickém vzorku (Olivan, 2002) bylo takových jedinců jen 11 %. Kanadské vědkyně Tylerová a Cauceová (2002) uvádějí, že většina z bezdomovců byla zneužívána již před svým 12. rokem a zneužívání trvalo v průměru 2 roky. Ukazuje se, že sexuální zneužití může souviset i s vyšší četností umístění do pěstounské péče (v USA), kde se v důsledku eliminace incestní bariéry zvyšuje riziko sexuálního zneužití. Mladí bezdomovci v Americe se také často uchylují k praktice

tzv. survival sex, to znamená, že sexuální zneužití berou jako součást strategie přežití (Zerger, 2008). Naši respondenti sexuální traumata příliš nezmiňují. Z hlediska ostatních traumat se čeští respondenti od mladých bezdomovců v zahraničních výzkumech příliš neliší.

■ **Respondenti mají osobnostní charakteristiky, které brání jejich úspěšnému začlenění do společnosti.**

V mnoha rodinách, které klienti popisují jako problematické (téměř v 80 %), vyrostli jejich sourozenci, ať už vlastní či nevlastní, kteří žádné potíže neměli a nemají je ani nyní (jedinců, kteří měli podobně problematické sourozence, jako byli oni sami, je naopak velmi málo, necelých 15 %). V mnoha případech jde také o dispoziční faktory a osobnostní rysy, které si bezdomovec přináší na ulici. Osobnosti respondentů mají ve srovnání s běžnou populací určitá specifika. Z výsledků zkrácené verze Eysenckova testu bylo zjištěno, že se vyznačují nadměrnou extravertí, psychickou labilitou a vyšším psychoticismem. Celkově je jejich odolnost vůči specifické zátěži nižší. Podřízení se normám a vytrvalost nutná k vykonávání činností vyžadujících delší čas pro ně představuje zátěž.

Zahraniční vědci, nikoli překvapivě, zjistili, že úspěšnost přežití na ulici závisí na inteligenci jen z 20 %, zatímco zbylých 80 % ovlivňují jiné, mimointelektové faktory, pravděpodobně především odolnost vůči zátěži (Rohde et al., 1999; Bearsley-Smith et al., 2008; Kidd, Shahr, 2008). Nižší úroveň emoční inteligence se projevuje sníženou adaptabilitou, menší přijatelností sociálního fungování a z toho vyplývající společenskou neúspěšností. Bezdomovectví je jen jednou z možných variant takového selhání. Z výsledků různých studií vyplývá, že až 75 % mladých bezdomovců se nehodnotí dobře a nemá dostatečnou sebeúctu (Cauce et al., 2000; Ryan et al., 2000; Martinez, 2006; Noom et al., 2008; Taylor-Seehafer et al., 2008).

V amerických výzkumech byl mezi mladými bezdomovci zjištěn také větší počet lidí s odlišnou sexuální orientací (10–35 %) než v běžné populaci. Odlišná sexuální orientace přispívá k jejich větší marginalizaci i v komunitě bezdomovců (Rew et al., 2001; Milburn et al., 2006; O'Sullivan, Oliveira, Burke, 2009). Tato

zkušenost se u našich respondentů nepotvrdila a výskyt odlišné sexuální orientace byl v této populaci v rámci normy.

b.) Jaké faktory hrají roli u mladých bezdomovců během jejich pobytu na ulici? Které z nich mohou mít podíl na jejich setrvávání v bezdomovectví?

Součástí adaptačních mechanismů je změna postojů, chování, kontaktů a prožívání. Velmi častým obranným mechanismem je racionalizace, jejímž prostřednictvím mladí bezdomovci omlouvají své chování. Respondent v důsledku pobytu na ulici postupně mění svoje hodnoty a přizpůsobuje se pouličnímu životu. Například polovina respondentů měla problémy se zákonem i před odchodem na ulici, ale na ulici většinou dojde ke zintenzivnění a rozšíření rizikových aktivit. Změna se nejvíce projevuje v chování, což je součástí strategie přežití. Na ulici krade 67 % respondentů, 54 % respondentů vybírá popelnice, 26 % žebrá a 11 % respondentů někdy provozovalo prostituci (aktuálně ji však provozovali pouze 4 respondenti). Člověk na ulici ztrácí hranice, což se projevuje zvýšeným užíváním drog a alkoholu (což přiznává 75 % respondentů). Zneužívání návykových látek je nejen přirozeným prostředkem úniku od negativních emocí, které bezdomovectví provází, ale může být i potvrzením identity bezdomovce a součástí strategie přežití.

Mění se sociální kontakty. Člověk na ulici postupně přestává komunikovat s lidmi mimo ulici a velkou část sociálních kontaktů tvoří lidé spojení s bezdomovci. Pozitivní zprávou však je, že 31 % respondentů udržuje kontakt se svou matkou a 25 % se svými kamarády z minulosti. Velkou změnou prochází také postoje klienta a mění se také jeho žebříček hodnot. Mezi oceňovanými hodnotami, které člověk nachází na ulici, je především volnost a svoboda rozhodování (v 37 % případů) nebo subjektivně obohacující zkušenost ulice, která jim přináší důležité informace (ve 32 % případů), a dále některá zde navázaná přátelství (v 28 % případů). Naopak běžná společnost se jim spíše vzdaluje a mladí bezdomovci připisují bydlící společnosti spíše jen materiální zisky, jako je zaměstnání (v 57 % případů) a bydlení (ve 42 % případů), než zisky duchovního nebo sociálního charakteru. Takové zisky naši respondenti nalézají spíše ve stavu bezdomovectví.

Mezi nejvíce demotivující faktory patří samotný bezdomovecký styl. Uspokojení potřeb na ulici je časově náročné a může zaplnit celý den. Přežití na ulici vyžaduje schopnost zredukovat svoje potřeby, vyrovnat se s omezenými zdroji a zajistit si přijatelné bezpečí. Úspěšná adaptace je spojena s uvědoměním si hlavních rizik a s osvojením účinných způsobů jejich zvládnutí. Součástí adaptace je orientace na domněle pozitivní hodnoty. Model adaptačního procesu na situaci bezdomovectví, který byl inspirován hierarchií potřeb Maslowa (1987), prezentuje u bezdomovectví nejdříve pozitivní hodnotu v osamostatnění, ve svobodě, v přátelství, v umění přežít a v umění vydržet utrpení. Tento model vychází z výsledků subtestu Desatero, bude však nutné jej ještě empiricky ověřit.

Dle zahraničních výzkumů se mnozí mladí bezdomovci cítí izolovaní a nepřijatí a vyhledávají společnost vrstevníků s podobnými problémy a návyky, což přispívá k jejich zafixování (Cauce et al., 2000; Hyde, 2005; Bearsley-Smith et al., 2008; Mallett et al., 2010). Náplň života bezdomovců v zahraničí je podobná jako u nás. Kanadský výzkum (Boydell et al., 2000) popisuje životní styl mladých bezdomovců jako „flákání a přežívání“, které žádné úsilí nevyžaduje. Mladí bezdomovci nezvládají roli dospělého, která vyžaduje harmonizaci osobní svobody se zodpovědností za vlastní jednání. Jsou to lidé, jimž chybí některé důležité zkušenosti a s nimi související kompetence, resp. u nich převažují ty nepříznivé, což je znevýhodňuje i v jejich dalším životě. Po příchodu na ulici se musí každý člověk vypořádat s pocity sociální izolace, osamělosti (osamělí a izolovaní se cítí ve dvou třetinách případů) a se ztrátou soukromí. Pocity izolace uvádějí i naši respondenti. Pocit osamělosti souvisí s absencí opory, s odcizením od rodiny, přátel, a nakonec i s existencí na okraji společnosti (Rew, 2000, 2003; Auerswald, Eyra, 2002; Rokach, 2005).

Zahraniční výzkumníci se výrazně liší v popisu strategií přežití, které volí bezdomovci v jednotlivých zemích. Například Mallettová se svými spolupracovníky (2004) zjistila, že v Londýně se živí krádežemi až 39 % mladých bezdomovců do 20 let, 57 % žebrá nebo vybírá popelnice, ale prostituje jen 12 % z nich. Američan Whitbeck a jeho kolegové (2009) uvádějí, že jídlo krade 16–18 % mladých

bezdomovců a 3–13 % vybírá popelnice. Američané si pak všímají komerčního sexuálního zneužívání mladých bezdomovců. Kidd a Kral (2002) uvádějí, že mezi mladými bezdomovci je 16–46 % lidí, kteří alespoň občas prostituují. Zergerová a její spolupracovníci (2008) uvádějí, že takovým způsobem získává prostředky na přežití téměř 28 % mladých bezdomovců. Vyšší procento mladých bezdomovců živičích se prostitucí je dáno patrně i zaměřením výzkumu na riskantní sexuální chování mladých bezdomovců. Mladí lidé na ulici jsou v některých společnostech mnohem více zranitelní než starší bezdomovci. Četnost napadení v USA se objevuje v jejich výpovědích až příliš často. Jde jak o fyzické napadení (mezi 20 a 83 % případů dle jednotlivých výzkumů), tak o sexuální napadení (mezi 20 a 71 % případů u žen, u mužů je to méně, do 33 %), přičemž se shodujeme se zahraničními odborníky, že žena na ulici je mnohem zranitelnější (Whitbeck, Hoyt, Bao, 2000; Tyler, 2004; Stewart, 2004; Gwadz, 2007 apod.).

c) Jaké domnělé (dle názorů našich respondentů) faktory ovlivňují jejich reintegrační proces negativním či pozitivním způsobem?

Mezi respondenty převládá spíše pozitivní očekávání. 80 % respondentů se chce z ulice dostat. Je však otázkou, jak jsou tato očekávání reálná. Jako hlavní impuls ke změně životního stylu vidí získání práce (56 % mladých bezdomovců). Ostatní bariéry zabraňující změně životního stylu považují za bezvýznamné (například braní drog je bariérou pouze pro 7 % respondentů). Mnozí respondenti však pro získání práce nic nedělají. „Lenost“ či absence cíle jsou pak dle respondentů hlavním motivem, proč zůstávají na ulici. Ukazuje se, jak velký rozdíl je mezi představami respondentů bezdomovců, jak se dostanou z ulice, a zkušenostmi exbezdomovců, kteří reintegrační proces mají již za sebou. Naši respondenti bezdomovci mají zjednodušené představy o tom, jak se dostanou z ulice. V návratu do společnosti vidí především materiální zisky, což se však zdá jako nedostatečný motivační faktor pro uskutečnění změny.

Mladí bezdomovci zůstávají na ulici v průměru okolo dvou let a podle kontrolní sondy po dvou letech prokazatelně zůstává na ulici pouze třetina

z respondentů. Dvouletý pobyt na ulici má u mnoha bezdomovců za následek kumulaci problémů v podobě dluhů, nemocí (žloutenka C) a stigmatizace na trhu práce. Nejčastější bariérou zmiňovanou respondenty je záznam v rejstříku trestů, jde o 50 % mužů. Velkým problémem zůstává rozvinutý syndrom závislosti nebo škodlivé užívání návykových látek u 65 % respondentů. Ukazuje se, že abstinence je jednou podmínkou reintegrace. Snahu dostat se z ulice mladí bezdomovci často podmiňují příchodem nějakého impulzu, který by je aktivizoval. Tyto impulsy si bezdomovci představují jako zázračnou událost, která se většinou nestane. Může tedy trvat léta, než se respondent zbaví všech následků bezdomovectví.

Dosavadní výzkum, který se zaměřoval na reintegrační proces bezdomovců, se orientoval spíše na úspěšnost reintegračních programů a různých přístupů k reintegraci bezdomovců. Tento druh výzkumů však často opomíjel vnitřní faktory reintegrace a jeho výsledky mohly být uměle zkreslovány ve prospěch programu (Levinston, 2004). Podle Angličanky Milburnové (2007) je pravidlem, že bezdomovec, který je kratší dobu na ulici, má lepší šanci z ulice se dostat. Výsledky naší studie vedou k jiným závěrům. Naše výsledky naznačily, že druhý rok života na ulici je zlomový v tom smyslu, že se mladý bezdomovec z ulice buď dostane, nebo na ní zůstává.

Naše výsledky jsou v souladu se zahraničními výzkumy v tom, že hlavní bariérou k opuštění ulice je pohodlnost, nedostatek vůle a vytrvalosti. Percepce budoucnosti je sice pozitivní, ale spíše jde o snění než o reálné očekávání (Boydell et al., 2000; Miller et al., 2004). Bariéry v sociální oblasti bývají v zahraničních výzkumech zachyceny podobné jako u nás. Jsou to nakumulované dluhy, záznam v trestním rejstříku a nesplnění podmínek pro poskytování sociálních dávek, ale i bariéry v oblasti zdravotní, závislost na drogách a alkoholu či vážné nemoci (v USA je to AIDS). Důležitou roli hraje také stigma a nároky společnosti. Mladí lidé často nezvládají požadavky společnosti, což vede k návratu na ulici. Cyklické bezdomovectví se objevuje i u našich respondentů.

Americká studie Garrettové a jejích spolupracovníků (2008) dochází k podobnému závěru, totiž že dříve nebo později je většina mladých bezdomovců

z takového života unavena a mají jej dost. Zdá se, že ve srovnání s českými mají bezdomovci v zahraničí přesnější představu o návratu do společnosti. Kanadanka Millerová (2004) uvádí, že mnozí vědí, že si při návratu do společnosti budou muset říci o pomoc. Polovina oslovených lidí v jejím výzkumu uváděla jako hlavní bariéru užívání drog a alkoholu (v našem vzorku to bylo pouze 8 %). Naprostá většina respondentů měla představu, že odchod z ulice je něco víc než si jenom najít práci a bydlení a že jde o zásadní změnu životního stylu.

Američanka Ralieg-DuRoffová (2004) zjistila, že nejdůležitějším prostředkem k opuštění ulice je pro mladé bezdomovce víra a potom pomoc jiných lidí: příbuzných, přátel i profesionálů. Mezi negativní důsledky reintegrace patří především omezení osobní svobody. Přesto autorka uvádí, že 60 % mladých bezdomovců je ve svém počínání úspěšných a na ulici se nevrací. Thompsonová se svými spolupracovníky (2006) dochází ke stejnému závěru – pouze třetina mladých bezdomovců podle jejich nálezů zůstává na ulici, aniž by se kdy z ulice dostala.

8.2. Zhodnocení kvalitativní části

Sledování reintegračního procesu u našich respondentů poodkrývá model, který by částečně mohl vysvětlit prožívání člověka, jenž se po delším pobytu na ulici snaží o návrat do společnosti. Kvalitativní analýza má za základní cíl formulovat na základě dostupných dat vhodný model reintegračního procesu u mladých bezdomovců. Pro vytvoření takového modelu si musíme zodpovědět několik výzkumných otázek:

A) Jakou roli hraje minulost bezdomovce v reintegračním procesu? Jak se respondenti vyrovnávají s minulostí?

Minulost popisovaná respondenty je různorodá a mnozí pochází ze značně dysfunkčního prostředí. Zajímavé je, jakým způsobem se s minulostí vyrovnávají. V jejich příbězích je popisována změna způsobu vyrovnávání se s traumatickými událostmi. Během reintegračního procesu dochází ke změně uvažování. Bezdomovectví je mnohdy bráno bezdomovci jako útěk před minulostí. Celkově

používají strategie s krátkodobým účinkem, což v konečném důsledku traumatizaci spíše prohlubuje. Vyrovnání se s minulostí je dle nich terapeutickým úkolem po celou dobu reintegrace a dotýká se všech rovin reintegrace. Mezi témata a motivy vyrovnání se s minulostí se v sociální rovině jedná o zradu kamarádů, sociální situaci, rodinné vztahy a pocity nenávisti či ublíženosti. V psychické rovině jde o různá traumata, nedostatek dovedností a pocity viny. V materiální rovině šlo především o zadlužení, vězení a nedostatek pracovních zkušeností. V rámci spirituální roviny se respondenti museli zbavit magického vlivu prožitých událostí a odmítnout příznaky „osudovosti“ ve spojení se svou minulostí.

B) Jaké faktory (či impulsy) jsou motivačním motorem změny životního stylu?

Co je příčinou změny, kdy bezdomovec začne o této změně uvažovat?

Impuls ke změně životního stylu je popisován jako určitá událost, která má v reintegračním procesu jistou funkci. Negativní impuls chápou především jako ohrožení strategie přežití v dosavadním životním stylu, což může nastat především v důsledku ohrožení, frustrace potřeb nebo zpochybnění pozitivní hodnoty, kterou respondent na ulici vyznával. V sociální rovině jde především o zklamání v mezilidských vztazích, v psychologické rovině o pocit stereotypu a prožití traumatu, v materiální rovině pak především o zimu, špínu a nedostatek možností uspokojit své potřeby. V rovině spirituální se především jedná o vědomí smrti, k níž by vedlo pokračování v dosavadním životním stylu.

Funkcí druhého impulsu je nalezení hodnoty, která je dosažitelná pouze změnou životního stylu. Nemusí jít o jeden impuls, spíše o souhrn impulsů, často je však jeden z nich považován za prvotní. Mezi nejčastějšími prvotními pozitivními impulsy je setkání nebo udržení kontaktů s nebezdomovci. Dalším takovým impulsem je dítě nebo vztah, který může působit jako silný motivační faktor. V psychologické rovině funguje vliv vzoru a pozitivní zkušenost přijetí a ocenění. Jako pozitivní impuls může sloužit i možnost uspokojení materiálních potřeb v podobě vstupu do služeb charitativní organizace, nalezení práce či dostupného bydlení. Často jmenovaným pozitivním impulsem je pak setkání s Bohem. Ten má

pro respondenty několik důležitých funkcí: je stmelujícím prvkem nové referenční skupiny, zvyšuje sebevědomí, pomáhá vyrovnat se s minulostí a eliminuje rizikové chování.

C) Jaké bariéry brání v reintegračním procesu a jaké dovednosti bezdomovec musí získat, aby byl schopný tyto bariéry překonat?

Bariéry v reintegračním procesu se projevují především v nedostatku možností, které respondent může využít. Čím je bezdomovec déle na ulici, tím jsou bariéry silnější a možnosti způsobů reintegrace omezenější. Nabízená možnost reintegrace musí odpovídat aktuálním schopnostem respondenta a je nutné počítat s tím, že respondent si některé dovednosti bude muset nejprve osvojit. Nejtěžší bariérou bylo najít nové známé a kamarády a obnovit vztahy, které měli před bezdomovectvím. Po psychické stránce jde především o vyrovnání se s minulostí, osvojení schopnosti zvládat emoce, získání schopnosti kontroly ovládat vlastní chování a vymezení sebe sama v nové společenské situaci. V materiální oblasti je to pak zejména finanční gramotnost, udržení práce a umění hospodařit. Spirituální rovina se týká především potřeby směřem k budoucnosti, nemusí jít nutně o vztah k Bohu, ale jde také o smysl života a umění plánovat a zvládání strachu z budoucnosti, což platí i o strachu ze smrti.

Souhrn témat a motivů objevujících se během jednotlivých fází v reintegračním procesu		
Vyrovnání se s minulostí	Sociální rovina	Zrada kamarádů, sociální izolace, vztahy s rodiči, někdo mi ublížil
	Psychologická rovina	Traumata, deficit v oblasti důležitých kompetencí, výchova, pocity viny
	Materiální rovina	Dluhy, vězení, zaměstnání
	Spirituální rovina	(Ne)nalezení smyslu života, nalezení dobrého ve zlých událostech
Odpoutání se od vlivů ulice	Sociální rovina	Kamarádství z ulice přestává uspokojovat, nepřátelství na ulici, ztráta kamaráda
	Psychologická rovina	Stereotyp
	Materiální rovina	Zima, špína, onemocnění, hrozba vězením
	Spirituální rovina	Vědomí smrti
Nalezení hodnoty mimo ulici	Sociální rovina	Kamarádi mimo ulici, těhotenství, dítě, vztah, neformální skupina
	Psychologická rovina	Vzor, získávání schopností a sebedůvěry, přijetí sebe sama
	Materiální rovina	Charita, možnost pracovat, zajištění bydlení
	Spirituální rovina	Bůh, otevřená budoucnost
Nalezení možností	Sociální rovina	Obnovení kontaktů s rodinou a nalezení nových kontaktů (zaměstnání a podobně), partnerství
	Psychologická rovina	Volný čas, možnosti léčby (závislost)
	Materiální rovina	Bydlení a práce
	Spirituální rovina	Nalezení vhodného smyslu života
Získání schopností a dovedností	Sociální rovina	Nalezení místa ve společnosti, vhodné sociální dovednosti
	Psychologická rovina	Vyrovnání se s minulostí, schopnost zvládnutí emocí, zkušenost kontroly, vymezení sebe sama
	Materiální rovina	Finanční gramotnost, umění hospodařit
	Spirituální rovina	Překonávání dílčích nezdarů, naděje týkající se budoucnosti

Tabulka č. 10: Souhrn témat a motivů objevujících se během reintegračního procesu.

8.3. Kvalitativní analýza – model reintegračního procesu

Reintegrační proces lze rozdělit do několika rovin i fází. Bezdomovectví můžeme považovat za syndrom komplexního sociálního selhání, jehož nejviditelnějším symptomem je ztráta bydlení (Vágnerová, 2004). Nalézt bydlení je však pouze jedním z úkolů reintegračního procesu. Model, který jsem na základě dat získaných od skupiny exbezdromovců vytvořil, je třeba ještě ověřit i u dalších výzkumných skupin, aby se mohl přenést i mimo tuto skupinu. Poznatky v podobě rozdělení do rovin (pre, in a post) a nalezení pozitivního a negativního impulsu ke změně životního stylu dle mého názoru lze převést i do jiných skupin než jsou mladí bezdomovci.

Bezdomovectví nelze brát pouze jako sociální status. Bezdomovectví je

především proces skládající se z adaptace na situaci života na ulici, jak například popsal Kuhlman (1994). Adaptace je psychologický proces, během něhož si člověk zvyká na novou situaci. Zatímco adaptace na situaci bezdomovce je často vynucená a jediná možná, reintegrační proces ve velké míře závisí na motivaci a vůli klienta. To, že vůle a motivace k reintegraci se mění, ukázal model „Kola změny“ Prochasky a DiClemente (1983). Tvůrci modelu se však příliš nezabývali příčinami přesunu do jednotlivých fází. Model kola změny je pak inspirací pro náš model.

Samotný pád na ulici můžeme brát jako neefektivní způsob řešení osobní situace a vyrovnání se s různými traumaty. Negativní strategie jsou často rychlou a nepromyšlenou reakcí na vzniklý problém. Neefektivní vyrovnání s traumaty může probíhat v rámci kognitivního zpracování v podobě extrémního přiřazení atribucí, které mohou za traumatickou událost. Neefektivní behaviorální strategie vyrovnání se s minulostí se navenek projevují dvěma způsoby: rezignací či rizikovým chováním. Jedná se o obranné mechanismy, které mají v určité době svoji funkci, ale v konečném důsledku vedou k další traumatizaci a sociálnímu propadu na ulici.

Adaptace na život na ulici se především projevuje změnou uspokojování potřeb. Pro klienta to znamená především změnu chování, myšlení i změnu hodnot. Změna probíhá také tím, že si respondent najde pozitivní hodnotu v životě na ulici, a tak se život na ulici stává přijatelnějším. Všichni respondenti ze skupiny exbezdomovců byli na ulici nejméně 2 roky, tudíž určitou formou adaptace na bezdomovectví prošli. Adaptaci respondenti popisovali jako volbu negativních strategií chování a myšlení. Každý z respondentů zmiňuje negativní impuls, který nastartoval jeho reintegrační proces. Jde o narušení strategie přežití. Respondent zjistil, že jeho strategie přežití nefunguje nebo nevede k žádaným cílům. Toto zjištění doprovází určitá událost, která dle respondentů přichází z vnějšku, ale má zásadní dopad na uvažování respondenta. Respondent se dle modelu kola změny dostává do fáze „uvažování o změně“. Během následující fáze respondent ví, co nechce, ale neví, co chce. Tato fáze může trvat relativně dlouho. Nalezení pozitivního impulsu lze popsat jako nalezení vztahu k hodnotě, která je v rozporu s dosavadním způsobem života. Tento vztah není popisován nutně jako kontakt mezi dvěma osobami. Vztah je

vnímán spíše jako silné připoutání k hodnotě (dítě, láska, Bůh, práce apod.), které je tak silné, že dokáže dodat sílu k překonání bariér v reintegraci. Respondent se díky pozitivnímu impulsu dostává do fáze „rozhodnutí“ dle modelu Prochasky a DiClemente (1983).

Fáze akce by se dala nazvat hledáním možností. Respondent našel prostředek jak dosáhnout svého cíle, přičemž prostředek musí odpovídat potřebám klienta a jeho schopnostem. Respondenti si většinou uvědomili, že k cíli mohou dojít pouze postupně, a přijali možnosti, které dříve odmítali. Možnosti práce, léčby nebo bydlení tu byly i předtím, než se respondenti rozhodli změnit svůj život. Před rozhodnutím byly však tyto možnosti neatraktivní, protože s sebou nesly jistá omezení a nevýhody. Fáze udržování změny dle zmíněného modelu především zahrnuje poslední úkol v podobě nalezení schopností a dovedností, které klientovi pomáhají překonat bariéry k úplné reintegraci a udržují ho ve změně chování.

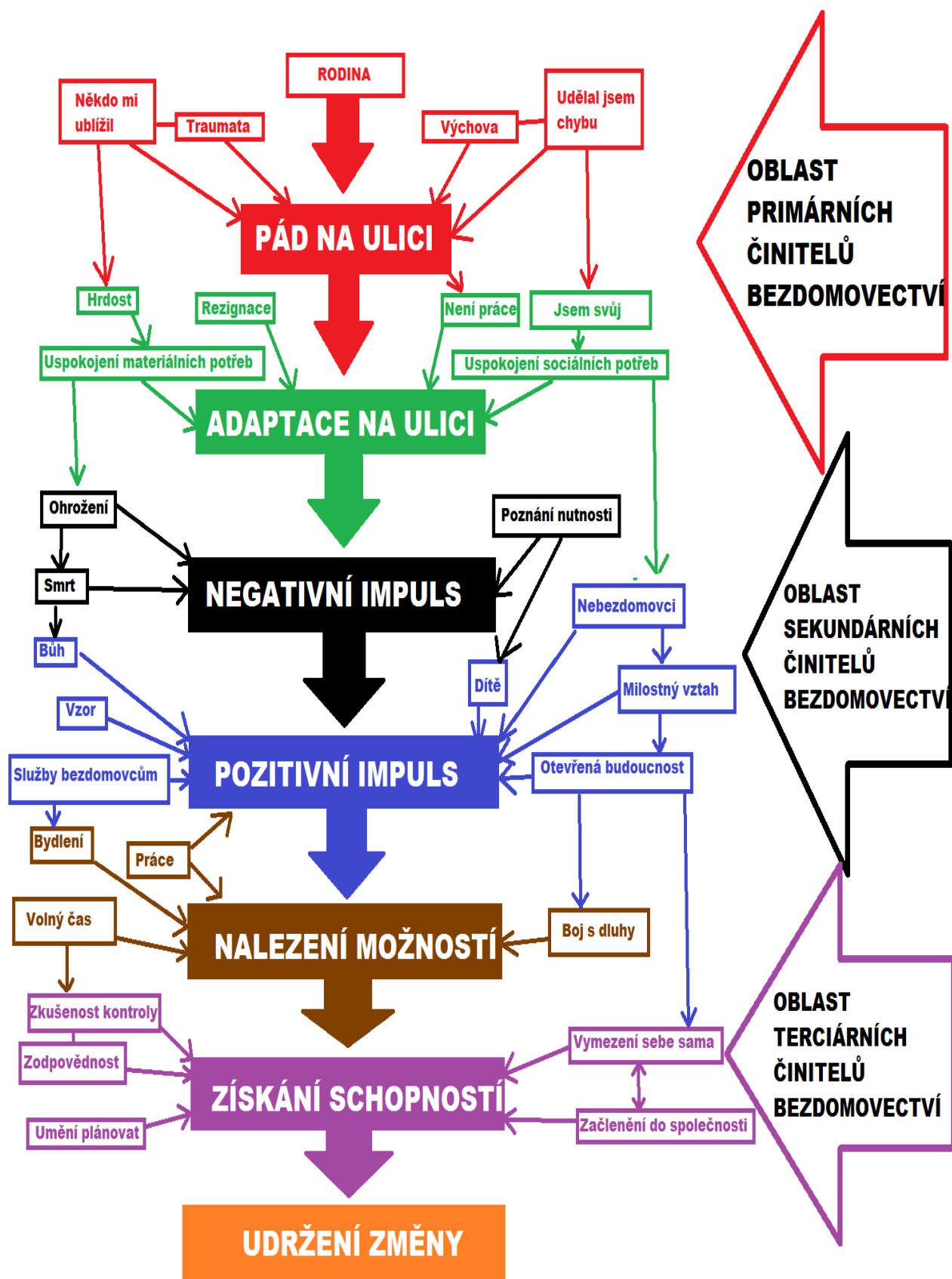

Diagram č. 3: Model reintegračního procesu dle zjištěných informací od respondentů exbezdomovců vytvořený na základě kvalitativní analýzy rozhovorů s respondenty exbezdomovci.

Fáze adaptace, negativního impulsu, pozitivního impulsu, nalezení možností, získání schopností a udržení změny v rámci reintegračního procesu můžeme také pojmut ve třech základních rovinách. Bezdomovce, jakož i jedince postiženého jinou sociální patologií, ovlivňuje především nevyrovnání se s minulostí, přílišné ovlivnění současnou situací a vlivy okolí a absence pozitivních hodnot v budoucnosti. Terapeutický úkol vyrovnání se s minulostí může mít mnoho podob, u některých respondentů šlo spíše o objevení a pochopení jednotlivých traumat, jak psychoterapii uchopují někteří psychoanalytici (Kohut, 1991; Freud 1936/2006; Ruppert, 2008 apod.). Jednotliví respondenti získali díky novým zkušenostem jiný pohled na svoji minulost, což napomohlo k nastartování změny. Někdy klient musel změnit zažité představy, podobně jako mění během kognitivní psychoterapie pacient svá dysfunkční schémata (Young, 1994). Mohlo jít také o součást dospívání, v němž mladý člověk hledá identitu takto extrémním způsobem (Erikson, 1999). Zatímco způsob vyrovnání se s minulostí se příběh od příběhu mění, samotné téma vyrovnání se s minulostí je důležitým bodem každého popsaného reintegračního procesu. Práce na vyrovnání se s minulostí začíná již na ulici. U některých bezdomovců bylo bezdomovectví součástí neefektivní strategie vyrovnání se s minulostí. V rámci poskytování služeb pro bezdomovce je při práci s klientem důležité soustředit se na diagnostiku. Diagnostika nemá sloužit pouze pracovníkovi, ale především klientovi, který potřebuje mít někoho, komu sdělí svůj příběh.

Hlavním terapeutickým cílem v rovině přítomnosti je odpoutání od vlivu ulice. Toho můžeme dosáhnout dvěma způsoby. Jde především o budování terapeutického vztahu. Správně nastavený terapeutický vztah mezi pracovníkem a klientem může být prvním motivačním impulsem pro změnu životního stylu. Důraz na psychoterapeutický vztah dává nejvíce psychoterapie orientovaná na člověka (Tolan, 2006). Respondenti tento terapeutický vztah promítali do důležitých osob, které se objevili během reintegračního procesu i mimo odbornou pomoc. Důležitým úkonem při práci s bezdomovci je právě vytvoření vztahu s nimi. Další možností je aplikace logoterapeutických metod, pomocí nichž se hledá „smysl života“ a v jejich budoucnosti se nalézají pozitivní bod, kam směřovat jejich snahu (Frankl, 2006).

Poslední rovinou je budoucnost. Terapeutickým úkolem v této rovině je především připravit člověka na překážky a pomoci mu je zvládnout. Tento úkol lze zvládnout pomocí experimentace, která probíhá jak v kognitivní rovině – hledání možností, tak i v behaviorální rovině – získání schopností, které nelze získat jinak než zkušeností. Respondent tyto možnosti teprve hledá a je možné, že některé z možností nevyjdou. Jde hlavně o nalezení motivace pro hledání těchto možností a o nalezení reálné varianty, jak dosáhnout cíle nebýt dále bezdomovcem. V praxi v sociální práci se především mluví o tvorbě individuálního plánu a jeho aplikací (Herzog, 2011), ale dalším způsobem je také aplikace metody behaviorálního experimentu v rámci kognitivně-behaviorální psychoterapie (Praško, 2007). Respondenti většinou došli po uskutečnění svých plánů k pozitivní zkušenosti, že jejich situace závisí především na jejich motivaci, která však musí být v souladu s jejich schopnostmi.

Lze také diskutovat o tom, zda se roviny minulost, přítomnost a budoucnost nedotýkají každé z fází reintegračního procesu. Kalina (2008) podobně zmiňuje, že drogově závislého nelze léčit pouze po medicínské stránce, ale v rovině sociálních kontaktů, sociální situace, psychických problémů i z hlediska spirituality. Disertační práce se zabývala především psychologickým vývojem a změnou postojů respondentů exbezdomovců během reintegrace. Překonat bariéry v sociální oblasti v podobě dluhů, bydlení a vhodných pracovních příležitostí dle mého názoru nelze bez překonání psychologických bariér.

Zda tento model odpovídá i jiným podobným situacím, bude nutné teprve ověřit. Zatím je možné jej chápat jako teorii, která vznikla na základě výsledků kvalitativní analýzy a jejíž obecnou platnost bude třeba důsledněji ověřit. V souladu s tímto požadavkem bude třeba rozšířit relativně úzce vyprofilovanou cílovou skupinu. V modelu může hrát roli především kritérium minimálně dvouletého statusu bezdomovectví. Právě fáze negativního impulsu (znehodnocení dosavadní strategie přežití) může chybět u bezdomovců, kteří jsou na ulici kratší dobu (i když za negativní impuls lze považovat právě i situaci bezdomovectví). Model reintegračního procesu zobrazený v diagramu číslo č. 3 znázorňuje adaptaci na situaci bezdomovectví a následnou reintegraci. Reintegrační proces tedy může být rozdílný

u bezdomovců, kteří se ještě nestihli řádně adaptovat situaci bezdomovce a osobně se setkat s jejími výhodami i s jejími stinnými a rizikovými stránkami. Dva roky je také doba, po níž většina mladých bezdomovců opouští ulici a vrací se různými cestami do společnosti.

Dalším tématem je užitečnost uvedeného modelu pro praxi. Zatímco stadium „hledání možností“, které patří do fáze reintegračního procesu, má převážně kognitivní podstatu a fáze „získávání schopností“ je fáze založená na rovině spíše behaviorální, na počátku samotného reintegračního procesu lze předpokládat spíše působení faktorů emocionálních. Práce s emocemi je pak jeden z nejsložitějších aspektů terapeutického procesu. V rozhodování, které zasahuje do fáze odmítnutí (negativní impuls) a přijetí určitých hodnot (pozitivní impuls), zřejmě hraje roli mnoho nejrůznějších okolností, které nelze vždy zachytit, a tedy ani ovlivnit. Podstatné je také jejich individuální působení. Zatímco pro někoho mohou mít určité události vhodný motivační efekt, u jiné osoby nemusí mít tytéž události efekt žádný. Faktory, které ovlivňují reintegrační proces, můžeme hledat kdekoliv, ať je to již v minulosti dotyčné osoby, v možnostech dostupné pomoci nebo v jeho osobnostních dispozicích. V konečném důsledku lze konstatovat, že ke každé osobě bez domova nelze přistupovat jinak než individuálně a společně s ní se zaměřit na situace, díky nimž dojde k deziluzi z pouličního života, které jí pomohou najít motiv k návratu do společnosti. Jde také o to pomoci jim najít způsob, jak a kde dosáhnout toužené hodnoty mimo bezdomovectví a osvojit si dovedností, které jsou nutné pro dlouhodobé udržení změny.

8.4. Limity výzkumu

Je na místě uvést, že sestavování souboru respondentů probíhalo náhodným výběrem, což mohlo do jisté míry ovlivnit výsledky kvantitativní výzkumné části. Selektce respondentů pobíhala tím, že sběr dat probíhal na jednom místě (v Praze). Šlo o klienty z požadované věkové skupiny, kteří navštívili v osmiměsíčním období (leden–srpen 2010) pražské středisko Naděje v Bolzanově ulici. Jde tedy o specifickou skupinu mladých bezdomovců, kteří využívají sociální služby. Dalším

limitem ve sběru dat byl i samotný souhlas respondentů. I přes motivační odměnu (300 Kč) se mnoho klientů střediska odmítlo z neznámých důvodů výzkumu zúčastnit. Moje praxe ve středisku Naděje byla spíše výhodou. Data získaná od respondentů představovala z informačního hlediska velmi bohatý materiál. Na druhou stranu mohlo při sběru dat hrát roli i moje postavení sociálního pracovníka (například v důsledku snahy se mi zavděčit). Další okolnosti, které určitým způsobem mohly ovlivnit výsledky výzkumu, souvisí se samotnými osobnostními charakteristikami respondentů, které z hlediska výzkumníka nebylo možné ovlivnit (například detoxifikace návykovými látkami, psychiatrická onemocnění nebo aktuální emoční rozpoložení).

Samotný počet 88 respondentů nelze považovat z hlediska kvantitativní analýzy za dostatečně reprezentativní. Jde o nízký počet respondentů pro kvalitní kvantitativní analýzu. Je zapotřebí vzít též v potaz, že bezdomovecká skupina mladých lidí může mít snížené schopnosti komunikace a některé položky obsažené v testech pro ně mohly být méně srozumitelné. Z tohoto důvodu bylo také potřeba některé testové otázky formulačně přizpůsobit jejich kognitivním schopnostem. Pravdivost (platnost) jednotlivých výroků respondentů není možné ověřit, nicméně na základě analýzy „lie score“ (lži skóre) ze zkrácené verze testu EQP/S se respondenti z bezdomovecké populace jeví upřímnější než většina běžné populace (viz str. 196.) Na druhou stranu se ukazuje, že u nich byl zaznamenán vyšší skóre kategorie psychoticismu než u běžné populace. To znamená, že i když data, která uvádějí respondenti, jsou upřímně sdělená, nemusí být pravdivá. Osoby s vyšším psychoticismem mají tendenci chápat svět jinak, než jaký skutečně je. K těmto datům musíme tedy přiřadit značnou subjektivitu výpovědí respondentů.

Kvantitativní sonda nemá ambice běžného kvantitativního výzkumu většího rozsahu. Představuje určitou výzkumnou sondu, doplňující výsledky z hlavní části výzkumu, jíž je kvalitativní analýza. Základním limitem kvalitativní analýzy je nedostatek vhodných respondentů, který znemožnil využít celý design zakotvené teorie. Sběr dat by se podle této metody měl uzavřít tehdy, až by se začala opakovat témata (Strauss, Forbin 1999). Vyhledávání respondentů metodou snowball bylo

omezeno na doptávání se známých na vhodné respondenty (žádný oficiální seznam bývalých bezdomovců neexistuje). Ukázalo se, že najít vhodné respondenty exbezdomovce není snadné. Přesto se podařilo nashromáždit velké množství kvalitních výpovědních informací, které by nebylo možné získat od jiných sociálních skupin. Na základě jejich analýzy byl vytvořen model reintegračního procesu (viz kapitola výše).

Za další limit kvalitativní analýzy lze považovat i subjektivní přístup na straně samotného výzkumníka. Pracuji s bezdomovci několik let a jsem tak motivován orientovat výzkum spíše do praxe. Je také možné, že díky znalosti a angažovanosti v sociální oblasti jsem mohl nevědomě interpretovat data způsobem, který byl určitým způsobem inspirován i mou zkušeností z terénní práce. Předchozí praxe může být dalším limitem pro aplikaci designu zakotvené teorie.

Jedině lidé, kteří prošli reintegračním procesem, mohli sdělit, co jim během reintegračního procesu nejvíce pomohlo. Na druhou stranu je třeba brát v potaz, že jde o jejich subjektivní pohled na reintegrační proces, který může být navíc ovlivněn i retrospektivním způsobem dotazování. Reintegrační proces v jejich případě předcházela sběru dat o několik let. Pozitivní charakteristikou tohoto málopočetného souboru je různorodost cílové skupiny. Tato různorodost je optimální z hlediska analýzy za pomoci principů zakotvené teorie, kde hledáme společné konstrukty v různých příbězích a názorech u výzkumné skupiny. V rámci zakotvené teorie může různá časová vzdálenost i status respondentů naopak pomoci ověřit si navrhovaný model reintegrace.

Cílem této disertační práce bylo především prozkoumat celý proces bezdomovectví mladých i s jeho pravděpodobnými příčinami a důsledky. Je nutné předpokládat, že reintegrační proces této populace je složitější, než jak jej dokáže pojmut tento výzkum. Některá témata, která se objevila ve výzkumu, by měla být dále výzkumně sledována. Jde především o možnost ověřit publikovanou teorii adaptačních mechanismů na situaci bezdomovectví (viz strana 184.), nebo podrobněji popsat především terciární činitele bezdomovectví, kterými se tento výzkum příliš nezabýval.

9. Závěr

Bezdomovci jsou skupinou lidí různého charakteru a je třeba ke každému přistupovat individuálně. Reálná situace v České republice je bohužel taková, že současné existující reintegrační programy jsou přeplněny, což je činí nejen nefunkčními, ale pro potenciální klienty i neatraktivními. Práce s bezdomovci se soustředí spíše na předávání informací a na materiální služby. Mladí bezdomovci, kteří prošli reintegračním procesem, potřebovali individuální péči a především emoční podporu v podobě přijetí, pochopení a ocenění od druhých, což anonymní reintegrační proces neumí. Náš výzkum neřešil úspěšnost určitého sociálního programu, spíše se soustředil na obecný model reintegrace a dle něj na vytvoření základních doporučení pro praxi. Mezi doporučení, která z výzkumu vyplývají, patří především rozšíření služeb. Tím myslím zvýšení tréninkových míst týkajících se jak zaměstnání, tak i bydlení pro bezdomovce, která nebývají pro mladé bezdomovce příliš dostupná. Budu se především soustředit na doporučení týkající se položení nových výzkumných otázek a terapeuticko-pedagogické sféry při práci s mladými bezdomovci.

K vytvoření vhodných doporučení by bylo vhodné poukázat ještě na několik dalších poznatků, jež by se měly stát výzkumnými otázkami v budoucnosti. Z poznatků výzkumné sondy, realizované s bývalými bezdomovci, se ukazuje, že je třeba hlouběji prozkoumat výcvikovou fázi reintegračního procesu. Ta se totiž jeví jako nejrizikovější a mnoho respondentů v ní selže. Trvá nejdéle a služby pro pokročilou reintegrační fázi nejsou vhodně nastavené. Tato fáze nebyla v rámci mé práce příliš sledována, spíše jsem se orientoval na začátek reintegrace. Jako vhodný výzkumný design pro zkoumání reintegračního procesu se jeví longitudinální výzkum, který by klienta sledoval během reintegračního procesu a tím by se eliminovalo zkreslení informací související s retrospektivním způsobem dotazování a dobou, která od počátku reintegrace uplynula. Dalším doporučením pro následující výzkum je srovnání reintegračních procesů u dalších sociálně patologických skupin (například drogově závislí, delikventi, prostitutí apod.). Jde o to zjistit, do jaké míry

je model reintegračního procesu, popsáný v této práci, přenositelný na další skupiny obyvatel.

I přes limity, které tento výzkumný projekt má, mohu na základě zjištěných dat uvést několik doporučení pro praxi. Především jde o práci s emocemi místo podávání informací. Mladí bezdomovci potřebují přijetí, ocenění a pochopení a zejména oceňují osobní přístup, který je emocionálně zbarven. Touží po přijetí. Přiměřený osobní vztah s klientem může být vhodnou motivační silou pro uvažování o změně. Vzhledem k personálnímu nedostatku zaměstnanců služeb pro bezdomovce je vhodné do reintegračního procesu zapojit lidi mimo bezdomoveckou komunitu. Jejich zapojení je třeba řešit s klientem. Není dobré například do procesu zapojovat rodiče, pokud si to klient nepřeje. Pracovník může být prostředníkem v kontaktu bezdomovce s rodiči. Klienta je vhodné vést k bezpečným kontaktům mimo bezdomoveckou komunitu.

Člověk pracující s mladými bezdomovci by měl klást důraz na sebereflexi. Klienti si často myslí, že něco zvládnou, a přitom tomu neodpovídají jejich schopnosti. Důležité je tak před riziky bezdomoveckého stylu života varovat, ale bez káravého tónu. Vhodné je nepodceňovat spirituální složku klienta. Spirituální potřeby vedou klienta k přemýšlení o budoucnosti a pomáhají část zodpovědnosti pomyslně přenést mimo klienta k entitě, která má „vyšší moc“ než on sám. Spiritualita pomáhá řešit smysl života klienta. Jako velmi důležitá se u respondentů ukazuje práce s minulostí a traumaty, kdy minulost ovlivňuje klienta i v jeho přítomnosti. V minulosti je vhodné hledat pozitivní hodnoty a situace, kdy klient svou roli zvládl.

Zatímco na ulici si mladý bezdomovec váží svobody, přátel i své hrdosti, v opuštěné ulici vidí většinou jen materiální hodnoty. Exbezdomovci vidí jako výhodu návratu do společnosti zvýšení své vlastní hodnoty. V rámci pracovního poradenství je třeba si uvědomit, že zaměstnání musí mít pro klienty kromě získání peněz další přidanou hodnotu. Pracovní proces je zátěž, kterou zvládne pouze jedinec, který je alespoň do jisté míry psychicky stabilizovaný. Zapojení do pracovního procesu je vhodné až poté, co klient vyřeší své nejzávažnější psychické

problémy (závislost apod.). Zapojení do pracovního procesu bez jejich stabilizace může naopak zvýšit riziko selhání a následné rezignace.

Je vhodné nepodceňovat vliv skupiny mladých bezdomovců. Referenční skupina je pro klienty stejně jako pro ostatní mladé lidi velmi důležitá. Možnost nabídnout mladým bezdomovcům nějaké pozitivní vzory se ukazuje jako dobrá pro jejich motivaci. Vzorem se mohou stát také zaměstnanci nebo celebrity. Velkou roli mohou hrát také bývalí bezdomovci, kteří jsou důkazem, že je možné se z ulice dostat. Jistou zajímavou alternativou, jak pracovat s mladými lidmi bez domova, jsou volnočasové aktivity, při nichž se odbourává bariéra mezi zaměstnanci či jinými příslušníky bydlící společnosti a klienty a může zde vyniknout vliv referenční skupiny pozitivním způsobem.

Anotace

Disertační práce s názvem *Identita mladého bezdomovce, jeho životní styl a motivace ke změně životního stylu* prezentuje část výsledků z výzkumného projektu *Psychosociální determinanty bezdomovectví mladých lidí*, řešeného ve spolupráci s prof. Vágnerovou. V celkové podobě byly jeho výsledky publikovány v monografii *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí* (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

Cílem disertační práce je popsat bezdomovectví jako proces, který zahrnuje tři části. První část, „pre“ bezdomovectví, sleduje primární činitele bezdomovectví, které předcházely „pádu“ na ulici a které jej provázely. Druhá část, „in“ bezdomovectví, sleduje sekundární činitele bezdomovectví, tedy faktory udržující jedince v situaci bezdomovectví. Třetí část procesu, „post“ bezdomovectví, sleduje reintegrační proces, terciární činitele a bariéry v reintegračním procesu.

Z uvedeného rozdělení vychází teoretická i praktická část práce. Teoretická část obsahuje stručný výklad psychologických teorií, které mohou určitým způsobem vysvětlit chování bezdomovců. V dalších kapitolách je prezentován souhrn výsledků zahraničních výzkumů, zaměřujících se na bezdomovectví mladých lidí. V praktické části jsou nejprve uvedeny popisné výsledky kvantitativního výzkumu, jehož cílem bylo zmapovat život bezdomovců. V následující kvalitativní výzkumné části jsou (s využitím principů zakotvené teorie) analyzována data zachycující příběhy exbezdomovců. Na jejich základě je posléze sestaven model adaptace a reintegrace mladých bezdomovců.

Výsledky získané na základě kvantitativních dat vesměs korespondují s poznatky ze zahraničních výzkumů. Nálezy kvalitativní studie naznačují, že reintegrační proces bezdomovců byl odstartován určitým negativním impulsem (znehodnocení dosavadního životního stylu), po němž následovalo nalezení pozitivního impulsu (nalezení významné hodnoty nacházející se mimo bezdomovecké prostředí). Na ně navazovalo nalezení možností, jak dosáhnout této hodnoty. Pro úspěšné završení tohoto procesu a udržení nového životního stylu bylo nutné zároveň získat i některé nezbytné dovednosti a kompetence.

Klíčová slova: bezdomovectví, mladá dospělost, adaptace, motivace, reintegrace

Summary

The dissertation “Identity of young homeless person, its lifestyle and its motivation to change it” presents part of the results of the research grant “Psychosocial determinants of homelessness of young people”, in which I contributed with Professor Vágnerová. The complete results can be seen in a monograph entitled “Homelessness as alternative existence of young people”(Vágnerová, Csémy, Marek, 2013).

The dissertation attempts to describe homelessness as a process consisting of three parts. The first part (“pre-homelessness“) follows primary factors of homelessness which means one person's “downfall“resulting in life on the street and reasons of homelessness. The second part (“in-homelessness“) follows secondary factors that keep one person in the status of homelessness. The third part of the process (“post-homelessness“) follows the reintegration process and tertiary factors which are barriers in the reintegration process.

This division is being distinguished in both the theoretical as well as in the practical part. The theoretical part is divided into brief description of psychological theories, which may explain behavior of homeless people and into results of foreign research, which deal with the homelessness of young people. In the practical part we primarily follow descriptive quantitative part, which quantitatively describes life of homeless people. In the qualitative part, which is based on analysis (inspired by the Grounded Theory) of stories of former homeless people, I put together an adaptation and reintegration model of young homeless people.

The findings of the quantitative part show that results of foreign research are similar to our research sample, except for some details (especially when it comes to U.S. population).

The findings of the qualitative analysis discovered that respondents go through a negative impulse (devaluation of lifestyle) and through a positive impulse (discovery of a value outside of homelessness), through discovery of options how to reach this value, and how to obtain ability and skills to reach a change.

Keywords: homelessness, young adulthood, adaptation, motivation, reintegration

Literatura

- Adler, A. (1999): Porozumění životu. Úvod do individuální psychologie / The Science of Living. Praha, Aurora.
- Atkinson, R. L. et al. (1996): Psychologie. Praha, Portál.
- Auerswald, C. L., Eyre, S. L. (2002): Youth Homelessness in San Francisco: A life cycle approach. *Social Science and Medicine*, 54, s. 1497–1592.
- Ayerst, S. L. (1999): Depression and stress in street youth. *Adolescence*, 34, 567–575.
- Bao, W. N., Whitbeck, L. B., Hoyt, D. R. (2000): Abuse, support, and depression among homeless and runaway adolescents. *Journal of Health and Social Behavior*, 41, 408–420.
- Barták, M. (2004): Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I. Praha, Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- Bearsley, C., Cummins, R. A. (1999): No place called home: Life quality and purpose of homeless youths. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 8, 207–226.
- Bearsley-Smith, C. A., Bond, L. M., Littlefield, L., Thomas, L. R. (2008): The psychosocial profile of adolescent risk of homelessness. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 17, 226–234.
- Beck, A. T. (2005): Kognitivní terapie a emoční poruchy. Praha, Portál.
- Bible (1991), Ekumenický překlad. Praha, Česká biblická společnost.
- Bob, P., Vymětal, J. (2005): Psychobiologické reakce na stres a trauma. *Česká a slovenská Psychiatrie*, 101, 2005, No. 8, pp. 425–432.
- Booth, S. (2005): Eating rough: food sources and acquisition practices of homeless young people in Adelaide, South Australia. *Public Health Nutrition*, 9, 212–218.
- Bowlby, J. (2010): Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem. Praha, Portál.
- Boydell, K. M., Goering, P., Morrell-Bellai, T. L. (2000): Narratives of identity: Representation of self in people who are homeless. *Qualitative Health Research*, 10, 26–38.
- Bruntálová, M. (2001): Bezdomovectví v Praze se zaměřením na sociální svět lidí bez domova. Praha, Fakulta sociálních věd UK.
- Bucher, C. E. (2008): Toward a needs-based typology of homeless Youth. *Journal of Adolescent Health*, 42, 549–554.
- Cauce, A. M., Paradise, M., Ginzler, J. A. et al. (2000): The characteristics and mental health of homeless adolescents: Age and gender differences. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 8, 230–239.
- Coward-Bucher, C. E. (2008): Toward a need-based typology of homeless youth. *Journal of Adolescent Health*, 42, 549–554.
- Darbyshire, P., Muir-Cochrane, E., Fereday, J. et al. (2006): Engagement with health and social care services: perception of homeless young people with mental health problems. *Health and Social Care in the Community*, 14, 553–562.
- Drapela, V. J. (1998): Přehled teorií osobnosti. Praha, Portál .
- Erikson, H. E. (1999): Životní cyklus rozšířený a dokončený; Doplněné vydání o devátém stupni vývoje od Joan M. Eriksonové. Praha, nakladatelství Lidové noviny.
- Eysenck, W. M. (2007): Psychology for Level A2. London, Psychology Press.
- Farrington, A., Robinson, W. P. (1999): Homelessness and strategies of identity maintenance: A participant observation study. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 9, 175–194.
- Ferguson, K. M. (2009): Exploring family environment characteristics and multiple

abuse experiences among homeless youth. *Journal of Interpersonal Violence*, 24, s. 1875–1991.

- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, IL: Row, Peterson.
- Fischer, S. (2000): *Prizonizace a transformace osobnosti*. Dizertační práce. Praha, Filozofická fakulta Universita Karlova.
- Fischer, S. N., Shin M., Shrout P., Tsemberis S. (December 2008): Homelessness, Mental Illness, and Criminal Activity: *American Journal of Community Psychology*, Volume 42, Issue 3–4, pp. 251–265.
- Fitzpatrick, S. (2000): *Bezdomovectví – přehled výsledků z Velké Británie*. Kostelec nad Černými lesy, Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- Flick U. (2007): Homelessness and health. *Journal of health psychology.*, 12 (5), 691–695.
- Frankl, V. E. (2006): *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství.
- Freudová, A. (2006): *Já a obranné mechanismy*. Praha, Portál. ISBN 80-7367-084-4.
- Garrett, S. B., Higa, D. H., Phares, M. M. et al. (2008): Homeless youths' perceptions of services and transitions to stable housing. *Evaluation and Program Planning*, 31, 436–444.
- Giddens, A. (1999): *Sociologie*. Praha, Argo.
- Greene, M. J., Ennett, S. T., Ringwalt, L. Ch.: Prevalence and Correlates of Survival Sex Among Runaway and Homeless Youth. *American Journal of Public Health* 1999, 89, 9.
- Gwadz, M. V., Nish, D., Leonard, N. R., Strauss, S. M. (2007): Gender differences in traumatic events and rates of post-traumatic stress disorder among homeless youth. *Journal of Adolescence*, 30, 117–129.
- Hartl, P., Hartlová, H. (2000): *Psychologický slovník*. Praha, Portál.
- Haycock, K. (1993): *Shelter*. Hove, Wayland.
- Hayesová N. (2003): *Základy sociální psychologie*. Praha, Portál.
- Herzog, A. (2007): *Nízkoprahovost v praxi aneb jak pracovat s prahy*. In *Kontaktní práce*. Praha, Národní vzdělávací fond.
- Hewstone, M., & Cairns, E. (2001). Social psychology and intergroup conflict. In D. Chirrot & M.E.P. Seligman (Eds.): *Ethno-political warfare: Causes, consequences, and possible solutions* (pp. 319–342). Washington, DC: American Psychological Association.
- Hradecký, I. (2007): *Definice a typologie bezdomovectví*. Naděje, Praha.
- Hradecký, I., Hradecká, V. (1996): *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha, Naděje.
- Hradecký, I., Kosová, P., Myšáková, M., Omelková, L., Sedláček, P. (2004): *Sčítání bezdomovců Praha 2004. Zpráva o projektu*. Praha, Arcidiecézní charita, Armáda spásy, MCSSP, Naděje.
- Hrubý, R., Ondrejka, I., Nosál'ová, G. (2007). *Základy teorie osobnosti podľa C. R. Cloningera*. *Psychiatria*, 14 (2–3), 114–120.
- Hyde, J. (2005): From home to street: Understanding young people's transitions into homelessness. *Journal of Adolescence*, 28, 171–183.
- Chamberlain, C., Mackenzie, D. (1994): Temporal dimensions of youth homelessness. *Australian Journal of Social Issues*, 29, 1-25.
- Informační a poradenské centrum Kontakt (2014): *V Praze doma bez domova*. Praha, Centrum sociálních služeb Praha.
- Janoušková, K., Nedělníková, D. (2008): *Profesní dovednosti terénních pracovníků*.

Ostrava, Ostravská univerzita.

- Jiříčka, J.: Hledání ztracených squatů. MF PLUS 16. 3. 2007. Dostupné na: <http://czechtek.bloguje.cz/505100-ceske-squaty-aktivni-a-tvurci-lidi-se-v-cesku-presunuli-spise-k-freeteknu-mf-plus.php>.
- Johnson, K. D., Whitebeck, L. B., Hoyt, D. R. (2005): Predictors of social network composition among homeless and runaway adolescents. *Journal of Adolescence*, 28, 231–248.
- Kalina K. et al. (2008): *Základy klinické adiktologie*. Praha, Grada Publishing.
- Kidd, S. A., Kral, M. J. (2002): Suicide and prostitution among street youth: A qualitative analysis. *Adolescence*, 37, 411–430.
- Kidd, S., Shahar, G. (2008): Resilience in homeless youth: The key role of self-esteem. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78, 163–172.
- Kohut, H. (1991): *Obnova self*. Praha, Psychoanalytické nakladatelství.
- Kořínková D., Johnová M., Strnad J. (2013): Analýza ústavní a ochranné výchovy vykonávané v pobytových sociálních službách z hlediska transformace sociálních služeb. Praha, Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Kozáková, J. (1997): „Bezdomovectví“ – specifická forma bydlení a životního stylu. *Geografické rozhledy*, 3.
- Kožený, J. (1999): Odhad EPQ/A skóre na podkladě krátké verze EPQ/S. *Československá Psychologie*, 43, 14–19.
- Kuhlman T.: (1994) *Psychosy on the Street*. New York, A Wiley Interscience Publication.
- Langens, T., Schmalz, H.-D. (2008): Motivational traits: new directions and measuring motives with the Multi-Motive Grid (MMG). In G. Boyle, G. Matthews & D. Saklofske (Eds.): *The Sage handbook of personality theory and assessment*.
- Levin K. (1935): *A dynamic theory of personality*, New York, McGraw-Hill.
- Levinson, D. (2004): *Encyclopedia of Homelessness*. London, Sage Publication.
- Mallett, S., Rosenthal, D. (2009): Physically violent mothers are reason for young people's leaving home. *Journal of Interpersonal Violence*, 24, 1165–1174.
- Mallett, S., Rosenthal, D., Keys, D., Averill, R. (2010): *Moving out Moving on*. London – New York, Routledge.
- Mallett, S., Rosenthal, D., Myers, P., Milburn, N., Rotheram-Borus, M. J. (2004): Practising Homelessness: a typology approach to young people's daily routines. *Journal of adolescence*, 27, s.185–199.
- Marcia, J. (1991): “Identity and Self-Development.” In R. Lerner, A. Peterson, and J. Brooks-Gunn (eds.): *Encyclopedia of Adolescence* (Vol. 1). New York: Garland.
- Marek, J., Strnad, A., Hotovcová, L. (2012): *Bezdomovectví v kontextu ambulantních služeb*. Praha, Portál.
- Marek, J. (2010): *Psychosociální bariéry v reintegraci bezdomovců*. Praha, HTF UK.
- Martijn, C, Sharpe, L. (2006): Pathways to youth homelessness. *Social Science and Medicine* 2006; 62:1–12.
- Martinez, R. J. (2006): Understanding runaway teens. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 19, 77–88.
- Maslow, A. H. (1987): *Motivation and personality*, New York, Harper and Row.
- Matějček, Z., Dytrych, Z., Schüller, V., Prokopec, J. (1986): *Porozvodová adaptace a možnosti jejího ovlivňování*. Praha, MPSV ČSR.
- McAdams, D. P. (2006): *The Person a new introduction to personality*. Hoboken, J. Wiley.
- Milburn, N. G., Rosenthal, D., Rotheram-Borus, M. J. et al. (2007): *Newly homeless*

- youth typically return home. *Journal of Adolescent Health*, 40, 574–576.
- Milburn, N. G., Rotheram-Borus, M. J., Batterham, P. et al. (2005): Predictors of close family relationships over one year among homeless young people. *Journal of Adolescence*, 28, 263–275.
 - Milburn, N. G., Rotheram-Borus, M. J., Rice, E. et al. (2006): Cross-national variation in behavioral profiles among homeless youth. *American Journal of Community Psychology*, 37, 63–76.
 - Miller, P., Donahue, P., Este, D., Hofer, M. (2004): Experiences of being homeless or at risk of being homeless among canadian youths. *Adolescence*, 39, 735–755.
 - Nesmith, A. (2006): Predictors of running away from family foster care. *Child Welfare*, 85, 585–609.
 - Noom, M. J., de Winter, M., Korf, D. (2008): The care-system for homeless youth in the Netherlands: Perceptions of youngsters through a peer research approach. *Adolescence*, 43, 303–316.
 - North, C. S., Pollio, D. E., Smith, E. M., Spitznagel, E. L. (1998): Correlates of early onset and chronicity of homelessness in large urban homeless population. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 186, 393–400.
 - O'Sullivan Oliveira, J., Burke P. J. (2009): Lost in Shuffle: Cultura of homeless adolescent. *Pediatric Nursing*, 35, s. 154–161.
 - Olivan, G. (2002): Maltreatment histories and mental health problems are common among runaway adolescents in Spain. *Acta Paediatrica*, 91, s. 1274–1275.
 - Pěnkava, P. (2002): Sociální práce s osobami bez přístřeší: Bezdomovectví jako sociální problematika. Praha, Éthum.
 - Pěnkava, P. (2010): Výchovně vzdělávací prvek v sociální práci s cílovou skupinou osob bez přístřeší. Rigorózní práce. Praha, Filozofická fakulta UK.
 - Piaget, J. (1999): Psychologie inteligence. Praha, Portál.
 - Praško, J. (2003): Poruchy osobnosti. Praha, Portál.
 - Praško, J., Možný, P., Šlepecký, M. et al. (2007): Kognitivně behaviorální terapie psychických poruch. Praha, Triton.
 - Prochaska, J. O., DiClemente, C. C. (1982): Self change and therapy change of smoking behavior: A comparison of processes of change in cessation and maintenance. *Addictive Behavior*, 133–142.
 - Průdková, T., Novotný, P. (2008): Bezdomovectví. České Budějovice, Triton a Jihočeská univerzita.
 - Prudký, L., Šmídová, M. (2010): Kudy ke dnu: Analýza charakteristik klientů Naděje. Praha, Socioclub.
 - Rachlis, B. S., Wood, E., Zhang, R. et al. (2009): High rates of homelessness among a cohort of street-involved youth. *Health and Place*, 15, 10–17.
 - Ralieggh-DuRoff, C. (2004): Factors that influence adolescents to leave or stay living on the street. *Child and adolescent social work journal*, 21(6): 561–572.
 - Rew, L. (2000): Friends and peers as companions: Strategies for coping with loneliness among homeless youth. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 13, 125–132.
 - Rew, L. (2002): Relationships of sexual abuse, connectedness, and loneliness to perceived well-being in homeless youth. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 7, 51–63.
 - Rew, L. (2003): A theory of taking care of oneself grounded in experiences of homeless youth. *Nursing Research*, 52, 234–241.
 - Rew, L., Horner, S. D. (2003): Personal strengths of homeless adolescents living in

- a high-risk environment. *Advances in Nursing Science*, 26, 90–101.
- Rew, L., Taylor-Seehafer, M., Fitzgerald, M. L. (2001): Sexual abuse, alcohol and other drug use, and suicidal behaviors in homeless adolescents. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 24, 225–240.
 - Robert, M., Fournier, L., Pauzé, R. (2004): La victimisation et les problemes de comportement. Deux composantes de profils types de fuguers adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 28, 193–208.
 - Robert, M., Pauzé, R., Fournier, L. (2005): Factors associated with homelessness of adolescents under supervision of the youth protection system. *Journal of Adolescence*, 28, 215–230.
 - Robinson. C. (2002): I think home is more than a building: Young home(less) people on the cusp of home, self and something else. *Urban Policy and Research*, 20 (1): 27–38.
 - Rohde, P., Noell, J., Ochs, L. (1999): IQ scores among homeless older adolescents: characteristics of intellectual performance and associations with psychosocial functioning. *Journal of Adolescence*.
 - Rokach, A. (2005): The causes of loneliness in homeless youth. *The Journal of Psychology*, 139, 469–480.
 - Rollnick, S., Miller, W. (2002): *Motivační rozhovory*. Praha, Sdružení SCAN.
 - Ryan, K. D., Kilmer, R. P., Cauce, A. M. et al. (2000): Psychological consequences of child maltreatment in homeless adolescents: untangling the unique effects of maltreatment and family environment. *Child Abuse and neglect*, 24, 333–352.
 - Rycroft, Ch. (1993): *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha, Psychoanalytické nakladatelství.
 - Salomonsen-Sautel, S., Van Leeuwen, J. M., Gilroy, C. et al. (2008): Correlates of substance use among homeless youths in eight cities. *The American Journal of Addictions*, 17, 224–234.
 - Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. San Francisco, W.H. Freeman.
 - Shelton, K. H., Taylor, P. J., Bonner, A., van den Bree, M. (2009): Risk factors fo homelessness: Evidence from a populacion-based study. *Psychiatric Services*, 60, 465–472.
 - Snow, D., Anderson, L. (1993): *Down on their luck: A study of street homeless people*, Berkeley. Los Angeles – London, University of California Press.
 - Stewart, A. S., Steiman, M., Cauce, A. M., Cochran, B. N., Whitbeck, L. M, Hoyt, D. R (2004): Victimization and Posttraumatic Stress Disorder Among Homeless Adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* Volume 43, Issue 3, pp. 325–331, March 2004.
 - Strauss, A. L., Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Praha, Albert.
 - Šilhavá, D. (2008): *Are Prague Beggars like New York Cabbies?* Prague, Faculty of Economics and public administration – Univerisity of economics in Prague.
 - Šupková, D. et al. (2007): *Zdravotní péče o bezdomovce*. Praha, Grada.
 - Švaříček, R., Šed'ová, K. et al. (2007): *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: Pravidla hry*, Praha, Portál.
 - Taylor-Seehafer, M., Jacobvitz, D., Holleran Steiker, L. (2008): Patterns of attachment organization, social connectedness, and substance use in a sample of older homeless adolescents. *Fam. Community Health*, 31, 581–588.
 - Thompson, S. J., McManus, H., Lantry, J., Windsor, L., Flynn, P. (2006): Insights from

the street: Perceptions of services and providers by homeless young adults, Elsevier, Evaluation and Program Planning 29 (2006) 34–43.

- Thompson, S. J., Maccio, E. M., Desselle, S. K., Zittel-Palamara, K. (2007): Predictors of posttraumatic symptoms among runaway youth utilizing two service sectors. *Journal for Traumatic Stress Studies*, 20, 553–563.
- Tolan, J. (2006): Na osobu zaměřený přístup v poradenství a v psychoterapii. Praha, Portál.
- Tyler, K. A. (2006): A qualitative study of early family histories and transitions of homeless youth. *Journal of Interpersonal Violence*, 21, 1385–1393.
- Tyler, K. A., Cauce, A. M. (2002): Perpetrators of early physical and sexual abuse among homeless and runaway adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 26, 1261–1274.
- Unger, J. B., Kipke, M. D., Simon, T. R. et al. (1998): Stress, coping, and social support among homeless youth. *Journal of Adolescent Research*, 13, 134–157.
- Vágnerová, M., Csémy, L., Marek, J. (2013): Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí. Praha, Carolinum.
- Vágnerová, M. (2004): Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha, Portál.
- Vágnerová, M. (2010): Psychologie osobnosti. Praha, Karolinum.
- van den Bree, M., Shelton, K., Bonner, A. et al. (2009): A longitudinal population-based study of factors in adolescence predicting homelessness in young adulthood. *Journal of Adolescent Health*, 45, 571–578.
- Velehradská, L. (1997): Psychologické aspekty bezdomovectví. Diplomová práce, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Vlčková, I., Blatný, M. (2007): K narativnímu pojetí autobiografické paměti: výzkumné možnosti metody čáry života, zveřejněno 16. 1. 2007 na: <http://www.adiktologie.cz/cz/articles/detail/232/899/>. Praha, Centrum adiktologie, 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- Výrost, J., Slaměník, I. (1998): Aplikovaná sociální psychologie: člověk a sociální instituce. Praha, Portál.
- Výrost, J., Slaměník, I. (2001): Aplikovaná sociální psychologie. Praha, Grada Publishing.
- Weiner, B. (1992): Human motivation: Metaphors, theories, and research. Newbury Park, CA, Sage Publications.
- Whitbeck, L. B., Hoyt, D. R., Ackley, K. A. (1997): Abusive family backgrounds and later victimization among runaway and homeless adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 7, 375–392.
- Whitbeck, L. B., Hoyt, D. R., Bao, W. (2000): Depressive symptoms and co-occurring depressive symptoms, substance abuse, and conduct problems among runaway and homeless adolescents. *Child Development*, 71, 721–732.
- Young, J. (1994): Cognitive therapy for personality disorders: a schema-focused approach. Sarasota, FL: Professional Resource Exchange.
- Zatloukal, L.: Bezdomovci a poskytovatelé sociálních služeb v moderní společnosti – trochu jiný pohled. *Sociální práce* 2006, 4, s. 87–95.
- Zenger, S., Strehlow, A. J., Gundlapalli, A. V. (2008): Homeless young adults and behavioral health: A Overview. *American Behavioral Scientist*, 51, 824–841.
- Zimbardo, P. (2008): The Lucifer Effect Understanding how good people turn evil. New York, Random House Trade Paperbacks.

Přílohy

Příloha č. 1: Kazuistiky – EX 01 až EX11

EX01 – žena 31 let, 5 let na ulici, 10 let mimo ulici

Žena pochází z úplné rodiny, která však byla zcela dysfunkční. Je jedináček a v rodině byla sexuálně zneužívána. V 10 letech nejdříve došlo ke zneužití ze strany strýce a v 15 letech ke znásilnění otcem. Matka byla nevýrazná a dle klientky málo statečná na to, aby otce opustila. Klientka vzpomíná, že do deseti let života měla hezké dětství, pak přišly hádky a domácí násilí. Ona přijala roli oběti a sexuální zneužívání začala brát jako samozřejmost.

V 17 letech odjela do Prahy, což byl útek z nevyhovujících podmínek. Příliš se ve městě nevyznala a zde se seznámila se skupinou bezdomovců. Tato skupina pro ni byla velmi významná, byla to její první referenční skupina. Klientka si stěžovala na nedostatek informací, jediným zdrojem informací pro ni byli bezdomovci sami. Byla velmi důvěřivá, na této skupině závislá, zde poznala drogy a začala se živit prostitucí. Sex pro ni byl již znehodnocen sexuálním zneužíváním a nedělalo jí problém žít se tělem. Peníze si však neudržela.

Zlom nastal, když vstoupila do nízkoprahového střediska, kde se zamilovala do jedné zaměstnankyně. Jelikož vztah s muži byl znehodnocen traumaty z prostituce a sexuálního zneužívání, začínala se orientovat na homosexuální komunitu. Zde našla první kontakty s lidmi, kteří nebyli bezdomovci, a snažila se jim přiblížit svým stylem života. Pod vlivem zaměstnankyně si začala vyřizovat doklady a vstoupila do reintegračního programu její organizace. Klientka si vydělala peníze, patrně díky porno průmyslu, a mohla si dovolit vlastní bydlení. V posledních deseti letech využila několika svých přítelkyň, u kterých bydlela. Pracovala jako uklízečka. Díky intervenci svých přítelkyň se zbavila závislosti na pervitinu. Jejím přáním je pracovat jako programátorka, k práci však nemá předpoklady. Klientka dělala rozhovor v době, kdy byla nezaměstnaná a hledala práci programátorky. Existuje riziko, že se vrátila k prostituci či porno průmyslu.

EX02 – muž 31 let, 2 roky na ulici, 7 let mimo ulici

Klient pochází z rozpadlé rodiny. Rodiče se rozvedli v jeho 7 letech, kdy matka odjela do Německa za svým přítelem a on skončil v péči otce. Klient si stěžoval na chování otce, který byl velmi výbušný, pil a často klienta bil. V 15 letech přešel do péče babičky, kde měl velmi liberální režim výchovy. Prarodiče jeho výchovu nezvládali a on skončil na nějaký čas u kamaráda v zahradní chatce. Začal se žít krádežemi a v 16 letech šel do vězení a pak do výchovného ústavu. Vrátit se neměl kam, tak odjel do Prahy. Zde se pokusil pracovat, ale skončil zase u krádeží. Chytli ho, ale on jim utekl. Aby nešel do vězení, vstoupil do armády, kde ale začal užívat drogy. Ze služby v armádě odešel rovnou na

ulici.

Zde se snažil svou delikvenci omezit. Zkoušel pracovat, ale nenašel takovou práci, která by ho naplňovala. Bydlel různě nebo po noclehárnách. Nikdy se s bezdomoveckou skupinou nesblížil. Vždy když dostal vydělané peníze, utratil je za pervitin. Náhodně navštívil nízkoprahové centrum, kde probíhala mše v charismatickém duchu. Byl osloven a pozván do církve. Klient se pokoušel modlit, aby sehnal práci a práci skutečně sehnal. Tato událost ho připoutala k církvi, našel kamarády ve sboru a ti mu pomohli sehnat ubytování. Práci několikrát změnil, ale po každé modlitbě našel lepší. Nakonec skončil v pizzerii, kde pracoval několik let. Svou dovednost při pečení pizzy dále zdokonaloval, až se dostal na Mistrovství v pečení pizzy. Nalezl práci, kde měl možnost se dále rozvíjet, a nyní uvažuje, že si založí vlastní pizzerii.

EX03 – muž 34 let, 11 let na ulici, 7 let mimo ulici

Klient pochází z úplné rodiny. Ve třech letech, když ho hlídala o 6 let starší sestra, došlo k nehodě, v jejímž důsledku oslepnul na pravé oko a téměř na 90 % na oko levé. Ve 13 letech mu zemřel otec. Otce neměl rád, dle jeho slov po jeho úrazu začal otec pít, docházelo k domácímu násilí. Matka zemřela na mrtvici, otec „díky špatným játrům“. Ve 13 letech, po několika letech nestability, se dostal do pěstounské péče k lidem křesťanského vyznání, kteří posléze vytvořili velkou pěstounskou rodinu. Chodil do školy pro nevidomé, navštěvoval učiliště pro nevidomé. Necítil se přijat do rodiny, rodiče preferovali křesťanskou výchovu, což on odmítal, chtěl se rozhodnout sám a cítil se „jako páté kolo u vozu“. Začal se toulat s partou lidí, kteří brali drogy, pervitin i heroin, v 16 letech začal tvrdě aplikovat heroin, který bral do 21 let.

Od 18 do 21 let byl tři roky na ulici. Realisticky popisoval drsné prostředí, ve kterém se pohyboval, avšak cítil se ostatními akceptován, musel si své místo na ulici vydobýt. Stal se členem gangu, který přepadával lidi, dokonce mluvil o hromadném znásilňování, za což se nyní stydí. Když mu bylo 21 let, odsoudili jeho kamaráda, který se o něj staral na ulici, k 20ti letům vězení za vraždu, což byl pro něj prvotní impulz k přijetí nabídky rodičů, aby absolvoval osmnáctiměsíční kúru v jedné křesťanské komunitě. Tato kúra pro něj byla zlomovou, zbavil se závislosti na drogách a od té doby tvrdí, že se z něj stal bezdomovec z donucení. S pěstounskou rodinou se rozešel, z jejich iniciativy, nedůvěřovali mu. Několik let bydlel v azylových domech pro bezdomovce, až v 27 letech se oženil s vidoucí dívkou, se kterou má dceru. Manželka však rodinu zadlužovala různými úvěry a on se s ní rozvedl. Nyní již 4 roky bydlí s nevidomou dívkou, která je na tom zdravotně špatně. Žijí v Jihlavě, on pobírá invalidní důchod, je na něj uvalena exekuce pro dluhy z předchozího manželství, proto si přivydělává žebráním, což je pozůstatek bezdomoveckého života.

EX04 – muž 24 let, 4 roky na ulici, 2 roky mimo ulici

Klient pochází z úplné a velké rodiny. Rodiče měli 4 děti a otec již měl 2 děti

z předchozího manželství. Jako dítě trpěl tím, že se často stěhovali, což se projevilo v tom, že se cítil být izolován od vrstevníků. Otec časem začal být agresivní a stále více pil. Kvůli otcovu chování se také často stěhovali. Jedna hádka, když klientovi bylo 16 let, skončila tím, že se otci vzepřel a skončil s nožem v zádech. Matka se s otcem rozvedla, ale znovu se museli stěhovat, tentokrát k babičce. Klient to odmítl, protože si dodělával školu, začal bydlet v autě, kde zůstal až do skončení školy. Získal práci, avšak odtáhli mu auto, tak přespával na pracovišti. Zde ho přistihl zaměstnavatel a klient odjel do Prahy s tím, že zde zkusí štěstí.

V Praze si zaplatil ubytovnu, ale poznal zde kasino, v němž začala jeho dráha gamblera. Brzy se zadlužil a dostal nabídku vydělat si rychlé peníze prostitucí. Následující dva roky, kdy provozoval homosexuální prostituci, postupně devastovaly jeho osobnost. Život se dostal mimo jeho kontrolu. Začal dlužit nebezpečným lidem a výdělek z prostituce buď prohrál, nebo propil. Po jednom fyzickém nátlaku, aby zaplatil dluhy, se rozhodl, že odjede do Barcelony. Potřeboval přečkat v teple a v bezpečí zimu. Dostal nabídku jít do jedné křesťanské komunity. Zde se setkal s člověkem, který se stal jeho vzorem, s bývalým narkomanem, který změnil svůj život. Během programu zjistil, že jeho vzor se dostal z drog díky tomu, že uvěřil v Boha. Postupně začal věřit i on, program úspěšně dokončil a přijal nabídku pro komunitu pracovat. Nyní si platí nájem a dostává plat za práci pro organizaci, která komunitu provozuje. Plánuje začít vztah, ale rád by ještě počkal kvůli sexuální traumatizaci, kterou zažil během prostituce.

EX05 – muž 31 let, 2 roky na ulici, 9 let mimo ulici

Klient pochází z dětského domova. Rodiče nezná, ani nechce znát, což je známkou ublíženosti. Je romského původu, i když jak tvrdí on, pouze z jedné poloviny. Klient uvádí, že byl v dětském domově perzekuován. Když mu bylo 6 let, byl poslán do zvláštní školy, což bere jako újmu, a dokonce se prezentuje jako oběť komunistického režimu. Klient se naučil relativně obratně používat slovo diskriminace a je velmi citlivý na jakoukoliv i domnělou nespravedlivost. Svůj životní příběh vidí černobíle a podobný vztah měl i k vychovatelům a učitelům. Chlubil se tím, že chodil pravidelně nahlašovat nespravedlivosti učitelkám, odtud zřejmě pramení jeho současná aktivita v podávání soudních žalob. Klient nikdy neměl moc kamarádů mezi vrstevníky. Jeho cíle a přání vždy byly vysoké a mimo jeho možnosti. Klient je homosexuálně orientovaný a z dětského domova a nemohl se zapojit do tradiční romské komunity.

Po propuštění z dětského domova hrozilo riziko, že skončí podobně jako někteří jeho druhové. Klient však negativní způsoby chování, jako krádeže, drogy a alkohol odmítal, podobně jako on sám byl odmítán. Dva roky bydlel v azylových domech, občas přespával na ulici. Jeho hlavní problém byl, že v práci často nevydržel a jeho excentrické chování bylo důvodem vyhazovu. Klient cítí, že jeho startovací pozice byla velmi znevýhodněná a jeho primárním pocitem je

ublíženost. Je přesvědčen, že je schopen stát se reportérem v Americe a současnou práci vnímá jako nutnou záležitost, která má dočasný charakter. Během pobytu na ulici dospěl k závěru, že když mu stát ublížil zařazením do zvláštní školy, tak on bude využívat stát čerpáním sociálních dávek. Klient se naučil pohybovat se po různých soudech a ústavech, kde svou výřečností dokáže od tam působících osob vyžebrať peníze. Odjel do Kanady, kde neúspěšně žádal o azyl. Rád vyhledává různé medializované akce a události, díky kterým se stal známým. Jakmile je účasten, nebo se dozví o nějaké rasistické nebo xenofobní diskusi či akci, podá žalobu. Klient je homosexuál, Rom, mentálně postižený a prožil dětství v dětském domově. Jeho finanční stránka je stále ekonomicky nestabilní, protože se nesmířil se svými schopnostmi ani s minulostí, kterou viní za vše, co se mu stalo. V důsledku excentrismu nebyl přijatý ve většinové společnosti ani mezi romskou komunitou. Zůstává mezi potenciálními bezdomovci.

EX06 – 33 let, 5 let na ulici, 12 let mimo ulici

Klientka trpí tím, že v raném dětství byla sexuálně zneužita svým otcem. Tento zážitek je však podprahový a není plně uvědomělý. Její otec však zklamal i jinak. Často matku bil a ona toho byla svědkem. Otec klientce svým jednáním dělal ostudu a díky jeho chování se stala outsiderem. Ve 12 letech převzala roli po matce, matka byla velmi slabá a nebyla schopná se o domácnost postarat. V 16 letech měla zkušenosti dospělé ženy. Když se rodiče rozvedli, zůstala matka bydlet s otcem, avšak otec do domácnosti přivedl novou ženu i s dcerou. Soužití bylo silně problémové, klientka se spřátelila se skupinou pankáčů, která na menším městě, kde žila, působila. Po absolvování základní školy přešla na rodinnou školu, i když měla předpoklady k náročnějšímu studiu. V 17 a 18 letech pracovala v hospodě a již se sama živila.

Seznámila se s chlapcem, bydleli spolu. Když oba začali brát drogy, přišli o byt. Bydleli v chatce jednoho kamaráda a oba ukončili pracovní poměr. Oba byli závislí na heroinu. Protože jí přítel podváděl, rozešla se s ním. Její bratr byl velmi úspěšný a prostředí maloměsta přispělo k tomu, že matka se za ni styděla a odmítla jí pomáhat. Klientce to díky závislosti na drogách nevadilo a stala se členkou místní drogové society. Neustále něco hledala a jak sama řekla, snažila se najít smysl života. Když se stala obětí znásilnění, rozhodla se ke změně života. Příležitost našla, když navštívila jedno církevní společenství, kam ji přivedla sestřenice. Zde se jí zvýšila sebeúcta, když jí bylo umožněno věnovat se práci, která jí baví. Klientka získala ubytování u jedné paní z církevního společenství a okamžitě přestala brát drogy. 10 let se soustředila na sebe, procházela různými zaměstnáními a nyní vede internetový obchod, který jí sice nevynáší, ale baví ji. Přivydělává si v Cool centru jako prodavačka. Před dvěma roky se seznámila s přítelem, nyní mají před svatbou. Přítel byl prodejce Nového prostoru a bývalý gambler. Klientka vkládá do vztahu velké naděje.

EX07 – žena 36 let, 9 let na ulici, 3 roky mimo ulici od poslední epizody

Za nejdůležitější moment ve svém životě klientka považuje desátý rok života, kdy ji postihla mozková mrtvice. Klientka je jedináček a brzy po ataku nemoci se rodiče rozvedli. Matka zůstala s klientkou sama a upnula se na ni. Měla strach o její zdraví, a tak ji nikam nepouštěla. Vždy, když chtěla jít ven se svými kamarádkami, matka jí to zakázala. Postupně v ní rostla rebelie a zároveň se vzdalovala od svých vrstevníků. Jediný čas, kdy někam mohla jít, byl během vyučování. Utíkala ze školy na Karlův most, kde se seznámila s prvními bezdomovci. Když matka v den, kdy dívka oslavovala své 18. narozeniny řekla, že má být do deseti hodin doma, rozhodla se neuposlechnout. Matka pro ni v půl jedenácté přišla do hospody. Klientka se rozhodla matku opustit úplně. Utekla do squatu mezi bezdomovce a matka zavolala policii. Od té chvíle odmítla se svou matkou mluvit a promluvily spolu až po několika letech.

Klientka byla po několika dnech na ulici znásilněna a začala chodit s jedním o patnáct let starším fetišákem, který ji naučil brát drogy. Přítel ji začal prodávat a ona se nějaký čas živila prostitucí a posléze krádežemi. Její závislost na prostředí, ve kterém se pohybovala, byla tak silná, že ji přivedla až do výkonu trestu. Přítel zemřel a původní skupina bezdomovců se postupně rozpadla. Klientka vystřídalala několik problematických vztahů, pětkrát byla ve vězení. Při posledním odsouzení měla nařízenou i roční protidrogovou léčbu. Po dobu léčby vydržela rok a půl nefetovat a rozhodla se, že bez drog již vydrží. Měla obavy, že další braní drog by skončilo ještě delším pobytem ve vězení. Bydlela nějaký čas u své matky, ale ta ji stále chtěla ovládat, tak odešla za svým přítelem do Brna. Měla s ním dítě a měli byt. Přítel se však zadlužil a o bydlení přišli. Klientka se s přítelem rozešla, přespávala nějakou dobu v autě a popíjela alkohol. Zde ji objevil současný manžel, prodejce Streetpaperu a člen bezdomoveckého divadla. Její manžel byl dlouhodobý bezdomovec. Bydlel v azylovém domě. Společně, za pomoci zaměstnankyně bezdomoveckého divadla získali bydlení a mají dvouleté dítě.

EX08 – muž 25 let, 2 roky na ulici, 3 roky mimo ulici

Klient pochází z rodiny, která se rozpadla, když mu bylo 10 let. Jeho matka hodně pila a otec pracoval u duševně nemocných jako zřízenec. Odešel od rodiny, protože nechtěl vidět, jak matka pije. Matka si nechala klienta v péči. Zemřela, když mu bylo 14 let. V tu dobu se začal zabývat rapem a muzika ho pohltila. Relativně volný režim, který měl u matky, se změnil v režim přísný, když ho otec nutil studovat či pracovat. Klient se však zajímal pouze o rap a snažil se v této oblasti prosadit. Školu navštěvoval pouze rok a pak odjel za sestrou do Japonska, kam se provdala. Po návratu začal bydlet u kamaráda, protloukal se životem a pracoval jen občas brigádně. Hodně pil. Impulsem k opuštění bydliště bylo pořádání rapové party, kterou organizoval a zadlužil se, protože na party nepřišlo tolik lidí, kolik předpokládal. Odjel do Prahy.

Klient měl představu, že zde najde rychle práci, ale nevěděl jak. V rámci

kontaktů, které na ulici navázal, začal hledat pomoc. Jedním z impulsů byl vstup do střediska, kde se seznámil se sociálními pracovníky, a ti se pro něj stali jistými vzory. Přesto stále pil, až se probudil jednou na toaletě a rozhodl se dál nepít. O rap se pomalu přestal zajímat. V Japonsku se seznámil se základy buddhismu, a když byl na dně, vyhledal v knihovně knížku o buddhismu. Uvědomil si, že se může spokojit s málem a že mu nic jiného vlastně nezbyvá. Vstoupil do reintegračního programu nízkoprahového centra, začal bydlet na noclehárně, pak v azylovém domě. Udělal si kurz pracovníka v sociálních službách a začal zde pracovat. Po roce práce na pozici pracovníka sociálních službách musel zaměstnání opustit. Začal komunikovat s otcem a dělat stejnou práci jako jeho otec. Bydlí v chatce za Prahou, která splňuje charakteristiky standardního bydlení. V případě ztráty práce si je jistý, že mu otec vypomůže.

EX09 – muž 27 let, 2 roky na ulici, 2 roky mimo ulici

Klientův otec byl těžký alkoholik. Matka se s otcem rozvedla, když mu bylo 7 let. V rodině docházelo k domácím násilím, otec také často dělal jemu a jeho bratrovi ostudu. Matka žila nějaký čas sama. Během této doby žili bratři celkem dobře a mohli si dělat, co chtěli. Změna přišla, když si matka našla přítele a ten se pokoušel o výchovu bratrů. Klient to neunesl a začal se pohybovat v partě vrstevníků. Po několika krádežích byl umístěn do výchovného ústavu, a když se z něj vrátil, všichni jeho kamarádi byli ve vězení. Narodila se mu sestra, matčin přítel se na něj snažil působit s argumentací, že i on je součástí rodiny. On sám si však řekl, že již do rodiny nepatří. Dozvěděl se, že jeho otec se upil k smrti, sešel se s bratrem a společně odjeli do jiného města, kde pracovali pět let. Bydleli na ubytovně, o víkendu se opíjeli a vyzkoušeli pervitin. Když se jejich zaměstnavatel opozdil s výplatou, rozhodli se mu vykrást kancelář. Byli odsouzeni k podmíněnému trestu odnětí svobody na zkušební dobu pěti let. Po odsouzení nemohli sehnat práci, ale vlastně ji již ani nehledali. Odjeli do jiného města.

Zde již oba bratři žili bezdomoveckým způsobem života, živili se krádežemi a užívali pervitin. Poté, co jejich zdroj obživy začal být silně rizikový, se rozhodli odjet do Prahy, kde vyhledali nízkoprahové centrum. Zde se seznámili se skupinou bezdomovců a začali bydlet ve squatu. Klient začal pít. Když museli squat opustit, přestěhoval se do chatky, kam pozval i svou budoucí přítelkyni. Bydleli spolu, a když se znovu museli stěhovat, klient dostal nabídku bydlet i s přítelkyní u kamaráda. Klient začal pracovat, jeho přítelkyně se i nadále živila krádežemi. Zlom nastal, když byl klient neprávem obviněn a odsouzen za vykrádání chat. Přítelkyně na něj počkala, pomáhala mu, když byl ve vězení, a napsala mu, že s ním chce dítě. Odloučení jejich vztah zpevnilo a klient začal přemýšlet o budoucnosti. Přítelkyně otěhotněla a sebevědomí mu dodalo i to, že se o ni dokázal postarat i přesto, že je kamarád nečekaně vyhodil z bytu. Klient neváhal, našel si ubytovnu a udržel si práci i přes kritické události. Začal znovu komunikovat se svou matkou i s jejím přítelem, kterého přijal. Matka mu

nabídla, aby bydlel u ní. Klient má stabilní práci i vztah a roční dítě.

EX10 – žena 22 let, 2 roky na ulici, 2 roky mimo ulici

Klientčina rodinná historie je velmi ponurá. V 8 letech jejího života šel otec do vězení, a matka začala střídat partnery. Veronika šla bydlet k jedné babičce, která pila. Pak bydlela u druhé babičky, kde se k ní dědeček choval hrubě, bil ji, a tak se rozhodla, že uteče z domova. 14 dní se schovávala u jedné ženy, mezitím ji hledala policie i Interpol. Sama se přihlásila a řekla, že chce do dětského domova. Po dobu pobytu v dětském domově reprezentovala dětský domov v tanci a volejbale. Studovala obchodní akademii, měla jedničky. Problém začal ve 12 letech, kdy si její otec k sobě vzal její sestru. To slíbil i jí, ale neudělal to a ani jí dále nepsal. Klientka se opila a od té doby byla ve sporu s ředitelem domova. I když zvládala všechny povinnosti v dětském domově a měla těsně před ukončením obchodní akademie, ředitel ji vyloučil z domova a poslal na ulici. Klientka dostala 40 tisíc, které utratila během několika dnů.

V té době chodila s klukem, který měl problémy s drogami a byl na ulici. Po opuštění domova byl přítel pro ni důležitější než ukončení školy a začala s ním žít na ulici. Přítel ji však opustil a vrátil se k matce. Ona zůstala na ulici bez koruny. Byla zvyklá na vysoký standard co se týče oblečení a dalších věcí, a aby si tento standard mohla udržet, začala krást. Byla přistižena, dostala půlroční podmínku. Přesto v krádežích pokračovala, jen si dávala větší pozor. Než potkala klienta EX09, pokusila se klientka napravit jednoho narkomana, sama nikdy drogy nebrala. S EX09 se seznámila, když dostala epileptický záchvat a musela přespat u něj na squatu. Preferovala vždy dlouhodobější vztahy, snažila se EX09 dostat ze závislosti na alkoholu. Podobně tomu bylo i v předchozích vztazích, ale zde byla úspěšná. V 15 letech jí zemřela kamarádka na předávkování drogami a ona má od té doby k drogám odpor. Na druhou stranu ale bývá přitahována osobami, které užívají drogy a jsou na ulici. Po návratu EX09 z vězení otěhotněla a začali spolu žít. V přítelově matce našla ztracené rodiče, biologické rodiče nepotřebuje potkat. Dostává mateřskou, vydělává si hlídáním dětí a plánuje dokončit školu.

EX11 – 31 let, 5 let na ulici, 11 let mimo ulici

EX11 je známá osobnost showbyznysu. Nezapírá, že byl nějaký čas na ulici, nyní se věnuje hudbě, případně neziskovým projektům, kterým pomáhá. Pochází z rodiny, kde oba rodiče pili. On sám se dobře učil a vynikal inteligencí. Jeho pokusy prorazit v hudbě byly z počátku nesmělé. Několik let přebýval po kamarádech, na ulici, navštěvoval charitativní organizace. Začal chodit s dívkou a potkal DJ, který mu pomohl uplatnit hudební vlohy. Dostal šanci, kterou využil a začal vydělávat. Poslední dluh státu splatil teprve nedávno. S panem EX11 jsme komunikovali mailem, jeho odpověď vykazuje velkou známku sebereflexe a vysokou inteligenci.

Příloha č. 2: Ukázka Archu „Čára života“

Věk	Důležité události	Škola, zaměstnání	Rizikové chování
1.	Máma rozvedená, žádný děda, 3 starší bratři		Narozen v 6. měsíci
2.	Život v České Lípě		
3.			
4.			
5.			
6.	Smrt babičky	Základní škola	Život pohromadě, šťastné období
7.			
8.			
9.			
10.	Heřmánkovice	Nová škola	Záškoláctví
11.	Máma musí do práce, vyrůstají sami		
12.			
13.			Hádky s mámou
14.			Alkohol a cigarety
15.	Matka se znovu vdala, Ondřej jde k tátovi, bydlí u něj	Učňák	Sex
16.		Pracák a kuchař	Perník
17.	Smrt babičky	Fabrika	Kamarád a parta
18.			Kamarád se oběsil, hádka s tátou, bouračka tátova auta
19.	U světských	U světských	Pravidelné užívání perníku Holka
20.			Setkání s tátou
21.	Squaty		Opiáty Detox léčba
22.	Anglie	Práce v Anglii	
23.	Byt v Praze		
24.			Rozchod a potrat přítelkyně
25.	Ulice		
26.			
Jméno: OndPaj		Pohlaví: muž	Věk: 25
<p>Poznámka: Ondřej pochází z rozpadlé rodiny. Matka ani otec na něj neměli čas. Největší vliv na něj měla parta. Po smrti kamaráda se pohádal s tátou a utekl na ulici, kde je 7 let a intenzivně fetuje, což se odráží ve schopnosti komunikovat i v jiných sociálních dovednostech.</p>			

Příloha č. 3: Záznamový arch pro subtest Desatero

Napište deset zásad, kterými se řídíte v životě na ulici, ale i v osobním životě na ulici. Pokuste se sestavit vaše osobní desatero.

1).....

2)

3)

4).....

5).....

6).....

7).....

8).....

9).....

10).....

Příloha č. 4: Záznamový arch subtestu Formulář rozhodování dle Rollnicka a Millera (2003)

Vyplňte následující formulář, týkající se postoje ke změně životního stylu. Každá změna má své klady i zápory. Zkuste tyto klady a zápory popsat v případě změny vašeho způsobu bydlení. Zkuste vymyslet do každé kolonky alespoň tři položky.

Co získávám, když jsem bez domova.	Čím za to platím, když jsem bez domova	Co získám, když přestanu být bezdomovcem.	Co ztratím, když přestanu být bezdomovcem

Příloha č. 5: Struktura rozhovoru pro exbezdomovce

Strukturu rozhovoru pro bývalé bezdomovce dle mého názoru lze rozdělit do tří částí. Jedna diagnostikuje mládí a dětství tázaného, než se stal bezdomovcem (jde o to zjistit, jaké byly hlavní příčiny bezdomovectví). Jiná kariéra bezdomovce bude u jedinců, kteří opustili milující rodinu v důsledku nedorozumění, jiná u lidí, kteří neměli žádné rodinné zázemí. Druhý okruh otázek se týká jeho pohledu na bezdomovectví. Je nutné předpokládat, že půjde o pohled do jisté míry zkreslený. Poslední okruh otázek se týká reintegrace. Důležité bude zjistit, co bylo pro dotazovaného nejhorší a co skutečně pomohlo ke změně jeho životního stylu.

Dětství a dospívání

Rodina a výchovná péče

Okruh těchto otázek by se měl zaměřit na zjištění rizikových faktorů ve výchově a na to, jak tazatel prožíval případné změny v rodině nebo ve výchově (např. změna opatrovnictví, stěhování, rozvod, narození sourozence).

1. Co víte o rodinné situaci v době, kdy jste se narodili? Kdo žil v té době s rodiči?
2. Byl jste vychováván v úplné rodině, neúplné rodině, v adopci, náhradní péči, v ústavní péči, diagnostickém ústavu?
3. Změny v rodinné situaci v průběhu dětství? Jaké byly důvody změn? Rozpad rodiny, změna otců či matek, změna výchovné péče z matky na otce, adopce, náhradní péče, ústavní péče či jiné?
4. Popište svůj vztah k matce/otci během dětství a dospívání. Vztah k nevlastním rodičům? Vztah k vychovatelům?
5. Jaké druhy konfliktů byly v rodině, případně v ústavu?
6. Jaký styl výchovy jste v rodině zažil? Jaké cítíte chyby ve výchově a jaká pozitiva? Ublížila nebo pomohla vám?

Škola a zaměstnání

Otázky tohoto okruhu se týkají aspirační úrovně tazatele. Škola je první zkouškou úspěšnosti v běžném životě. Proto je důležité zjistit, jak dotazovaný zapadl mezi spolužáky, jestli měl schopnosti zvládat školu nebo zda již ve škole zastával protispolečenské postoje.

1. Jaký vztah jste měl ke škole? Čím jste chtěl být?
2. Jaké zkušenosti jste získal ve vztazích ke spolužákům? Byl jste součástí třídy, nebo jste se cítil odtržovaný, šikanovaný?
3. A jaký vztah jste měl k autoritám (učitel, vychovatel)?
4. Měl jste kázeňské problémy (např. dvojku z chování)?
5. Po ukončení povinné školní docházky jste šel kam? Kdo zvolil způsob dalšího vzdělávání?
6. Jaké nejvyšší vzdělání jste dosáhl? Proč jste nepokračoval dále?
7. Kdy jste nastoupil do prvního zaměstnání a do brigád? Jaká byla vaše finanční situace během dospívání?

Kamarádi a zájmy

Okruh těchto otázek se zaměřuje na vývoj zájmů během dětství. Zajímáme se o to, zda tazatel trávil volný čas spíše ve skupině, nebo zda byl spíše samotář. Dále zda jeho aktivity byly spíše rozvíjející, směřující k nějaké hodnotě, nebo pouze pasivním trávením času, jehož dominantním motivem bylo zahnání nudy.

1. Jaké jste měl zájmy a koníčky v průběhu dětství?
2. Jak byste charakterizoval sám sebe ve skupině vašich kamarádů?
3. Měl jste nějaké vzory chování? Jaké zájmy měli kamarádi, se kterými jste se stýkal? Cítil jste se přijatý mezi ostatními?

Rizikové chování

U rizikového chování se budeme zajímat o sklon k takovému chování, které by mohlo patřit k příčinám bezdomovectví. Zajímáme se, jaké rizikové chování měli tazatelé před tím, než se dostali na ulici, kdy se začali takto chovat, co bylo příčinou takového chování. Jde o chování, které může zesílit v době, kdy tazatel je už na ulici, ale jehož počátky můžou být přítomny již v době, kdy klient bydlel.

Psychiatrické problémy:

1. Měl jste někdy nějaké psychické problémy?
2. Navštívil jste někdy psychologa, psychiatra v průběhu dětství a dospívání? Z jakých důvodů? Kdo vás k němu poslal?
3. Byl jste někdy hospitalizován na psychiatrické klinice? Z jakých důvodů?

Drogy, alkohol a cigarety:

4. Máte zkušenosti s drogami? Kdy jste začal experimentovat s drogami a s kým? Jaké drogy jste užíval a jak dlouho? Jaké jsou hlavní důvody užívání drog během dospívání?
5. Kdy jste začal kouřit cigarety a pít alkohol? Kdy, kde, s kým a jak často byly užívány?
6. Měl jste problémy s návykovými látkami? Cítil jste se závislý? Léčil jste se?

Delikvence:

7. Utíkal jste z domova? Chodil jste někdy krást? Ničil jste někdy majetek? Popište, prosím, vaše konflikty se zákonem.
8. Sympatizoval jste někdy s nějakou subkulturou jako skinhead, anarchisté nebo nějaké náboženské hnutí?
9. Měl jste tehdy nějaké rozumové odůvodnění vašeho rizikového chování?
10. Byl jste někdy ve vězení? Za co? Jak vás vězení ovlivnilo? Kam jste šel po propuštění?

Sex a sexuální vztahy:

11. Jak se formovala vaše sexuální orientace (u homosexuálních respondentů)?
12. Popište vaše důležité sexuální vztahy.
13. Experimentoval jste se sexem? Zkoušel jste prostituovat?
14. Máte děti? Kdo a kdy se o ně staral, když ne vy?

Dodatek

Ještě než přejdeme ke kariéře bezdomovce, zeptáme se na to, zda chce tazatel něco dodat a případně se doptáme.

1. Když se ohlédnete na své dětství a dospívání, co si myslíte, že skutečně zapříčinilo váš pád na ulici? Co byste změnil na běhu událostí?
2. Popište 3 nejvýznamnější události, které vás nejvíce ovlivnily – ať pozitivně, nebo negativně – ještě před tím, než jste se stal bezdomovcem.
3. Kde můžete najít první prapočátky vašich budoucích problémů?

Bezdomovecká kariéra

Bezdomovecká kariéra je obdobím, na které dotazovaní nejsou zrovna hrdí. Dle mého názoru není nutné se na toto období nějak detailně vyptávat, pokud nebude tázaný chtít. Důležitý bude pohled na pobyt na ulici, co je trápilo a co ne, která traumata si odnášejí do běžného života a se kterými traumaty se vyrovnali lehko. Dle mého názoru bude důležitější zkoumat jejich pohled na bezdomoveckou kariéru, než to, co skutečně dělali nebo nedělali.

Změny, které se nastaly, když jste se dostal na ulici

U mladých existuje možnost dvou fází příčin bezdomovectví: opuštění zázemí, kdy byl dotazovaný vychováván, a meziobdobí brigád a bydlení po přátelích či na ubytovnách, kdy tazatel nespal na ulici nebo

po squatech. Lidé, kteří se z ulice dostanou, mohou vnímat změnu situace jinak než lidé, kteří na ulici ještě jsou.

1. Kdy a proč jste se dostal na ulici? Jaká je podle vás nejhlavnější příčina vašeho dočasného bezdomovectví?
2. Jak jste opustil své zázemí, kde jste vyrůstal? Bylo to v dobrém nebo zlém? Bylo přerušeno kontaktů násilné? Bylo vaší vinou, nebo jste se stal obětí situace? Byl to postupný pád, nebo jste se ocitl na ulici rychle?
3. Popište, jak jste se dostal skutečně na ulici.
4. Jaká nejdůležitější změna nastala, když jste se dostal na ulici? Jak jste začal vnímat svět kolem vás a jak sám sebe?
5. Co jste cítil, když jste byl nucen spát na ulici? Když se ohlédnete na tu situaci, do které jste se dostal, co byste udělal jinak?
6. Kam jste šel, když jste byl donucen spát na ulici? Navštívil jste pomocné organizace? Šel jste do jiného města?
7. S kým jste se začal stýkat, když jste ocitl na ulici? Nalezl jste na ulici kamarády? Podrazil vás někdy někdo?
8. S kým jste se stýkat přestal? Udržoval jste kontakty s některými lidmi, které jste znal před tím, než jste se dostal na ulici? Udržoval jste styky s vaší bývalou rodinou?
9. Jak se změnila vaše názory a postoje, když jste byl na ulici?
10. Jak se změnil váš vztah k alkoholu a k drogám, když jste se dostal na ulici? Pil jste více? Zkoušel jste drogy až na ulici?
11. Jak moc jste měl pocit, že máte svůj život pod kontrolou?

Traumata ulice

U tohoto okruhu otázek hledáme způsob života na ulici a jeho reflexi.

1. Bral jste drogy, když jste žil na ulici? Jaké jste s nimi měl prožitky? Co všechno jste si kvůli nim prožil?
2. Pil jste na ulici? Myslíte, že jste měl pití pod kontrolou?
3. Měl jste na ulici nějaký sexuální vztah s opačným nebo stejným pohlavím? Změnilo se vaše sexuální chování poté, co jste se ocitl na ulici? Jak jste vnímal nebezpečí nákazy nemocí AIDS a žloutenkou C? Měl jste strach? Jak často jste střídal vztahy?
4. Jak jste se živil, když jste byl na ulici? Co považujete za nejhorší způsob obživy, který jste dělal na ulici?
5. Byl jste někdy obětí kriminálního činu? A jakého?
6. Která traumata jste si z ulice odnesl? Která událost z ulice vás nejvíce poznamenala?
7. Dají se ve vašem pobytu na ulici najít nějaká pozitivita?
8. Co vás ulice naučila?

Strategie přežití

Strategie přežití se zaměřují na chování tázaného během pobytu na ulici. Jedná se o sociologická témata týkající se života mladých bezdomovců. Jak trávili čas, jak se živil, kde spali a jak hodnotí svůj způsob života během pobytu na ulici.

1. Kde jste přespával? Dle čeho jste se rozhodoval, kde budete přespávat? Spíše na jednom místě, nebo jste místa k přespávání hodně střídal?
2. Kde jste sháněl jídlo? Obcházel jste popelnice? Žebřal jste, somroval? Obcházel jste střediska? Kradl? Sbíral jste sběr? Čím jste se jinak živil? A co již nikdy nechcete zažít znovu?
3. Kolik jste potřeboval k tomu, abyste přežil?
4. Co vám na ulici nejvíc chybělo?
5. Jaké zásady přežití jste měl?

6. Jak hodnotíte váš způsob života na ulici?

Dodatek

Pokud chce dotazovaný něco dodat. Můžeme se zeptat na budoucnost a na jeho přání a postoje.

1. Z čeho jste měl strach, když jste byl na ulici? Co vám dělalo radost?
2. Jak nyní vnímáte lidi, kteří jsou na ulici nyní?
3. Změnilo se něco od té doby, kdy jste byl na ulici?
4. Stýkáte se s někým, s kým jste seznámil, když jste byl na ulici?
5. Znáte někoho, kdo se dostal z ulice jako vy? Co mu pomohlo?
6. Co byste vzkázal lidem, kteří jsou na ulici a chtějí se z ní dostat?

Návrat do společnosti

Okruh těchto otázek se dá rozdělit do tří částí. Jeden jsem nazval *motivace*, další *reintegrace*, poslední *současný život*. Zaměřuji se na moment rozhodnutí změnit životní styl. Je pravděpodobné, že dotazovaný již byl několikrát rozhodnut, že svůj život změní, ale toto rozhodnutí nebylo pevné.

Motivace

Otázky podokruhu motivace se týkají způsobu rozhodnutí změnit život. Předpokládá se, že klient mohl prožít období, kdy nechtěl změnit svůj život nebo již na změnu nevěřil a snažil se adaptovat na tehdejší situaci. Lze také předpokládat, že respondent vyvíjel soustavnou snahu zařadit se zpět mezi bydlící většinu, ale nejvíce bude pravděpodobné, že motivace ke změně života se v různých cyklech zvyšovala a zase vytrácela. Pokud to tak bylo, je na místě vyzkoumat, jak časté tyto cykly byly a jaké faktory zapříčinily rozhodnutí k návratu.

1. Co nejvíce bezdomovcům brání k návratu z ulice?
2. Které bariéry staví společnost do cesty lidem, kteří se chtějí postavit na vlastní nohy?
3. Které bariéry si lidé staví do cesty sami? Proč se některým lidem líbí žít na ulici?
4. Kolikrát jste se pokoušel dostat z ulice a proč jste byl neúspěšný?
5. Kde jste hledal motivaci k tomu, abyste ulici opustil?
6. Jak dlouho jste byl na ulici?
7. Líbilo se vám něco na způsobu života bezdomovce? Je něco, co vám na něm chybí?
8. Jaký sled událostí vás namotivoval k tomu, abyste změnil způsob života?
9. Cítil jste, že máte svůj život pod kontrolou?

Reintegrace

Otázky se týkají samotného procesu reintegrace. Jejich cílem je vysledovat, které konkrétní kroky dotazovaný podnikl, než se dostal z ulice, a jaké faktory mu pomohly k tomu, aby se zpět na ulici nevrátil. Tyto faktory mohou být jak sociální tak i psychologické jako např. určité poznání či změna hodnot.

1. Jaký byl hlavní impuls k tomu, že jste se rozhodl změnit svůj styl života?
2. Bylo vaše rozhodování postupné nebo náhlé? Co vám ve vašem rozhodování pomohlo?
3. Na které překážky jste narazil během procesu reintegrace? Jak jste je překonal?
4. Co jste udělal jako první věc, když jste se rozhodl změnit svůj život?
5. Jakých návyků jste se obtížně zbavoval?
6. Kde jste našel první ubytování? Kde jste našel zdroje příjmů (práci)?
7. Popište vaše pocity během vašeho vzestupu. Věřil jste si?
8. Kdo/co vám pomáhalo při postavení na nohy?
9. Popište kroky, které jste podnikl k tomu, abyste se postavil na nohy.

10. Myslíte, že to byla náhoda, že jste se dostal z ulice?
11. Jak se měnily vaše postoje k ostatním a ke společnosti během vašeho vzestupu na vlastní nohy?

Současný život

Podtéma současný život se zaměřuje na současný stav klienta, jeho pohled na bezdomovectví a také na riziko relapsu, pádu zpět do bezdomovectví.

1. Co v současné době děláte? Kde a s kým bydlíte?
2. Popište ve zkratce, co jste dělal od té doby, co jste se dostal z ulice?

Jste zaměstnaný? Kolik vyděláváte? Jak často jste nezaměstnaný? Jak dlouho?

3. Máte rodinu? Děti? Ve své péči? Stálého partnera? Popište svou současnou rodinnou situaci.
4. S kým se v současné době stýkáte?
5. Berete drogy? Pijete?
6. Jste zadlužený? Jak s dluhy bojujete?
7. Co si myslíte, že by se hypoteticky mohlo stát, abyste se ocitl znovu na ulici?
8. Jak se díváte dnes na bezdomovectví?

Příloha č. 6: Seznamy grafů, tabulek a příloh

Grafy:

- Graf č. 1: Reintegrace jako proces, který často trvá déle než samotný pobyt na ulici. Jedinec během toho procesu prochází všemi fázemi bezdomovectví.
- Graf č. 2: Výchovné zázemí mladých bezdomovců.
- Graf č. 3: Vztah respondentů k rodičům.
- Graf č. 4: Hodnocení rodiny dle názoru klientů.
- Graf č. 5: Věk respondentů v době rozpadu rodiny, příchodu otčima a pobytu v ústavu.
- Graf č. 6: Četnost problematických jedinců v rodinách mladých bezdomovců.
- Graf č. 7: Nadměrné užívání návykových látek u rodinných příslušníků respondenta.
- Graf č. 8: Četnost jednotlivých psychopatologických jevů mezi respondenty, v jejich rodinách se již vyskytl problém se závislostí, a ostatními.
- Graf č. 9: Prospěch, jaký měli mladí bezdomovci dle vlastních vzpomínek na konci ZŠ.
- Graf č.10: Dosažená úroveň vzdělání mladých bezdomovců.
- Graf č. 11: Věk, kdy se mladí bezdomovci dostali na ulici.
- Graf č. 12: Důvody, které mladé bezdomovce bezprostředně vedly k odchodu na ulici.
- Graf č. 13: Subjektivní pohled našich respondentů na hlavní primární příčiny svého bezdomovectví.
- Graf č. 14: Délka pobytu klientů zkoumané skupiny na ulici.
- Graf č. 15: Příkázání a pravidla bezdomovců dle délky pobytu na ulici.
- Graf č. 16: Návrh na model adaptace na bezdomovectví dle orientace na pozitivní hodnoty, inspirace pyramida hodnot.
- Graf č. 17: Počet mladých bezdomovců, kteří přiznávají, že kradou.
- Graf č. 18: Četnosti uváděných způsobů obživy mladých bezdomovců.
- Graf č. 19: Místo, kde přespávají, resp. dlouhodobě přebývají mladí bezdomovci.
- Graf č. 20: Co je dle názoru mladých bezdomovců na ulici nejhorší.
- Graf č. 21: V jakých sociálních skupinách žijí mladí bezdomovci.
- Graf č. 22: Kontakty s lidmi, kteří nejsou na ulici.
- Graf č. 23: Odpovědi na otázku proč zůstávám na ulici?
- Graf č. 24: Osobnostní charakteristiky odpovídající dimenzi E a N, které mladí bezdomovci ve svém vyprávění spontánně použili.
- Graf č. 25: Představa mladých bezdomovců o jejich budoucím životě.
- Graf č. 26: Co si mladí bezdomovci myslí, že by jim pomohlo k návratu do společnosti.
- Graf č. 27: Oficiální zdroje v době bezdomovectví.
- Graf č. 28: Důvody, které bezdomovcům brání v nástupu do zaměstnání: problémy s drogami a alkoholem, záznam v trestním rejstříku a žloutenka typu C.
- Graf č. 29: Sociální situace mladých bezdomovců po uplynutí dvou let od prvního rozhovoru.

Diagramy:

- Diagram č.1: Odstupňovaný reintegrační systém pro bezdomovce používaný v České republice.
- Diagram č.2: Činitelé bezdomovectví v časových rovinách „pre“, „in“, „post“.
- Diagram č.3: Reintegrační proces podle názorů klientů.

Tabulky:

Tabulka č. 1: Struktura disertační práce

Tabulka č. 2: Přehled způsobů sběru dat, které byly použity v souboru bezdomovců a exbezdomovců

Tabulka č. 3: Individuální soupis skupiny exbezdomovců, jejichž kvalitativní data týkající se období před pádem na ulici, života na ulici a návratu do bydlící společnosti byla kvalitativně analyzována.

Tabulka č. 4: Negativní a pozitivní strategie při vyrovnávání se s minulostí u našich respondentů exbezdomovců.

Tabulka č. 5: Deset nejčastějších morálních zásad našich respondentů.

Tabulka č. 6: Porovnání zisků a ztrát během reintegračního procesu mladými bezdomovci.

Tabulka č. 7: Průměrné skóry a směrodatné odchylky získané v EPQ/S u skupiny mladých bezdomovců a hodnota t testu vyplývajícího ze srovnání.

Tabulka č. 8: Přehled impulsů pro motivaci ke změně životního stylu.

Tabulka č. 9: Průměrná délka pobytu na ulici respondentů, data jsou rozdělena dle výsledků sondy po dvou letech.

Tabulka č. 10: Souhrn témat a motivů objevujících se během reintegračního procesu.

Přílohy:

Příloha č. 1: Kazuistiky – EX 01 až EX11

Příloha č. 2: Ukázka Archu „Čára života“

Příloha č. 3: Záznamový arch pro subtest Desatero

Příloha č. 4: Záznamový arch subtestu Formulář rozhodování dle Rollnicka a Millera (2003)

Příloha č. 5: Struktura rozhovoru pro exbezdomovce

Příloha č. 6: Seznamy grafů, tabulek a příloh